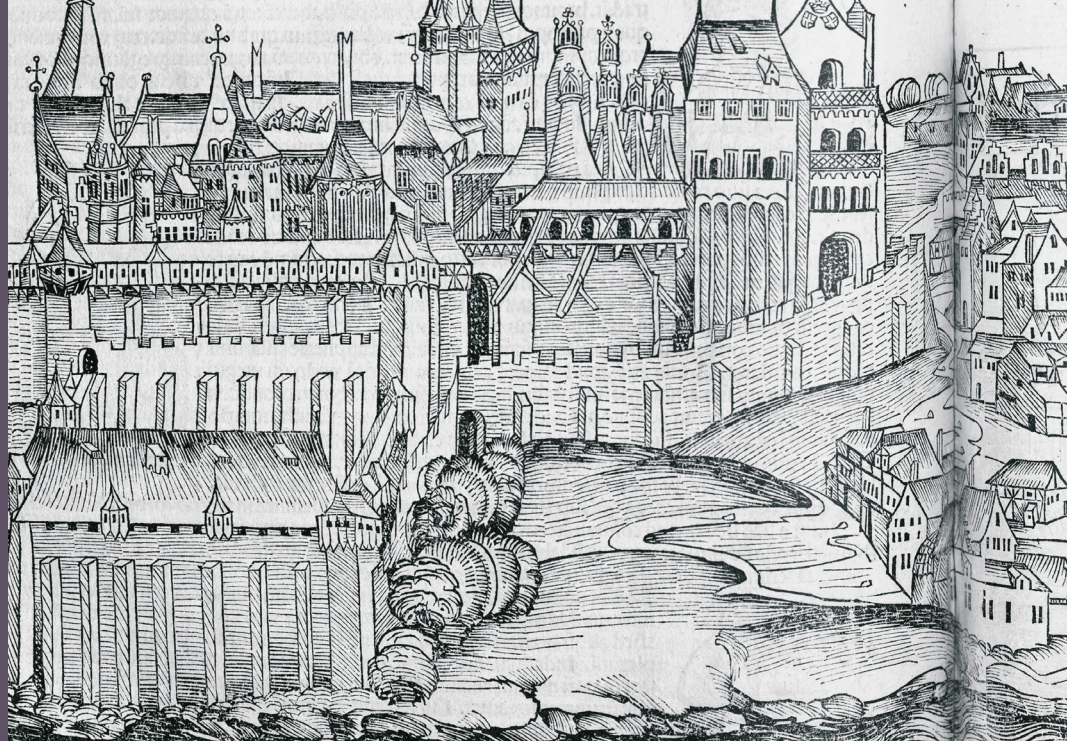

EUROPICA VARIETAS TOKAJENSIS - DISSERTATIONES

Monok István

A Bibliotheca Corvina

Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

L'Harmattan

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

A Bibliotheca Corvina. Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete

The Bibliotheca Corvina. The fate, mission and destiny of a library

Monok István

<https://orcid.org/0000-0001-7165-0252>

Kultúrtörténet, kulturális emlékezet / Cultural history, cultural memory (13056),

Irodalomtörténet / History of literature (13020)

könyvtörténet, kultusztörténet, magyar művelődéstörténet

history of book, history of cults, Hungarian civilisation's history

ISBN 978-963-646-294-9 (pdf)

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-924-8>

<https://openaccess.hu/>

Monok István

A Bibliotheca Corvina

Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete

Europica varietas Tokajensis

A Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak) Speculum Kutatócsoportjának sorozata

Főszerkesztő Monok István

Szerkesztőbizottság

N. Kis Tímea, Molnár Dávid, Monok István, Orbán Áron

Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Dissertationes

I.

Sorozatszerkesztő

N. Kis Tímea

ISSN 2939-6484

ISBN 978-963-414-924-8

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-414-924-8>

Az első borítón

A budai vár déli oldala, metszet

Hartmann Schedel, *Liber chronicarum*, Nürnberg, Anton Koberger, 1493.

A hátsó borítón

A Philostratus corvina címlapja, metszet, Lambeck 1679.

Monok István

A Bibliotheca Corvina

Egy könyvtár sorsa, küldetése és végzete

Budapest – Sárospatak
L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem
2022

© L'Harmattan Kiadó, 2022
© Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022
© Monok István, 2022

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó ügyvezetője
és a Tokaj-Hegyalja Egyetem rektora

Készült a Tokaj-Hegyalja Egyetem (Sárospatak)
Kulturális Örökség Tanulmányok Tanszéke és az
MTA Könyvtár és Információs Központ együttműködésében

A kutatást az NKFIH OTKA 132770 számú pályázata támogatta

Lektorálta
N. Kis Tímea, Molnár Dávid, Orbán Áron

Anyanyelvi lektor
Mónok Mária

A mutató készítésének munkatársa
Budai-Király Tímea

Tartalomjegyzék

Előszó: Egy könyvtár – többféle kultusz	7
A <i>Bibliotheca Corvina</i> a kortárs gyűjtemények sorában	11
Nyomtatott könyvek a <i>Corvinában</i> – <i>corvinákra</i> alapozott könyvkiadás	23
Hungaria – Transylvania – Austria és a <i>Bibliotheca Corvina</i>	45
<i>A könyvtár története</i>	47
<i>A Buda elfoglalása utáni pusztulás– XVI–XVII. századi szövegkiadások paratextusai – Mátyás és könyvtára dicsérete</i>	49
<i>Említések arról, hogy maradtak kódexek Budán</i>	62
<i>XVII. századi kísérletek a Budán maradt és a Konstantinápolyba vitt kódexek megszerzésére</i>	68
<i>A jezsuiták kísérletei</i>	68
<i>Az erdélyi fejedelmek próbálkozásai</i>	69
<i>A Habsburg-udvar próbálkozása</i>	71
<i>A török kiűzését követően átvizsgált könyvanyaggal való szembesülés kora</i>	75
Historia bibliothecarum – Historia litteraria	81
<i>Toruń – Lipcse – Jéna</i>	90
<i>Hungaria</i>	97
<i>Xystus Paulus Schier (1727–1772) disszertációja a Corvináról – illetve annak időtálló (önmagán túlmutató) tanulságai</i>	99
<i>Hungaria – Transylvania – Europa</i>	105
Hungarus-tudat – magyarságtudat: a <i>Bibliotheca Corvina</i> appropriációja	115
<i>A Bibliotheca Corvina-kiállítások és albumok állandó és változó céljai</i>	119
Függelék	127
<i>Jegyzetek Luigi Ferdinando Marsigli bolognai hagyatékából</i>	127
<i>Batthyány Ignác és Anselme Berthod OSB levélváltása a besançoni corvinákról</i>	135
Rövidítések és rövidítve idézett szakirodalom	141
Képek jegyzéke	201
Személy- és helynevek mutatója	205

Előszó:

Egy könyvtár – többféle kultusz

Napjainkban, 2022-ben egyre gyakrabban elhangzó kérdés, hogy „mi végre is egy könyvtár?”. Sokan azok közül, akik azt gondolják, az emberiség fejlődik, különösen értetlenül állnak a felhalmozott könyvek kilométernyi sorai előtt, nem tudván, hogy a digitális könyvtár is könyvtár, és persze azt sem tudják, hogy még sokat kell várni arra, hogy az emberiség írott öröksége a numerikus világ részévé váljon. Az emberiség még ekkor sem fog fejlődni, de legyen elég annyi, hogy a technika igen. Mire jó egy digitális könyvtár? Arra, amire a létrehozó érdekei használni tudják. Lehet közvetlen haszna, amit még a könyvelők is értelmezni tudnak. Lehet olyan hasznosulása is, amit csak a közgazdászok látnak. Mindig lesznek olyanok is azonban, akik számára a kérdés feltevése értelmetlen, ők úgy tudják, hogy egy könyvtár – lett légyen volt és legyen bármilyen is a történelemben – magától értetődő módon (*eo ipso*) hasznos, hiszen ilyen a természete. Akkor is hasznos, ha szorgosan olvassák, ha használják az anyagát, és még akkor is, ha ez a használat messze túlmutat azon, hogy az egyes darabjait kézbe veszik, letöltik, szövegbányászat alapjává teszik. Még azoknak az emlékezetét is megőrzi, akik sok szempontból nem érdemlik meg, és azokét is, akik nagyon nem akarják, hogy megőrződjön. Emellett a mai világban is léteznek olyan könyvtárak, amelyek presztízsgyűjtemények, és vannak olyan könyvek, amelyek kifejezetten értékállóak, a pusztán manipulált „értékvilágban” – sokan ezt gazdálkodásnak nevezik – pénzügyileg is jó befektetésnek elfogadottak.

Ha Hunyadi Mátyás (1443–1490) magyar király könyvtárát, a *Bibliotheca Corvinát* tekintjük, hasonló kérdések mentén is követhetjük történetét. Miért és miként hozták létre azt a gyűjteményt, amely végül a Magyar Királyság (a maiaknál nem feltétlenül

kulturáltabb) politikai vezetői szerint „*pro decore Regni*”, vagyis „*az ország díszére*” szolgált. A király ötlete volt, vagy a környezete, az udvar egyes tagjai biztatták a könyvek gyűjtésére? Kik voltak a király környezetében azok, akik többféle szempontból fontosnak tartották ezt? Biztosan nem egy ember hatása, akkor sem, ha a király maga is meggyőződhetett ebben a tekintetben. Aragóniai Beatrix (1457–1508) és kíséretének Budára érkezése (1476) felgyorsította a gyűjtési folyamatot. Az is bizonyos, hogy az 1470 és 1520 közötti Európa inkább volt „Európa”, mint a mai Európai Unió, vagyis a nyugati kereszténység egy közös értékvilágban élt. Olyanban, amely akkor már egy évszázada ennek a keresztény világnak a közös gyökereit kereste, és vélte megtalálni a görög és római ókorban, illetve a kereszténység korai időszakában. Ki-ki a maga szempontja szerint fogott hozzá ennek az örökségnek a felmutatásához. A keresztény egyházon belül – ahogy egy Martin Luther (1473–1546) nevű szerzetes is – a korai egyházatyák és a személyes vallásosság szentjeinek szövegeit, a világi humanisták pedig az ókori szövegekörpuszt és ugyancsak a korai egyházatyáktól ránk maradt szöveges emlékeket adták ki, elemezték, értelmezték. Emellett gyűjtötték, vagy – anyagi erejük kevés lévén – gyűjtették olyanokkal, akik erről meggyőződhetők voltak. Olyanokkal, mint Cosimo de’ Medici (il Vecchio 1389–1464), aki Firenzében a San Marco-rendházban alakíttatta ki a *Bibliotheca Graeca* és a *Bibliotheca Latina* termeket, és olyanokkal, mint Matthias Corvinus, aki hasonlóan cselekedett Budán. A szándék a lehető legtöbb szövegemlék összegyűjtése volt, és ennek a célnak a megvalósításában a magyar király sikerebb volt kortársainál.

Hunyadi Mátyás halála után a magyar főurak Budán szerették volna tudni a drága könyvtár darabjait, ezért is kérték vissza az onnan elvitt köteteket Corvin Jánostól (1473–1504), a király törvényesnek el nem ismert fiától. A Magyar Királyság politikai nagyságai ettől kezdődően úgy tekintettek a *Corvinára*, mint az ország fénykorának szimbólumára. A Királyság megszűnte utáni Magyarország vezetői hasonlóképpen. Napjainkban sincs ez másképp, már ha feltételezzük, hogy nem csupán a kulturális politikára figyelésben érzékenyebbek tudják csak azt, mi is volt, és mit is jelenthet tulajdonképpen az a torzó, ami a *Bibliotheca Corvinából* fennmaradt. Ez a figyelem persze ugyancsak magyaros. Akkor létezik igazán, amikor baj van, és lehet jajongani azon, hogy a többi nép nem ismeri el kellőképpen nagynak és fényesnek legalább a múltunkat, ha már jelenünket nem tartják annak. A *Bibliotheca Corvina Digitalis* program megelőzte a többi európai kulturális közösséget abban, hogy egy jelentős történelmi könyvtár szétszóródott darabjai újra egyesülhetnek digitális könyvtár formájában, aztán az erre büszke – tényleg büszke? – közösség képviselői akár ál-dozhatnak is az illető gyűjtemény múltjának méltó bemutatására. A magyar kezdeményezés időben történt, a megvalósításra azonban senki nem figyel, nem fordít energiát, így a *Bibliotheca Corvina* nem, a Burgundi Hercegség és a Nápolyi Királyság reneszánsz kori könyvtára már egységes szerkezetben kutatható a világhálón. Nem ők a hibások, hogy megelőztek bennünket.

A mohácsi csatavesztés (1526), majd a Magyar Királyság fővárosának oszmán-török kézre kerülése (1541) után a *Corvina* széthullása egyben a Királyság szétesésének a szimbóluma is lett. Hasonlóképpen a mindig remélt országegyesítésre – a törökök által elfoglalt országrészek, az Erdélyi Fejedelemség, majd Nagyfejedelemség, illetve a Habsburg királyok uralma alatt lévő területek – törekvők mindig próbálkoztak a *Bibliotheca Corvina* egységének helyreállításával is (a könyvek összegyűjtésére). Aki képes a *Corvina* darabjait újra egy helyen felállítani, képes lehet az ország egységének megteremtésére is. A magyar főurak és főpapok, ambiciózus szerzetesrendek (mint a jezsuiták), az erdélyi fejedelmek, és persze a Habsburg-udvar is hasonlóképpen gondolkodott. Utóbbi a XVII. század elejétől már a Habsburg Birodalom egységes kultuszának kialakításán dolgozott, és ennek az elemévé tették a *Corvina* ügyét is. A Habsburg Birodalom jogi létrejötte (1806) után már csak a magyarokkal való kiegyezés segítésének egyik eszközét látták a Könyvtárban. A bécsi udvar a korai újkortól kezdve élt egy olyan kommunikációnak a lehetőségével, amely szerint a magyarok csak az osztrákoknak köszönhetően keresztények, és ha egyáltalán csak valamennyire is, de kulturáltak. A *Corvina* története – amelyet ráadásul egy olyan király hozott létre, aki elfoglalta Bécset is, és ő maga is császári ambícióval bírt – így (ha a Habsburg-udvar teremti meg egységét) appropriálható lett volna Bécs mint a kultúrát nyújtó javára. Ez utóbbi elem figyelhető meg az erdélyi szászoknak a *Corvinához* való viszonyulásában is. A székelyekkel való vitában – kinek van ősiabb kultúrája – került elő a gondolat, hogy ők azok, akik a budai udvar – és a *Corvina* – örökösei, de jaj, a XVII. század végén a Brassóba menekített budai gyűjtemény a gazdag szász örökséggel együtt tűzvész áldozata lett.

A *Corvina* azonban a reneszánsz humanisták alkotása. Felelősségteljes tudósok, vagy éppen csibész kalandorok, de a könyveket mindenekfelett szerető értelmiségiek fáradoztak a budai könyvtár gyarapításán. A vágyott cél, az ókori szövegek korpusz közel teljessége egy helyen összegyűjtve, valóban olyan, amiért érdemes lelkesedni. Nem melleleg nagyszerűen lehet rá építeni kiváló kulturális politikát és tudományszervezést – a Magyar Királyság felelős vezetői a XV. század utolsó harmadában éltek is ezzel a lehetőséggel. Nem véletlen tehát, hogy a *Corvina* széthullását a lehangosabban Európa humanistái siratták. Mentették, amit lehetett, sajtó alá rendeztek olyan szövegeket, amelyeknek csak egy kéziratos példányáról tudtak. Emellett mindenütt megemlékeztek a nagy királyról, Hunyadi Mátyásról, aki ezt a csodát finanszírozta – az értelmiségi mindig dicséri azt, aki fizeti álmai megvalósulását. Mátyás király hírneve, a *Corvina* hírneve és a Magyar Királyság hírneve így kapcsolódott össze. A korai újkorban „*Matthias Corvinus*” és a „*Bibliotheca Corvina*” olyan két fogalom lett, mint napjainkban a „puszta”, a „gulyás” vagy éppen a „tokaji bor”. Még akkor is, ha éppen 2022-ben már ezek is elhalványuló kifejezések a gyűlölködő politikai csoportok (és a mögöttük álló gazdasági maffiák) kommunikációjának hatására. Ha a XVI–XVII. században *Hungaria* szóba kerül egy könyvben – szinte műfajtól

függetlenül –, felbukkan a hollós király neve és a *Corvina*. Históriákban, útleírásokban, történeti kronológiában, vagy éppen a napi vallásgyakorlatot segítő prédikációgyűjteményekben. De legfőképpen a tudományos szövegkiadásokban. Olyanokban, amelyek jobb – egyre több kéziratra támaszkodó – ókori *textus*okat adtak közre. Így jutunk el a XVIII. századi tudományos kutatásokig, amelyekben összekapcsolódott a *historia litteraria*, a *historia bibliothecarum* és a *historia Hungariae* tematikája. Elkezdődött a *Bibliotheca Corvina* történetének a kutatása is. Kiadták Naldo Naldi (1436–1513) kortárs könyvtárleírását, Johannes Alexander Brassicanus (1500?–1539) és Oláh Miklós (1493–1568) közelkortárs megemlékezését. Számba vették az egyes kódexek történetének forrásait, ahogy a Magyar Királyság históriájának a kutatása is forrásalapokra helyeződött. Így született meg a *Corvina* első komolyabb története, Xystus Paulus Schier (1727–1772) disszertációja 1766-ban. A *Corvina* szimbólumává lett a magyarországi értelmiségiek által egyre inkább követelt országos könyvtárnak, vagy, ahogy hamarosan nevezték, a nemzeti könyvtárnak. A *Corvina*, amely a XV. századtól a *hungarus*-tudat része volt, egyre inkább a magyarságtudat egyik alappillére lett anélkül, hogy a Magyar Királyságban élő népek bármikor is feladták volna azt a gondolatot – teljes joggal –, hogy ennek a nagyszerű könyvtárnak a története az ő históriájukat is fényesíti. Meggyőződése, hogy a *Bibliotheca Corvina* históriája – sorsa, küldetése és végzete – valódi, igazi európai történet.

A *Bibliotheca Corvina* a kortárs gyűjtemények sorában

Miért különleges a *Bibliotheca Corvina*? A Reneszánsz év (2008) rendezvényein számtalanszor hangzott el, hogy a korszak legnagyobb, vagy második legnagyobb könyvtára, hogy a szakértők 2000–2500 kötetesre becsülik az állományát.¹ Az első kérdés persze az, hogy melyik könyvtárhoz hasonlítjuk. Ha kérdezzünk a Ming-dinasztia uralkodása idején (1368–1644) Kínában ismert könyvtárakról, a könyvek számunkra valószínűtlen mennyiségéről hallunk a válaszban.² Hasonlóan több, az arab világból ismert könyvtár esetében is; a legismertebb talán a Mali Birodalom idején Timbuktuban létrehozott iskolaközpont és könyvtára, amelynek egyik virágkora éppen a Szongai Birodalom (1464–1492) idejére esik, tehát Mátyás korára (1458–1490).³ Erről bizonyosan nem tudtak a korabeli Magyar Királyságban, de II. Mehmet (1444–1446 és 1451–1481) és II. Bajazid (1481–1512) szultánok könyvgyűjteményéről esetleg igen. A szultáni palota úgynevezett belső könyvtárának összeírása is fennmaradt, éppen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteményében.⁴ Köszönhetően a hivatkozott elemző tanulmánykötetnek, ma már részletesen ismerjük a XV–XVI. századi szultánok könyvtárainak történetét. Összehasonlításul – miután talán kevésbé ismert, mint a nyugati kereszténység uralkodóinak könyvtárai – rövid kitérével bemutatom ezt a bibliotékát. Ahogy azt több,

¹ LOMEIER 1669, 188.; LOMEIER 1680, 204.; LOMEIER 1705, 157. 50.000 könyvet említ, ami nyilvánvalóan csak a fantázia teremtménye. Nem találtuk meg a forrását, mert ugyan ő Angelo Polizianóra (1454–1494) hivatkozik (POLIZIANO 1536, 258–262.), de az ő levelében nem szerepel ez a szám.

² Vö. FERENCZY, ed., *A Tíz Bambusz Csarnoka*, 2003; TOKAJI Zs. 2013.

³ TOUATI 2003.

⁴ NECIPOĞLU–KAFADAR–FLEISCHER, eds., *Treasures of Knowledge*, 2019.

a nyugati keresztény kultúrkörben uralkodó király vagy éppen pápa is ambicionálta, úgy az oszmán uralkodók közt is voltak olyanok, akik törekedtek az ismert világra vonatkozó ismeretek teljességének összegyűjtésére. A gyűjteményt – ma, ugye, divat „tudástár”-nak nevezni a könyvtárakat – „a tudás kincsestára” címmel illették. A másik közkedvelt elnevezés „a bölcsesség fegyvertára” volt. A keleti tudósok is figyelemztettek a sok nem olvasott könyv hiábavalóságára. A túl sok összegyűjtött, ám nem olvasott, nem használt könyv ugyanis a bölcsesség éjszakája, a mennyiség érdekli a gyűjtőt, nem a tartalom.⁵ Bagdadban a perzsa Ibn Abi Tahir Tayfur (819–893) könyvtáros, író kezdeményezte egy „világ” bio-bibliográfia megteremtését „szerzők könyve” címen, hasonlóan Ibn al-Nadīm (†995/998) bagdadi bibliográfus is (*Kitāb al-Fihrist* (Könyvek katalógusa)). A könyvtárakkal, könyvhasználattal kapcsolatos jelenségek tehát közősek a különféle kulturális csoportoknál, ezért élehetünk előfeltevéssel a XV. századra nézve is. Ahogy az arab tudás nyugat-európai megjelenésében is cezúrának számít a XIII. századot követő időszak, úgy a könyvtárak történetében sem meglepő az, hogy nem lehet mechanikus módon egymáshoz hasonló (nyugati keresztény és muszlim) jelenségekkel számolni. Így például amikor II. Bajazid könyvtárának katalógusában görög, más keleti keresztény, vagy éppen latin kódexeket keresünk, csalatkozunk kell. Nem jelenti ez azt, hogy a könyvtárat magát nem enciklopédikusnak szánták, és azt sem, hogy a szultáni palotában nem voltak ilyen könyvek, de ezek összeírása a belső könyvtárra, vagyis a szultáni lakosztályban elhelyezett bibliotékára vonatkozik. Maga a gyűjtemény a kortárs – Isztambulhoz képest – nyugatibb bibliotékák méltó, egyenrangú párja. V. Sixtus pápa, a burgundiai hercegek, Lorenzo Medici, Hunyadi Mátyás könyvtárához hasonlítható és mindenképpen jelentősebb, mint VII. Henrik angol, vagy akár XI. Lajos és VIII. Károly francia királyoké – hogy csak a kortárs, közelkortárs bibliofil uralkodók közül említsek néhányat. Tartalmi tekintetben II. Bajazid szultán könyvtára enciklopédikus jellegű volt. Korán-elemzések, teológia, jog és jogi iskolák, filozófia, logika, külön az erkölcs, és ezzel összefüggésben – boldog idők, amikor még volt összefüggés! – a politikaélet. Külön az uralkodók nevelésének szempontrendszerét taglaló művek (egyfajta fejedelemszükrök). Természetesen jelentős számban voltak orvostudományi szövegek, illetve a hétköznapi medicinát szolgáló gyógynövényekről, a bevett gyógyítási gyakorlatokról szóló munkák. Ezen túlmenően a *flora* és a *fauna* tudományos leírásai, ezen tudományok alkalmazott része, vagyis a gazdálkodásra (mezőgazdaság) vonatkozó könyvek, de nem hiányzik az okkultizmus sem. Jelentős számú a szépirodalmi szöveg (török, perzsa és arab). A természettudományok a természet bemutatásán túlmenően is jelen vannak: csillagászat, földrajz, de olyan alkalmazott-ismeretjellegű diszciplínák is, mint az aritmetika, geometria, optika, illetve a különféle szerkezetek.

⁵ al-JAHIZ (776–868), *Kitāb al-Hayawān*, I, 61; al-MAS'ŪDĪ (896–956), *Prairies d'Or*, II, 374.

Sajnos a *Bibliotheca Corvina* korabeli katalógusa mindmáig nem került elő. Ráadásul még abban sem tudtak megegyezni a tudós kutatók, hogy mi is az a *corvina*. Ma hiteles *corvina* alig 215 ismert a világ félszáz gyűjteményében. Legalábbis a kutatástörténet legutóbbi nagy fejezetének szerzői szerint (Csapodi Csaba és felesége, Gárdonyi Klára). Ők egy olyan korszakban dolgoztak a *corvinákkal*, amikor csak nagyon keveseknek adatott meg az utazás lehetősége. Egy olyan téma, amelynek forrásai, maguk a kódexek és kéziratok csaknem teljes egészében külföldön találhatók, hálátlannak mondható. Tudjuk, hogy nem ezért, hanem könyvtörténeti okok miatt, a Csapodi házaspár leszűkítette a *corvina* fogalmát azokra a kódexekre, amelyek Máttyás, illetve felesége, Aragóniai Beatrix valamilyen tulajdonjegye (főként a címerük) található. A díszes kódexek esetén ebben sem voltak következetesek, így belekerült az ő *Bibliotheca Corvinianájukba* néhány Máttyás utódja által birtokolt kötet; mindez amellett, hogy a nyomtatványokat elvi alapon szinte kizárták a gyűjteményből. Csak a gazdagon díszített Thuróczy-krónikával foglalkoztak komolyan. Nem jelenti ez azt, hogy Csapodi Csaba ne vizsgált volna meg minden olyan említést, amely valamely kötet kapcsán a nagy király könyvtárába tartozást állította. Így foglalkozott a *Corvina* XVI–XVII. századi utóéletével is.⁶ Neki köszönhető, hogy elkezdődött annak a könyvanyagának az értékelése, amely Buda 1686-os, török uralom alóli felszabadítása után került a hadakat kísérő értelmiségiek látókörébe, és amelyeket Bécsbe szállítottak.⁷ Ő ezeket nem tartja *corvináknak*, a királyi palota kápolnájának papsága könyvtáráként azonosította őket. A Csapodi házaspár emellett részletesen foglalkozott a Máttyással kortárs magyarországi előkelőségek könyveivel is. Csapodi Csaba főként Janus Pannoniusra,⁸ Gárdonyi Klára Vitéz Jánosra koncentrált.⁹ Kettejük munkássága önálló korpusz a *corvinák* történetében, és ha a nyolcvan évvel ezelőtti évforduló körüli könyvtermés darabjai (Máttyás-émlékkönyv,¹⁰ Zoltai Klára *corvina*-könyvészete¹¹) mérföldkövek a *Bibliotheca Corvina* történetét bemutató úton, akkor az 1973-ban megjelent *The Corvinian Library, History and Stock*¹² és a legutolsó *Bibliotheca Corviniana* díszalbum (1990)¹³ ezek méltó párijai.

Az európai humanizmus-kutatás azonban ennél többet tud. A háború utáni negyven év nem volt alkalmas időszak a szakmai együttműködésre, így a magyar szakemberek – mint Csapodiek – nem tudták követni a nemzetközi szakirodalmat. Az 1982-es schallaburgi monumentális Máttyás-kiállítás¹⁴ csak az együttműködési

⁶ CSAPODI 1961; CSAPODI 1971.

⁷ CSAPODI 1984.

⁸ CSAPODI 1981.

⁹ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984.

¹⁰ LUKINICH, szerk., *Máttyás király...* 1940.

¹¹ ZOLNAI K.–FITZ 1942

¹² CSAPODI 1973.

¹³ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1990.

¹⁴ KLANICZAY T.–TÖRÖK–STANGLER, hrsg., *Schallaburg '82...*, 1982.

szándék kifejezése volt, a magyarországi szakma nem tudott a nyugati műhelyekkel közös értékelést adni a korszak Magyarorszájáról. Egy itthoni – nem is a legmodernebb – humanizmus- és reneszánsz képet exportáltunk.¹⁵ Ám ez is nagyon fontos volt.

A rendszerváltás óta eltelt három évtized jól megmutatta: szükséges valamennyi forrás újbóli értékelése, a források körének kiterjesztése nem megkerülhető, és el kell olvasni azt a szakirodalmat, amely a nyugat-európai és egyesült államokbeli műhelyekből került ki az elmúlt században. A magyarországi kutatás ugyanis a XIX–XX. század fordulójától kezdve folyamatosan maradt le ebben a kérdésben, a hidegháborús időszaknak a nyugati és keleti szakmai kapcsolatokat ellehetetlenítő, szervezett politikája pedig csak rontott (sokat) a helyzeten. A másik oldalt sem érdekelte, hogy mit tudnak a vasfüggönyön innen. Egy új kutatási korszak kezdődött tehát, és a 2008. évi évforduló talán arra elég volt, hogy felmértük a teendőket. Valamennyi kódex kodikológiai, paleográfai, ikonográfai, könyvtörténeti újraértékelése mellett rá fogunk jönni arra, mennyi mindent tudhatunk meg akkor, ha egy-egy másoló-műhely összes ismert termékét a vizsgálódás körében tarthatjuk.¹⁶ Az azonosítások ugyanis nem csupán possessor-bejegyzéseken, pecséteken és külső forráson alapulhatnak. A kutatásokat mindenképp olyan kutatói attitűddel kell kezdenünk, hogy számunkra potenciális *corvina* minden olyan mű, amely valamilyen formában a budai udvar szellemi látókörébe került. Ebből a több ezer műből kell azután kiválasztani azt a 2000-et(?), pontosan nem tudjuk, mennyit, amely nagy valószínűséggel a királyi könyvtárat is gazdagította. A cél egy olyan komoly bibliográfiai mű és történeti szöveggyűjtemény megalkotása, ami számba vesz minden olyan említést, amely az egyes kötetek, vagy éppen a gyűjtemény történetét taglalja. A kettő korpusz együtt lehet a *Bibliotheca Corvina* modern könyvésze.

Már most sokkal többet tudunk a Mátyással kortárs európai uralkodók gyűjteményeiről is, vagyis az ismert tényeket komparatív eszközökkel is vizsgálni tudjuk. Jelentős számú kódex teljes terjedelmében távolról is kutatható az internet segítségével. A burgundiai hercegi könyvtár története a leginkább dokumentált az európai könyvtártörténetben. Katalógusai a XIV. század második felétől ismertek, és a hálás

¹⁵ BALOGH J. 1966; Vö. BALOGH J. 1985.

¹⁶ Ezért alapítottuk a *Supplementum Corvinianum* című sorozatunkat, ezen belül két gyűjteményt. A *De Bibliotheca Corviniana* alapvetően a könyvtárral kapcsolatos konferenciák anyagait, a történetére vonatkozó szövegeket adja közre (2022-ig: MAILLARD–MONOK–NEBBIAI, publ. par, *Matthias Corvin...*, 2009; ZSUPÁN, ed., *A Home of Arts*, 2017; EKLER–MONOK–ÁBRAHÁM (ford), kiad., *Xystus Schier...*, 2019). Az *Ex Bibliotheca Corviniana* a kódexcsoportokat a napjainkban őrzött egyégeikben mutatja, újraértékelve az egyes kéziratokat, korszerű leírást adva minden egyes kódexről. Eddig a müncheni Bayerische Staatsbibliothek (FABIAN–ZSUPÁN, hrsg. *Münchener Corvinen*, 2008), és a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek (ZSUPÁN–HEITZMANN, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014) *corvina*-együttesének újraértékelése történt meg.

utókor generációról generációra kiállításokon mutatta be a műtárgyként is fennmaradt dokumentumokat, vagyis kódexeket. Jó Fülöp (1396–1467) és harmadik felesége, Portugál Izabella (1397–1471) is könyvtárral bírt,¹⁷ fiuk, Merész Károly (1433–1477),¹⁸ vagy az ő lánya, Burgundiai Mária (1457–1482)¹⁹ már a könyvmecénási szokást is örökölte szüleitől. Az első említett generáció unokái (akiknek ismerjük a könyvtárát), Szép Fülöp (1478–1506)²⁰ és Ausztriai Margit (1480–1530)²¹ már több nyomtatványhoz is hozzájuthattak, ám bibliotékáik polcain a főszerep még a kéziratoké maradt. Tudjuk persze, hogy Szép Fülöp apja, I. Miksa (1459–1519) is nagyra becsülte az új művészetet,²² de az ő könyvtárában is hasonló volt a helyzet (talán több volt a kéziratként illusztrált nyomtatvány, illetve az igényes metszet). A burgundiai hercegi könyvtár 910 kötetre rúgott, amikor a legtöbb könyvet írták össze. A latin könyvek aránya alig 15% volt, görög pedig egyáltalán nem szerepelt a kódextételek között. Több mint 75% francia nyelvű irodalom (akár ókori szerzők fordításai), lovagtörténetek, históriák, szokásjoggyűjtemények. A humanista latin nyelvű irodalom tehát csak foltokban bukkan fel a hercegi könyvvállományban.

Hasonló a helyzet a nyelvi (ami a latint illeti) és a tartalmi összetételt tekintve a kasztíliai és aragóniai kortársakkal is. Aragóniai Ferdinánd (1452–1516) és Kasztíliai Izabella (1451–1504) fontosnak tartották az udvari kultúra felvirágoztatását, a könyvmásoltatást és -kiadást, maguk is gazdagon illuminált kódexek gyűjtői voltak, ugyanakkor gondot fordítottak a nyomtatott könyvek világának szabályozására (és bizony cenzúráztatására) is.²³

Az aragóniai család nápolyi uralkodása (1443–1504), ottani udvari kultúrájuk különösen fontos összehasonlítási alapot szolgáltat, hiszen I. Ferdinánd (1443–1494) király leánya, a 19 éves Beatrice d'Aragona (1457–1508) 1476-ban Mátyás felesége lett. A család nápolyi udvari könyvtárából ismert darabok – katalógus nem került még elő – felerészben latin nyelvűek, a többi spanyol és olasz. Görög kódexek nem voltak a gyűjteményben.²⁴ I. Ferdinánd király gyermekeinek nevelője, Diomede Carafa olasz nyelven írt életvezetési tanácsokat az ifjoknak (*de institutione vivendi*), de amikor Beatrice elindult Magyarországra, a számára írt tanácsokat lefordították neki,

¹⁷ LEMAIRE–HENRY–ROUZET, ed. *Isabelle de Portugal*, 1991.

¹⁸ COCKSHAW–LEMAIRE ROUZET, ed. *Charles le Téméraire*, 1977.

¹⁹ BEAUNE 2000.

²⁰ BOUSMANNE–WIJSMAN–THIEFFRY, ed. *Philippe le Beau*, 2006.

²¹ DEBAE, ed. *La librairie de Marguerite d'Autriche*, 1987; DEBAE 1995.

²² A spanyol királyok könyvgyűjtő szenvedélyének legátfogóbb bemutatása az Europalia 85 España kiállítás volt: SARRIÁ, ed. *Les rois bibliophiles*, 1985. Miksáról lásd UNTERKIRCHNER 1983, és a legutóbbi kiállítások: HAAG–SANDBICHLER, hrsg., *Maximilian I*, 2019; MADERSBACHER–POKORNY, hrsg., *Maximilianus*, 2019.

²³ Vö. ESCOLAR 1987; a reneszánsz fejezet, benne a kasztíliai könyvtárak: 206–210. Az átmeneti korszak – kéziratosság, nyomtatott könyv – könyvtörténetére: FERNÁNDEZ CATÓN, ed. *Creadores del libro*, 1994.

²⁴ LUCIANELLI–PINTO, ed., *Libri a corte*, 1997.

és külön kódexbe foglalták, hogy az úton is olvashassa.²⁵ (Ez a ma Pármában őrzött *corvina*.²⁶) Miért fordították latinra a szöveget? Bizonyára azért, hogy gyakorolja a nyelvet, hiszen a férjével és annak nem itáliai környezetével latinul beszélgethetett.

A francia királyi gyűjtemény tényleges megalapítója – könyvtár mint intézmény – V. Károly király (1364–1380) volt.²⁷ Ő vincennes-i, fontainebleau-i, Beauté-sur-Marne-i, illetve a Cité királyi palotájában elhelyezett könyveit a Louvrebán gyűjtötte össze (1368), katalogizáltatta és gyarapította tovább. Műve VI. Károly uralkodása végére (1380–1422), vagyis a XV. század elejére elpusztult, a könyvtár széthullott. Az újjászervezést éppen a Hunyadi Mátyással kortárs uralkodók kezdték, így a szakirodalomban kevésbé értékelt XI. Lajos (1461–1483), majd VIII. Károly (1483–1498). A XVI. század első felében I. Ferenc szervezte azután valóban nagy gyűjteménnyé.²⁸ A gyönyörűen illusztrált históriák, hórás könyvek, régi és kortárs irodalom ebben a könyvtárban is csaknem teljes egészében franciául volt meg.

Anglia Mátyás uralkodása idején a Lancaster és a York házak közötti háborúban pusztult („rózsák háborúja”), VII. Henrik (1484–1509), az első Tudor uralkodó sem éppen magas udvari kultúrájáról volt ismert. A családnak voltak könyvei, de főként francia és angol historikus és jogi kéziratok (a napi vallásgyakorlat könyvei mellett). Nem is beszélhetünk ebben a korban királyi könyvtárról Angliában.²⁹

A nemzetközi szakirodalomban – az olaszországban is – több vélemény fogalmazódott meg azzal kapcsolatban, hogy Mátyás itáliai példákat követett-e a könyvtár kialakításakor vagy fordítva, számos esetben a magyar király adott példát, amelyet próbáltak a fejedelmi családok követni.³⁰ Valamennyi városállam uralkodójának reneszánsz udvartartása volt a korban, ennek köszönhetően a XIV. század közepétől kezdve számos jelentős családi gyűjteményről maradt fenn katalógus, 100–600 tétellel (ritkán volt több könyvük). A XV. század második felére persze nagyon sok értelmiségi, kereskedő polgár bírt kisebb könyvgyűjteménnyel. A magánkönyvtárak tematikus és a nyelvi összetétele Mátyás koráig úgy változott, hogy az olasz nyelvi olvasmányok (ókori szerzők fordításai, kortárs humanista szerzők művei, történelem, szépirodalom, valamint a vallásos élet háttérolvasmányai, mint a szentek élete, beszédgyűjtemények) a nagyobb részt alkották a gyűjteményben. Érdekes módon még a vezető humanisták esetében is. A latin és – a XV. század közepétől dinamikusán növekvő számú – görög kéziratok a szerzetesrendek, illetve a templomok könyvtáraiban halmozódtak. A tu-

²⁵ CARAFA–LÁZÁR I. D.–VÍGH É. 2006.

²⁶ CSAPODI 1973, Nr. 228; hasonmás kiadása: CARAFA 2004.

²⁷ AVRIL–LAFAURIE, ed., *La librairie de Charles V.*, 1968.

²⁸ BLOCH 1989, 311–331.

²⁹ A folyamatról, ahogy kialakult az angol királyi könyvtár, lásd GENET 2009.

³⁰ Az itáliai könyvtárakról röviden lásd BOTTASSO 1984.

dós humanista könyvtárak is, általában a tulajdonos halála előtt vagy utána azonnal, intézményi gyűjteményeket gazdagítottak. Nagyon kevés többgenerációs tudós könyvtárról tudunk. Jó példa a változások nyomon követésére Firenze.³¹

De lépünk közelebb az észak-itáliai fejedelmi könyvtárak történetéhez! A milánói hercegi család, a Sforza páviai nagy könyvgyűjteményének³² kialakítása a XIV. században kezdődött, sok könyv a Viscontiakkal való házasság révén került a családhoz. A könyvtár a XV. század első harmada végére elérte a csaknem 1000 kötetes nagyságot (1426-ból maradt fenn katalógus), és ez nem igazán változott a XV. század folyamán, hiszen a több uralkodói családdal rokoni kapcsolatba kerülő Sforzák lányai hozománya-képpen apasztották is a gyűjteményt. Így kerültek Bécsbe azok a kódexek, amelyeket Bianca-Maria Sforza vitt magával, amikor 1494-ben az özvegy I. Miksa császár felesége lett. A páviai gyűjtemény azonban XII. Lajos francia király (1498–1515) hadi sikereinek köszönhetően (az itáliai háború: 1499–1513) jelentős részben Párizsba került, komolyan gyarapítva a francia királyi könyvtárat kialakító I. Ferenc (1515–1547) gyűjteményét.

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt az Este család központi udvartartása Ferrarában volt. Az itteni könyvtár Ercole d'Este idején, 1495-ben 512 kötetet számlált, számunkra talán furcsa módon többségében olasz nyelvű kódexet.³³

A Mátyással kortárs európai udvarok könyvtáiról szóló áttekintésben külön fejezet illeti meg a Medici családot. Cosimo Medici 1428-ban még csak 63 kötetes könyvtárat tudhatott magáénak, igaz, ebben volt már Dante- és Boccaccio-mű is, olvasul. 1444-ben a családi könyvtárat nyilvánossá tették (*Biblioteca Medicea Publica*),³⁴ a San Marco domonkos kolostorban helyezték el; ide hozták a firenzei humanista Niccolò Niccoli – halálakor, 1437-ben a Santa Maria degli Angeli templomban elhelyezett – kódexeit is.³⁵ A Medici család ezután újabb könyvtárat épített (*Biblioteca Medicea Privata*), amely Lorenzo Medici élete végén 1019 kötetet számlált. 1494-ben ezeket a könyveket is nagyjából a San Marco-kolostorban helyezték el, így annak, 1499-ből ránk maradt katalógusa szerint, 1232 kötete volt. A mai *Biblioteca Medicea Laurenziana* a XVI. században alakult ki, a család újabb könyvei, a San Marco- és a Santa Maria del Fiore-templom könyvtárainak egyesítésével.³⁶ A San Marco-kolostorban már a XV. század 50-es éveiben kialakították a *Bibliotheca Latina* és a *Bibliotheca*

³¹ BEC 1984.

³² PELLEGRIN 1955.

³³ BERTONI 1903; itt az 1495. évi katalógus: 235–252.; MILANO E. 1997.

³⁴ ULLMANN-STADLER 1972.

³⁵ GARIN 2000.

³⁶ MORANDINI 1986; LENZUNI, a cura di, *All'ombra del lauro*, 1992; FABBRI-TACCONI, a cura di, *I libri del Duomo di Firenze*, 1997.

Graeca termeket, ahogy az ma is látható. Nehezen elképzelhető, hogy ez a humanista mintakönyvtár ne lett volna inspiráló erejű a Budára érkező, Mátyás könyvtára gyarapítását irányító humanisták számára.

Nagyságban a pápai könyvtár volt igazán mérhető a *Bibliotheca Corvinához*. Ez V. Miklós pápa (1447–1455)³⁷ (aki kezdeményezője volt egy pápai könyvtári intézmény létrehozásának) halálakor már 1200 kódexet birtokolt (ennek egyharmada volt görög, a többi latin). A hivatalos könyvtáralapítás IV. Sixtus pápa (1471–1484) „*ad decorem militantis Ecclesiae*” kezdetű bullájával történt (1475. június 15-én).³⁸ Az 1480-ban Bartolomeo Platina által összeállított katalógus már 2527 kötetet regisztrált.³⁹ A nyelvi összetétel vizsgálatakor a latin és görög túlsúlya mellett kevés számú olasz és más nemzeti nyelven írt (vagy nyomtatott) alkotást láthatunk. Tematikusan számottevő arányúak a teológiai munkák, jöllehet az ókori szerzők és kortárs humanisták művei is nagy számban vannak jelen.

A német fejedelemségek központjaiban is egyre-másra alakultak a könyvtárak, de a bibliofília mindenütt (a déli és az északi területeken egyaránt) a könyvnyomtatással terjedt el. A német választófejedelmek a reformáció, annak születő intézményrendszere (egyház, iskola, nyomda stb.) támogatása mellett (vagy éppen ennek ellenállva, a katolikus oldal támogatásával) alakították ki nagyobb udvari gyűjteményeiket.⁴⁰

Amint az eddigiekből kitűnik, Mátyás budai könyvtára számos tekintetben különbözött a kortárs európai példáktól. Nagyságban hozzá mérhető csupán a pápai könyvtár volt. Miután nem ismerjük a *Bibliotheca Corvina* konkrét nagyságát, azt szoktuk mondani, hogy Mátyásé volt a második legnagyobb XV. századi gyűjtemény. Számottevő számú könyvet Mátyás nem örökölt szüleitől vagy uralkodó elődeitől, a pápai könyvtár pedig – viharos története ellenére – mégiscsak folyamatos múltat tudhat maga mögött a korai keresztény századoktól kezdve. A Hunyadi-sarj teljesítménye a gyűjteményépítés terén tehát mindenképpen kiemelkedő. A könyvtár nagyságánál sokkal fontosabb azonban az, hogy milyen nyelvi és tartalmi összetételű volt a budai gyűjtemény. Ez a kérdés egyben elvezet ahhoz a problémához, amely a *Bibliotheca Corvina* szerepének megítélésében áll, illetve ahhoz a felvetéshez, amely megkérdőjelezi azt, hogy Mátyás maga használta volna ezeket a könyveket.

Láttuk, hogy a kortárs uralkodói könyvtárak polcain többségükben vernakuláris irodalom sorakozott. Ennek csak az egyik oka az, hogy a francia, az olasz, a kata-

³⁷ CANTATORE 2010.

³⁸ MANFREDI 2010.

³⁹ TOCCI, a cura di, *Quinto Centenario della BAV*, 1975. A legújabb monumentális könyvtártörténet:

MANFREDI, a cura di, *Storia della BAV*, 1, 2010; ebben: DI SANTE 2010.

⁴⁰ Összefoglalóan: BUZAS L. 1976; FIEDLER–STICKLER–ÜNTERKIRCHNER 1980.

lán, a spanyol, az angol vagy éppen a flamand irodalmi emlékek lényegesen nagyobb arányban voltak jelen a XV. századi királyságokban, mint Magyarországon a magyar. Ugyanezt mondhatjuk el a kisebb német fejedelmi könyvtárakról is, a német nyelvű történeti vagy lovagi (*Rittergeschichte*) irodalom arányáról a latinnal szemben. Szorosan összefügg ez a jelenség az egyes országok polgárosodási szintjével, illetve azzal, hogy az uralkodói udvar mennyire kötődött műveltségében valamelyik nemzeti nyelvű kultúrához. A francia nyelv domináns szerepe Burgundiában, a Németalföldön és Angliában (a normann hódítás után) magától értetődő. Érdekes módon a flamand középkori irodalom értékeire is majd csak a spanyol helytartók figyelnek fel, és II. Fülöp spanyol királyként szervezetteren az északi (elszakadt) területekről is vásároltatta magának az ott kidobásra ítélt kódexeket.

A *Bibliotheca Corvina* egykori állományáról alkotott képünk nem teljes, de számos, jól használható ismerettel rendelkezünk.⁴¹ Bizonyos, hogy teljesen korszerű *bibliotheca* gyűlt össze a budai udvarban. A középkori standard művek – enciklopédiák, a skolasztikusok munkái stb. – mellett elsősorban a késő antik egyházatyák írásai voltak jelen, azután az ókori auktorok, közöttük a frissen felfedezett és lefordított, de eredeti nyelvű görögök is, valamint a kortárs humanista irodalom.⁴² Taddeo Ugoletto, Mátyás könyvtárosa⁴³ kezdeményezésére a firenzei Naldo Naldi dicsőítő költeményt írt a könyvtárról.⁴⁴ Ebben felsorolt sok könyvet, azonban abban nem lehetünk biztosak, hogy valóban általa Budán látott kódexekről van-e szó, valaki (legnagyobb valószínűséggel az őt felkérő Taddeo Ugoletto) beszámolt-e neki a Budán látottakról, vagy egyszerűen a humanista *panegyricus* műfajnak megfelelően bemutat egy ideális könyvtárat,⁴⁵ amelynek eszméjét a konkrétumokon túlmenően is megfogalmazza a kortárs humanistáknak. Egy ilyennek a XV. századi uralkodók közül leginkább Hunyadi Mátyás gyűjteménye felelt meg. A berendezés firenzei mesterek műve volt; a szövegben leginkább egy XV. századi fejedelmi *studiolo* értelmezése rejlik. Ezekben a *studiolókban* a könyveken és képeken kívül még természeti furcsaságok (kitömött ritka állatok, kőzetek stb.) is megtalálhatók voltak. A könyvtár a budai palota legszebb részét alkotta, mert Naldi szerint így fejezte ki a tudás magasabbrendűségét.⁴⁶ Az egykori valóság nehezen körvonalazódik a későbbi, kevésbé humanista szándékú tudósításokból. Valószínű, hogy nem is egy, hanem két terem volt a könyvek reprezentatív tárháza (legalábbis Oláh Miklós kettőről írt); a falakat (mennyezeteket) freskók díszítették, az ábrázolásokat feliratok értelmezték.⁴⁷ A könyvtár a palota ama teremsorához

⁴¹ CSAPODI 1973; Vö. MIKÓ 2002.

⁴² KARSAY 1991.

⁴³ Vö. AFFÓ 1781.

⁴⁴ NALDIUS (ed. ÁBEL) 1890.

⁴⁵ *De laudibus Augustae Bibliothecae*, Toruń, Książnica Miejska im. Kopernika, Cod. Lat. R. Fol. 21. 107. CSAPODI 1973, No. 435.

⁴⁶ KARSAY 2002, 37–53; Lásd NALDIUS (ed. ÁBEL) 1890, 267.

⁴⁷ BALOGH J. 1966, I, 62–65.

kapcsolódott, amely a legfontosabb reprezentációs tereket foglalta magában: a tróntermet és a kápolnát. Arra vonatkozóan ma még nincs lényeges adatunk, hogy Mátyás idején volt-e reprezentatív funkciója, de az, hogy a későbbi korszakokban – beleértve ebbe a török időket is – a palota nevezetességei közé tartozott, egyértelműen erre utal.

A könyvtár mindenképpen megfelelt tehát a kor humanista ideális könyvtárának. Körvonalazódik egy olyan vélemény, hogy gyarapítása is éppen ennek a humanista eszményt megfogalmazó körnek volt a feladata, és tegyük hozzá, érdeke. Dalmáciai, itáliai, német, cseh, lengyel humanisták a szereplői annak a tudós kapcsolatrendszernek (hálózat), amely egyrészt az egyes művek fellelhetőségéről, másrészt a legjobb másolókról, vagy éppen eladókész kéziratokról informálta a Mátyás közvetlen környezetében élőket. Csúnyán fogalmazva, a *Bibliotheca Corvina* egy tudós kör magánkönyvtára volt, akik kihasználták és kiszolgálták egy nagyhatalom fejének reprezentációs igényeit és mindenképpen tudatos, kulturális intézményt teremtő szándékait.

Használta-e s milyen mértékben ezeket a könyveket Mátyás? A görög kódexekben gyönyörködhetett, olvasni nem tudta őket. A latin kódexeket tudta olvasni, jóllehet nem biztos, hogy a szövegekkel a díszkódexben találkozott először. Dézsi Lajos idézi Philippus Bergomensis históriáját 1463-ból, miszerint a magyar király párnája alatt történetírók lettek volna, amelyeket szeretett olvasgatni, és két nevet is említ, Curtius Rufusét, illetve Titus Liviusét.⁴⁸

Több olyan példát tudunk, amikor egy-egy szövegre mint ismertre hivatkozik az aján-dék díszes kötet vagy éppen ősnymtatvány kézhezvételekor (például Silius Italicus, Roberto Valturio). Ismerjük Mátyás életének históriáját, és világosan látszik, hogy alig volt ideje budai udvarában tartózkodni. Biztosan részt vett tudós disputákon, a házaselet tisztaságáról szólónak fiktív jegyzőkönyvét is ismerjük Antonio Bonfini leírásában (*De pudicitia conjugali et virginitate dialogi*).⁴⁹ A művet tartalmazó kódexet feltehetően az özvegy királyné, Beatrix vitte magával Nápolyba, onnan Zsámboky János tulajdonába került. Johannes Leunclavius 1572-ben az ő könyvtárából adta ki.⁵⁰

Mátyás könyvhasználatához számba kell venni, hogy vajon a *Bibliotheca Corvinában* voltak-e nem latin és görög nyelvű könyvek? Olasz biztosan volt. Vitatják a szakemberek, de van, aki felteszi, hogy a ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Dante-kódex is része lehetett a gyűjteménynek.⁵¹ Tudott-e Mátyás egyáltalán ola-

⁴⁸ DÉZSI L. 1902.

⁴⁹ Az eredeti kódex mai lelőhelye: OSZK Clmae 421. – CSAPODI 1973, Nr. 131. Kritikai kiadása: BONFINIUS, *Symposion*, 1943.

⁵⁰ BONFINIUS, *Symposion*, 1572.

⁵¹ Feltehető, hogy a velencei Giovanni Como ajándékozta Mátyásnak 1464-ben, lásd erről FOSSALUZZA 2006, 51–90.

szul? Valamennyit biztosan. Azt azonban nem tudjuk, hogy magyar kódex került volna a gyűjteménybe. Nehezen hihető azonban, hogy egy ideális humanista gyűjteményben ne tűntek volna fel ezen a – latin és görög műveltségű humanisták számára – egzotikus nyelven írt művek. Ugyanígy nem kizárhatók a szláv nyelvűek sem. Nem hihető, hogy Csehország és Szilézia meghódítója csak latin nyelvű könyveket hozott el az elfoglalt udvarokból, különösen akkor, ha tudjuk, a cseh nyelvű kultúra a huszizizmusnak sokat köszönhet (az első nyomtatványuk is cseh nyelvű volt).⁵²

Az idejét háborúzással, államügyekkel és reprezentációval töltő uralkodónak sok ideje nem maradt az olvasásra. A díszítés, a képi megjelenítés a gyorsabb megértést, a szöveg illusztrálását szolgálta. Emellett számos esetben többletjelentést hordozott, amelyet a mai kor embere nem is tud dekódolni. Bármennyire is szoros ikonográfiai program alapján díszítettek egyes műveket, annak értelmét a király bizonyára csak magyarázattal értette meg, nem magától értetődő módon, jóllehet – ahogy a kortársai – Mátyás is sokkal több ikonográfiai utalást megértett, mint amennyit kódexeinek mostani, kései értelmezői.⁵³ Sajnos az egyetlen megmaradt díszes kortárs históriát tartalmazó nyomtatvány (Thuróczy János krónikája) vitatott *corvina*-példány.⁵⁴ Így nehezen tudnánk azt a módszert követni Mátyás képolvasásának megítélésében, mint amelyet Laetitia Le Guay kiváló monográfiája alkalmazott a burgundiai hercegek generációi által használt Philippe de Commines- és Jean Froissart-kéziratok képi világa elemzésénél.⁵⁵ Biztos azonban az, hogy a kép és a szöveg viszonya a könyvnyomtatás előtti időszakban más volt, mint a Gutenberg-korszakban. A nyomtatott könyv a képi világot háttérbe szorította, másfajta olvasási és megértési felkészültséget igényelt. A képek gyakran értelmezték, illetve többletjelentéssel látták el a szöveget. Mivel számos esettanulmány elemzi ezt a jelenséget az ókori szerzők kiadásai kapcsán,⁵⁶ ezek ismeretében nem lesz felesleges a fennmaradt *corvinák* ikonográfiai újraértékelése sem. Ebből pedig nem hiányozhat az olvasástörténeti megközelítés.

Az uralkodó könyvhasználatának megítélésekor szembe kell nézni azzal a kérdéssel is, hogy a Mátyás uralomra jutása körüli időkben feltalált új művészet (könyvnyomtatás) első termékei milyen mértékben voltak jelen a könyvtárban. Ezt a szembenézést a következő fejezetben végezzük el. A mostani gondolatmenet végén azonban visszautalok a bevezetőnkben feltett kérdésre: valóban Mátyás király könyvtára volt a legszebb és a legnagyobb könyvtár Európában a XV. század második felében? Nem túlzás, ha azt mondjuk: elképzelhető.

⁵² Vö. VOIT 2006 olomouci ősnymtatványokat bemutató tételeivel.

⁵³ A képek és a szöveg viszonyáról az olvasásban, vö. OSCEMA 2005, 177–192. Legújabbban a témát egy monumentális tanulmánygyűjtemény foglalja össze: KUPFER–COHEN–CHAJES, eds., *Visualization of Knowledge*, 2020.

⁵⁴ OSZK Inc. 1143.: FITZ 1937; MÁLYUSZ 1967.

⁵⁵ LE GUAY 1998.

⁵⁶ Vö. STACKMANN 1967.

Nyomtatott könyvek a *Corvinában* – *corvinákra* alapozott könyvkiadás

A *Bibliotheca Corvina* története két ponton kapcsolódik a nyomtatott könyvek világához. Az egyik a könyvtárban meglévő ősnymtatványok kérdése, a másik az a problémakör, hogy a könyvtárban őrzött kéziratok miként váltak a nyomtatott szövegkiadások alapjává, illetve a szövegkritikai apparátusok részévé.⁵⁷

Ősnymtatványok a XV. századi királyi, fejedelmi könyvtárakban

Az elmúlt negyven év egy-egy uralkodó könyvtárát bemutató kiállításainak katalógusait lapozva azt tapasztalhatjuk, hogy a nyomtatott könyv tényleges megjelenését és elterjedését (1460–1470-es évek) követően csak 30–50 évvel később szerzett számottevő helyet magának az uralkodói könyvtárak polcain.⁵⁸ Ahogy azt az európai uralkodók könyvtárainak számbavételekor felvetettük, elméletileg Jó Fülöp (1396–1467) vagy harmadik felesége, Portugál Izabella (1397–1471) is kaphatott már

⁵⁷ Külön kérdés a *corvina*-szövegről készült kéziratok másolatok világa. Ezek készülhettek egyszerű kézirat- vagy szövegszerzési szándékkal, de egyes auktorok szövegkritikai elemzése, kiadásra való előkészítése mentén is. A *Corvina* első, kortárs leírásának kéziratáról is maradt fenn másolat (a Naldi-kódex Dobai Székely Sándor (1704–1779) által készített másolata: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, collectio Batthyány, Hist. IV. b. A lemásolt kódexekről Zsupán Edina külön nyilvántartást vezet.

⁵⁸ Vö. OSCEMA 2005.

ajándékba nyomtatott könyvet,⁵⁹ fiuk, Merész Károly (1433–1477)⁶⁰ vagy az ő lánya, Burgundiai Mária (1457–1482)⁶¹ már biztosan kapott is, unokáik, Szép Fülöp (1478–1506)⁶² és Ausztriai Margit (1480–1530)⁶³ pedig már a humanista könyvnyomdászat fénykorát is megérhették. Ettől függetlenül csak a következő uralkodói generáció az, amelynek tagjai – V. Károly (1500–1558),⁶⁴ I. Ferdinánd (1503–1564)⁶⁵ és Magyarországi Mária (1505–1558)⁶⁶ – már rendszeresen gyűjtötték és használták a nyomtatványokat. Aragóniai Ferdinánd (1452–1516) és Kasztíliai Izabella (1451–1504) is fontosnak tartották a nyomdászat támogatását, hiszen Kasztíliában már 1472-ben működött ismert nyomda.⁶⁷ A Katolikus Királyok 1502-ben Toledóban kiadott utasítása (*Pragmática*) rendelkezett is a nyomdászat tartalmi és formai igényességének vizsgálatáról. Ez a cenzúrarendelet ugyanis kitért a nyomtatáshoz használt tinta és a papír minőségétől kezdve a betűk formájára is.⁶⁸ A szakirodalom többféle megközelítésből indokolja, hogy a nyomtatott könyv térhódítása az uralkodói gyűjteményekben miért késett, néha kiemelve műfajokat, amelyek területén a kéziratosság tovább fennmaradt. Ilyenek például a zenei kéziratok vagy a hórás könyvek csoportja.⁶⁹ Arról is vannak adataink, hogy egy uralkodó a nyomtatásban megjelent művet lemásoltatta magának, és pompázatosan díszítteti.⁷⁰ Mégis talán leginkább azok az elemzések késztetnek gondolkodásra, amelyek az olvasás története felől közelítik meg a kérdést. Mint már volt róla szó, a nyomtatott könyv, a Gutenberg-galaxis újszerű olvasási és szövegértési, -értelmezési készségeket igényelt. A kódexekben a szöveg és kép egyenrangú, sőt, talán a kép a meghatározó, hisz amit látunk, közvetlenül befogadható, míg a szöveg tartalmához való hozzáférés többszörös absztrahálást kíván. A képek segítettek, sőt irányították a szöveg értelmezését. A jelenségről az ókori szerzők kiadásai kapcsán született számos elemzésnél számunkra fontosabb, témánkhoz közelebbi példa a már említett Laetitia Le Guay kiváló monográfiája a burgundiai hercegek generációi által használt Philippe de Commines- és Jean Froissart-kéziratokról.⁷¹

⁵⁹ LEMAIRE–HENRY–ROUZET, ed. *Isabelle de Portugal*, 1991.

⁶⁰ COCKSHAW–LEMAIRE ROUZET, ed. *Charles le Téméraire*, 1977.

⁶¹ BEAUNE 2000.

⁶² BOUSMANNE–WIJSMAN–THIEFFRY, ed. *Philippe le Beau*, 2006.

⁶³ DEBAE, ed. *La librairie de Marguerite d'Autriche*, 1987; DEBAE 1995.

⁶⁴ DILLER, hrsg., *Kaiser Karl V.*, 2000; KRUSE, hrsg. *Ausstellung Kaiser Karl V.*, 2000.

⁶⁵ SEIPEL, hrsg., *Kaiser Ferdinand I.*, 2003.

⁶⁶ MONOK 1989; RÉTHELYI–ROMHÁNYI–SPEKNER–VÉGH, eds., *Mary of Hungary...*, 2005; vö. RÉTHELYI 2007; SÁNCHEZ–MOLERO 2020.

⁶⁷ Vö. ESCOLAR 1987.

⁶⁸ Vö. a SARRIÁ, ed. *Les rois bibliophiles*, 1985. katalógus „La bibliophilie d'Isabelle la Catholique” fejezetével.

⁶⁹ Vö. DEBAE, ed. *La librairie de Marguerite d'Autriche*, 1987, XVIII–XIX.

⁷⁰ CORSTEN 1995, 128.; vö. CSAPODI Csaba szócikkével (*Corvina*): CORSTEN–PFLUG–SCHMIDT–KÜNSEMÜLLER, hrsg., *Lexikon des gesamten Buchwesens*, 1987, 185.

⁷¹ LE GUAY 1998.

Hunyadi Mátyás viszonyát a nyomtatott könyvekhez Dézsi Lajostól⁷² kezdődően több szakíró is elemezte. A könyvtárhoz tartozó nyomtatványokat végül Balogh Jolán vette számba,⁷³ akinek állításait Csapodi Csaba tételesen véleményezte is.⁷⁴

Mátyás első, fennmaradt dokumentummal igazolható találkozása a nyomtatott könyvvel 1471-ben történt. Ez év szeptember 13-án Julius Pomponius Laetusnak írt levelében megköszöni az általa kiadott, neki ajándékozott, és egy Bandius nevű miniátor által Budára küldött Silius Italicus-szövegkiadást (*De secundo bello Punico*):⁷⁵

„Reddite sunt nobis litere vestre per Blandium Miniatorem nostrum, his diebus Roma cum codicibus ad nos reversum... Res est iam multorum ore trita, musas inter arma silere, Nos tamen ut continuis quasi irretiti bellis, quidquid superest temporis, literis non sine voluptate et solamine vovemus, hinc est, quod oblatum a vobis donum gratissimo hilarique exceperimus non vultu solum, sed et animo, Siliumque Italicum vestris conatibus Rome elegantissime nuperrime inpressum⁷⁶ his diebus sepius iam revolverimus, placuit *namque et in juventa nostra* Silius, et nunc, dum bella canat et ipse, eo tamen non obstante diffiteri nequimus, miseram esse Regum sortem, quod bella gerere coguntur, ut sepius suos habitura triumphos, semper tamen sanguine hominum madentia...”⁷⁷

Mátyás egész levele nagyon szívélyes hangvételű, szinte biztosan ő maga írta. A mű szövegét már ismerte, Silius – ahogy kiderül – kedves olvasmánya lehetett. Könyvtörténeti szempontból ez a mondat (már fiatal korában is olvasta) azt jelenti, hogy ő maga egy újabb feltételezhető kódexről tesz említést.⁷⁸ Miután Silius Italicus művének ez a Rómában megjelent példánya sajnos nem ismert, nem tudjuk megmondani, hogy a nyomtatványt külön díszítették-e a király számára. Mátyás dicsérete („*elegantissime inpressum*”) a betűk formájára vonatkozhat.

A következő évben, 1472-ben Veronában Joannes Nicolai da Verona műhelyében megjelent Roberto Valturio (1413–1483/5) *De re militari* című értekezése.⁷⁹ Ennek az

⁷² DÉZSI L. 1902, 167–171.

⁷³ BALOGH J. 1966, I, 330–334.

⁷⁴ CSAPODI 1973 a Balogh J. 1966 által autentikus és fennmaradt *corvinának* állított nyolc kötet közül hármat elfogad: Nr. 438. (Nicolai de Ausmo), Nr. 54. (Arisztotelész) és Nr. 695 (Vergilius), egy kötet nem ismert helyen van, ha még létezik: Nr. 983. (Statuta Romae), két kötet szerinte kétséges: Nr. 409. (Lucanus), Nr. 682. (Leonardus de Utino), egy kötetéről állítja, hogy biztosan nem *corvina*: Nr. 46. (Antoninus), és egy kötetet Mátyás a lövöldi karthauzi kolostornak vásárolt, nem a *Bibliotheca Corvina* része: Nr. 566 (Raynerius de Pisis).

⁷⁵ Vö. SZILÁDY 1877, 37.; említi még: FRANKÓI 1902, DÉZSI L. 1902.

⁷⁶ Hain 14.734, ISTC is00504000. Vö. CSAPODI 1973. Nr. 598.

⁷⁷ A levél kiadása: TELEKI J. 1855, 454–455.

⁷⁸ Ezzel kiegészíthető CSAPODI 1973.

⁷⁹ HC 15847, ISTC iv00088000; OLSCHKI 1900, I, 46–55.

1465-ben befejezett műnek 22 kéziratos másolata ismert, valamennyi gazdagon díszített.⁸⁰ Hosszú vizsgálat eredménye lehet annak megállapítása, hogy az első nyomtatott kiadás képi anyaga melyik kódexre megy vissza, melyik kiadást ki illusztrálta, illetve annak kimutatása, hogy melyik kéziratot másolták az első kiadás, vagyis az 1472-es után. Sokan hozzászóltak a kérdéshez, és két, egymással össze nem egyeztethető vélemény alakult ki. Az egyik szerint a drezdai kódex alapján készült a nyomtatvány,⁸¹ a másik úgy véli, hogy a nyomtatványt másolták le Mátyás király számára.⁸² Ez a nyomtatott könyv mindenesetre az első abból a szempontból, hogy technikai illusztrációkat tartalmaz, fametszeteken.⁸³ Hunyadi Mátyás könyvtárában Valturio könyve több példányban is rendelkezésére állt. Lehet, hogy maga a nyomtatvány is megvolt, hiszen Isztambulban fennmaradt egy példány, amelyet Csontos János a *Bibliotheca Corvina* részének feltételez.⁸⁴ Csapodi kételkedik ebben, a kétséges *corvinák* közé sorolja.⁸⁵ Két kéziratot azonban ő is valódi *corvinának* ismer el: a modenai kódexet⁸⁶ szép tollrajzokkal,⁸⁷ illetve a nagyon gazdagon díszített drezdai kódexet⁸⁸ is. Ez utóbbi a veronai *editio princeps* másolata, valóban a királyi reprezentációhoz illő díszekkel. A fametszeteket lemásolták, az iniciálék, illetve az illusztrációk gazdagon aranyozottak.⁸⁹ A másolás tényét már Csontos János megállapította, de nem vizsgálta a többi fennmaradt kódex viszonyát e másolathoz.⁹⁰ Külön érdekességeket rejt a későbbi nyomtatott kiadások kézbevétele. A latin és az olasz nyelvű, 1483-as veronai kiadások (Boninus de Boninis)⁹¹ az első, 1472. évi *editio* fametszeteit másolják, és lényegében ezt a képanyagot veszi át André Wechel párizsi nyomdász is. Igaz, ő 1532-ben már rézmetszetekkel dolgozott, és némely esetben eltért az eredeti

⁸⁰ A hallatlanul gazdag szakirodalomból itt csak az egyik utóbbi összefoglalást idézzük: DONATI, a cura di, *Il potere, le arti, la Guerra*, 2011.

⁸¹ Ezt a véleményt képviseli SCHUBRING 1907, 103–104.

⁸² RODAKIEWITZ 1940. A szerző itt összefoglalja a legtöbb kódex, a Riminiben található Tempio Malatestiano falfestményeinek, illetve az ősnymtatvány-kiadásokban található képi anyaggal kapcsolatos elképzeléseket.

⁸³ SANDER, M. 1942, Nr. 7481.; Összefoglalóan: GILBERT 1995. Vö. BALOGH J. 1966, I, 330.

⁸⁴ CSONTOSI 1890, 40. Csontos pusztán azon az alapon, hogy a mű első kiadása is megtalálható Isztambulban, arra gondolt, hogy a drezdai kódex az ősnymtatvány másolata. Végeredményben megelégedte RODAKIEWITZ 1940. véleményét.

⁸⁵ CSAPODI 1973, Nr. 688.; megjegyzendő, hogy Csapodi nem ismerte a képi anyag szerzősége kapcsán folytatott szerteágazó vitát. Az egyik feltevés szerint ugyanis a szerző Matteo de' Pasti, akinek patrónusa Sigismondo Pandolfo Malatesta, Rimini ura volt (lásd DONATI, a cura di, *Il potere, le arti, la Guerra*, 2011). Corrado Ricci szerint a Tempio Malatestiano, a kódex és az ősnymtatvány díszítője nem azonos személy, viszont feltételezi, hogy Matteo de' Pasti egy kéziratot magával vitt Konstantinápolyba ura, Sigismondo Pandolfo Malatestiano ajándékaént II. Mehmed szultánnak (RICCI 1925), de RODAKIEWITZ 1940, 17. ezt nem tartja valószínűnek. Matteo azonban a szultán meghívására valóban volt Konstantinápolyban. Vö. BABINGER 1951. Lásd még ehhez SAKASIAN 1939.

⁸⁶ CSAPODI 1973, Nr. 687. Vö. BALOGH J. 1966, I, 315.

⁸⁷ Legutóbb erről szép fotókat közölt MILANO E. 2002. Ez a kódex az első nyomtatott kiadás előtt készült.

⁸⁸ CSAPODI 1973, Nr. 686.

⁸⁹ CSONTOSI 1890a; TRÖGEL 1964.

⁹⁰ A magyar szakirodalom nem ismeri Rodakiewitz alapvető írását e tárgyban (RODAKIEWITZ 1940).

⁹¹ HC 15.848, ISTC iv00089000 (latin) (SANDER 1942, Nr. 7462.); HC 15.849 HC 15.849, ISTC iv00090000 (olasz) (SANDER 1942, Nr. 7483.)

rajzoktól, például a II. könyv végi nyilazó férfi mellett a jobb oldalon állnak a bástyák (míg a két veronai ősnymtatványban és a drezdai kódexben is a bal oldalon).⁹² Mostani témánktól távolabbra visz az illusztrációk összehasonlítása, de meggyőződésem, hogy a fennmaradt, nagyszámú kéziratos változat összevetése közelebb hoz bennünket a drezdai kódex pontosabb leírásához. Az egész Valturio-kérdés pedig Mátyás könyvhasználatának, gyűjtési szokásainak megismeréséhez tartogat érdekes adalékokat. Teljes bizonyossággal nem mondhatjuk, hogy az említett isztambuli ősnymtatvány Mátyásé lett volna, de semmiképpen nem zárható ki.

Ugyancsak bizton állítható, hogy Andreas Hess budai kiadványaiból,⁹³ illetve a budai „*Confessionale* nyomdászá”-nak munkáiból⁹⁴ is kapott a király ajándékba példányt. Ugyanakkor nem tudjuk megmondani, hogy a Budán, 1473-ban Andreas Hess által kiadott *Chronica Hungarorum*nak⁹⁵ azt a példányát, amelyet a király kapott, milyen formában díszítették, ugyanis a fennmaradt példányok egyike sem illuminált.⁹⁶ Nehezen hihető, hogy a király a költségén megjelent esztergomi misekönyveket legalább ne látta volna, de hogy kapott-e külön díszített példányt, talán örökre rejtély marad.⁹⁷

Tudjuk, hogy Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a 1488-ban kétszer is megjelent, Augsburgban és Brünmben.⁹⁸ A brünni kiadásból nem ismerünk olyan példányt, amely kapcsolatba hozható Mátyás királlyal. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban őriznek egy pergamenre nyomtatott, nagyon gazdagon illusztrált, a király címerét is viselő, neki dedikált példányt, amelyről többen felteszik, hogy valóban a híres *bibliotheca* része volt. Csapodi kétségesnek tartja ezt, a díszítést kiadói fogásnak tudja be.⁹⁹ Szempontunkból azonban mindegy is, hogy ez a példány forgott-e Hunyadi Mátyás kezében, azonban jól illusztrálja, hogy a királyok abban az időben gyűjtöttek nyomtatványokat is, igaz, a kiadók vagy a királyi könyvtárak őrői gondoskodtak arról, hogy a nyomtatvány a díszes kéziratokéhoz hasonló öltözetet kapjon.

⁹² Párizs, 1532, 1534, 1535, 1553. Én az 1532-es kiadást használtam, az Országos Széchényi Könyvtárban Ant. 337(2).

⁹³ Basilius Magnus és Xenophon művei, 1473 (RMNy 1; GW 3702), a *Chronica Hungarorum*, 1473 (RMNy 2; GW 6686; CSAPODI 1973, Nr. 745.)

⁹⁴ Antoninus Florentinus, *Confessionale*, 1477 (RMNy 3; GW 2108, CSAPODI 1973, Nr. 41.), Laudivius Sacchia, *De vita Hieronymi*, 1478–1479 (RMNy 5; CSAPODI 1973, Nr. 580.)

⁹⁵ RMNy 2; HAIN 4994; GW 6686: SOLTÉSZNÉ-HORVÁTH J., kiad., *Chronica Hungarorum*, 1973; CSAPODI 1973, Nr. 745.

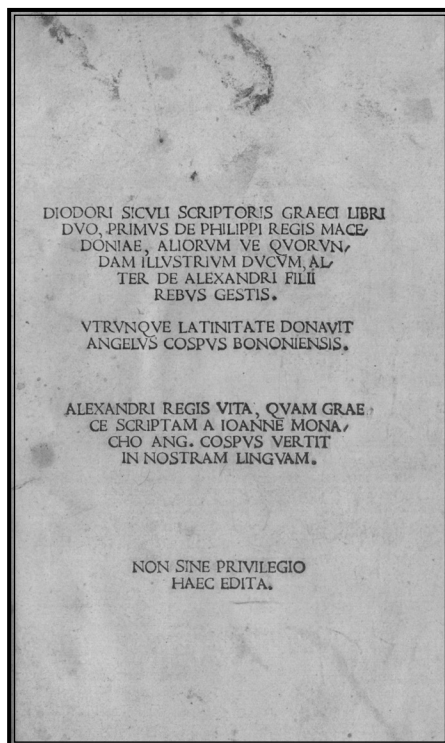
⁹⁶ A fennmaradt példányokat nyomdatechnikai szempontból vizsgálta BORSA 1973.

⁹⁷ *Breviarium Strigoniense*, Venezia, 1480, Erhard Ratdolt (GW 5468, RMK III. 1., CSAPODI 1973, Nr. 737.); *Breviarium Strigoniense*, Nürnberg, 1484, Georg Stucks (GW 5469, RMK III. 9., CSAPODI 1973, Nr. 736c.); *Missale Strigoniense*, Nürnberg, 1484, Anton Koberger (HAIN 11429, RMK III. 7., CSAPODI 1973, Nr. 897–908?); *Missale Strigoniense*, Venezia, 1486, Erhard Ratdolt (RMK III. 11., CSAPODI 1973. Nr. 897–908?)

⁹⁸ Augsburg, 1488, Erhard Ratdolt (RMK III 15; HAIN 15.518; CSAPODI 1973, Nr. 653.), Brunn, 1488 (RMK III. 16; HAIN 15.517; CSAPODI 1973, Nr. 652.); Vö. BALOGH J. 1966, I, 329.

⁹⁹ OSZK Inc. 1143; FITZ 1937; MÁLYUSZ 1967. A brünni kiadás összes példányának történetéről lásd FARKAS G. F. 2020.

Ugyancsak ebbe a csoportba – pompázatosan illuminált ősnymtatvány – tartozik a francia nemzeti könyvtár kétkötetes Arisztotelész-*corvinája* is, amelynek autentikus voltát senki sem tagadja.¹⁰⁰

01. Diodorus Siculus–Cospius 1516

A szakirodalom, és különösen a *corvina*-kutatás nagy öregje, Csapodi Csaba is következetlen a nyomtatványoknak a *Bibliotheca Corviniana* sorolása esetében. Hat olyan ősnymtatvány maradt fenn az említetteken kívül, amelybe valaki valamikor bejegyezte, hogy Mátyás budai könyvtárából való, vagy éppen csak azt, hogy Budáról származik.¹⁰¹ Ezeket Csapodi nem fogadja el *corvináknak*. Feltételezi ugyanakkor, hogy két magyarországi szerző munkája megvolt a nagy király gyűjteményében: Georgius de Hungaria *De moribus Turcorum*,¹⁰² illetve Vetési László *Oratio*

¹⁰⁰ Velence, 1483–1484, Andrea Torresani, Bartolomeo de'Blavi (GW 2337, ISTC ia00963000); CSAPODI 1973, Nr. 54.

¹⁰¹ CSAPODI 1973, Nr. 1. (Donatus Acciaiolus); Nr. 8. (Aeneas Silvius Piccolomini), Nr. 45. és 46. (Antoninus Florentinus), Nr. 49. (Appianos); Nr. 407. (Titus Livius). BALOGH J. 1966 is külön tárgyalja a meglévő, az elveszett és a feltételezett ősnymtatványokat, és megint külön a Beatrixnek ajánlott köteteket. Véleményét CSAPODI 1973 sok esetben felülbírálja.

¹⁰² Urach, 1480–1481 (HAIN 15.673), vagy Roma, 1481–1484 (HAIN 15.674) – CSAPODI 1973, Nr. 295.

*ad... papam Sixtum IV.*¹⁰³ című művei. Nem vitatható a feltételezés jogossága, mint ahogyan az sem, hogy Giovanni de Capistrano életrajzának¹⁰⁴ – akinek szentté avatását Mátyás kezdeményezte – meg kellett lennie a bibliotékában. Ugyanígy elképzelhető (én biztosnak tartom), hogy a Mátyásnak¹⁰⁵ vagy Vitéz Jánosnak¹⁰⁶ ajánlott könyvek is megvoltak Budán. Nem elképzelhetetlen, hogy Platón összes műveinek Marsilio Ficino (1433–1499) által fordított kiadása (Firenze, 1484¹⁰⁷) Budán is fellelhető volt, és Csapodi Csaba ezzel kapcsolatban lelkesen rögtön feltételezi, hogy a király ebből egy díszes kéziratot is másoltatott magának.¹⁰⁸ Ezzel szemben érdekes, hogy Csapodi, aki tudta, hogy Alexander Cortesius (1460–1490) *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis* című panegyricusa 1487-ben Rómában a szerző felügyeletével megjelent,¹⁰⁹ nem feltételezi az ősnymtatvány meglétét a *bibliotheca regia* polcain. E műnek létezik a király számára készített díszes másolata,¹¹⁰ ám Csapodi kifejezetten le is írja indoklás nélküli állítását, hogy Cortesius a nyomtatott verziót nem küldte el a királynak.¹¹¹ További vizsgálat tárgya lehet, hogy a díszkézirat nem az ősnymtatvány alapján készült-e, a szerző javításaival?¹¹²

A feltételezett nyomtatványok sorát gyarapítják a Thuróczy János (1435–1489) és Antonio Bonfini (1434–1503) által talán Budán használt és idézett szerzők műveinek kiadásai,¹¹³ illetve a XVI. és XVII. században felbukkant utalásokból, jegyzékekből kikövetkeztethető munkák sora. Összesen további 62 nyomtatvány.

Az ősnymtatványokkal kapcsolatban tehát elmondhatjuk, hogy Hunyadi Mátyás hasonlóan viszonyult hozzájuk, mint a bevezetőben idézett kortárs uralkodók: ha lehetett, a kéziratokat helyezte előtérbe, a reprezentációs funkciót valójában a díszített kéziratok látták el.¹¹⁴ Példát említettünk arra is, hogy nyomtatványt másoltatott ma-

¹⁰³ Roma, sine anno (Hain 16.079; Hain 16.080; CSAPODI 1973, Nr. 696.)

¹⁰⁴ CSAPODI 1973, Nr. 332. (Hieronymus de Udine munkája)

¹⁰⁵ Petrus Nigri, *Clypeus Thomistarum*, Venetiae, 1481 (Hain 11.888; CSAPODI 1973, Nr. 493.)

¹⁰⁶ Georgius de Pauerbach, *Theoriae novae planetarum*, Cca. 1472 (CSAPODI 1973, Nr. 497.)

¹⁰⁷ HC 13062, BMC VI, 666–667. A kiadás dátumának pontosítására: KRISTELLER 1978, 25–35.

(A Mátyásnak szóló ajánlások üzleti megfontolásáról, illetve a neki feltehetően küldött példányról: 35.)

¹⁰⁸ CSAPODI 1973, Nr. 506.

¹⁰⁹ GW 7794 (post 1484), ISTC ic00938800 (post 1485. június 1.) Eucharius Silber; Csapodi állapította meg a pontosabb megjelenési időt: CSAPODI 1982.; Vö. HAVAS 1965.

¹¹⁰ Wolfenbüttel, HAB Cod. Guelf. 85.1.1. Aug. 2; CSAPODI 1973, Nr. 207.

¹¹¹ „Den Panegyricus hat der Verfasser nicht in dieser gedruckten Form dem König übersandt, ...” Vö. CSAPODI 1982, 209.

¹¹² CSAPODI 1982 megállapítja, hogy a kódex és az ősnymtatvány szövege eltér („Der Text der Wolfenbütteler Handschrift und der der Inkunabel stimmen also nicht genau überein ...”), és azt, hogy az 1531. évi kiadás a díszkódex alapján készült: CORTESIUS–OBISOPEUS 1531 (OSZK Ant. 5244). Zsupán Edina, aki összefoglalja a Wolfenbüttelben őrzött kézirat datálására vonatkozó irodalmat, megállapítja, hogy az 1487 augusztusa után lett készen, de 1488. június előtt. Ő sem tér azonban ki arra a kérdésre, hogy miként viszonylik az ősnymtatvány és a kézirat szöveg egymáshoz (ZSUPÁN–HEITZMANN, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014, 73–77.)

¹¹³ Vö. KULCSÁR P. 1973.

¹¹⁴ Vö. MIKÓ 1999.

gának és arra is, hogy azt gazdagon illusztrálták számára. Ha a királyi udvar szellemi horizontjának megrajzolása szándékával közeledünk a kérdéshez, akkor több szempontból kell számba venni a kortárs könyvkiadás termékeit: az uralkodónak vagy környezetének ajánlott könyvekkel kezdve a sort, el kell jutnunk az udvarban keletkezett művek idézeteinek számbavételéig is.

A Corvina mint a humanista szövegkritikai kutatások és kiadások forrása

A Mátyással kortárs humanista közösség tagjai gyakran említik leveleikben azt a tényt, hogy a budai gyűjtemény ókori és kora keresztény auktorok több olyan szövegváltozatát őrizi, amelyek tanulmányozása feltétlenül fontos. Az uralkodó halála után, a töröknek Budára érkezétségéig (1526) pedig több ismert – főleg bécsi – humanista tudós, tanár érdeklődött a könyvtár állapota, illetve egyes kódexek iránt. A szakirodalomból közismert, hogy Johannes Cuspinianus (1473–1525), Johannes Alexander Brassicanus (1500?–1539) sok kódexet meg is szerzett magának, és miután mindkettőjük könyvtárát Johannes Fabri (1478–1541) vásárolta meg, így talán ő volt az, aki Hunyadi Mátyáson kívül a legtöbb *corvinát* birtokolta.¹¹⁵ A kódexek Bécsbe vezető útjának történetét legutóbb Földesi Ferenc foglalta össze.¹¹⁶

Igazságtalanság lenne azt állítani, hogy a magyar szakmai közösség által a XVI. századi humanista szövegkiadások kutatása a *Bibliotheca Corvina* szempontjából elhanyagolt lett volna, de eddig alapvetően arra irányult az adatgyűjtés, hogy a kiadások előszavai milyen információt tartalmaznak a *Corvina* külső történetére (széthullása, egyes kódexek sorsa) vonatkozóan. Annak a lehetőségnek a kutatása, hogy a *corvina*-kódexek mennyiben váltak a humanista szövegkiadások alapjává, eddig háttérbe szorult.¹¹⁷ Egy ilyen kutatás természetesen sok időt vesz igénybe, most csak arra vállalkozunk, hogy az eddigi eredmények – a kiadások időrendjében történő – említése mellett néhány újabb előkerült adattal kapcsolatos megállapításokat tegyünk.

Az első, a *Corvina* példánya alapján megjelent szöveg Johannes Bessarion (Vaszílios Viszarion, 1403–1472) kardinális levele volt (*Epistola ad Graecos*), ahogy ez kiderül Sebastian Murrhónak (1485–1514) a deventeri származású, Elzászban aktív humanistának Joachim Vadianushoz (1484–1551) írt előszavából (Strassburg,

¹¹⁵ A könyvtár történetének e szakaszáról, illetve a török általi elpusztításáról összefoglalóan, gazdag bibliográfiával lásd CSAPODI 1961; CSAPODI 1971; CSAPODI 1984.

¹¹⁶ FÖLDESI 2002.

¹¹⁷ Az első nagy bibliográfiai összefoglalás: ZOLNAI K.–FITZ 1942; ezután: CSAPODI 1973, és MONOK 2004.

1513).¹¹⁸ Ugyancsak Matthias Schürer nyomdájában került sajtó alá Philostratus műve, amelynek latin fordítását Antonio Bonfini készítette el *De vitis sophistarum libri duo* címmel, és 1516-ban Nicolaus Gerbel (1485?–1560) adta ki.¹¹⁹ 1516-ban Angelus Cospus fordításában megjelent görögről latinra fordítva Diodorus Siculus *Libri duo, primus de Philippi, regis Macedoniae... rebus gestis* című munkája.¹²⁰ Ennek függelékeként az akkor már Cuspinianusnál lévő Zonaras-corvinából Cospus lefordította a Nagy Sándor-életrajzt, és ki is adta.¹²¹ Anélkül, hogy a teljes Zonaras filológiai szakirodalmat felmondanánk, példaként arra, hogy Ioannes Zonaras (Johannes Monachus, 1074?–1159) Nagy Sándor-életrajzának kiadásai mentén miként terjedt a *Corvina* híre, említek néhány szövegrészt. Az 1516. évi kiadásban a fordító, Angelo Bartolomeo Cospo (1430–1516) sem az I. Miksa császárnak (1508–1519) szóló ajánlásban (ez Diodorus Siculus szövegét vezeti be), sem a Zonaras fordítás előtti, Jacobus Bannissus császári titkos tanácsoshoz¹²² írottban nem említi, hogy a kódex, amely a görög históriát megőrizte, *corvina* lett volna. Annyit mond az első előszóban, hogy Johannes Cuspinianus tette lehetővé számára a kódex megismerését.

Csapodi Csaba pontosan követte a kézirat történetét, azonban csak a XVI. századi kiadásokat tekintette át, illetve magának a szövegnek a története érdekelte Janus Pannonius szerepével összefüggésben.¹²³ Idézi az első olyan – nyomtatásban megjelent¹²⁴ – említést, amelyben előfordul annak a ténynek a leírása, hogy a ma az osztrák nemzeti könyvtárban őrzött kézirat egykor Budán volt. Ezt Johannes Cuspinianus írta a *De consulibus Romanorum commentarii* című művében, 1553-ban.¹²⁵ Ennek második kiadásában, 1601-ben ugyanaz a szöveg szerepel.¹²⁶ A Nagy Sándor-életrajz kutatástörténetének végigkövetése azonban ugyancsak hozzájárulhat ismereteink bővítéséhez, amennyiben azt a kérdést tesszük fel, hogy ki, mikor, mit tudott a *Bibliotheca Corvina* egészének, vagy egyes kéziratainak történetéről. Ilyen értelemben a *respublica*

¹¹⁸ A szöveget Augustinus Moravus írta át Budán abból a kódexből, amely ma a magyar nemzeti könyvtárban van: OSZK Clmae 438. A kiadás: BESSARION–AUGUSTINUS MORAVUS 1513 (OSZK Ant. 2733.); CSAPODI 1973, Nr. 115. Vö. még EKLER 2015; EKLER 2016.

¹¹⁹ A kódex: OSZK Clmae 417., a kiadás: OSZK App. H. 1626.

¹²⁰ Viennae Pannoniae, Hieronymus Vietor, 1516 (OSZK App. H. 2526.)

¹²¹ Zonaras [=Johannes Monachus], *Alexandri regis vita*, in DIODORUS SICULUS–COSPIUS 1516. A kódex: ÖNB Hist. Gr. 16., a kiadás: OSZK App. H. 2526.; CSAPODI 1973, Nr. 225, Nr. 708.

¹²² ANKWICZ–KLEEHOVEN 1959, 58, 102, 207. szerint I. Miksa tanácsosa (1501–1516), majd trentói kanonok lett. Fazekas István segített adatot találni életére, köszönöm. Bannissus (Jacobus de Bannissis) szerepet játszott Ferdinánd főherceg (későbbi I. Ferdinánd magyar király) és Magyarországi (Jagelló) Anna (1503–1543) házasságának előkészítésében (1516. március 24. OeStA/HHSStA UR AUR, 1516 III 24.)

¹²³ CSAPODI 1973, Nr. 225.

¹²⁴ Ez a szempont fontos a *Corvina* társadalmi ismertségét tekintve. Csapodi 1973, 397 (Nr. 708.) maga idézi az uralkodó I. Miksa Cuspinianusnak írott levelét (1513. február 3.), amelyben a császár megosztja a humanistával azt az információt, hogy a Zonaras-szöveg Budán maradt fenn, de ezt a levelet a korban nem adták ki (lásd KOLLAR 1790, 634–642. Vö. ANKWICZ–KLEEHOVEN 1959, 121–123.).

¹²⁵ CUSPINIANUS 1553, 160, 569.

¹²⁶ CUSPINIANUS 1601, 123, 469.

litteraria története, az *epistolae doctorum virorum* vizsgálatai is kutatás tárgyát képezik. A Zonaras-kézirat kapcsán például Johannes Cuspinianus Willibald Pirckheimernek (1470–1530) 1515. október 18-án írt,¹²⁷ ebben

„Ego ut aperte fateor, heluo sum librorum, et undique ac undique singulos evolvo, angulos. Sic repperi in bibliotheca regia Budae tum ineditos insignes codices tum illum praecipue Johannem Monachum: qui Alexio Comneno¹²⁸ claruit, et graece historiam ab exordio mundi ad sua usque tempora elegantissime scripsit.”¹²⁹

A jövőben tehát valamennyi, a *Corvinában* felbukkant ókori vagy középkori szöveg kutatástörténetét végig kell nézni, vizsgálni, vajon melyik szövegváltozatot használták annak kiadói. Az egyik legizgalmasabb feladat például azt felderíteni, hogy valamelyik Iamblichus Chalcidensis-kiadó használta-e azt a Marsilio Ficino-fordítást (*De Aegyptiorum Assyrorumque theologia*) tartalmazó kódexet, amelyik a *Corvina* feltételezett darabja volt.¹³⁰ A feltételezés alapos, hiszen ismerjük Ficino Francesco Bandinihez (†1490?), illetve Taddeo Ugolettihez írott levelét a fordítással, illetve annak Budára küldésével kapcsolatban.¹³¹ Az első kiadás Aldus Manutius (1449–1515) műhelyében jelent meg 1516-ban,¹³² amelyben a Pythagoras életéről szóló munkája még nem szerepelt. Ugyanígy nincsen benne a lyoni, 1577-es Johannes Tornaesius (Jean de Tournes, 1539–1615)-féle kiadásban sem,¹³³ amely az Aldus-kiadást hasznosította. Az 1556-os római, Nicolaus Scutellius (1490–1542) által sajtó alá rendezett kiadásban¹³⁴ mindkét mű szerepel, az előszavak azonban nem említik, hogy milyen kódexet vett kézbe a sajtó alá rendezéskor, és látta-e a ma Londonban őrzött, feltételezett *corvina*-kéziratot.¹³⁵ Johannes Arcerius Theodoretus (1538–1604) a XVI. század végén új fordítást készített mindkét műből, a kiadás (Franeker, 1598, Aegidius Radaeus)¹³⁶ azonban hallgat a forrásairól. Brassicanus *proverbium*-gyűjteményének,¹³⁷ illetve a XVII–XX. századi kiadások szövegeinek összehasonlításával a jövőben talán közelebb léphetünk feltett kérdésünk – van-e szerepe Mátyás könyvtárának a szöveg megőrzésében? – megválaszolásához.

¹²⁷ FREYTAG 1831, 5–7.

¹²⁸ I. Alexiosz Komnénosz (1057–1118) bizánci császár.

¹²⁹ FREYTAG 1831, 7. – itt hivatkozik I. Miksa Cuspinianusnak írt levelére, amit KOLLAR 1790, 634–642. adott ki.

¹³⁰ CSAPODI 1973, Nr. 346.

¹³¹ ÁBEL–HEGEDŰS I., ed., *Analecta nova*, 1903, 254–255, 288. Taddeo Ugoletto/Ugoletti 1480 és 1490 között élt Budán, a *Corvina* könyvtárosa volt.

¹³² Venetiis, in aedibus Aldi et Andreae Soceri, 1516 (OSZK Ant. 716.); CSAPODI 1973, Nr. 346.

¹³³ Lugduni, Ioannes Tornaesius, 1577 (OSZK Ant. 8450.)

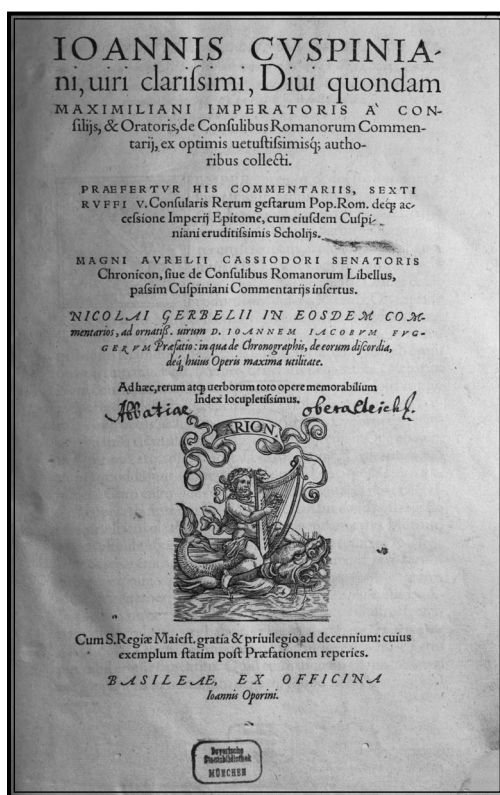
¹³⁴ Romae, Antonius Bladus, sumptibus Vincentii Luchrini, 1556 (OSZK Ant. 2038.)

¹³⁵ BM Addit. MS. 21,165.; CSAPODI 1973, Nr. 347.

¹³⁶ OSZK Ant. 2037.

¹³⁷ Johannes Alexander BRASSICANUS, *Proverbiorum symmicta, quibus adiecta sunt Pythagorae symbola... et ipsa proverbia... recens autem ex Iamblichos... latina facta...*, Viennae, Hieronymus Vietor, 1529 (ÖNB 74 W 106/3.)

Johannes Alexander Brassicanus (1500?–1539) volt az egyik, a *corvinákra* leginkább figyelő humanista a XVI. század legelején. 1527-ben egy Lucianus-kötetet is kiadott.¹³⁸ A magyar szakirodalom feltételezi, hogy egy elveszett *Corvina*-kódex lehetett a kiadás alapja, jöllehet ezt a sajtó alá rendező Markus Böck von Leopoldsdorf császári tanácsos-hoz írt ajánlásában nem említi. Ez annál is furcsább, mert a kötethez írt jegyzetekben egyébként kitér az 1525. évi budai látogatására.¹³⁹ Igaz, ha ellopta ezt a kódexet, akkor még 1527-ben sem lett volna tanácsos ezt írásba adni, magyarázni, miként jutott a kötethez. Akárhogy került is hozzá egy-egy kötet, azt megmentette a csaknem biztos pusztulástól. Budai látogatásáról és a könyvtárról nyomtatásban először 1530-ban adott hírt (a Salvianus-kiadásban).¹⁴⁰ Erről alább részletesebben beszámolunk.

02. Cuspinianus 1553

¹³⁸ LUCIANUS, *Aliquot exquisitae lucubrationes*, trad. Johannes Alexander BRASSICANUS, Viennae Austriae, Johannes Singrenius, 1527 (OSZK App. H. 193.) – CSAPODI 1973, Nr. 412.

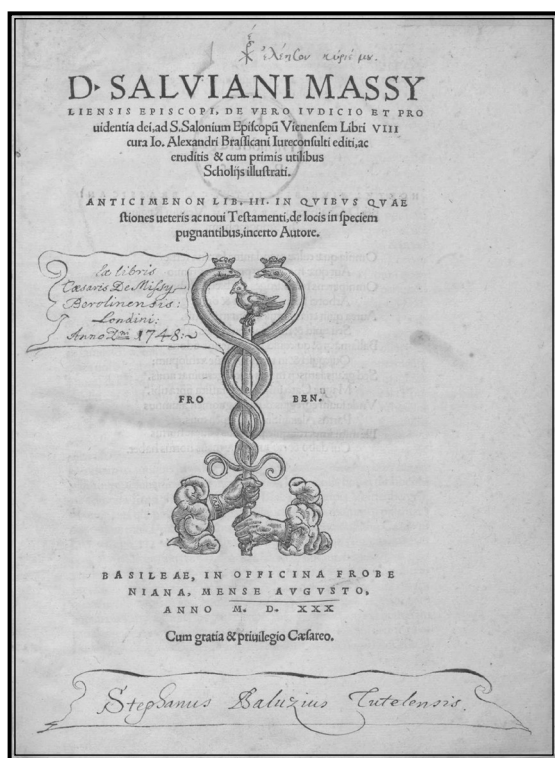
¹³⁹ Ebben említi, hogy látta Marcus Monachus Anachoreta, V. századi görög szerzetes munkáit: CSAPODI 1973, Nr. 419.

¹⁴⁰ SALVIANUS (ed. BRASSICANUS) 1530.

Vincentius Obsopoeus (1498?–1539) az 1528-ban általa kiadott Basilius Magnus- és Gregorius Naziansenus-levelek Bilibaldus Pirckheimernek (1470–1530) írt ajánlását a következőképpen kezdi:

„Cum nuper inspiciendum mihi obtulisset ex bibliotheca tua, Bilibalde clarissime Georgius Leutius, codicem epistolarum Basilii et Gregorii, quem cum ob literarum characteras, tum ob vetustatem vehementer videre cupiebam. Est enim, ut mihi coniecturam facienti visum est, ante ducentos aut amplius annos descriptus, inque regis Ungariae Bibliothecam repositus.”¹⁴¹

A ma ismert kéziratok közül egyiket sem azonosította a kutatás a *Bibliotheca Corvina* vagy a Pirckheimer-könyvtár darabjaként, az idézet azonban egyértelmű, az egykori budai példány hozzájárult a XVI. századi kiadás filológiai helyességéhez.

03. Salvianus (ed. Brassicanus) 1530

¹⁴¹ *Epistolae Graecae*, Haganoae, Johannes Setzer, 1528 (OSZK Ant. 5300.) – CSAPODI 1973, Nr. 107.

Hunyadi Mátyás könyvtára 1490 és 1526 közti történetéhez a leghosszabb elbeszélő szöveg Brassicanus leírása 1525. évi budai látogatásáról. Ebben számos kódexet felsorol, amelyeket ott látott. Ez a leírás az általa megjelentetett Salvianus Massiliensis-kiadás (1530) Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspökhöz (1517–1543) címzett ajánlásában található.¹⁴² A marseilles-i püspök műveit tartalmazó *corvina* volt a kiadás alapja is.¹⁴³ Diego Baldi elkészítette a teljes, Christoph von Stadionhoz szóló levél kritikai kiadását, a Brassicanus által említett szerzők műveit azonosította, a vonatkozó szöveghelyeket is idézi.¹⁴⁴ Németh András részleteiben is elemezte ezt az ajánlást, de abból a szempontból, hogy a Brassicanus által említett kéziratok ma hol találhatóak.¹⁴⁵ A *Corvina* történetére vonatkozó ismeretek szempontjából azonban számunkra fontosabb a Salvianus- mű kiadástörténete. Anélkül, hogy minden *editiót* kézbe tudtunk volna venni – számuk megközelíti a százat –, ezek könyvünk tárgyának szempontjából három csoportba sorolhatók. A legfontosabbak talán azok, amelyekben teljes terjedelmében közlik Brassicanus *Corvina*-leírását. A második csoportot alkotják azok, amelyek Konrad Rittershausen (1560–1630) 1611. évi kiadásával kezdődnek, és amelyekben a kiadó közli az általa írt Salvianus-életrajzot, illetve a művei kiadástörténetét. Ebben ugyanis egy bekezdésben megemlíti, hogy az első kiadó Brassicanus volt, aki a kéziratot Budán, a magyar király könyvtárában találta. A harmadik csoportba azok a kiadások tartoznak, amelyekben egyik szöveg sem szerepel, és nem is említik a tényt, hogy az *editio princeps* a *Corvina* példányán alapszik. Fontosnak gondolom annak a vizsgálatát is, hogy azokat a könyveket, amelyekben szó esik a *Corvináról*, kinek ajánlották a kiadók.

Diego Baldi szerint az 1530. évi bázeli, Brassicanus-féle szövegkiadás nem váltott ki nagy meglepetést.¹⁴⁶ Véleményét a gyors újrakiadás tényével indokolja, jóllehet magam éppen ebben látom a sikert. Ő maga a szakirodalomból említ egy 1562-es firenzeit (Lorenzo Torrentino), de ezt az olasz közös katalógus (EDIT 16) nem ismeri (példányt sem találtam). Az 1564-es római sajtó alá rendezője, Pietro Gallesini (1520–1590) nem tér ki a budai kéziraatra.¹⁴⁷ A francia nyomdahelyeken megjelent kiadások a Pierre Pithou (Pithoeus, 1539–1596) gondozta – és saját kéziratával összehasonlított – 1575. évi párizsi *editióra*¹⁴⁸ mennek vissza. Valódi könyvsikernek is mondható, hiszen a latin kiadás mellett 1575-ben még kétszer megjelent franciául is¹⁴⁹ Nicolas de Bauffremont (1520–1582) fordításában. Pithou Brassicanusnak Stadion püspökhöz írt levelét teljes terjedelmében közölte, és ezt megismételte az

¹⁴² SALVIANUS (ed. BRASSICANUS) 1530 (OSZK App. H. 224.), fol. a2r–a4v.; Vö. BALDI 2011.

¹⁴³ A kódex ma: ÖNB Cod. Lat. 826 (CSAPODI 1973, Nr. 583.)

¹⁴⁴ BALDI 2011.

¹⁴⁵ NÉMETH 2013; NÉMETH 2013a.

¹⁴⁶ BALDI 2011, 153.

¹⁴⁷ SALVIANUS (ed. GALLESINI) 1564.

¹⁴⁸ SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1575.

¹⁴⁹ SALVIANUS (ed. BAUFFREMONT) 1575a. Vö. PETTEGREE–WALSBY–WILKINSON 2007, Nr. 47346, Nr. 47347.

1594-es, az 1600-as, az 1608-as és az 1617-es kiadás is.¹⁵⁰ Az utóbbi év előtt, 1611-ben Altdorfban jelent meg Konrad Rittershausen kiadása, benne a *Salvianus-vita*, és a rövid említése a budai történetnek.¹⁵¹

„Vocat enim Episcoporum magistrum, humana et divina literatura instructum, qui scholastico et aperto sermone scripserit. Sed cum nescio qua sua vel seculorum infelicitate diutissime ignorabilis latuisset, demum post mille et quinquaginta annos rursus in lucem e tenebris emersit bona sui parte, Joannis Alexandri Brassicani comitate atque industria protractus. Floruit enim circa annum Domini quadringentesimum et octogesimum, imperante Zenone,¹⁵² annis ante Justinianum¹⁵³ quasi centum quinquaginta, et quod excurrit. Brassicanus vero ex Bibliotheca Budensi, quam Matthias Corvinus Rex Hungariae instituerat, primus eum protulit et Basileae anno MDXXX. edidit.¹⁵⁴”

Ettől kezdve ezt közlik – és nem Brassicanus levelét – a kiadások, így: 1623 (Nürnberg), 1645 (Paris), 1688 (Bremen).¹⁵⁵ Ez utóbbi, Etienne Baluze (1630–1718)-féle kiadást követően – amelyben hosszú kiadástörténeti összefoglaló is olvasható¹⁵⁶ – azonban mindkét szöveg eltűnik (Velence, Pisa, Prága, Olomouc, Passau, Bécs stb.), és majd csak a nagyszombati *editió*kban (1752, 1773)¹⁵⁷ kerül elő a Rittershausen-féle *Salvianus-életrajzra* alapozott előszavakban az említés Mátyás király könyvtáráról. Akadnak persze kiadások, amelyekben előfordul utalás a budai könyvtárra, de ez a tény hangsúlyt nem kap. Ilyen például a bécsi jezsuita rendház védnökségével megjelent kiadás, ahol Budát említik az előszóban, de Brassicanust név szerint nem:

„Latuit thesaurus hic sane pretiosus annos omnino mille quinquaginta, tumulo partim librario, partim oblivionis sepultus, donec cum litterata Respublica, cui

¹⁵⁰ SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1575, 3–23.; SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1594, 3–23.; SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1600, 366–387.; SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1608, 472–493.; SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1617, 474–495. (hibás oldalszámozással). Nem szerepel azonban SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1580-ban.

¹⁵¹ SALVIANUS (ed. RITTERSHUSIUS) 1611, fol. *2r–v.

¹⁵² Zénón (426?–491) bizánci császár (476–491).

¹⁵³ I. Iusztinianosz (483–565) bizánci császár (527–565).

¹⁵⁴ SALVIANUS (ed. BRASSICANUS) 1530.

¹⁵⁵ SALVIANUS (ed. RITTERSHUSIUS) 1623, fol. *2r–v.; SALVIANUS (ed. PITHOU) 1645, 3–4.; SALVIANUS (ed. RITTERSHUSIUS) 1688, fol. IVr. Megjegyzem, hogy a Pithou-kiadást újraközlő Jean Osmont kihagyta ezt az életrajzt: SALVIANUS (ed. PITHOU–OSMONT) 1627; ahogy az oxfordi *editio* is: SALVIANUS (ed. BRASSICANUS–PITHOU) 1633. Utóbbi az eredeti Brassicanus-jegyzeteket belevette a kiadásban, az ő *paratextusai* azonban hiányoznak.

¹⁵⁶ Csak néhány előbbi olyan kiadást említek, amelyben nincsen ez a kiadástörténet: SALVIANUS (ed. BALUZE) 1663, 1669, 1684. Az 1688-as brémai kiadás (*opera omnia*) után jelent meg az előzők (1663, 1669, 1684) változatlan szövegutánnomása negyedik kiadásnak titulálva két évben változatlanul, ugyancsak a *Corvinára* tett utalás nélkül: SALVIANUS (ed. BALUZE) 1742, 1743.

¹⁵⁷ SALVIANUS 1752, fol. 5r–v.; SALVIANUS 1773, fol. 5r–v.

praeter nomen Viri¹⁵⁸ vix aliud reliquum erat, inter manuscripta Bibliothecae Regiae Budensis unice superstitem feliciter reperisset, atque e vetustissimis illis pulveribus erutum anno primum 1530, typis Basiliensibus in lucem protraxisset, temporibusque posteris communicasset.”¹⁵⁹

Hasonlóan a kritikai, vagy a kritikai igényű kiadások között is van, ahol a kiadások felsorolásakor megemlítik, hogy honnan vette Brassicanus az első kiadáshoz a kéziratot. Egy példát hadd hozzak: Karl Traugott Gottlob Schoenemann (1752–1802) munkáját,¹⁶⁰ amely szöveget Jacques Paul Migne (1800–1875) is átvette a maga *editiójába*.¹⁶¹

Magam különösen jelentősnek gondolom, hogy a francia nyelvű kiadásokban is szerepel említés a *Corvina* kódexéről,¹⁶² így a fordító Pierre Gorse (1590–1661) előszavában, abban a könyvben, amelyet Pierre III de Bertier (1606–1674), Montauban püspökének (1652–1674) ajánlott:

Preface du traducteur sur les écrits et sur la vie de Salvian [Gorse Konrad Rittershausen 1611-ben megjelent Salvianus-életrajzát kivonatolva fordítja, ebben:]

„Mais je sçay par quel malheur ou negligence des hommes lettrez de son siecle et des suiuans, il a demeuré inconnu l’espace de mille et cinquante ans, apres lesquels Ioannes Alexander Brassicanus l’a tiré des tenebres, ou il estoit enseuly. C’est luy qui trouua dans la Bibliotheque de Bude, Ville Capital de la Hongrie, dressée par le roy Mathias Coruinus, laquelle fut bruslée par Soliman en la prise de la mesme Ville l’an 1526. Brassicanus donc est le premier qui fit imprimer à Basle les huit Liures de la Providence l’an 1530.”¹⁶³

A Salvianus-szöveg mérföldkönek számító kritikai kiadása ugyanakkor így fogalmaz a kiadás történetét illetően:

„Ex quo codice editio princeps, a[nno] 1530 cura Io[annis] Alexandri Brassicani vulgata, expressa sit, *ignoratur*.¹⁶⁴ Scatet hic liber vitiis omnis generis, imprimis in duobus libris posterioribus, quorum ordo miserum in modum turbatus est; aliquot tamen locis eo libro solo lectio vera servata est.”¹⁶⁵

¹⁵⁸ Johannes Alexander Brassicanus.

¹⁵⁹ SALVIANUS 1750, fol. [4]r.

¹⁶⁰ SALVIANUS (ed. SCHOENEMANN) 1794, 827–828, 845.

¹⁶¹ SALVIANUS (ed. MIGNE) 1847, 14–15.

¹⁶² Az első fordításban nem szerepel ilyen: SALVIANUS (ed. BAUFFREMONT) 1575a.

¹⁶³ SALVIANUS (par GORSE) 1655, fol. ajr.

¹⁶⁴ Kiemelés tőlem: M.I.

¹⁶⁵ SALVIANUS (ed. HALM) 1877, VI.

Vagyis csupán a szöveg olvasata, amivel a „*vulgata*” kiadás készítője szolgálatot tett, a szövegrészek rendje és a szöveg értelmezése az életműben, nem megfelelő a kiadásban. Igazából a szövegkiadás alapja volt Carolus Halm szerint rossz minőségű – ezt egyébként a legtöbb *corvináról* állítják a modern kritikai kiadások szerzői –, így ő egy párizsi kéziratra alapozza az *editiót*. A következő kritikai kiadásban Franciscus Pauly már rögzíti a bécsi kódexet, mint amely alapján Brassicanus dolgozott, igaz, nem említi a kézirat provenienciáját.¹⁶⁶

Brassicanus leírása a Budán látottakról már a XVII. század második felétől eltűnt a szövegfilológiai apparátusokból. Feltűnt ugyanakkor a könyvtártani szöveggyűjtemények részeként (Joachim Johann Mader (1626–1680)),¹⁶⁷ illetve a *historia litteraria* történetének lapjain – igaz, itt általában csak idézik vagy említik.¹⁶⁸

A Salvianus-szövegkiadás történetével kapcsolatos megállapításainkat azzal zárjuk, hogy a mű (*De gubernatione Dei*) első magyar fordítása a Győri Papnevelde diákjainak fordításában jelent meg 1862-ben.¹⁶⁹ A fordítók könyvészeti ismeretei nem voltak éppen alaposak – szerintük az első francia fordítás 1825-ben jelent meg¹⁷⁰ –, de ismerik a legtöbb XVI–XVII. századi alapvető megjelenését a műnek:

„Reánk magyarokra nézve érdekes, hogy az „Isten világkormányzatáról” irt nyolc könyvnek első kiadásához a kéziratot Brassicanus, Mátyás királyunk világhírű könyvtárából nyerte; megjelent Baselban 1530-ik évben. Fönnmaradt összes munkáit Pithoeus Péter¹⁷¹ rendezte és bocsátotta először sajtó alá Párisban 1580. Minden kiadás között legismertebb Baluzius Istváné.¹⁷² Megjelent ily cím alatt: Sanctorum presbyterum Salviani Massiliensis et Vincentii Liriensis¹⁷³ opera. ed[idi] Steph[anus] Baluzius. Paris, 1663, 1669, 1684. Bremae 1688. Venetiis 1728. mind nyolcadrét; Pedeponti 1743. 4-rét.”¹⁷⁴

Ez a megjegyzés nem a nemzeti büszkeségtől duzzadó tudás kifejezése. Roppant érdekesnek, és a magyar egyházak, a papi értelmiség gondolkodástörténete szempontjából fontosnak látom ugyanakkor azt, hogy a győri Szent Imre Egylet tagjai Salvianus püspök gondolatvilágát aktualizálják saját koruk viszonyaira, és eljárásuk

¹⁶⁶ SALVIANUS (ed. PAULY) 1883, VIII.

¹⁶⁷ BRASSICANUS (ed. MADER) 1666, 135–143.

¹⁶⁸ Lásd például a Friedrich Boltz wittenbergi disszertációjáról írtakat: BOLTZ–BERGER 1717, 177–178.; BOLTZ 1717, 177–178.

¹⁶⁹ SALVIANUS 1862.

¹⁷⁰ SALVIANUS 1862, XV.

¹⁷¹ Pierre Pithou (Pithoeus, 1539–1596).

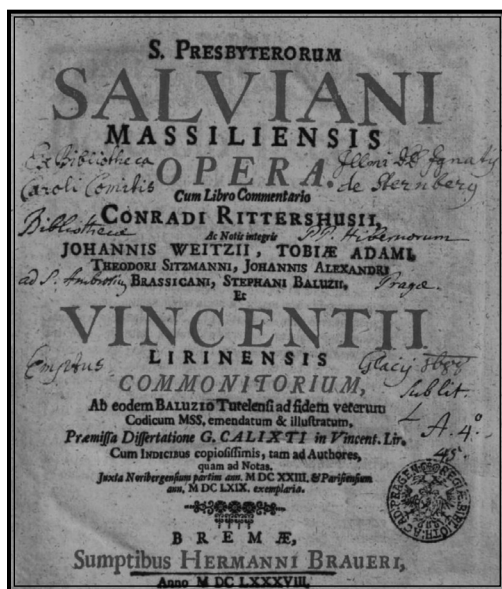
¹⁷² Etienne Baluze (1630–1718).

¹⁷³ Vincent de Lérins (Lerini Szent Vince, V. század).

¹⁷⁴ SALVIANUS 1862, XXX.

helyességének igazolására Charles-Louis de Secondat (Montesquieu, 1689–1755) könyveire, továbbá Eötvös Józsefnek *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című művének egyes fejezeteire hivatkoznak.¹⁷⁵

De térjünk vissza a XVI. századi, a *corvinára* alapozott szövegkiadások világába úgy, hogy nem követjük végig mindegyik szerző művének kiadástörténetét! Brassicanus nem említi, de biztos, hogy az 1530-as Polybius-*editio* is Budán megőrzött kéziratról készült.¹⁷⁶ A szöveg kiadója, Vincentius Obsopoeus tanúskodik erről (az alább említendő Heliodorus-kiadás előszavában)¹⁷⁷, illetve a későbbi szöveghagyomány kísérő-szövegeiben is felbukkan ez az állítás.¹⁷⁸ Egy év múlva (1531) Obsopoeus ugyanebben a Setzer nyomdában adta ki Cortesius Hunyadi Mátyás királyt dicsőítő beszédét.¹⁷⁹ Nem ismerte az 1487-es római ősnymtatványt,¹⁸⁰ hanem azt mondja a Heliodorus-kiadás ajánlásában, hogy Budáról jutott hozzá a kézirathoz. Ez az *editio* három évvel későbbi, és Bázelen látott napvilágot.¹⁸¹

04. Salvianus (ed. Rittershusius) 1682

¹⁷⁵ SALVIANUS 1862, XXVII, XXIX.

¹⁷⁶ POLYBIUS (ed. OBSOPOEUS) 1530.

¹⁷⁷ A Polybius-szövegek mellett Herodianus és Heliodorus-műveket tartalmaz a kódex, amelyből dolgozott. A kódex mai lelőhelye: BSB Cod. Graec. 157. Vö. HAJDÚ K. 2008, 30–32.

¹⁷⁸ CSAPODI 1973, Nr. 539. idézi Philipp Melanchthon (1494–1560) véleményét, illetve Stanislaw Warszewicki (1529–1591) 1551-es előszavát.

¹⁷⁹ CORTESIUS–OBSOPOEUS 1531; Obsopoeus nem tudott a szöveg 1487. évi kiadásáról. Vö. CSAPODI 1982.

¹⁸⁰ Roma, 1487, Eucharius Silber (GW 7794) – CSAPODI 1973. Nr. 207.

¹⁸¹ HELIODORUS 1534 – CSAPODI 1973, Nr. 315. Schelhorn 1763–1764, 835–837. hosszan idézi Opsopoeus előszavát, és kommentálja a kiadást. Johann Georg Schelhorn munkásságáról könyvünkben külön is írunk.

Obsopoeus ezután a Diodorus Siculus görög kiadáson dolgozott, és 1539-re készült el vele. E munka alapja is *Corvina*-kódex volt.¹⁸²

A biztosan a budai könyvtárból származó kézirat alapján kiadott munkák sorát Antonio Bonfini *De pudicitia conjugali et virginitate dialogi* című munkájával zárjuk. A kódexet feltehetően az özvegy királyné, Beatrix vitte magával Nápolyba, onnan Zsámboky János tulajdonába került. Johannes Leunclavius (1541–1594) 1572-ben az ő könyvtárából adta ki.¹⁸³ Az 1621. évi majna-frankfurti kiadásai¹⁸⁴ ritkasággá váltak, valamint az irodalmi különlegességekről szóló irodalom részének.¹⁸⁵

Mielőtt két, nem megoldott XVI. századi *corvina*-alapú szövegkiadásra térnénk, megemlítjük, hogy több olyan kódexre történt a XVI. században hivatkozás, amelyet a kiadó humanisták kapcsolatba hoztak Mátyás könyvtárával. Az említésekből nem világos, hogy maguk is látták-e a kéziratokat vagy csak Brassicanus felsorolásából említik a budai példányt. Ilyen Pliniusnak egy munkája, amelyet Francesco Massari (XVI. század) 1520-ban Budáról Rómába vitt.¹⁸⁶ Johannes Herold (1514–1567) pedig Hugo Eterianus (1120–1182) művét kiadva emlékezett meg a magyarországi példányról¹⁸⁷ Nicephorus Callistus (1256–1335) egyháztörténetének kiadásakor már Beatus Rhenanus (1485–1547) is a ma Bécsben őrzött *corvinát* használta (Bázel, 1535).¹⁸⁸ Latin fordításának kiadásakor Johannes Longus (Lange, 1503–1567) idézi a görög verzió budai meglétét.¹⁸⁹ Joachim Camerarius (1524–1598) pedig a *De re rustica* szöveggyűjteményében említi Petrus de Crescentiis (1230–1321) *De agricultura* című kéziratát, amely Mátyásé lett volna.¹⁹⁰ Ugyancsak *De agricultura* az a mű, amelyet

¹⁸² DIODORUS SICULUS (ed. OBSOPOEUS) 1539. A kódex mai lelőhelye: ÖNB Suppl. gr. 30. – CSAPODI 1973, Nr. 225.

¹⁸³ BONFINIUS, *Symposion*, 1572 (OSZK RMK III. 616.). Az eredeti kódex mai lelőhelye: OSZK Clmae 421. – CSAPODI 1973, Nr. 131. Kritikai kiadása: BONFINIUS, *Symposion*, 1943

¹⁸⁴ BONFINIUS, *Symposion*, 1621; BONFINIUS, *Symposion*, 1621a.

¹⁸⁵ SCHELHORN 1763–1764, 2238–2239.

¹⁸⁶ CSAPODI 1973, Nr. 514. Massari 1520-ban találkozott a kézirattal. Plinius-kommentárjaiban említi ezt: MASSARI 1537, BB1r-v.; Massari 1542, aijv-aiijr. A kódex mai lelőhelye: Bibliotheca Vaticana, Vat. Lat. 1951.

¹⁸⁷ ETERIANUS (ed. HEROLD) 1543 – Csapodi 1973, Nr. 340.

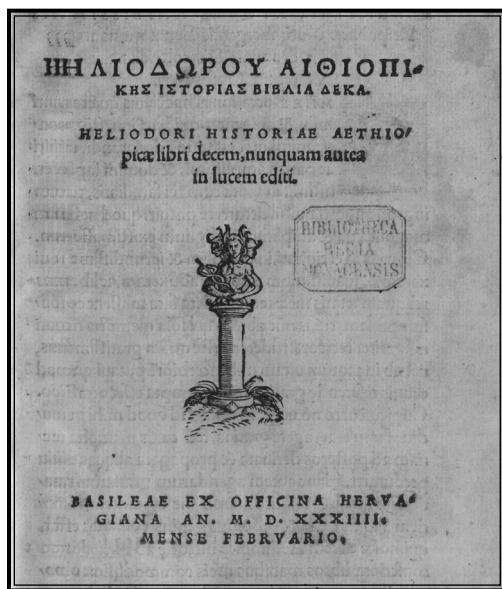
¹⁸⁸ AUTORES HISTECLL. (ed. BEATUS RHENANUS) 1535, 594–615. Ezt az adatot CSAPODI 1973 nem ismeri, Németh Andrásnak köszönöm, hogy felhívta erre a figyelmemet. A gyűjteménynek egyik XVI. századi kiadása sem jelöli meg a szöveg forrását.

¹⁸⁹ CSAPODI 1973, Nr. 455. Az eredeti kódex: ÖNB Hist. gr. 8.; NICEPHORUS (ed. LONGUS) 1553.

¹⁹⁰ CSAPODI 1973, Nr. 484.; *De re rustica opuscula nonnulla, lectu cum iucunda, tum utilia, iam primum partim composita, partim edita* a Ioachimo CAMERARIO..., Norimbergae, Katarina Gerlach, 1577 (HAB A 125.10 Quod (3))

Cassianus Bassus (VI. század) állított össze, és amely megvolt a *Bibliotheca Corvina* állományában. A szöveget Janus Cornarius (1500–1558) fordította latinra, és először 1538-ban jelent meg Bázelenben.¹⁹¹

Itt csak megemlítem – a következő fejezetben részletesen elemzem – Szamosközy István feljegyzését a *corvinákról*.¹⁹² Az erdélyi humanista is említi azokat a szerzőket – nevezetesen Heliodorus, Diodorus Siculus, Polybius, Cortesius és Bonfini –, akik munkáinak kiadásával az előzőekben már részletesebben foglalkoztam. A Corippus-problémát ismerte Csapodi Csaba is, de a milánói *Bibliotheca Trivultiana* példányát nem tartja *corvinának*.¹⁹³ Igaz, valószínűsíthető, hogy Szamosközy a Corippus-műre való hivatkozását Nicolaus Gerbelius (1485–1560) Cuspinianus-életrajzából vette,¹⁹⁴ ahol a szerző felsorolja azokat a szerzőket, akikkel Cuspinianus foglalkozott. Itt szó szerint is (a névhasználat hibás voltát ideértve is) az áll: „*Crastonius Gorippus(!), qui libros Iohannidos scripsit, qui habentur in bibliotheca Budensi*”.

05. Heliodorus 1534

¹⁹¹ BASSUS–CORNARIUS ed. *de agricultura*, 1538 (OSZK Ant. 6164.) Az információt Németh Andrásnak köszönöm. Az eddigi szakirodalom nem ismerte ezt a görög kódexet mint *corvinát*! Az előszók és a jegyzetek nem említik ezt a tényt, ahogy a későbbi kiadások sem: BASSUS–CORNARIUS ed. *de agricultura*, 1538a; BASSUS–CORNARIUS ed. *de agricultura*, 1540; BASSUS–CORNARIUS ed. *de agricultura*, 1531; CASSIUS (ed. BASSUS–CORNARIUS–SAPIDUS), *de agricultura*, 1543; CASSIUS (ed. LAGUNA–CORNARIUS), *de agricultura*, 1543a.

¹⁹² BALÁZS M.–MONOK 1986.

¹⁹³ CSAPODI 1973, Nr. 205.

¹⁹⁴ CUSPINIANUS–GERBELIUS 1540, 216.

Stephanus Byzantinusról¹⁹⁵ Csapodi Csaba nem tesz említést. A szerző valamennyi kiadását végignézve nem találtuk nyomát olyan említésnek, amely a kéziratot a *Bibliotheca Corvinához* kötötte volna. Az első két kiadás (Aldus Manutius, Philippo Giunta)¹⁹⁶ kísérő- és magyarázó szövegei elenyészően rövidek, Guilielmus Xylander (1532–1576) ugyanakkor elég bő bevezetést írt a kiadásához,¹⁹⁷ amely kiállta az idő próbáját, hiszen a XVII. századi legjobb kiadás három előszavában részletes szövegtörténetet is olvashatunk Mátyás vagy Buda nevének említése nélkül. Lehetetlen ugyanakkor, hogy Szamosközy pont az ő nevét találta volna ki névsora gazdagításához.

A *Bibliotheca Corvina* és a nyomtatványok kérdéskör összegzése helyett szeretném újra hangsúlyozni egy új *corvina*-könyvészet szükségességét. Ez egyben lehet egy olyan szöveggyűjtemény is, amely időrendben valamennyi XV–XVIII. századi, a könyvtár történetét, az egyes kódexek sorsát érintő dokumentumot tartalmazza. Ezzel bővíthető azoknak az egykor Mátyás könyvtárában őrzött szövegeknek a sora, amelyek alapján, ha nem is *editio princeps*, de újabb szövegértékelés készült. Az ilyenek sorába tartozik minden bizonnyal Giovanni Battista Guarino Veronese (1374–1460) latin nyelvtana, amely a XV. század második felében számos kézírtos másolatban és három ősnymtatvány-kiadásban is ismert volt.¹⁹⁸ Ezután rengeteg kora újkori kiadást ért meg, az első a Schürer nyomdában, Strassburgban jelent meg.¹⁹⁹ A kiadók a szöveget annak felhasználási szándéka (tankönyvként való alkalmazás, egy humanista szövegemlék kiadása) szerint változtatták, részben a szó szerinti szövegen, részben a latin nyelvi példaanyagon. A *Bibliotheca Corvina* példányát, amelyet ma Jénában, az Egyetemi Könyvtárban őriznek,²⁰⁰ szöveggként adta ki (tehát nem a használatban lévő nyelvkönyvek gazdagítására) Burkhard Gotthelf Struve (Struvius, 1671–1738) 1704-ben.²⁰¹ Ez esetben tehát a *corvina* mint szövegváltozat

¹⁹⁵ HOFFMANN, S. F. W., 1961, 441–443.

¹⁹⁶ STEPHANUS BYZANTINUS–MANUTIUS 1502; STEPHANUS BYZANTINUS–MANUTIUS 1521.

¹⁹⁷ STEPHANUS BYZANTINUS–XYLANDER 1568.

¹⁹⁸ CSAPODI 1973, 238 (Nr. 312.) Budán díszítettnek mondja. A kódexet először CSONTOSI 1881. írta le a magyar szakirodalomban. A budai műhelykiállításon (ZSUPÁN–FÖLDESI, ed., *Budai műhely*, 2018) nem szerepelt. Csontosinak a kötésre vonatkozó állításait bemutatja, és cáfolja MIKÓ 2020, 66–67. A szöveg ősnymtatvány kiadásai: Ferrara, Andreas Belfortis, Gallus, circa 1475 (ISTC ig00528000), Ferrara, Andreas Belfortis, Gallus, circa 1478 (ISTC ig00529000), Heidelberg, Heinrich Knoblochster, 18 Dec. 1489 (ISTC ig00530000). Guarino szövegének kritikai kiadásai, KALLENDORF 2002, 260–309., illetve VADÁSZ 2007 nem mondják, hogy a *corvina* szolgált ősnymtatvány kiadás alapjául.

¹⁹⁹ GUARINUS–BEATUS RHENANUS 1514.

²⁰⁰ Jena, Universitätsbibliothek, Bos. 8° 1.

²⁰¹ GUARINUS–STRUVIUS 1704. Érdekes, hogy CSONTOSI 1881, aki sorra vette azokat a nyomtatványokat, amelyek a kéziratot mint *corvinát* említik, és tudta, hogy Struvius kiadta Guarinót, magát a kiadást nem említi. Valóban ritka nyomtatványról van szó, talán ezért nem járt a kezében, hanem a későbbi szakirodalom alapján említi a kiadás tényét. VADÁSZ 2007, 12. idézi a kiadást magát is, hogy létezik.

vált olyan érdekessé, hogy teljes olvasatban kiadták. Struve, aki a szövegkiadás előtt egy könyvet írt arról, hogy a latin ékesszólás tanításának történetében kik alkottak nagyot a XVI–XVII. században,²⁰² a jénai kódexről a következőket mondja:

„Heidelbergae primum excusus apud Iacobum Knoblocherum 1489,²⁰³ post ex Schürerianis Argentorati 1514. 4.²⁰⁴ ... Et cum nec Heidelbergensis, nec Argentoratensis editio in bibliopoliis amplius reperiretur, libellum hunc cum ob utilitatem, quam praestare potest, interire nollem, recudi curavi et Tibi, benevole lector, offero. Fidem autem in hoc secutus codicis manu exarati, quam servat Bibliotheca nostra [sc. Jenensis]. Non eleganter solum in membrana scriptus iste codex, litteris initialibus variegatis coloribus pictis, sed et ab initio auro ornatus. In fine primae paginae adparet insigne Matthiae Corvini, Hungariae Regis, variegatis coloribus auroque distinctum, quod nos cartiores reddit, parte molim constituisse hunc codicem istius celeberrimae bibliothecae Budensis veteris, post a Turcis direptae et quidem testatur Lambecius Bibl. Caes. lib. II. c. IX. p. m. 995.²⁰⁵ plerosque Budensis bibliothecae codices hisce Corvini gentiliis insignibus exornatos fuisse, ut inde nostrum codicem ex eadem esse bibliotheca nullum amplius superesse possit dubium.”²⁰⁶

Ebből az idézetből világos, hogy Struve az 1489-es kiadást ismeri elsősnek, és tudja, hogy annak szövege nem a jénai kódexen alapul. Furcsa is lenne talán, ha a Mátyás halála előtti bármelyik kiadás ezt használta volna, hiszen a kódex Janus Pannoniusé lehetett, Csapodi Csaba szerint Budán illuminálták.²⁰⁷ Ennek ellenére az 1727-ben megjelent *Museographia* szerzői ezt írják a *Rara in Bibliotheca Jenensi monstrantur* című fejezetben:²⁰⁸

„Baptistae Guarini L[iber] de Ordine docendi et studendi ex Bibliotheca Budensi. Editus est hic liber Heidelbergae 1492 etc. edi curavit eum D[ominus] Struvius. Insigne Corvini in prima extat pagina. Der Autor weiset, wie man die Scriptores Classicos durchgehen solle.”

²⁰² Fontos magyar vonatkozás ebben, hogy a 8. oldalon dicséri Szenci Molnár Albert munkáját a *Sylloga scholastica* című kötetben nyújtott teljesítményéért (Heidelberg–Frankfurt am Main, Clemens Schleich, Daniel Aubry, David Aubry, 1621 (VD 17 23:295948Y).

²⁰³ Heidelberg, Heinrich Knobloch, 18 Dec. 1489 (ISTC ig00530000).

²⁰⁴ GUARINUS–BEATUS RHENANUS 1514 (VD 16 G 3851).

²⁰⁵ LAMBECK 1669, caput IX, 989–996. (*De Bibliotheca Corviniana*).

²⁰⁶ GUARINUS–STRUVIUS 1704, 60–61.

²⁰⁷ CSAPODI 1973, 238 (Nr. 312.); vö. MIKÓ 2020, 66.

²⁰⁸ NEICKELIUS–KANOLD 1727, 400.

Struvének, a *historia litteraria* historiográfusának kiadója Johann Friedrich Junger (1680–1754) a jénai könyvtárról írt szöveg jegyzetelésekor külön is utalt a Guarino-kódexre:

„Baptistae Guarini ad nobilem adolescentem Maffæum Gambaram, de ordine docendi ac studendi libellus, ab eodem Ienae, a. 1704. in 8.²⁰⁹ divulgatus, qui pars olim fuit Bibliothecae Budensis, indicantibus id Regis Corvini insignibus, elegantissime pictus.”²¹⁰

A további kutatás bizonyára még számos hasonló esetet tár fel. Különösen érdekes a szövegkiadások, a XVII–XVIII. századi kritikai igényű kiadások kommentáriumanyaga az egyes kódexek történetének gazdagításában.

²⁰⁹ GUARINUS–STRUVIUS 1704, 61.

²¹⁰ JUGLER–STRUVE 1754, 507.

Hungaria – Transylvania – Austria és a *Bibliotheca Corvina*

Prologus

Hunyadi Mátyás ambiciózus és sikeres uralkodóként szeretett volna császári rangot magának. 1485-ben elfoglalta Bécsét, és ez a tett bátorította arra, hogy a várost országa központjának tekintse.²¹¹ Ismerünk olyan adatokat, amelyek arra utalnak, hogy élete végén, a hatalmi reprezentációja részeként Bécsben is könyvtárat szándékozott kialakítani. Jelenlegi ismereteink szerint Bartolomeo Fonzio (della Fonte, 1446–1513) ezért is vásárolta meg a Manfrediek faenzai gyűjteményének számos kódexét.²¹² Nem tudunk ugyanakkor arról, hogy az egész budai gyűjteményt Bécsbe akarta volna helyezni.

A magyarországi művelődés elsősorban befogadó jellegű. A kora újkorban biztosan, de általában – időben napjainkig értelmezhetően – is igaznak látok egy ilyen állítást. A recepciótörténeti kutatások jelentős része Magyarországon éppen ezért átfedi a kapcsolattörténeteket. A nyugati kereszténység szellemi áramlatai a Kárpát-medencében a XVI. század végéig gyakorlatilag naprakészen megjelentek, ettől kezdődően folyamatosan nőtt az az idő, amely a nyugat-európai könyvek megjelenése és a Magyarországra való érkezés között eltelt. A XV. század második felében azonban még a magyar királyi udvar olyan kulturális központtá válhatott, és vált is, amely lehetővé

²¹¹ NEHRING 1989.

²¹² Vö. GENTILINI 2002.

tette nemcsak a szellemi áramlatokat befogadó intézmények, hanem alkotó műhelyek működését is. Olyanokét, amelyeket ismertek voltak a kor Európájában, és amelyek a kortársak²¹³ és az utókor²¹⁴ szemében joggal emelkedtek az észak-itáliai, a bécsi vagy a Duna menti városokéival azonos rangra. Hunyadi Mátyás²¹⁵ uralkodásának idején újrakezdte működését a Luxemburgi Zsigmond császár és király (1387–1437) által alapított budai egyetem, könyvmásoló műhely működött, 1473-ban megjelent a könyvnyomtatás (megelőzve e téren Angliát). A királyi udvarban, de a főurak és a főpapok környezetében is számos itáliai, bécsi, germániai, cseh, horvát humanista művész és tudós versengett azért, hogy alkothasson,²¹⁶ hogy lehetőséget kapjon egy-egy *symposium*on való részvételre, illetve arra, hogy bejuthasson a korszak egyik legnagyobb európai könyvtárába, a budai királyi udvarban alapított *Bibliotheca Corvinába*.

Ez a könyvtár vált a későbbiekben a magyarországi művelődés egyik leggyakrabban említett szimbólumává. Látni fogjuk, hogy a XVI–XVII. században a *hungarus*-tudat eleme volt, a XVII–XVIII. században a magának közös birodalmi kultuszt építő osztrák udvar és művelődéspolitiká, de az erdélyi fejedelmi központ is számolt vele. Ugyanígy az *universitas Saxonum*, ha másért nem is, azért, hogy a saját kulturális teljesítményét egyenrangúnak tekintse a Nagy Királyéval, és ezt a székely – szerintük – tudatlanok számára nyilvánvalóvá is tegyék. A XVIII. század utolsó harmadától, a XIX. század elejétől kezdődően azonban a magyarságtudat egyik biztos elemévé vált. A Habsburg-udvar ekkor már „csak” a kiegyezést kereső vagy éppen bosszantani szándékozó politikai cselekvésében használta eszközként a gyűjtemény egyes egységeit.

Azt gondolom, hogy a XXI. század elején immáron az európai Közös Piacon belül önmagát nemzetállamként megtartani akaró Magyarország is törekszik arra, hogy hangsúlyt nyerjen a nemzetközi párbeszédben ennek a könyvtárnak a létezése mint olyané, amely hozzájárult a közös európai örökség megőrzéséhez, a hagyomány ismeretének a fenntartásához. A könyvtáros értelmiség is a *Bibliotheca Corvina* és a gróf Széchenyi Ferenc alapította *Bibliotheca regnicolaris* szellemi rokonságát emeli ki. – Nézzük tehát ennek a könyvtárnak az alapító uralkodó halála utáni sorsát!

²¹³ NALDINUS (ed. ÁBEL) 1890, 267.

²¹⁴ BALOGH J. 1940, I, 525.

²¹⁵ VÖ. HOENSCH 1998; KUBINYI A. 2001; ENGEL P. 2001, 249–307.

²¹⁶ BIAŁOSTOCKI 1976; FEUER-TÓTH 1990; JANKOVICS–KLANICZAY T., ed., *Matthias Corvinus...*, 1994; DaCOSTA KAUFMANN 1995; MAROSI 1996.

A könyvtár történetei

Mátyás király könyvtárának közelkortárs historiográfiájával soha sem nézett igazából szembe a szakirodalom. A több tudós generáció tagjai által feltárt adatokat Zolnai Klára foglalta össze bibliográfiai kötetében a Mátyás király halálának 450. évfordulóján rendezett ünnepségeket követően.²¹⁷ Ez a könyv – ahogy említettem – a *Bibliotheca Corvina* kutatástörténetének egyik mérföldköve, de egyben egy új rendszerezés kezdete is. Csapodi Csaba és felesége, Gárdonyi Klára a legtöbb *corvinát* autopszia alapján is tanulmányozta, számos filológiai kérdésre adtak világos választ, nyomon követve valamennyi kódex, illetve ősnymtatvány történetét, amelyet Mátyás könyvtárával kapcsolatban említettek.²¹⁸ A XVI–XVII. századi utóélettel is több közleményben foglalkoztak,²¹⁹ összefoglalóan a Budán, a törököt kiűző keresztény csapatok által talált kódexekről szóló kötetben.²²⁰ Valamennyi szakíró, aki az elmúlt nyolcvan évben a Mátyás halálát követő két évszázadról írt a Corvina kapcsán – így Csapodi is –, alapvetően azokat a rövid annotációkat tekintette forrásnak, amelyeket Zolnai Klára írt hivatkozott könyvében. Ezek az annotációk jók, de nem helyettesítik az eredetit. Főként pedig azt nem, hogy az eredeti szövegből kiindulva az egyes említések (naplók, előszavak, levelek, filológiai tanulmányok, történelmi összefoglalók) teljes mélységben feltárják az illető szöveg keletkezéstörténetét, pontosabban azt, hogy miként került említésre az elpusztult könyvtár. Ha bármelyik *corvina*-kötet történetét alaposabban vizsgáljuk, vissza kell nyúlnunk a XVI. századi szövegkiadások kísérszövegeihez, illetve a korban kiadott könyvekhez. Fontos célja lehet tehát a magyar könyvtörténeti szakmának – és ezt nem lehet elégszer ismételni – egy kritikai igényű szöveggyűjtemény megalkotása, vagyis egy új Zolnai Klára-kötet, akár megtartva annak szerkezetét is.²²¹ Egy további lehetséges vizsgálati szempont a feltárt dokumentumok tanulságainak összefoglalása abból a szempontból, hogy a kortársak miként szemlélték a már akkor is jelképertékű gyűjteményt, annak pusztulását. Mikó Árpád a nemzeti könyvtár bicentenáriuma rendezett kiállítás katalógusában „*A Corvina-könyvtár történetei*” címmel értekezett.²²² Szándékosan nem foglalkozott a XVI–XVII. századdal. Feltehetően azért, mert alap kutatások hiányoznak, illetve talán azért, mert a Corvina-történet szereplőinek szándékai, politikai kötődései nem annyira közvetlenek, mint a későbbi korokban.

²¹⁷ ZOLNAI K.–FITZ 1942.

²¹⁸ A legfontosabb összefoglalásaik: CSAPODI 1973; CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1990. Megdöbbentő ugyanakkor számomra, hogy az olyan alpművekre (kódex-leírásokra), mint Kovács Mihályé (KOVÁCS MARTINYI, *Fragmenta, I–II.*, 1808–1809) csak elvétve hivatkoztak.

²¹⁹ CSAPODI 1961; CSAPODI 1971.

²²⁰ CSAPODI 1984.

²²¹ Kiegészítve persze az újabb, főként művészettörténeti, illetve ikonográfiai jellegű megközelítések önálló fejezetben való bibliográfiai számbavételével. Ma 2022-t írunk, 2008 óta semmi sem történt ebben az ügyben (lásd MONOK 2008a).

²²² Ezt imitálva választottuk e részfjezet címét. Lásd MIKÓ 2002.

06. Oláh, De Hungaria Occidentali (ed. Bél), 1735

Ahogy említettük, a XV. századból fennmaradt Naldo Naldi (1436–1513) *panegyricusa*,²²³ ami ugyan nem tételes felsorolás az állományról, de jó kiindulópont a könyvtár jellemzéséhez. A *bibliotheca* fizikai elhelyezkedése és belső terei Oláh Miklós (1493–1568) leírásából kiindulva²²⁴ képzelhetők el. A Mátyás halálát követő, Corvin János trónutódlása körüli harcok idejéből maradt fenn egy szöveg- emlék, amely bizonyítja, hogy az ország vezető politikusai tisztában voltak a könyvtárnak a hatalmi reprezentációban betöltött szerepével. Ezért követelték vissza Corvin Jánostól (1473–1504) a Budáról elvitt könyveket, amelyeket „*pro decore Regni*” szedett össze a királyi udvar.²²⁵

A Corvin-könyvtár XVI–XVII. századi történetében Zolnai és Csapodi is lényegében négy korszakot különít el:

²²³ NALDIUS (ed. JÄNICHEN) 1731; NALDIUS (ed. BÉL) 1737; NALDIUS (ed. ÁBEL) 1890.

²²⁴ Ennek elemzése BALOGH J. 1966, I, 62–65.; forrásként OLÁH, *De Hungaria Occidentali* (ed. BÉL), 1735, 8–9.

²²⁵ MIKÓ 1999, MIKÓ 2004; MIKÓ 2004a; MIKÓ 2008; MIKÓ 2008a. Ezt a kifejezést kölcsönözte a budai műhely darabjait bemutató kiállítás is (ZSUPÁN–FÖLDESI, ed., *Budai műhely*, 2018).

- (1) a Buda elfoglalása utáni pusztulás korszaka,
- (2) a XVI. század utolsó harmadában megjelenő nagyobb mennyiségű könyv budai jelenlétét említő megjegyzések kora, amelyhez mi most a későbbi olyan ókori és középkori szövegek XVI–XVII. századi kiadásai *paratextusait* is hozzávesszük, amelyek egykori, Budán volt kéziratra utalnak;
- (3) a XVII. század „visszaszerzési” törekvései, illetve
- (4) a török kiűzését követően átvizsgált könyvanyaggal való szembe-sülés kora.

Ők (Zolnai és Csapodi) *nem vegyítették* a történeti bemutatási szempontokat a könyvtár történetéhez az egyes korszakokban kötődő kultikus, vagy éppen nemzettudati elemekkel, ennek megfelelően ez a szempont nem került tárgyalásra munkájuk során. Azért sem, mert Zolnai Klára és a Csapodi házaspár is az egykori könyvtár állományát szerette volna rekonstruálni, így azok a szöveghelyek, amelyek pusztán dicsőítették Mátyást a Corvina kialakításának tetteért, kevésbé voltak értékesek számukra. Mi azonban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jeles gyűjtemény miként formálta a magyarokról, vagy csak a Magyar Királyságról kialakított képet a világban, illetve hogy egyáltalán mivel kapcsolatban jutott eszébe egy európai értelmiséginek a Magyar Királyság. A magyarok vagy a Magyar Királyságból származók milyen tetteit értékelték úgy, hogy azokkal gazdagították a közös európai tudást.

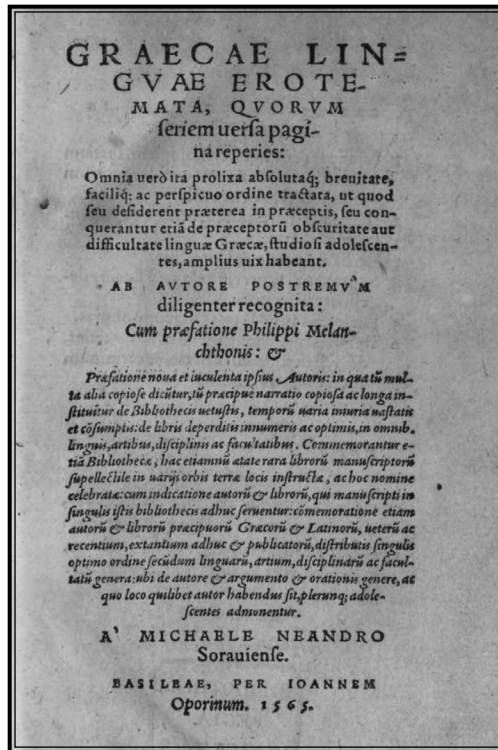
A Buda elfoglalása utáni pusztulás– XVI–XVII. századi szövegkiadások paratextusai – Mátyás és könyvtára dicsérete

Az első periódusból számos elbeszélő forrás maradt fenn (Ursinus Velinus (1493–1539), Oláh Miklós, Martin Brenner (†1553), Johannes Alexander Brassicanus (†1539) etc.), amelyek a könyvtár pusztulását írják le, a humanista retorika fordulatait sem mellőzve.²²⁶ Biztosan sok újabb adat kerül még elő ebből a műfajból, mostani összegzésemben csak néhányval kísérlem meg bővíteni a névsort.

²²⁶ Csapodi Csaba ezeket a véleményeket angol nyelvű monográfiájában is összefoglalta. Vö. CSAPODI 1973, 72–90.

Egyetlen humanistát azonban kiemelnék, Michael Neandert (1529–1581), egy számomra furcsa idézet miatt. Zolnai is idézi²²⁷ a *Graecae linguae erotemata* című művének vonatkozó bekezdését,²²⁸ azonban Neander csaknem két évtizeddel később kiadott egy művet *Chronicon* címmel.²²⁹

Ebben az egyes népekre vonatkozó szövegemlékeket veszi sorra, továbbá az egyes irodalmi emlékcsoportba tartozókat. *Catalogus autorum Graecorum et Latinorum veterum atque recentium, de quorum testimonijs Synopsis Chronica est contexta* alcímmel közli a szerzők jegyzékét. Ebben a fejezetben *Latini veteres* cím alatt felsorol auctorokat, és köztük a neves könyvtárat: „Gellius, Plinius, Solinus, Bibliotheca Budensis, Varro, Val. Maximus, Iulius Obsequens”.²³⁰ A szövegképből sem derül ki, mire gondolt itt a szerző. Az első három író munkája volt meg Budán, vagy valamennyi, akiket megemlít?

07. Neander 1565

²²⁷ ZOLNAI K.–FITZ 1942, 29.

²²⁸ NEANDER 1565, 72.

²²⁹ NEANDER 1583.

²³⁰ NEANDER 1583, B4r-v.

A mostani nyilvántartások szerint csupán Iulius Obsequens az, akit semmilyen más forrás nem említett – elfogadottan vagy tévesnek minősítetten – a *Corvinával* kapcsolatban.²³¹ Jelenti-e ez azt, hogy érdemes a IV. századi szerző egyetlen fennmaradt művének (*De prodigiis liber*) kiadásai *paratextusait* elolvasni, hátha utal valamelyik szerző arra, hogy ismer kéziratot, amelyet a *Corvinával* hoznak összefüggésbe? Sylvana Rocca, amikor az auktor által használt szavakat számba vette, áttekintette a mű kiadástörténetét Aldus Manutius 1508-as *editio princeps*től a Teubner-sorozat első kritikainak számító megjelenéséig (Otto Rossbach, 1910), nem említi Budát. Az 1772-es kiadás²³² megismétli a legfontosabb, terjedelmes előszavakat (Konrad Lycosthenes (1518–1561), Johann Scheffer (1621–1679), Frans van Oudendorp (1697–1761), Johann Erhard Kapp (1696–1756)). Kapp külön elmondja, milyen kéziratokat használt Aldus Manutius 1508-ban és Robertus Stephanus (1503–1559) 1544-ben. Ezeket az előszavakat és ajánlásokat újraolvasva sem derült ki semmi egy esetleges magyar vonatkozásról.

Az ókori és középkori szerzők XVI–XVII. századi kiadásainak szerzői gyakran megemlékeznek arról, hogy egykor Budán volt kéziratból dolgoztak, vagy éppen megemlítik, tudnak arról, hogy ott is őriztek kéziratváltozatot. A szövegkiadások mentén elkészült összefoglalások – akár szótárjellegűek (*etymologiae*), akár filozófiai értekezések – többször nem egyszerűen a szerzőt, a művet és a kiadást idézik, hanem azt is, hogy Mátyás könyvtárában is megvolt a szöveg. Ilyen példát itt most csak kettőt említek.

Egy Polybius, Herodianus és Heliodorus szövegeit őrző görög kódex ma Münchenben a Bajor Állami Könyvtárban található.²³³ Heliodorus *Historiae Aetiopicae libri decem* című munkájának *editio princeps*e Vincentius Obsopoeustól (†1539) ismert, aki azt Bázelen adta ki az idősebb Johann Herwagennél (1497–1558) 1534-ben.²³⁴ A nürnbergi tanácsosokhoz címzett ajánlásában a kiadó elmondja, miként kerülhetett a Budáról származó kódex a kezébe:

„Deuenit ad me seruatus ex ista clade Vngarica, qua serenissimi quondam regis Matthiae Coruini bibliotheca omnium instructissima superioribus annis a barbarie asiatica uastata est. Hunc cum alijs nonnullis miles quidam plane gregarius et ab omnibus tam graecorum quam latinorum disciplinis adhorrentissimus, iam apud nos tinctorem agens, tum uero illustrissimum

²³¹ Aulus Gellius: CSAPODI 1973, 230–231 (Nr. 293–294.); valamelyik Plinius: CSAPODI 1973, 323–324 (Nr. 514–518.); Caius Iulius Solinus: CSAPODI 1973, 356 (Nr. 604.); Terentius Varro: CSAPODI 1973, 388 (Nr. 689.); Valerius Maximus: CSAPODI 1973, 386 (Nr. 684.) nem tarja Mátyás könyvtára részének a leírt kódexet.

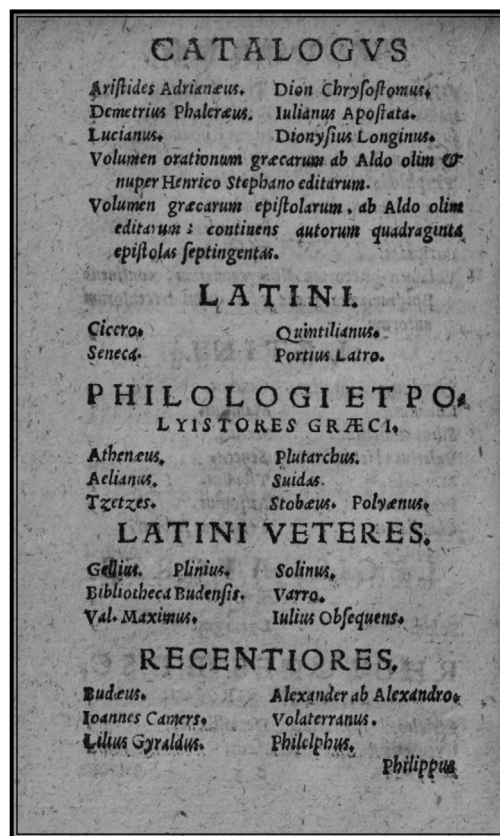
²³² OBSEQUENS 1772.

²³³ Cod. Graec. 157. CSAPODI 1973, 329–330 (Nr. 539). Modern leírása, a kódex történetének összefoglalásával, illetve a szövegek kiadástörténetével: HAJDÚ 2008, 30–40. Hajdú nem foglalkozik a kiadások utóéletével.

²³⁴ HELIODORUS 1534.

principem Casimirum Marchionem Brandenburgensem²³⁵ laudabilis memoriae, comitatus in Vngaria forte fortuna non sine mente reor, sine numine diuum, sustulit, quia auro exornatus nonnihil adhuc splendesceat, ne scilicet tam bonus author et uisus et lectus paucissimis, interiret.”²³⁶

Csapodi Csaba rögzíti, hogy Stanisław Warszewicki (1529–1591), amikor saját latin fordítását 1552-ben kiadta, II. Zsigmond Ágost (1520–1572) lengyel királynak szóló ajánlásában utal az Obsopoeustól átvett ismeretre. Az ajánlásban Warszewicki azt mondja, hogy a görög szöveg „menekült státusz”-ból most az ő latin fordítása által ismét egy királyi könyvtárba került.

08. Neander 1583

²³⁵ Markgraf Kasimir von Brandenburg-Ansbach-Kulmbach (1481–1527) Budán halt meg, a kódexet testvére, Markgraf Georg von Brandenburg-Ansbach (1484–1543) vihette magával (Hajdú 2008, 36.).

²³⁶ HELIODORUS 1534, a2v.

„Horum exemplo et ego motus, hanc perquam iucundam historiam, ex Graeco sermone in Latinum translatam, tuae Maiestati dedico, quae in bibliotheca regis Pannoniae Mathiae inuenta est: ut cum inde Graeca quasi in exilium abiisset, nunc etiam Latino habitu sumpto, Regium κειμήλιου in Regiam Bibliothecam reducatur.”²³⁷

A történet eddig ismert, és nem meglepő, hogy a régi szövegek kiadói beszámolnak arról, milyen kéziratból, vagy éppen kiadásból dolgoztak, bár az, hogy egy nem első kiadásban ismét felelmegetik a XV. századi magyar király könyvtárát, jelzi, hogy a *Bibliotheca Corvina* nemzetközi hírneve nem csorbult évszázadok alatt sem. Az, hogy egy olyan kézirrattal, szöveggel dolgozik valaki, amelyik ebből a gyűjteményből származik, rangot ad a szerzőnek, de rangot adhat annak is, akinek az éppen készülő kiadást ajánlják. Vélhetően ez utóbbi szempont az, hogy akkor is felemlítik a *Corvina provenienciát*, ha annak a könyv tárgya szempontjából nincsen jelentősége, vagy csak nagyon áttételesen. A leuwardeni Johannes Fungerus (†1612) latin etimológiai szótárában például a „*Phoenix*” szó eredetének magyarázatakor maga Heliodorus válik főnixszé, a szövege, amelyik Buda „felégetésekor” mintegy elveszett, majd feltámadott azzal, hogy kiadták, és megszületett a latin fordítása is a görög szövegnek:

„Phoenix fuit Heliodorus, cuius libri Aetiopicae historiae decem erepti Bibliothecae Budensis incendio, cum Solymannus urbem incendio daret, sunt Basileae excusi,²³⁸ latine redditi a Stanislao Polono, et iterum editi Antuerpiae.”²³⁹²⁴⁰

A Heliodorus-szöveg sorsáról Michael Neander is megemlékezett görög nyelvtanának 1565-ös kiadásában;²⁴¹ ő is Obsopoeust vette alapul, de másokat is idéz:

„Periit etiam patrum nostrorum memoria, a Turcis direpta et vastata, celebris illa bibliotheca Budae, quae regni Pannoniae caut est, a Serenissimo et laudato rege Matthia Corvino, ex omni scriptorum genere et innumeris Graecis Hebraicisque voluminibus instructa: quae quidem ille capta iam Constantinopoli, eversisque multis aliis amplissimis Graeciae urbibus, ex media Graecia inaeestimandis sumptibus coemerat.[a]

[a] Vincent[ius] Opsopoeus in praefat[i]one Heliodorum,²⁴² Graecum historiae Aethiopicae scriptorem, et ex Budensi tunc bibliotheca per militem

²³⁷ HELIODORUS 1552, a3v.

²³⁸ HELIODORUS 1534.

²³⁹ HELIODORUS 1556.

²⁴⁰ FUNGERUS 1605, 812.

²⁴¹ NEANDER 1565. A többi – számos – kiadásban nincsen ez az előszó.

²⁴² HELIODORUS 1534, a2v, a4r.

quendam ereptu[m]. Co[n]radus Gesnerus in bibliotheca,²⁴³ et Vadianus in Epitome trium terrae partiu[m] pag. 65.²⁴⁴ a causae amissore librorum.²⁴⁵

Külön érdekesnek tartom a Pseudo-Cyrrillus kérdést. Ma már elfogadott, hogy a *Speculum sapientiae*, majd *Apologi morales* címekkel megjelent, Sanctus Cyrillusnak tulajdonított szöveget a XIV. századi Bonjohannes de Messana írta, és – noha a XVII. századtól kezdve még a XX. században is a IV–V. századi Cyrillus Alexandrinusnak tartották az egyébként a XIV. század körül élt Quinedon Cyrillust – a művet többször kiadták már a XV. században is, jóval Mátyás halála előtt.²⁴⁶ A XV. századi hét kiadást követte egy 1505. évi is, de lényegében egymást másolták. Egyik kiadásban sincsen utalás arra, hogy egy Budán lévő kódexet használtak volna (nem utal ilyenre a 2014. évi kritikai kiadás sem²⁴⁷). A XVII. századi bécsi jezsuita, Balthasar Cordier (1592–1650) láthatóan nem tudott arról, hogy a *speculum sapientiae* és az *apologi morales* ugyanaz a szöveg, ezért az Egyetemi Könyvtárban (*Bibliotheca nostra Academia*)²⁴⁸ talált – autentikusnak ismert – *corvinát* alapul véve kiadta annak egy olvasatát.²⁴⁹ A cenzor a szerző rendtársa, a magyar Forró György (1571–1641) volt. Igaznak hitte, amit a címlapon megfogalmazott: „*nunc primum in lucem editi*”. A kódex történetéről az olvasóhoz címzett ajánlásban írt. Az ajánlás elején jelzi, hogy Cyrillus Alexandrinusnak nem ismert ilyen című műve, hiába kereste azt a kortársak visszaemlékezéseiben vagy Antonio Possevino (1533–1611) *Apparatus*ában.²⁵⁰ Ezt követően bemutatja a kéziratot, amelyből dolgozott, és kiemeli, hogy mennyi munkája volt a szöveg értelmezésével:

„Benevolo Lectori... Exemplar autem quo usus sum, prout compactura, et insignia indicabant, fuerat olim gloriosae memoriae Matthiae Coruini Hungariae Regis famosissimi, e celeberrima illa totius fere Orientis Bibliotheca Budensi, per Reverendissimum D. Joannem Fabrum Viennensem Episcopum tamquam praeclarum e Danaum reliquiis trophaeum, in Academia nostra Bibliotheca suspensum. Erat quidem splendide satis, in membrana exaratum; sed adeo vitio, ut vix ulli periodo, sensus suus, aut constructio constaret. Quare mihi maximopere laborandum fuit, ut vel

²⁴³ GESSNER 1545, a2v. – a további *Bibliotheca* kiadások Neander könyve után jelentek meg.

²⁴⁴ VADIANUS 1534, 34.; VADIANUS 1534a, 85.; VADIANUS 1546, 66.; VADIANUS 1548, 66.

²⁴⁵ NEANDER 1565, 72. Utal erre az idézetre ZOLNAI K.–FITZ 1942, 29.

²⁴⁶ Az első két kiadás 1474 és 1475 körüli (Strassburg, Heinrich Eggestein, 1474 körül, ISTC ic01016000; Basel, Michael Wenssler, 1475 körül, ISTC ic01017000).

²⁴⁷ BONJOHANNES–ESSER–BLANKE 2014.

²⁴⁸ 1756-ban vitték át a kódexet a mai őrzési helyére, a Császári Könyvtárba (ÖNB Cod. Lat. 1037).

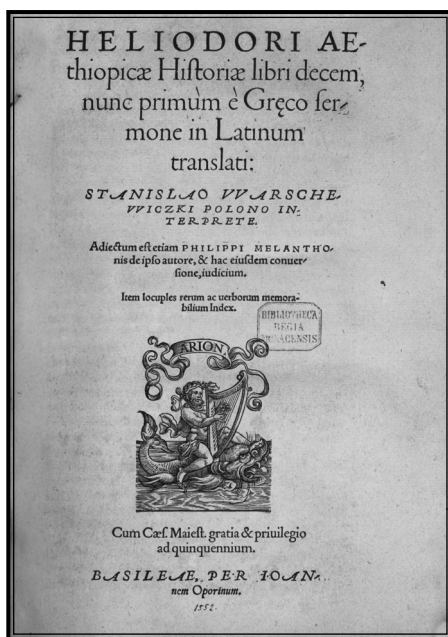
²⁴⁹ CSAPODI 1973, 200 (Nr. 219.) Pseudo-Cyrrillusnak jelöli a szerzőt, és jelzi, hogy a szöveg már megjelent a XV. században is.

²⁵⁰ POSSEVINO *Apparatus sacer ad scriptores*... művének első kiadása – korábbi, hasonló anyaggyűjtését összegzően – Venetiae, Societas Veneta, 1606 jelent meg. Javított, bővített kiadása Kölnben, Johann Gymnicus műhelyében, két kötetben, 1608-ban (VD17 7:629480Q).

diuinando saltem, sensum aliquem assequer, qui si alicubi, minus feliciter fortassis, expressus sit, veniam dabis, παραλλήλως ipsum exactius expressuro, si quando emendatum aliquod exemplar Graecum, nactus fuero. Vale.”²⁵¹

Talán a tartalmi mondandójának a nyomatékositását is várta Angelo Paciuchelli (†1660), amikor – idézve Bathasar Cordier kiadását – egy, a napi papi munkát segítő, filozófiai jellegű műben²⁵² hivatkozva Cyrillus Alexandrinusra, a budai gyűjteményhez tartozásra is utal. Ennek az információnak a „[*Liber IV.*] *Caput V. De patientia, quando aliquis conversatur inter insolentes et vitiosos*” címmel értekezve sok meggyőző ereje ugyan nincsen, ő mégis fontosnak érezte kiemelni, hogy az a szöveghely, amelyre utal, éppen Matthias Corvinus legendás könyvtárából való:

„Typicis vestibus amicti in publicum prodierunt Apologi morales Cyrilli Alexandrini; hi in bibliotheca Budensis, quam Matthias Corvinus Hungariae Rex erexerat, codici cuidam manuscripto inserti fuerunt.”²⁵³

09. Heliodorus 1552

²⁵¹ CYRILLUS–CORDERIUS 1630, ajánlás.

²⁵² Trattato della pazienza, necessaria ad ogni stato di persone, et vtilissima a padri predicatori...; – Tractatus de patientia, quem pro quotidiano afflictorum solamine... concionatorum instructione...; – Trost-quell denen so in Trübsal und Widerwertigkeit leben zu Trost den Glückseligen zur Warnung; den Seelsorgeren und Beichtväteren zur Unterrichtung.

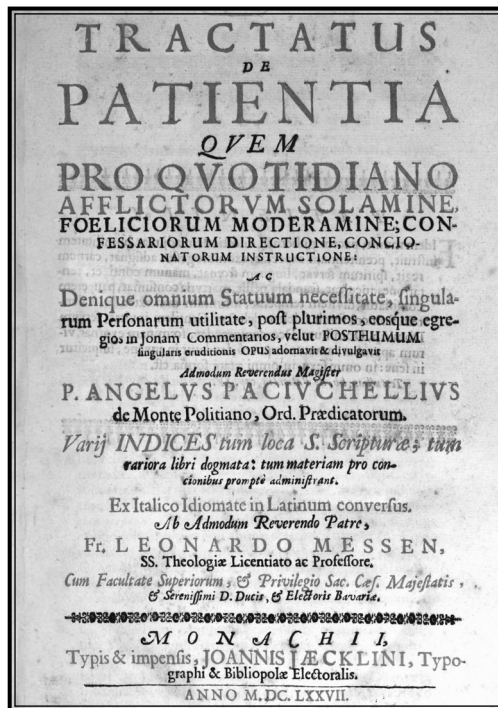
²⁵³ A latin fordítás PACIUCHELLI–MESSEN 1675, majd PACIUCHELLI–MESSEN 1677. Az idézet az utóbbi kiadásban a 313. oldalon.

Az eredeti olasz szöveg²⁵⁴ (Libro IV. Capitolo V):

„Della pazienza nel ritrouarsi tra gl’ insolenti e viziosi. Vscirono non e molto dati alle stampe gl’ Apologi Morali di S. Cirillo Alesandrino, trouati in un codice manuscritto nella libreria di Buda, istituta dal famosissimo Mattia Coruino Re d’Vngheria.”²⁵⁵

A német fordítás (Das V. Capitel):

„Wie die welche bey- und unter den bösshafften und mühewilligen leben müssen mit der Gedulde sollen bewaffnet seyn. Der H. Cyrillus von Alexandria hat etliche schöne gegenschriften oder Bücher von den guten Sitten handelnd geschrieben welche in der Bibliothek die Matthias Corvinus König in Ungaren zu Ofen hat auffrichten lassen seynd abgeschrieben gefunden worden.”²⁵⁶

10. Paciuchelli–Messen 1677

²⁵⁴ Öt olasz kiadást ismerek: PACIUCHELLI 1657, 1661, 1667, 1679, 1704.

²⁵⁵ PACIUCHELLI 1667, 305.

²⁵⁶ PACIUCHELLI 1682, 419.

A fama est, az igitur, a traditur kifejezések tehát nem csupán a mai informatikai technológiával felfegyverzett *inquisitorok*nál hatottak, hanem – ugyan kevésbé hatékonyan – működött ez a mechanizmus a régi időkben is. Az említett esetben a magyarokról alkotott kép szempontjából pozitívan. A napi munkáját végző alsó papság bármely képviselője, aki németül, olaszul, vagy éppen latinul olvasott, egy, a *Bibliotheca Corvina* története szempontjából váratlan helyen találkozott ezzel az ismerettel. Akár emlékeztetett is erre élete további részében.

Hasonló hatásmechanizmusa lehetett négy további, különböző műfajban megjelent könyvnek, amelyeket röviden megemlítek.

Joachim Vadianus (1484–1551) az ismert világ leírásainak kivonatait közli, vagyis egy olyan kézikönyvet, amely Európa, Ázsia és Afrika egyes részeit mutatja be. Ebben Pannoniára két oldal jutott, de a szerző mégis fontosnak tartotta elmondani Hunyadi Mátyás könyvtáralapításának nagyszerűségét és a *bibliotheca* szomorú sorsát. A Buda helynév eredetének leírása után a városról ír röviden, majd a palotáról, és:

„Iuxta columnae aliquot ex aere solido et effigies passim operis statuarii permultae. In Regia interiori Bibliothecam e Graecis Latinisque codicibus magna cura conquisitis Mathias Corvinus incomparabilis Ungarorum Princeps adornaverat, quam posterī diripuerunt. Sed et urbs cum arce proximis annis a Turca capta dirutaque et (ut audio) clarissimis illis monimentis regiae magnificentia spoliata est.”²⁵⁷

Conrad Gessner (1516–1565) a világ egyik első életrajzi és bibliográfiai lexikona (*Bibliotheca universalis*) előszavában, amikor kiemelte, hogy milyen fontos számon tartani a világ alkotóit és műveik adatait, ezek sérülékenységeire hívja fel a figyelmet. Az előszót Leonhard Beckh von Beckhensteinhez, I. Ferdinánd császár tanácsosához írja.

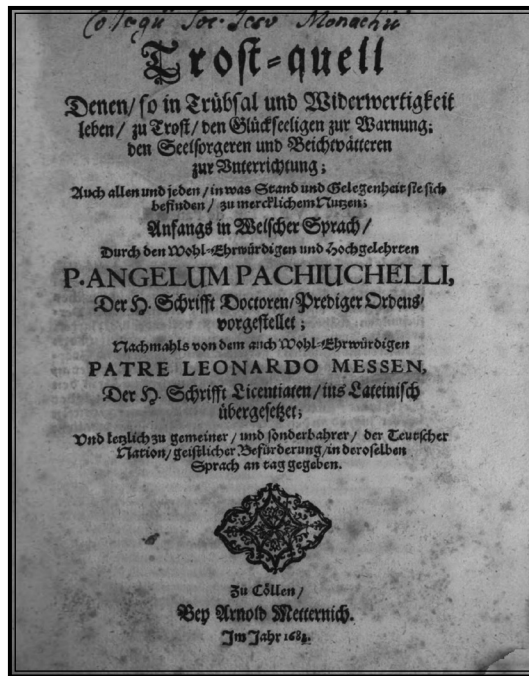
„Sed quid lugemus vetera: perit etiam patrum nostrorum memoria per immanem Turcorum impressionem celebris illa Bibliotheca Budae, quae regni Pannoniae caput est, a nunquam satis laudato rege Matthia ex omni scriptorum genere, et innumeris Graecis Hebraicisque voluminibus instructa: quae quidem ille capta iam Constantinopoli, eversisque multis aliis amplissimis Graeciae urbibus, ex edia Graecia inaestimandis sumptibus coemerat.”²⁵⁸

²⁵⁷ VADIANUS 1534, 34.; VADIANUS 1534a, 85.; VADIANUS 1546, 66.; VADIANUS 1548, 66.

²⁵⁸ GESSNER 1545, a2v.

A lexikon új kiadását már Josias Simmler ((1530–1576) rendezte sajtó alá, bővítette Gessner anyagát. A VI. Wittelsbach Lajos (1539–1583) pfalzi választófejedelemhez szóló ajánlásban Simmler is megemlékezik a *Corvináról* (és ez a szöveg jelent meg változatlanul a Johann Jakob Fries (1546–1611) által bővített kiadásban is, 1583-ban):

„Atque ne tantum vetera admiremur, potentissimi reges Matthias Corvinus Hungariae, Alphonsus Neapolitanus²⁵⁹ et Franciscus Valesius²⁶⁰ Francorum, bello omnes clari, propter bibliothecas nobilissimas magnis sumptibus et impensis institutas clariores adhuc evaserunt.”²⁶¹

11. Paciuchelli–Messen 1682

Paolo Giovio (Jovius, 1583–1552) *elogiumai* a háborúkban kitűnt férfiakról számos kiadást megéltek. Bővítették *epigrammákkal* (Johannes Latomus (1523–1578) vagy képekkel. Hunyadi Mátyás is szerepel ezekben. Feltűnő, hogy egyes ókori könyvtárakon kívül csak a magyar király dicsőítésénél emlékezik meg a könyvtárról, illetve arról, hogy a korabeli tudósoknak ideális helyzetet teremtett ahhoz, hogy alkotassanak:

²⁵⁹ II. Trastámara Alfonz (1448–1495) nápolyi király, Beatrice d'Aragona (1457–1508) magyar királyné bátyja. Könyvtáráról lásd LUCIANELLI–PINTO, ed., *Libri a corte*, 1997.

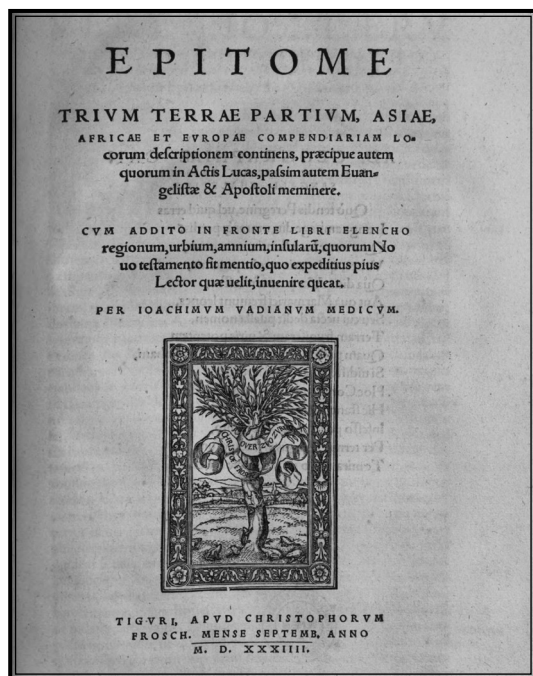
²⁶⁰ I. Valois Ferenc (1494–1547) francia király. Könyvtáráról lásd BLOCH 1989.

²⁶¹ GESSNER–SIMMLER 1574, a2v.; GESSNER–SIMMLER–FRIES 1583, a2v

„Propterea peculiari prope studio in Regiam sibi viros asciverat, non optimorum modo studiorum, sed nobiliorum etiam artium laude insignes, quorum consuetudine legendo et disputando, mirum in modum oblectabatur. Quicquid enim ocii e gravissimis occupationibus suffurari poterat, id totum evolvendis annalibus impendebat; multusque visebatur in ea Bibliotheca quam exquisitis libris nullo deterrente sumptu refertissimam esse curaverat.”²⁶²

A szöveg olaszul:

„Et perciò egli quasi con studio particolare s’haveva fatto venire in corte huomini non pure dottissimi, ma anchora persone illustri per lode dell’arti nobili, della cui pratica legendo et disputando si diletta egli fuor di modo. Percioche tutto l’ocio ch’egli poteva rubare alle sue gravissime occupationi, egli lo spendeva in leggere l’historie: et dilettaasi molto in quella libreria, laquale non si spaventando per alcuna spesa haveva fatto riempire di rarissimi libri.”²⁶³

12. Vadianus 1534

²⁶² JOVIUS (GIOVIO) 1551, 157–159. (*Corvináról*: 158.); JOVIUS (GIOVIO) 1561, 277–282. (*Corvináról*: 280.);

JOVIUS (GIOVIO) 1596, 113–114. (*Corvináról*: 114.) – csak néhány kiadást idézek, sok más *editio* is létezik.

²⁶³ JOVIUS (GIOVIO) 1559, 263–168. (*Corvináról*: 266.)

Hasonló a szerepe az információáramoltatásban Pieter van Opmeer (1526–1595) és Laurens Beyerlinck (1578–1627) világtörténeti kronológiájának is. Ez 1611-ben, 1625-ben, majd 1684-ben is megjelent.²⁶⁴ Ebben Hunyadi Mátyás az 1490-es évnél szerepel, halálával. Fontos azonban, hogy az európai hatalmi játszmában magának jelentős helyet kivívó magyar uralkodó tettei közül összesen annyit említ, hogy kiváló könyvtárat hozott létre, ami lehetővé tette a héber és görög nyelvű szövegek filológiai vizsgálatát:

„1490. Matthias Corvinus Rex inclytus Hungariae apud Erumnam e vivis excessit. Qui emendo varios Haebraicos et Graecos libros e media Graecia Budae memorabilem Bibliothecam instituerat.”²⁶⁵

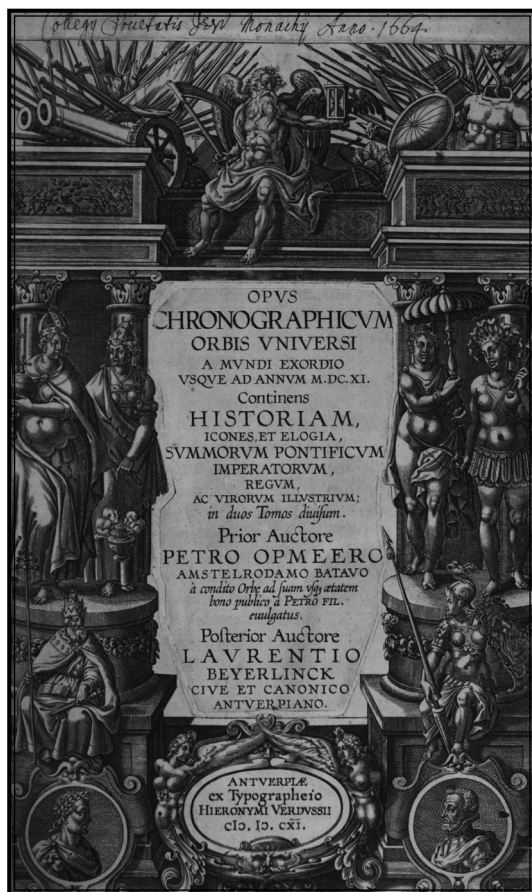

13. Jovius (Giovio) 1596

²⁶⁴ OPMEER–BEYERLINCK 1611; OPMEER 1625, 1684.

²⁶⁵ OPMEER–BEYERLINCK 1611, 431.; OPMEER 1625, 717.; OPMEER 1684, 717.

Talán nem felesleges megjegyzés, hogy érdekesnek látom a héber nyelvű szövegek tanulmányozása lehetővé tételének többek általi említését. (Ismétlem, itt éppen egy világtörténeti kronológiáról van szó). A Hunyadi Mátyás uralkodása idején a stúdiumok részévé váló héber nyelvre utalhat az is, hogy egy Jacobus de Hungaria (XV. század) nevű személy Elzászban javasolta egy bencés közösségnek héber-arab-görög-latin iskola alapítását,²⁶⁶ és persze az is, hogy a budai domonkos egyetemen is ismert héber szakértő működése, ahogy az is, hogy Mátyás itáliai humanistái még ezt is kevésnek gondolták.²⁶⁷ Utalok arra, hogy Nyugat-Európában a *collegium trilingve* intézménye majd csak a XVI. század folyamán válik elfogadottá (Leuven, 1518; Párizs, 1530).

14. Opmeer–Beyerlinck 1611

²⁶⁶ MONOK 2020.

²⁶⁷ DÁN R. 1973, 26–28.

Említések arról, hogy maradtak kódexek Budán

A második periódusban, a XVI. század végén megszorodnak az olyan források, amelyek a könyvtár esetleges meglétét, vagy legalábbis nagyobb számú kódexnek Budán való maradását feltételezik (David Ungnad von Sonnegg (1535–1600), Stefan Gerlach (1546–1612), Salomon Schweiger (1551–1622), Reinold Lubenau (1556–1631) etc.)²⁶⁸ Ehhez a kérdéshez tartozik az a forrásokkal nem igazolt felvétel, amely a horvát helyismereti szakirodalomban bukkant fel, miszerint valamelyik (nem megnevezett) budai pasa a *Bibliotheca Corvina* egy részét magával vitte Valpó (Valpovo) várába.²⁶⁹ Ugyancsak kérdés, miként került a Horvát Nemzeti Könyvtárba a Hilarius-corvina.²⁷⁰ Berlász Jenő Istvánffy Miklós (1538–1615) könyvtárának történetét kutatva,²⁷¹ a saját közleményének kiegészítésében,²⁷² csak a zágrábi Akadémiai Levéltárban lévő újabb kéziratos kötetről tudott beszámolni,²⁷³ és újabb adatokat közölt a könyvtár sorsára vonatkozóan. Teljesen elfogadható logikával felvetette ugyanakkor, hogy a Hilarius-corvina elképzelhetően az Istvánffy család révén került a Draskovichokhoz, és onnan mostani helyére. Ez a *momentum* mostani könyvünk szempontjából nagyon fontos, hiszen ha igaz, amit a *Bibliotheca Corvina* utótörténete kapcsán állítunk, akkor Istvánffy Pál vagy a fia, Miklós tudatos kulturális politikai elképzeléseinek egy újabb elemét találtuk meg. Az erős király, mint a török elleni küzdelem záloga, a magyar nemességnek is ideálja volt, csakúgy, mint a kor erdélyi fejedelmeinek. Nem mondható ugyanakkor, hogy a horvát nemzeti öntudat erősödése bármilyen formában kötődött volna a neves gyűjtemény darabjaihoz.

Ehhez a dokumentumkörhöz csatlakozik Szamosközy István (1565/1570–1612?) feljegyzése is, amelyet Csapodi Csaba még nem ismerhetett. Ennek a forrásnak a részletesebb bemutatását kutatómódszertani szempontból is fontosnak tartjuk.

Szamosközy István és a *Bibliotheca Corvina* erdélyi forrásairól rövid közleményben számoltunk be akkor, amikor Szamosközynek eddig ismeretlen történetfilozófiai munkáját sikerült felfedezni.²⁷⁴ A szerző ebben az *ars historica* műfajba tartozó írásában összehasonlítja Antonio Bonfini (1434–1503) és Giovanni Michele Bruto (1517–1592) magyar történeti munkáit módszertani szempontok szerint.²⁷⁵ Szamosközy azért írta ezt a művét, hogy Báthory Zsigmond (1572–1613) fejedelemnek rámutas-

²⁶⁸ Vö. CSAPODI 1984, 47–48.

²⁶⁹ HOCH-KUHAČ 1876, 24–25.

²⁷⁰ *De sancto Trinitate*, Zagreb, R 4071

²⁷¹ BERLÁSZ 1961.

²⁷² BERLÁSZ 1974.

²⁷³ A zágrábi kódex szövegeinek értelmezéséről lásd BALÁZS M.–MONOK 1987.

²⁷⁴ BALÁZS M.–MONOK 1986.

²⁷⁵ BALÁZS M.–MONOK-TAR 1992.

son arra, hogy Bruto kézíratos történeti munkáját ki kell adni nyomtatásban, másként könnyen elveszik, megsemmisül, és az utókor nem tanulhat belőle.²⁷⁶ Ez a *Corvina* történetében eddig figyelemre nem méltatott, Szamosközy István tollából származó *ars historica* tehát többek között a következőképpen érvel Brutus történeti munkájának kiadása mellett:

„Multa inopinata accidere possunt, quae imbecillo librorum generi cladem ab omni aevo intulerunt, et nunc inferre possunt incendia, vastitates, blattae, incuria, rapinae, ac in summa punctum temporum quodlibet, quo vel maximarum rerum momenta vertuntur. Sic perierunt clarissimi librorum thesauri Philadelphi et Pergamenorum Regum: sic interiit nobilis illa et memoratissima Matthiae Regis bibliotheca Budae, multis millibus voluminum referta, ex cuius clade Heliodorus Aethiopiae historiae author, Stephanus Geographus, Polybius, Diodorus Siculus, Titus Alexander Cortesius de laubibus Matthiae Regis, Bonfinius de pudicitia coniugali, Crastonius Gorippus qui libros Joannidos scripsit, et quidam alii, velut ex mortuis redivivi fortuna quapiam conservati nuperrime in lucem prodierunt.”²⁷⁷

Az idézetünket záró „minap megjelent” (*nuperrime in lucem prodierunt*) kifejezés egyértelművé teszi: Szamosközy olyan nyomtatványokkal találkozott, amelyek *corvinák* alapján készültek. Ebből kiindulva a *Corvina*-könyvészetre támaszkodó vizsgálataink a ma is meglevő kódexek esetében az eddigi ismeretekkel harmonizáló eredményre jutottak.

A ma is meglevő kódexek: Heliodorus *Aithiopikés historias biblia X* című művét Vincentius Obsopoeus a *Corvinában* volt példány alapján adta ki (Bázel, 1534).²⁷⁸ A Nürnberg város tanácsosaihoz címzett epistola dedicatoria 4. oldalán:

„Deuenit ad me seruatus ex ista clade Vngarica, qua serenissimi quondam regis Matthiae Coruini bibliotheca omnium instructissima superioribus annis a barbarie asiatica uastata est. Hunc cum aliis nonnullis miles quidam plane gregarius et ab omnibus tam Graecorum quam Latinorum disciplinis abhorrentissimus, iam apud nos tinctorem agens, tunc uero illustrissimum principem Casimirum Marchiorem Brandenburgensem²⁷⁹ laudabilis

²⁷⁶ A *Corvina* szempontjából érdektelen, hogy ezt a javaslatot persze azért is tette, hogy a Báthory család mellől a Habsburg-oldalra pártolt történetírót, Brutust, kényelmetlen helyzetbe hozza, hiszen ez utóbbi a történeti művét még Báthory-párti szemmel írta. A mű végül csak a XIX. század második felében jelent meg. Az Erdélyben volt kéziratot pedig 2019-ben Trentóban a jezsuitáknál találta meg Kasza Péter és Petneházi Gábor (KASZA–PETNEHÁZI 2022).

²⁷⁷ BALÁZS M.–MONOK–TAR 1992, 56.

²⁷⁸ HELIODORUS 1534.

²⁷⁹ Kasimir von Brandenburg-Culmbach (Brandenburgi Hohenzollern Kázmér, 1481–1527), 1527-ben I. Ferdinánd király hadseregének fővezére volt a Magyar Királyságban, Budán halt meg.

memoriae comitatus in Vngaria forte fortuna non sine mente reor, sine numine diuum, sustulit, quia auro exornatus nonnihil adhuc splendescibat, ne scilicet tam bonus author et uisus et lectus paucissimis, interiret.”

A kódex *possessor*-bejegyzéseinek vizsgálata szerint 1577-ben került V. Albrecht bajor herceghez Joachim Camerariustól.²⁸⁰ Polybios *Historiája* ugyanebben a kötetben maradt fenn görögül, de megvolt Mátyás könyvtárában Nicolaus Perottus (1429–1480) latin fordítása is. Ez utóbbit egy bizonyos Ibrahim Machar adományozta szultánjának 1558/59-ben, s csak 1869-ben került vissza Magyarországra.²⁸¹ A görög Polybios első kiadásának is (Hagenau, 1530) *corvina* volt az alapszövege.²⁸² Diodorus Siculus *Bibliothékéjét* ugyancsak Obsopoeus publikálta először eredeti nyelven, *corvina* alapján (Bázel, 1539),²⁸³ s ugyancsak ő adta ki Cortesius említett művét másodszor (az elsőről nem tudva: Hagenau, 1531²⁸⁴), abból a kéziratból, amelynek útja a *Corviná*-ból Corvin Jánoson, annak özvegyén (Frangepán Beatrix), s ennek második férjén (Brandenburgi Györgyön²⁸⁵) át vezetett hozzá.²⁸⁶ Antonio Bonfininek a szüzességről és a házasság tisztaságáról szóló művét Beatrix királyné vihette magával Budából Nápolyba, ahol Johannes Sambucus (1531–1584) megvásárolta, s a mű *editio princeps* (Bázel, 1572) az ő könyvtárában volt példányról, tehát *corvináról* készült.²⁸⁷

A további két szerző (Corippus és Stephanus Geographus) műveit tartalmazó meglevő *corvinákat* nem tart számon a Corvina-szakirodalom. Felidézve azt, hogy az erdélyi humanistának a saját kódexe kapcsán bizonyított kodikológiai érdeklődése is volt²⁸⁸

²⁸⁰ CSAPODI 1973, 315, 539.

²⁸¹ CSAPODI 1973, 540.

²⁸² POLYBIUS (ed. OBSOPOEUS) 1530, CSAPODI 1973, 539. Csapodi itt hivatkozik MELANCHTHON–MATTHEUS 1551 című művére is (VD 16 M 3813), mint amely említi Polybios első kiadását – Szamosközy tehát innen is tájékozódhatott.

²⁸³ DIODORUS SICULUS (ed. OBSOPOEUS) 1539, CSAPODI 1973, 225.

²⁸⁴ CORTESIUS–OBSOPOEUS 1531.

²⁸⁵ Georg der Fromme von Brandenburg-Ansbach-Colmbach (1484–1543), Corvin János özvegye, Beatrice de Frangepan volt az első felesége.

²⁸⁶ CSAPODI 1973, 206, 207.

²⁸⁷ BONFINIUS, *Symposion*, 1572, CSAPODI 1973, 131. és APRÓ S., ed., *Bonfinius, Symposion*, 1943, XVI–XIX.

²⁸⁸ Szamosközy korvinája: SZILÁGYI S., kiad., *Szamosközy...*, 1877, 105–107. óta tudjuk, hogy véletlen folytán a történetíróhoz („casu quopiam ad me delatam” sc. manuscriptam – MI) sodródott Marcus Iunianus Iustinus *Epitomen historiarum Philippicarum Trogi Pompei* címmel nyilvántartott munkája, melyet Csapodi Csaba is hiteles, de elveszett korvinának ismer el (CSAPODI 1973, 374.). Jakó Zsigmond e kódex kapcsán utal a fejedelmi levéltáros kodikológiai érdeklődésére, amely érdeklődés nyilvánvaló Szamosközynek az Antonio Marietti (1565–1625) jezsuitának kölcsönadott és a kolozsvári jezsuita könyvtár 1603-as feldúlásakor elpusztult kódexről adott leírásából is: „Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accommodaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus auctor praenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripsi, interrepto solo cognomine residuo ex omnibus opinor, typographii Achephalos hactenus prodiit. De quo eruditi conseant, viderint, mihi satis fuerit ex fide haec referenti fidem haberi. Taceo multa alia quae in toto huius libri corpore aliter quam in vulgari legebantur.” (SZILÁGYI S., kiad., *Szamosközy...*, 1877, 105–106.). JAKÓ 1976b, 176. a továbbiakban felteszi, hogy a *corvina* Báthory Zsigmond fejedelem feldúlt könyvtárából (1598) kerülhetett annak levéltárához.

(figyelte az ókori és a humanista szövegkiadások, s az esetleg előkerült kéziratok közti különbségeket,²⁸⁹ ügyelt a névformákra stb.), nem tartjuk lehetetlennek, hogy a nagy király legendás gyűjteményének darabjaira való hivatkozások megmaradtak a fejében, és ezeket alkalmasint fel is sorolta a kötetek elővétele nélkül is.²⁹⁰

Nagyobb fejtörést okozott, de egyúttal érdekesebb eredményeket is ígér annak a két szerzőnek a vizsgálata, akiknek a meglevő műveiről nem tud a Corvina-szakirodalom: „*Crastonius Gorippus (sic!) qui libros Joannidos scripsit*” és Stephanus Geographus. E két esetben nem csupán azt rögzíthetjük, hogy Szamosközy jóvoltából újabb darabbal gazdagítottuk a híres gyűjteményt, hanem további problémákkal is szembe kell néznünk.

A Corippus-kérdés: Flavius Cresconius Corippus VI. századi költő, akinek a gyulafehérvári levéltáros említette *Iohannis, seu de bellis Lybicus* című művén kívül még egyet ismerünk: *De laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III*. Szamosközy szövegszerűen esetleg az utóbbit ismerhette, mert Michael Ruiz de Azagra (XVI. század) kiadta Antwerpenben 1581-ben.²⁹¹ Valójában azonban ez nem valószínű, mert akkor nem ilyen hibás névalakot írt volna le. Mielőtt ismertetnénk, hogy mi lehetett a forrása, el kell mondanunk, hogy a Corippus-kérdésnek (*corvina*-e, vagy nem? hol van ma?) jelentős szakirodalma van, amelynek egy részét Csapodi összefoglalva²⁹² megállapította, hogy a milánói *Trivulziana* többek által *corvinának* hitt kódexe nem tartozott Mátyás könyvtárához. E véleményében egyébként a *Iohannis* szövegkiadások állásfoglalását ismétli meg,²⁹³ akik valamennyien Johannes Cuspinianus elbeszéléséből tudnak a budai variánsról. Szamosközy is ezt az említést ismerte, de közelebbit is tudunk mondani: a Nicolaus Gerbelius-féle kiadást,²⁹⁴ amelyben Gerbelius a Cuspinianus-életrajzon kívül közölt egy katalógust a Cuspinianus említette nevek-ről. Ebben szerepel szó szerint az, amit Szamosközy említ: „*Crastonius Gorippus(!), qui libros Iohannidos scripsit, qui habentur in bibliotheca Budensi.*”

²⁸⁹ Római kori feliratgyűjteménye életében megjelent (Padova, Lorenzo Pasquato, 1593), de a gyűjtést ezután is folytatta. Kéziratban maradt munkájának szövegközlését, és a korabeli kiadvány (1593) hasonmás kiadását lásd BALÁZS M.–MONOK, kiad., *Szamosközy, Analecta*, 1992,

²⁹⁰ A kódexeket magukat nem láthatta, hiszen mint láttuk, az ő életében már Bécsben, illetve német nyelvterületen voltak. Valószínűtlen, hogy akár csak egygyel is találkozott volna itáliai utazása során.

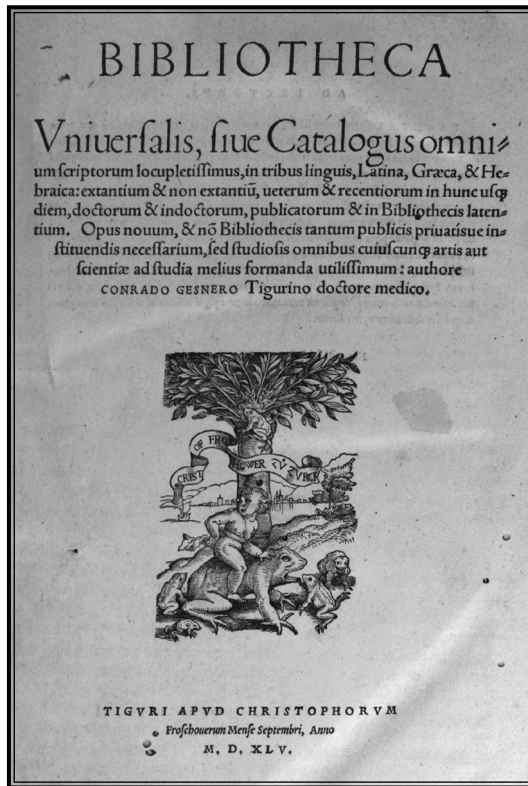
²⁹¹ CORIPPUS–RUIZ DE AZAGRA 1581.

²⁹² CSAPODI 1973, 205.; Lásd még BUDIK 1839, 37–39.; FRANKÓI 1878, 125–126.; CSONTOSI 1878, 214–215.; CSONTOSI 1881a, 165–166.; LOEWE 1883, 315–316.; ÁBEL 1883, 948–950.; CSONTOSI 1891, 145–146.; SCHÖNHERR 1896, 161–168.; MANITIUS 1911, 168–170.

²⁹³ *A De laudibus Iustini...* 1581-es első kiadása utáni 3 XVII. századi, 6 XVIII. századi, 4 XIX. századi és 3 XX. századi kiadásával szemben (felsorolásukat lásd CORIPPUS–ANTÈS 1981, CVII–CXI., a Iohannis editio princeps: CORIPPUS–MAZZUCHELLI 1820; ugyancsak az ő kiadását tartalmazza a CORIPPUS–BEKKER 1836; ezt követte a máig leggyakrabban használt Joseph Partsch kiadás: CORIPPUS–PARTSCH 1879; majd a CORIPPUS–PETSCHENIG 1886; ezután jelent meg az egyetlen fordítás, előbb csak mikrofilmen (1966), majd CORIPPUS–SHEA 1998. Petschenig kiadását vette át CORIPPUS–HAMMAN 1968, 998–1127, és végül a kritikai kiadás: CORIPPUS–DIGGLE–GOODYEAR 1970.

²⁹⁴ CUSPINIANUS–GERBELIUS 1540, 216.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csak Szamosközy ült fel a névtévesztésnek, mert Conrad Gessner közismert *Bibliotheca universalis*ában ugyancsak így szerepel, s nem változott a névalak a Josias Simmler és a Johann Jacob Frisius által készített Gessner-kiadásokban sem.²⁹⁵ Az erdélyi történetíró tehát tőlük is vehette a névformát, de mint említettük, csaknem biztos, hogy ő maga ismerte Gerbelius névsorát.

15. Gessner 1545

Stephanus Geographus: Szamosközy minden bizonnyal azért említi így ennek a szerzőnek a nevét, mert kortársainak és neki is egyértelmű volt, hogy melyik „Stephanus”-t kell érteni. Valószínűnek tartjuk, hogy Stephanus Byzantinusról van szó, aki az V. században írta meg *Ethnika* (a latin címe: *De urbibus et populis*) című földrajzi lexikonát, amely a humanistáknak és napjaink kutatóinak is bőséges forrásnak bizonyult hazájuk földrajzi múltja és története némely epizódjának megismeréséhez.²⁹⁶ A ma már meglehetősen terjedelmes Corvina-szakirodalom azonban nem ismer olyan adatot,

²⁹⁵ GESSNER 1545; GESSNER–SIMMLER 1574; GESSNER–SIMMLER–FRIES 1583.

²⁹⁶ Végignézve a *L'Année philologique* kötetét nagyobbbrészt ilyen szempontú tanulmányokkal találkoztunk. Lásd még STEPHANUS BYZANTINUS–BILLERBECK–NEUMANN–HARTMANN, I., 2006, 51–64. és BILLERBECK–NEUMANN–HARTMANN 2021 szakirodalom-jegyzékét.

hogy ez a híres mű meglelt volna a budai gyűjteményben, s arra sem sikerült választ kapni, honnan tudott róla Szamosközy. Igaz ugyan, hogy a műnek három XVI. századi kiadása ismert,²⁹⁷ de ezekben nem találunk utalást arra, hogy a kiadás alapja *corvina* lett volna. Nem tudnak erről a későbbi kiadások előszavai,²⁹⁸ és a máig legjobbnak tekintett két *editio* sem.²⁹⁹

Magával a kódexszel találkozott Szamosközy? Elméletileg nem lehet kizárni ezt a lehetőséget, különösen ha a nagyszámú, Itáliában fennmaradt példányra gondolunk: leginkább a *Bibliotheca Trivulzianab*an őrzöttre.³⁰⁰ Külön érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy az *Österreichische Nationalbibliothek*ben őriznek egy olyan másolatot is, amelyet Sebastian Tegnageltől vásároltak,³⁰¹ és ilyen provenienciájú köteteket Csapodi repertórium is nyilvántart: igaz, mindkettő „kétszeges *corvina*”.³⁰²

Ebben a helyzetben hipotézisek megfogalmazására kényszerülünk. Természetesen a leglogikusabb azt feltennünk, hogy az általunk megvizsgált források hallgatása ellenére Szamosközy mégis valamely nyomtatványból merítette információját, esetleg valamelyik korabeli lexikon Stephanus Byzantinus-tétele említette meg azt, hogy a szóban forgó mű megvolt a *Corvinában*.

De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy történetírónk más forrásból tudott arról, hogy a kérdéses földrajzi lexikon része volt a *Corvinának*. Így aztán az is elképzelhető, hogy noha a XVI. századi és későbbi kiadások valóban nem a Mátyás könyvtárabeli kéziratra támaszkodtak, megjelenésüket Szamosközy „összehozta” azaz, hogy ő tudott a kézirat létezéséről. Ezért is felvethető, hogy az *ars historica* írója nem találkozhatott-e esetleg magával a kódexszel is.

Hét kéziratot vettünk sorba, és csupán egy esetben nem tudtunk választ adni arra a kérdésre, hogy Szamosközy honnan vette információját. Ez a negatívum éppen azt

²⁹⁷ *Peri poleón. De urbibus* címen görögül jelentette meg Aldus Manutius, *editio princeps* (STEPHANUS BYZANTINUS–ALDUS 1502); görög–latin kiadásai: STEPHANUS BYZANTINUS–GIUNTA 1521; STEPHANUS BYZANTINUS–XILANDER 1568.

²⁹⁸ A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat, amit láttunk: Theodor PINEDO–Jacobus GRONOVIVS: Amsterdam, Jacob de Jonge, 1678. (ue. uitt: Rudolph Wetsten, 1725); Abraham BERKELIUS–Jacobus GRONOVIVS: Leiden, Daniel Gaesebeek, 1674, majd 1688. (ue. uitt: Frederik Haaring, 1694); Lucas HOLSTENIUS–Theodor RYCK: Leiden, Jacobus Hackius, 1684 majd Leiden, Petrus vander Aa, 1692 (HOLSTENIUS jegyzetei és magyarázatai: Utrecht, sumptibus Societatis, 1691); PINEDO, HOLSTENIUS és BERKELIUS jegyzeteivel adta ki Wilhelm DINDORF: Lipcse, Kühn, 1825; Antonius WESTERMANN: Lipcse, 1839 (Teubner).

²⁹⁹ STEPHANUS BYZANTINUS–MEINEKE 1849; új kritikai kiadása: STEPHANUS BYZANTINUS–BILLERBECK–NEUMANN–HARTMANN, I–V., 2006–2017. A kéziratok és a kiadások kritikai számbavétele: STEPHANUS BYZANTINUS–BILLERBECK–NEUMANN–HARTMANN, I., 2006, 8–46.

³⁰⁰ KRISTELLER, *Iter Italicum*, I, 1977, 360. Nr. 737; KRISTELLER, *Iter Italicum*, I, 1977, 335., 442–444., 531. További *corvinák* egyébként a *Trivultianában*: CSAPODI 1973, 541 és 577.

³⁰¹ LAMBECK–KOLLAR 1766, 127.

³⁰² CSAPODI 1973, 320, 459.

mutatja, hogy ha módszeresen végigolvassuk valamennyi olyan ókori szöveg kiadásának előszavát, amelyet kapcsolatba hoztak a *Corvinával*, akkor pontosabb képet kaphatunk arról, miként gondoltak a XVI. század európai humanista generációinak tagjai erre az elpusztult könyvtárra. Ezek az ismeretek ugyanis azoknak is rendelkezésére álltak, akik valamilyen okból újra akarták éleszteni Mátyás könyvtárát.

XVII. századi kísérletek a Budán maradt és a Konstantinápolyba vitt kódexek megszerzésére

A JEZSUITÁK KÍSÉRLETEI

Michael Rudolf Altham (1574–1638) gróf, osztrák hadvezér, II. Mátyás császár követte volt a török udvarban, illetve Erdélyben Bethlen Gábor fejedelemnél.³⁰³ A gróf 1618. április 8-án írt a pápának, hogy a toszkán hercegi könyvtárban lévő török könyvekért cseréljék el a budai könyvtárát.³⁰⁴ Újabban további levelek tanúsítják, hogy a pápa mellett a jezsuita rendi gépezet is mozgásba lendült ez ügyben. Muzio Vitelleschi (1563–1645) jezsuita rendfőnök levelet írt Florianus Avancinusnak (1561–1626), a bécsi jezsuita *collegium* rektorának (1618. június 8.), amelyben kétségeit fejezte ki az akció sikerét illetően. Kétli, hogy a budai könyvtárát meg lehetne szerezni a toszkán herceg (Cosimo II. Medici 1590–1621) birtokában lévő török könyvekért cserébe. Ha a pápa nem is, ő, Vitelleschi hajlandó írni ez ügyben a hercegnek.³⁰⁵

„Alias quoque literas easque paulo recentiores a Reverentia Vestra accepi, quibus studium Illustrissimi Comitiss ab Altham, quo ille rem christianam in Hungaria, Transylvania, Wallachia vicinisque regionibus promovere satagit, explicabat; quod ego a me suggeri possit, quo a Magno duce Hetrueriae capsula illa librorum Turcicorum in compensationem Bibliothecae Budensis impetrari possit; quod tamen admodum difficile impetratu fore video. Quod attinet ad literas a Sua Sanctitate ad ipsum Comitem, eae difficulter impetrabuntur. Quod si sine illis meae literae ipsi gratiae futurae putentur, libenter eas ad ipsum prima occasione transmittam.”

A következő levelet ugyancsak Vitelleschi írta Caspar Gratianinak, a szultán bécsi követének (1618. június 19.)³⁰⁶ Ebben értesíti a követet, hogy megpróbált közbenjárni a pápánál, de ez utóbbi nem szívesen avatkozna a dologba. Ismeri a nagyhercegnek

³⁰³ ADB I, 366.

³⁰⁴ FRAKNÓI 1874, 297–299.

³⁰⁵ BALÁZS M.–FRICSY–LUKÁCS–MONOK, ADATTÁR 26, 1990, 322.

³⁰⁶ BALÁZS M.–FRICSY–LUKÁCS–MONOK, ADATTÁR 26, 1990, 322–323.

a régiségek iránti vonzalmát, és így kényelmetlen helyzetbe kerülnének mindketten, ha visszautasítaná a Szentatya kérését. Ezzel szemben 1618. szeptember 29-én már arról számol be a követnek, hogy a pápa változtatott álláspontján és igyekszik előmozdítani a török könyvek ügyét.³⁰⁷

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK PRÓBÁLKOZÁSAI

Minden, a Bethlen Gábor-kori erdélyi fejedelmi udvar művelődéspolitikájával foglalkozó szerző idézi azokat a forrásokat, amelyek tanúsítják, hogy Bethlen fogadótermének falait Nagy Sándor és Hunyadi Mátyás életének történeteit megelevenítő gobelinek díszítették, vagyis a Mátyás-kultusz előkelő helyen volt kulturális politikájában, hatalmi reprezentációjában.³⁰⁸ A magyarországi szakirodalomban ismeretes, hogy Bethlen Gábor (1613–1629), majd I. Rákóczi György (1630–1648) is próbálkozott a Budán levő könyvanyag megszerzésével,³⁰⁹ sikertelenül. I. Apafi Mihály (1661–1690) könyvei közt azonban felbukkant egy *corvina*-kézirat, amely Tibullus, Catullus és Propertius verseit tartalmazza, és ma az Osztrák Nemzeti Könyvtár őrzi. Apafi 1663-ban maga is ellátogatott Budára, megnézte az egykori híres könyvtár helyét. Vannak, akik azt gondolják, hogy a budai pasa ekkor ajándékozta a latin költők szövegeit katonai szövetségesének. Jakó Zsigmond inkább hajlik arra a gondolatra, hogy a kötet már a budai udvarnak Gyulafehérvárra költözésekor Erdélybe került.³¹⁰

Jakó Zsigmond mára klasszikussá vált tanulmányában, az *Erdély és a Corvinában*³¹¹ az erdélyi szász historiográfiai hagyomány két szálát különíti el. Az egyik határozottan állítja, hogy a Budáról Erdélybe költöző királyi udvar magával vitt kódexeiből a Johann Honter (1498–1549) által alapított iskola könyvtárába is *több* darab került (Christian Schesaeus (1535?–1585), Daniel Reipchius (†1612)), amely állítás megjelenik a magyar Bethlen Eleknél, és az általa tájékoztatott Luigi Ferdinando Marsiglinél (Marsili, 1658–1730), a császári szolgálatban álló olasz hadmérnöknél is. A másik hagyományos vonal a nemzeti kulturális öntudat-megfogalmazásokban ennél kevesebb, de egyben határozottabb. Nevezetesen annak hangsúlyozása, hogy a Johann Honter által alapított – valójában egyébként a középkori brassói kolostorok könyvtárából építkező³¹² – iskolai könyvtár a *Bibliotheca Corvina* egyenrangú társa a könyvtárak történetében, amely könyvtárba *néhány* corvina is került. Jakó Johann Filstich brassói rektor 1739-ben írt kéziratos egyháztörténetét használta,

³⁰⁷ BALÁZS M.–FRICSY–LUKÁCS–MONOK, ADATTÁR 26, 1990, 330.

³⁰⁸ TARNÓC 1973; TARNÓC 1978; BITSKEY 1980; TARNÓC 1988a; MONOK 2021.

³⁰⁹ A több helyen megjelent adatok összefoglalását lásd HARSÁNYI 1917, 6.; CSAPODI 1961.; CSAPODI 1971.; JAKÓ 1976b.

³¹⁰ JAKÓ 1976b, 169–170.

³¹¹ JAKÓ 1966. Kibővítve: JAKÓ 1976b.

³¹² MONOK 2018, 411–426.; MONOK 2020a, 131–146.

aki láthatóan ismerte – ahogy Jakó Zsigmond nem – Thomas Bartolini (1616–1680) nagyobb könyvtári tüzesetekről írt disszertációját, amelyet Andreas Westphal (1685–1747) rendezett sajtó alá 1709-ben, Jénában.³¹³ Ebben nem a szerző, hanem a bevezetőben Westphal írja a következőket:

[fol. 11v-12r] „Nonnullarum quoque Bibliothecarum, ab igne consumtarum, mentionem injicit Julius Pflugk in Epistola, ad magno nominis virum Seckendorffium directa de Bibliotheca Budensi, ex qua sequentia transfere liceat.”

[fol. 14r-v] „Ita ille. Annus ejusdem seculi 89. valde fatalis fuit Bibliothecae Cronstadiensis, dum eam flammae vehementia omnino destruxit et abstulit. Cujus casus eo durior atque acerbior fuit, quo magis instructa atque ornata eadem existit, quippe cum ea ex Bibliotheca Budensi egregio manuscriptorum thesauro locupletata maximam partem libris majoris ordinis superbiret.”

Bartholin szövegére hivatkozva megismétli ezt az állítást³¹⁴ Johann Georg Schelhorn (1694–1773) jénai történész, lutheránus lelkész, akinek a *Corvina* történetével kapcsolatos tevékenységéről még részletesebben szólok.

A brassói könyvtár valamennyi 1800 előtti katalógusát kiadtuk összegyűjtve, a korábbi kiadásokat egyenként az eredetivel összeolvasva és kiegészítve, az *Adattár* szegedi sorozatban.³¹⁵ Jakó Zsigmond is utalt ezekre az összeírásokra, jelezve, hogy azokban az 1689-es tűzvész előtt sem tűnnek fel olyan kötetek, amelyek – pláne nagyobb számban – *corvinákra* utalnának. Ennek ellenére a szász történetírásban a *corvina*-hagyomány két vonala együtt élt tovább, még az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni Erdélyben is. A szászyságot önálló területi, gazdasági és kulturális entitásként megfogalmazó szemlélethez tartozó irodalomtörténeti összefoglalásban (Friedrich Schuler von Libloy) is ezt olvashatjuk.³¹⁶

„Der Kronstädter Stadtrichter Benkner vermehrte die dortige Bibliothek namentlich durch sehr werthvolle Bücher und Handschriften, welche er nach dem Falle von Konstantinopel aus den verwüsteten und preisgegebenen Griechischen Bibliotheken ankaufen liess; eben so vermehrte sich die Bibliothek durch Werke, welche in dem 1553 von Türken eroberten Ofen verschleppt und verhandelt worden waren. So konnte in der That Thomas

³¹³ BARTHOLIN–WESTPHAL 1709, fol.11v–12r, 14r–v.

³¹⁴ SCHELHORN 1764, 837.

³¹⁵ MONOK–ÖTVÖS P.–VERÓK, ADATTÁR 16/4, 2004, 526–693; BÁNDI–MONOK–VERÓK, ADATTÁR 16/6, 2021, 3–110.

³¹⁶ SCHULER VON LIBLOY 1857, 103–104. (Kronstadt, von Johannes Honterus errichtete „Schulliberie”)

Bartholinus in seiner „dissertatio de bibliothecae incendio” (Jena 1709 XXXII. pag 27.) sagen: „... bibliotheca Cronstadiensis ... quo magis instructa atque ornata eadem existit, quippe cum ea ex Bibliotheca Budensi egregio manuscriptorum thesauro locupletata maximam partem libris majoris ordinis superbiret.” Kein Zweifel, dass ausser der Ofner im 16ten Jahrhunderte keine reichere Bibliothek Ungarns und Siebenbürgens bestanden habe, als jene im Burzenlande. Der fruchtbare Brand vom 21. April 1689 zerstörte auch die „Liberie”, nur sehr wenig konnte gerettet werden, wie mehrere eingehändige Briefe Melanchthon’s und Luther’s u. a. m.”

A HABSBERG-UDVAR PRÓBÁLKOZÁSA

A hamburgi jogász, diplomata Joachim Hagemeier (1617–1681) ura, a lutheránus Friedrich Casimir von Hanau (1623–1685) kérésére összefoglalta a Magyar és a Cseh Királyság történetének alapvető eseményeit, és bemutatta neki a vesztfáliai béke utáni állapotukat.³¹⁷ Ebben a műfajilag levélnek (*epistola*) megjelölt művében a következőt írja:

„§ 8. Matthiae Corvini Regis Hungariae Bibliotheca Budensis, optimis manu exaratis codicibus, et Graecis praecipue plena fuit. Hujus reliquias Turcae per ultimam Pacem anni 1664 Leopoldo Caesari concesserunt, quae Viennae asservantur, ubi Thesauro librario praeest Clarissimus Petrus Lambecius.”³¹⁸

Vagyis Európa egyes részein úgy tudták, hogy a vaski béke tárgyalása során a császári oldal elérte, hogy a törökök a Mátyás király könyvtárából származó, ereklje értékű kódexeket átadják nekik, és azokat Bécsben őrzik. Hagemeier nem részletezte, hogy a Budán vagy a Konstantinápolyban megmaradt kódexekről van-e szó. A kérdésről legrészletesebben Viskolcz Noémi értekezett, az eddigi nem hivatkozott szakirodalmi forrásokon túl kiadva Walter Leslie (1607–1667) császári követ leveleinek és Peter Lambeck (1628–1680) naplójának vonatkozó részleteit.³¹⁹ Külön foglalkozott a vaski béke és Lambeck 1666-os budai utazásának összefüggéseivel.³²⁰ A régibb osztrák szakirodalom foglalkozott a budai utazással,³²¹ de míg a legfrissebb tanulmány³²² forrásközlése hiányos, Viskolcz Noémi ezt a hiányosságot pótolta. Szerintem

³¹⁷ HAGEMEIER 1680, 1686.

³¹⁸ HAGEMEIER 1680, 9.; HAGEMEIER 1686, 9.

³¹⁹ VISKOLCZ 2006; VISKOLCZ 2008; VISKOLCZ 2009.

³²⁰ VISKOLCZ 2009, 154–156.

³²¹ MOSEL 1835, 81–83.

³²² GASTGEBER 2005.

azt is fontos látni, hogy ezek a dokumentumok is igazolják azt a császári szándékot, hogy a *Bibliotheca Corvina* maradványainak egyesítésével, és ennek széles körű propagálásával erősítsék a birodalom kultikus alapjait.

Figyelemre méltó, hogy nem csupán a politikai élet szereplői tudtak arról, hogy Lambeck Budára utazik, hanem a *respublica litteraria* európai tagjai is nagy várakozással voltak az akció sikerét illetően. Peter Lambeckkel mint a császári könyvtár könyvtárossával sokan leveleztek egy-egy ókori vagy középkori szöveg kiadásával, esetlegesen a Bécsben található szövegvariánsokkal kapcsolatosan. Egyetlen példát említünk ebből az ismeretkörből, jelezve, hogy a budai utazás nyílt titoknak számított a tudós körökben. Josephus Flavius kiadásának előkészülete valódi európai összefogást tudhatott maga mögött. Az ezzel kapcsolatos szerteágazó – Oxfordtól Párizson át Bécsig tartó – levelezést Johann Andreas Schmidt (1652–1726) külön kötetben ki is adta 1700-ban.³²³ A Jénai Egyetem hebraista történészprofesszora, Caspar Sagittarius (1643–1694) is tervezte Josephus Flavius zsidó történetének sajtó alá rendezését, ezzel kapcsolatosan többen írtak neki. Így a polihisztor jogász Hermann Conring (1606–1681) is, jelezve, reméli, hogy Lambeck Budáról jó szövegállapotú Josephus Flavius-kódexet³²⁴ hoz magával.

„IX. Martii 1666.

Recte dicis, non temere quem reperiri, qui aut velit possit iusta industria conferre codices. Qui tale quid Viennae voluerit hactenus agere, novi neminem. Qui enim ibi literati habentur, exsibilant talia. Si Budensis Bibliothecae Corvinianae (quam totam pridem interiisse credidi) reliquiae Iosephi melioribus codicibus fuerint instructae feceris operae praetium, si iuvenem aliquem philologiae deditum isthuc mittas ad codices conferendos et excerptas varias.”³²⁵

Külön kell majd számba venni azokat a forrásokat, amelyek Lambeck kiadott beszámolójának³²⁶ tartalmát ismétlik, vagy éppen személyesen is hallhatták a könyvtáros budai élménybeszámolóját, mint például Edward Brown (1644–1708),³²⁷ aki 1669-

³²³ SCHMIDT J. A. kiad., *Epistolae...*, 1700.

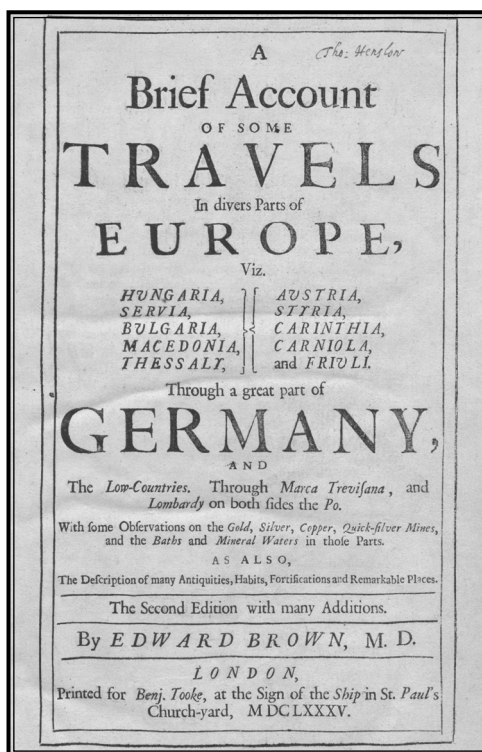
³²⁴ Megjegyzem, hogy a mai ismereteink szerint nem maradt fenn Josephus Flavius-szöveg *corvinaként*. CSAPODI 1973, 260 (Nr. 362.) egy Prágában őrzött kéziratot tart nyilván, mint tévesen Mátyás könyvtárához soroltat.

³²⁵ SCHMIDT J. A. kiad., *Epistolae...*, 1700, 394.

³²⁶ Az egyes kódexek leírásánál is emlegeti azt, hogy Mátyás könyvtárából való, de összefoglalóan is magát a Bécsbe kerülésük történetét, illetve az 1666. évi utazásának bemutatását. Lásd LAMBECK 1665, 32–33, 108–109.; LAMBECK 1669, 787–788, 995–996, 989–996.; LAMBECK–KOLLAR 1766, 68–70.; LAMBECK–KOLLAR 1769, 939–954.

³²⁷ VISKOLCZ 2009, 161–162.

ben utazott *Hungariában*, és 1673-ban adta ki először utazási naplóját.³²⁸ A *Bibliotheca Corvina* történetének európai megismertetése szempontjából nem az a fontos, hogy Brown ismeretei Lambecktől származtak – Lambeck hétkötetes latin nyelvű könyvtártörténetét viszonylag kevesen is forgathatták, fedezhették fel benne azt, hogy milyen kódexek kerültek Mátyás gyűjteményéből Bécsbe –, sokkal inkább az, hogy egy már a kortársak által is ismert angol utazó könyve bestsellerré vált. Az első angol nyelvű kiadást (1673) követte a francia (1674),³²⁹ maga Edward Brown fordította, illetve írta le újra. 1681-ben hollandra fordították,³³⁰ 1685-ben³³¹ jött ki a nyomdából a második angol *editio*. A német verzió 1686-ban látott napvilágot,³³² újrakiadása 1711-ben történt.³³³ Edward Brown útleírása az angol utazási irodalom részévé vált, így napjainkig sokszor kiadták egyes részeit.

16. Brown 1685

³²⁸ BROWN 1673 (a *Corvináról* itt: 15–16.); BROWN–NEHRING 1673, 1975; magyar fordításai: SZAMOTA, kiad., *Régi utazások...*, 1891, 297–425. (a *Corvináról* itt: 308.); GÖMÖRI, kiad., *Angol és skót utazók*, 1994, 64–74. (a *Corvináról* itt: 69.).

³²⁹ BROWN 1674 (a *Corvináról* itt: 22–23.).

³³⁰ BROWN 1681 (a *Corvináról* itt, a harmadik könyv, első részben (*Derde Boek, Eerste deel*), 18–19.)

³³¹ BROWN 1685 (a *Corvináról* itt: 8–9.)

³³² BROWN 1686 (a *Corvináról* itt: 93–94.)

³³³ BROWN 1711 (a *Corvináról* itt: 93–94.)

Lambeck alapvető könyvtártörténetét ma is használjuk. Az összefoglaló történetírások is hivatkoznak erre a műre. Ezek közül itt csupán a Német-római Birodalom történetét megíró bibliofil jogász, Nicolaus Hieronymus Gundling (1671–1729) sok kiadást megélt művét említem. A 334. és 335. paragrafusban rögzíti Hunyadi Mátyás és III. Frigyes harcait (*Krieg mit König Matthias von anno 1479–85 – Eroberung von Wien anno 1485*):

„Matthias hatte raison zum Kriege. Er differirete in moribus gantz und gar von Friderico III. Bonfinius hat beyder Qualitäten beschriben, und gezeiget, dass sie einander zuwier gewesen. Liv. V. Decad. IV. seiner historie. Bonfinius war ein Historiographus, den Matthias gedungen, der also sein herus[!] war. Er war ein Italiäner; durch seine Gemahlin Beatrix, eine Neapolitanische Princessin, welche ihm viele Italiäner recommendiret hat, hat er ihn kennenlerner. Sambucus, Maximiliani II. Bibliothecarius hat ihn drucken lassen.³³⁴ In Ofen legte Matthias eine herrliche Bibliothek an, welche Bibliotheca Budensis hernach an die Türcken kommen, und etwas haben die Kayserlichen empfangen, da sie Ofen unter Leopoldo einnahmen.³³⁵ Die Bücher sind alle so gebunden, dass man den Corvinum aussen oder innen siehet. Sambucus war ein gelehrter Ungar, ein grosser Criticus Graecus, latinus, von dem man vieles in Lambecii Comment[ariorum libris] ad Bibl[iothecam] Vind[obonensem] lesen kann.”³³⁶

Természetesen tudjuk, hogy önmagában egy ilyen leírás semmi új ismerettel nem járul hozzá ahhoz, hogy a *Corvina* állományát jobban megismerjük. Ugyanakkor pedig kiemelkedően fontosnak látom abból a szempontból, hogy az összefoglaló történeti művekben is megjelenik ez az ismeret. A XVIII. század második felében azután a nagyobb történeti összefoglalások (világtörténelem) már hasznosítják a magyar *historia litteraria* eredményeit, Bél Mátyás (1684–1749),³³⁷ Johann Georg Schwandtner (1716–1791)³³⁸ vagy éppen Kaprinai István (1714–1785)³³⁹ műveit. Ezek közül a következő fejezetben említek néhányat, jelezve a történeti információ terjedésének egyfajta módját.

³³⁴ BONFINIUS–SAMBUCUS 1568.

³³⁵ 1686-ban.

³³⁶ GRUNDLING 1732, 958–959. Uta: LAMBECK 1665; LAMBECK 1669.

³³⁷ BÉL, *De vetere*, 1718; BÉL, *Adparatus*, 1735; BÉL, *Notitia*, I–IV, 1735–1742.

³³⁸ SCHWANDTNER 1746.

³³⁹ KAPRINAI 1767.

A török kiűzését követően átvizsgált könyvanyaggal való szembesülés kora

A Mátyás könyvtára történetét igen alaposan feltáró Csapodi Csaba több közleményben is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy 1526 után maradtak-e Budán *corvinák*, s mekkora lehetett az a töredék, amelyet bibliofil humanisták, dúló zsoldosok és a szultáni kincstár tisztviselői otthagytak.³⁴⁰ Kutatásai eredményeképpen úgy látja, hogy nem maradt a királyi palotában említésre méltó könyvanyag.³⁴¹ A fentiek alapján – Csapodi széles körű argumentációja ellenére is³⁴² – azt javasoljuk, hogy a jövőbeni kutatásokban munkahipotézisként ne zárjuk ki ennek lehetőségét sem. Nehéz ugyanis elképzelnünk, hogy a magyar jezsuiták, a császár diplomatái vagy az erdélyi fejedelmek a könyvanyag megszerzésére tett próbálkozások előtt ne tájékozódtak volna arról, mit is akarnak megszerezni. Annak ellenére is állítjuk ezt, hogy a Buda török megszállás alóli felszabadítása után Luigi Ferdinando Marsigli csak dísztelen papírkódexeket talált a várban.³⁴³ Éppen ezért magam is áttekintettem a Marsigli-hagyaték szakirodalmát, illetve néhány napot szántam Bolognában a hadmérnök hagyatékában lévő magyar vonatkozású kéziratok tanulmányozásának.

Közismert tény, hogy Buda felszabadításakor Luigi Ferdinando Marsigli gyűjtőszenvédélyének hódolva végigjárta a füstölgő romokat, és a budai török könyvtár, illetve a palotában talált bibliotéka maradványaiból szép számmal magához vett, segédkezett a könyvek összeírásában és Bécsbe szállíttatásában. Feltehetően Bécsben további köteteket is kiemelt saját gyűjteménye számára. Egész könyvtárát azután 1711-ben felajánlotta Bologna új Tudományos Intézete (*Istituto delle Scienze*) számára. A Budán, a palotában talált könyvekről készült katalógusnak négy másolata – kettő közelkortárs, továbbá kettő kései kiadása – ismert. Ezenkívül Marsigli könyveiről számos kisebb jegyzéktöredék, vásárlási feljegyzés maradt fenn, illetve kéziratos és nyomtatott katalógusa készült el. Ettől függetlenül a mai napig sem mondhatjuk, hogy a Marsigli-hagyatékot feldolgozottnak tekinthetjük. Még magyar vonatkozásban sem.³⁴⁴ Mi is csak a *hungarica*-kutatás újabb eredményeiről adunk számot, illetve a jövőbeli feladatokat fogalmazzuk meg.³⁴⁵

³⁴⁰ CSAPODI 1961; CSAPODI 1971; CSAPODI 1973, 72–92.; CSAPODI 1984.

³⁴¹ CSAPODI 1984, 43–51. és 81–82.

³⁴² Ráadásul Csapodi nem hivatkozik Edward Brown idézett útleírására sem, ami egy 1669. évi tűzvészről is beszámol.

³⁴³ Ez a kép megfelel annak, amit Peter Lambeck látott 1666-ban. A Marsigli által megtalált könyvekről jegyzék készült, amelynek ma három kéziratos másolata is ismert. A korban háromszor ki is adták: PFLUGIUS 1688a; PFLUGIUS 1688b; PFLUGIUS 1703. A jegyzék modern feldolgozása: CSAPODI 1984.

³⁴⁴ A hagyaték magyar kutatástörténetét NAGY LEV. 2007 foglalta össze.

³⁴⁵ MONOK 2009.

Szilády Áron 1898-ban töltött hosszabb időt Bolognában, ahol többek közt az Egyetemi Könyvtár Marsigli-gyűjteményében is dolgozott.³⁴⁶ Rögtön szeretném aláhúzni, hogy sem Szilády, sem a később itt kutató Veress Endre³⁴⁷ nem támaszkodhatnak Ludovico Frati alapvető munkáira. Sem a latin kódexek katalógusára,³⁴⁸ sem a Marsigli-hagyaték máig legteljesebb jegyzékére,³⁴⁹ hiszen ezek később jelentek meg. Láthatóan a XVIII. század elején megjelent, nyomtatott adományozási jegyzékeket,³⁵⁰ a keleti kéziratok katalógusát (Talman,³⁵¹ Asseman³⁵²) az ehhez tartozó kiegészítéseket³⁵³ használták, és Veress Endre, úgy tűnik, csaknem valamennyi kéziratot kézbe is vette. Veress ezenkívül ismerte a legfontosabb szakirodalmi tételeket is, Alfredo Reumont,³⁵⁴ Ercole Ricotti³⁵⁵ tanulmányait (amelyek ismerik a Marsigli-iratok némelyikét), de legfőként a fiatal Ludovico Frati írását,³⁵⁶ amelyben kiadta a budai katalógus egy másolatát.

De térjünk vissza Budára, 1686-ba! Marsigli részt vett az ostromban, majd személyesen nézett körül a vár romjaiban, könyvek után kutatva. Emlékeiről feljegyzést készített olaszul, majd amikor felmerült keleti kéziratgyűjteménye katalógusának a kiadása, emlékeit megírta újra ennek előszavaként, de már abba az elbeszélő keretbe helyezte mondandóját, hogy egész életében miként tett szert kéziratokra, könyvekre. A katalógus kiadástörténete azonban meglehetősen homályos. 1720-ban megje-

³⁴⁶ SZILÁDY 1898, 128–142.

³⁴⁷ VERESS 1906.

³⁴⁸ FRATI 1909.

³⁴⁹ FRATI 1928.

³⁵⁰ *Instrumentum donationis Illustrissimi Domini Comitis Aloysii Ferdinandi di Marsiliis favore Illustrissimi et Excelsi Senatus et civitatis Bononiae in gratiam novae in eadem Scientiarum Institutionis.* Nyomtatvány, sine dato, sine loco, sine typographo, in 4 maiore. (de minden bizonnyal Bologna, 1711 – mert az alábbi, második adományozási irat előszava így kezdődik: „Conservando sempre mai dopo la stipulata solenne Donatione nell’Anno 1712 li 11 Gennaio...”) – *Strumento di una seconda donazione fatta dall’Ill. ed Eccell. Sig. Generale Conte Luigi Ferdinando Marsili all’ Illustriss. ed Eccelso Senato di Bologna a favore, e comodo dell’Istituto delle Scienze in essa città ereto.* Bologna, Constantino Pisarri, 1727, in 4 maiore. (BUB Fondo Marsigli, Vol. 146, 146a)

³⁵¹ *Elenchus librorum orientalium manuscriptorum videlicet Graecorum, Arabicorum, Persicorum, Turcicorum, et deinde Hebraicorum, ac antiquorum Latinorum, tum manuscriptorum, tum impressorum a Domino Comite Aloysio Ferdinando Marsigli... partim in ultimo bello Turcico, et partim in itinere Constantinopolim suspecto collectorum, coemptorumque,* opera Michaelis TALMAN, Viennae Austriae, Susanna Christina, Matthaei Cosmerovii vidua, 1720, in fol. [Explicit 1720] (BUB Fondo Marsigli MS 593 Y 3)

³⁵² *Index librorum Bibliothecae Marsilianae Graecorum, Latinorum, Hebraicorum, Arabicorum, Turcicorum et Persicorum, nec non Ruthenico et Illyrico sermone, tum manuscriptorum, tum impressorum, quos excellentissimus Dominus Comes Aloysius Ferdinandus Marsilius Bibliothecae Instituti Scientiarum Bononiensis addixit. In septem partem divisus.* Opera Josephi Simonii ASSEMANI, Sacrae Theologiae Doctoris, et linguarum Orientalium in Bibliotheca Vaticana scriptoris, et in Collegio Urbano de Propaganda Fide Professori., Sine loco, anno, et typographo (BUB Fondo Marsigli, Cod. 2951)

³⁵³ ROSEN 1885.

³⁵⁴ REUMONT 1879 idézi RICOTTI 1845-t, vagyis ő közvetve tudott a BUB Fondo Marsigli 85 F kézitról.

³⁵⁵ RICOTTI 1879, 307–315. ennek függelékeként kiadja BUB Fondo Marsigli 85 F Budára vonatkozó részét (Fol. 5v–8v), olaszul, és pontosítja REUMONT 1879 által általánosságban említett budai eseményeket.

³⁵⁶ FRATI 1893, 7–16. Ebben idézi a BUB Fondo Marsigli 85 F, 85 E iratokat, és függelékben kiadja az 1686-os katalógust.

lent Talman katalógusa, majd felmerült, hogy Asseman állítsa össze újra. Ez utóbbi előszava lett volna a második Marsigli-emplékirat, latinul. Asseman le is fordította olaszból, viszont nem jelent meg nyomtatásban. Kötetünk első függelékében tételesen felsoroljuk a hagyaték magyar vonatkozású darabjait, megkíséreltük megírni az egyes kéziratok kiadás-, illetve használat- és hivatkozás-történetét. Itt utalás történik arra a jelenetre is, amelyet a szászok kapcsán Jakó Zsigmond is említett, nevezetesen a Bethlen Elekkel történt beszélgetésre.

Ludovico Frati, látva a nagy érdeklődést Marsigli budai könyvszerzésével kapcsolatban (hivatkozik is Ricotti és Reumont írásaira), az olasz levél³⁵⁷ Budára vonatkozó részét betűhív átírásban idézi. Az egészet kiadta Albano Sorbelli 1930-ban.³⁵⁸ Veress Endre ismerte a XIX. század második felének olasz szakirodalmát, így nem is lépett tovább, vagyis annak ellenére, hogy külön írt a Fondo Marsigli 1079-ről (*Manoscritto in lingua Tedesca trovato nella Biblioteca di Buda*),³⁵⁹ sem a német kéziratokat nem kutatta tételesen, a görög és a keleti ügyeket pedig teljesen kikerülte. Ahogy már Szilády is. Pedig a Marsigli keleti könyveit felsoroló kéziratnak több érdekessége van. Egy livornói renegát ugyanis sok, a feljegyzés szerint 200 görög kódexet lopott el a szultán gyűjteményéből. Ezeket eladta, részben a francia követnek, Girardinnek,³⁶⁰ részben Marsiglinak.³⁶¹ A másik érdekesség a latin könyvek *elenchusa*. Az első hat tétel bizonyítottan Budáról való. Szilády és Veress írásai alapján Csapodi Csaba is foglalkozott velük.³⁶² A három nyomtatvány mindegyike megvan a bolognai Egyetemi Könyvtárban, de nem budai példányok. Miután a duplumok többször eladásra kerültek, könnyen lehet, hogy a sérült budai példányoktól vált meg a könyvtár.³⁶³

Mostani összegzésünk gondolatmenetét szándékosan szakítottuk meg egyetlen hagyaték részletesebb elemzésével. Szándékunk a kutatási hiányok és lehetőségek bemutatása volt ezzel. Csak a bolognai Marsigli-kéziratok kapcsán említhető teendők:

- (1) Tisztázni kell Bécsben, hogy az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött 1686. évi budai katalógus eredeti-e, ki készítette, és ki másolta le, kinek a számára.
- (2) Külön érdemes Bécsben utánanézni, van-e írott nyoma annak, hogy miért nem került Marsigli kéziratai gyűjtésének története kiadásra.

³⁵⁷ BUB MS 85 E.

³⁵⁸ SORBELLI 1930, 173–183.; a magyar szakirodalomban az illír ügyek miatt idézi BENE 2006.

³⁵⁹ És rögtön jelezte, hogy csupán egyetlen levélminta a latin formulás könyvből német, a többi latin. VERESS 1906, 31–32.; FRATI 1909, Nr. 583. is latin kéziratként írja le.

³⁶⁰ A KEREKES D., kiad., *Girardin*, 2007 naplójában erre nem történik utalás, de érdemes körülnézni Párizsban.

³⁶¹ BERNASCONI 2006, 254–268.

³⁶² CSAPODI 1973.

³⁶³ Az *Elenchus*t lásd kötetünk első függelékében.

- (3) Ugyancsak Bécsben kell, hogy nyoma legyen, milyen körülmények közt, és mennyi kéziratot, könyvet kapott, vett magához Marsigli a budai anyagból.
- (4) Bolognában foglalkozni kell a nem latin anyaggal is: a török, perzsa, német, de főként görög kódexek vizsgálata adalékokkal szolgálhat a XVII. században Budán őrzött könyvtárak (*Corvina*-maradvány, királyi kápolna könyvei, protestáns könyvtár) történetéhez.
- (5) Az adományozási jegyzékek alapján – ez hatalmas munka – kézbe kell venni az ott említett nyomtatványok valamennyi példányát, vajon van-e magyarországi provenienciára utaló nyom. Sajnos már a XVIII. század végén megkezdték a duplumok eladását, elcserélését, így Marsigli könyvei közül is több elkerült a könyvtárból. Ettől függetlenül nem látom reménytelennek a kutatást e területen sem.
- (6) Ezek csak a könyvtártörténeti kutatások folytatására tett javaslataim, a nagyobb munka az egész Marsigli-kézirategyüttes elolvasása, és magyar vonatkozásainak kiadása lenne.

Nem sokkal Marsigli után járt Jacobus Tollius (1633–1696) Budán. Magyarországon először 1660-ban, amikor felkereste Zrínyi Miklóst Csáktornyan.³⁶⁴ Utazási leveleinek kiadása Heinrich Christian von Henninre (1658–1703) maradt.³⁶⁵ A magyar *Corvina*-szakirodalom is ismerte ezeket az úti leveleket, szövegszerűen azonban senki nem közölte. Csapodi Csaba még a budai királyi könyvtár forrásanyagát is kiegészítette egy Tollius-szöveghehellyel.³⁶⁶ Pedig, ha csupán a levelek stílusa miatt is, érdemes beleolvasni ezekbe. Az első levélben – ezt Nicolaus Witsen (1641–1717) amszterdami polgármesterhez írta, 1687. február 12-én – a Wolfenbüttelben látott *corvinákról* emlékezik meg, amelyeket Herzog II. August (1579–1666) gyűjteményében látott.

„item Sallustii Carmina et Persius antiquissimae editionis, instar mss. Ostensi quoque mihi codices aliquot mss. prima Corvinianae Budensis Bibliotheca spolia ubi ea urbs vel a Solymanno, vel a Caesareanis occupata fuit, bonoque fato ab Augusto Duce redempta atque hic recondita. In his Marsilii Ficini ad Matthiam Corvinum Epistolae et opuscula permulta alia, si non edita, digna visa, quae ederentur. Fontii item Notae in Persium, Orationes, Carmina et alia. Serico raro rubro involuti et intus imaginibus elegantissimis Regis Mathiae, exornati codices magnificentiam vere Regiam prae se ferunt.”³⁶⁷

³⁶⁴ HAUSNER-KLANICZAY-KOVÁCS S. I.–MONOK-ORLOVSKY, eds., *Bibliotheca Zriniana*, 1991, 33. Tollius utazásairól a szakirodalmat összefoglalta KÖVÉR 2013. Leveleinek kis része magyarul is megjelent (de semmi a *Corvinával* kapcsolatosan): SZAMOTA, kiad., *Régi utazások*, 1891, 284–289.

³⁶⁵ TOLLIVS–HENNIN 1700; TOLLIVS–HENNIN 1714.

³⁶⁶ CSAPODI 1984, 26–27.

³⁶⁷ TOLLIVS–HENNIN 1700, 9.; TOLLIVS–HENNIN 1714, 9.

A mai is Wolfenbüttelben őrzött kódexek teljes szakirodalmát feldolgozta Zsupán Edina.³⁶⁸ Ugyancsak ő utalt arra, hogy Tollius téved a „*spolia*” szó használatában, hiszen Herzog August³⁶⁹ nem hadizsákmányból kaphatta a kötetet, ahogy ő (Zsupán) válaszítja a szót, inkább királyi ajándékként, „*regalia munera*”.³⁷⁰ Csak annyit jegyezhetünk meg erről, hogy már a levél első kiadójának is feltűnt a „*spolia*” szó használatának helytelensége, Hennin ugyanis azt a megjegyzést teszi, hogy szerinte 1526-ban került el Budáról:

„9. Corvinianae Budensis Bibliothecae spolia.] Credo ex prima dissepatione anni 1526 omnes autem illi libri holoserico villosio rubro sunt vestiti.”³⁷¹

A második levelével, amelyet Johann Georg Graevius (1632–1703) klasszikus filológusnak írt (1687. március 1.), beszámol Potsdamban, a brandenburgi fejedelmi udvarban látott ókori érmekről, majd így folytatja:

„Pro quibus [*sc. az érmek megnézéséért* – M. I.] Optimus Princeps clementer sane et comiter, ut solet, gratias primum egit; deinde Turcicos proferri ostendique Libros jussit, quos Schoeningius³⁷² copiarum adversus Turcam missarum Praefectus Buda attulerat. Et multi tum quidem de Budensis Bibliothecae reliquiis sermones habiti, quam cognoscere jam tum animus ardeat.”³⁷³

A Gerardus de Vries (1648–1705) teológiaprofesszornak írt harmadik levélben (1687. április 27.) egy nagyon kedves fordulatot használ, kifejezi, hogy Prágából Bécsbe utaztában úgy vágyott Bécs és a *Corvina* maradványainak látására, mint Odüsszeusz vágyta feleségét, Pénélopét látni.

„Ut tandem ad finem hujus Epistolae properem, Vir Celeberrime, credo ego, Lotophagorum regionem haud dissimili Bojohaemicae fuisse vel specie, vel indole: ita ego invitus plane hinc avulsus potius sum, quam profectus; et nisi, sicut Ulyssem Ithacae suae ac Penelopes, ita me Viennae et Budensis Bibliothecae desiderium agitasset stimulassetque, Pragae ego haud ita cito, Bojohaemiam etiam multo serio deseruissem.”³⁷⁴

³⁶⁸ HAB Cod. Guelf. 43. Aug. 2°. ZSUPÁN–HEITZMANN, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014, 31–41.

³⁶⁹ August II der Jüngere, Herzog zu Braunschweig-Lüneburg (1579–1666).

³⁷⁰ ZSUPÁN 2014, 283.

³⁷¹ TOLLIIUS–HENNIN 1700, 25.; TOLLIIUS–HENNIN 1714, 25.

³⁷² GÉRA Eleonóra segített azonosítani. Hans Adam Schöning (1641–1696) brandenburgi származású katonatiszt, I. Lipót császár szolgálatában részt vett Buda törököktől való felszabadításában (életrajza: SCHÖNING 1837 (Buda visszafoglalásáról itt: 73–145.). 1686-ban a titulusa „*Geheimer Rath und General-Lieutenant*” volt. Hans Adams Schöning budai naplóját is kiadta az életrajzban Kurd von Schöning: Schöning 1837, 100–108. (ebben nem találtuk nyomát annak, hogy bármilyen könyveket látott volna). Anonymus, *Schöning*, 1863 láthatóan Schöning 1837-et kivonatolta.

³⁷³ TOLLIIUS–HENNIN 1700, 41.; TOLLIIUS–HENNIN 1714, 41.

³⁷⁴ TOLLIIUS–HENNIN 1700, 75.; TOLLIIUS–HENNIN 1714, 75.

Ez számomra azt jelenti, hogy a kortársak meggyőződtek voltak arról, hogy Budán Mátyás könyvtárának egy részét a török megőrizte, és az 1686 után Bécsbe került. A szomorú valósággal Tollius csak Bécsbe érkezte után szembesült, amikor megmutatták neki, milyen állapotban kerültek a kéziratok a császári fővárosba. A díszkódexek helyett poros, sáros, szúrágta papír kéziratokat láthatott. Viszont a régebben Bécsbe került díszes kéziratok csodálattal töltötték el. Erről Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657–1712) orvosnak írt, ez a negyedik levele (1687. május 15.):

„Vis curae cultuique corporis unus et item alter dies concessus, ex quo Viennam veni, cum proximo Lunae die Praefecto Bibliothecae Caesariae, Nesselio,³⁷⁵ Viro Excellentissimo, literas Reverendi Patris Wolffii³⁷⁶ commendatitias trado, ab eoque, qua erat humanitate, e vestigio in Bibliothecam deducor, tam veterem Viennensem, quam nuper Buda advectam. Sed, ah! ah! pro sperata voluptate nec opinum dolorem, pro immenso, quod animo praeconceperam, gaudio ingentem cepi moerorem. Sallustium hic me integrum inventurum nonnulla spes lactaverat, quem in Budensi Bibliotheca eruditi quondam videant: et en! laceras heu! situ, pulvere, vermibus corruptas nullius ferme precii reperio reliquias! Huccine, Regum Magnificentissime Corvine, cura Tua atque elegancia cecidit, ut quam immensis sumtibus ac laboribus collegeras Bibliothecam, tam foedum in modum, tam brevi dissiparetur; ut nullum tanto Principe dignum superesset volumen! Sed abstersit magnam hujus doloris partim Caesariae Viennensis Bibliothecae, vere Augustae, intuitus. In qua tam praestantes inveni, tamque multos Graecos Latinosque, exaratos manu, Codices, ut iratum mihi Caesarem pati possim, si tali carcere in trimestre ira illa expiari queat. Aves tamen scire, quid nostri studii manu scriptorum in Budensi Bibliotheca repererim?”³⁷⁷

Tollius leveleinek kiadásakor Hennin más, a könyvtári gondolkodás történetében fontos megjegyzéseket is tett. Ezekről a következő fejezetben teszek említést.

³⁷⁵ Daniel de Nessel (1644–1699), Peter Lambeck utódja a poszton.

³⁷⁶ Nem tudtam azonosítani. Talán Christoph Wolff lutheránus teológus, vagy Christian Wolff (†1714), lelkész, aki filozófusként ismert.

³⁷⁷ TOLLIVS–HENNIN 1700, 99–100.; TOLLIVS–HENNIN 1714, 99–100. Hennin közli – AICHER 1676, 148–150- re hivatkozva – ehhez kötődően a Császári Könyvtárban volt felirat szövegét 1663-ból (TOLLIVS–HENNIN 1700, 119–120.; TOLLIVS–HENNIN 1714, 119–120.). Vö. még NESSEL, *Catalogi...*, 1690, 173.

Historia bibliothecarum – Historia litteraria

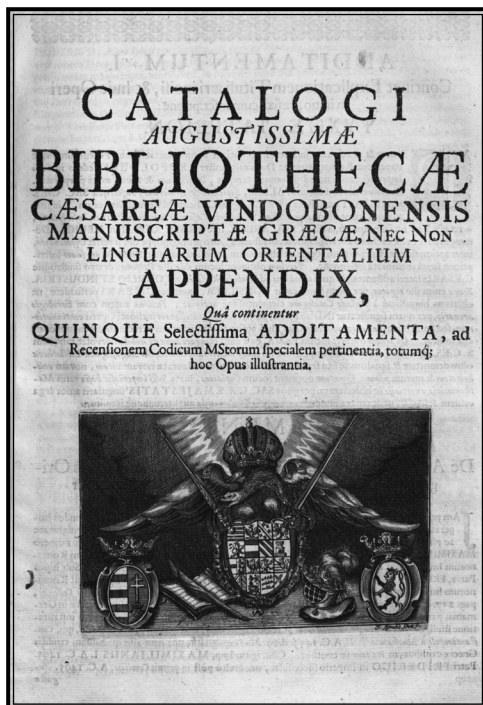
Mátyás király könyvtárának története kialakításától kezdve *historia litteraria*. Hiszen azért hozták létre, hogy az ókori szövegemlékek egy helyen minél nagyobb számban fellelhetők legyenek. Alapját képezhessék a filológiai munkának, és persze a szövegek kiadásának, elterjesztésének.³⁷⁸ Könyvtártörténetté akkor vált ez a história, amikor széthullott. Persze igazából azt is meg kellett várni, hogy kialakuljon az a szakma, amit könyvtártörténet-írásnak nevezünk. Ehhez kellett csaknem két évszázad a könyvtárak alapító halála után. Viskolcz Noémi Peter Lambeckről szóló írásaiból³⁷⁹ az is kiderül, hogy a könyvtáros egyik feladata a Császári Könyvtár történetének a megírása volt. Ahogy Viskolcz szövegközléseiből is látjuk, ebben a történetben Hunyadi Mátyás I. Habsburg Miksa (1564–1576) császárral azonos rangot kapott. Daniel de Nessel (1644–1699), a kéziratok katalógusának revideált közlésekor, Lambeckre hivatkozva többször is jelzi ezt (*de Augustissimae Bibliothecae Caesariae Vindobonensis origine...*), kiemelve Johannes Cuspinianus (1473–1529) könyvtári tevékenységét:

„Tanta enim, praeter eximiam facundiam, in Cuspiniano fuit prudentia, fides et tenacitas silentii, ut vigilantissimus Imperator fidissimo illius pectori reconditissima quaeque tuto committere potuerit. Sub hoc itaque plurimum

³⁷⁸ Talán nem érdektelen utalni arra, hogy az egyik első „magyar irodalomtörténeti” kezdeményezés Paolo Giovio nevéhez köthető, aki a jeles gondolkodóról szóló, számtalan kiadásban megjelent munkájában külön fejezetet szentel az *ultramontanus* tudósoknak. Ebben kitér a Hunyadi Mátyás idejétől Nádasdy Tamás sárvári udvartartásának fénykoráig tartó időre, említve néhány nevet is (Jovius (Giovio) 1557, 276–289.; Jovius (Giovio) 1571, 295–304.). További megjegyzésem, hogy a két kiadás magyar vonatkozású adatai azonosak (egyébként változott a megemlített tudósok névsora).

³⁷⁹ VISKOLCZ 2006; VISKOLCZ 2008; VISKOLCZ 2009.

crevit *Bibliotheca Caesarea* accessione non exigui numeri insignium codicum manuscriptorum, partim quidem ex *Monasticis* quibusdam Austriacae ditionis *Bibliothecis*, quae speciali Caesaris jussu ea de causa pervestigare, partim vero ex reliquiis Regiae bibliothecae Budensis, a Serenissimo Hungariae Rege *Matthia Corvino*, qui A. C. 1490 obiit, ingentibus et plusquam Regiis sumptibus olim institutae, quae A. C. 1526 cum *Solimannus* Turcarum Tyrannus, post *Ludovici* Regis Hungariae interitum, Budam occupasset, misere direpta varieque distracta est.”³⁸⁰

17. Nessel, Catalogi..., 1690

Miután végigköveti a könyvtárosok sorát, jelentősebb szerzeményeik történetét, az épületre térve közli egy emléktábla feliratának³⁸¹ szövegét, ismét csak Lambeckre hivatkozva:

„Quod bonum, felix et faustum sit Augustissimam Bibliothecam Caesaream Vindobonensem a ... Imperatore Maximiliano I. partim quidem ex maiorum suorum libraria ... circa Annum ... M.CCC.XCV. fundatam, ...

³⁸⁰ NESSEL, *Catalogi...*, 1690, 169.

³⁸¹ Erről VISKOLCZ 2009, 163–164. külön is értekezik (nem követve e felirat szövegének későbbi kiadásait).

verum etiam magna parte librorum Serenissimi Regis Hungariae Matthiae Corvini ... locupletatam.”³⁸²

De Lambeck könyvtártörténete és budai utazásának leírása nyomot hagyott a mű kiadását követő, fellendülő könyvtártani irodalmon is. Először 1669-ben jelent meg Johannes Lomeier (1636–1699) munkája *de bibliothecis*,³⁸³ ebben olyan alapvető megállapításokat tesz – összefoglalva a *Bibliotheca Corvina* addigi szakirodalmát –, amely adataival tovább élt a következő század végéig. Mivel az 1680-as kiadásban Lomeier szövege bővebb, a csak az ebben a kiadásban szereplő szöveget <<...>> jelek közé tesszük (kurzíválva).

„Matthias Corvinus Hungariae Rex, filius Johannis Hunniadis belli et pacis artibus clarus, adhuc adolescentulus auditis aliorum fortibus et praeclaris factis, adeo accensus fuisse dicitur, ut exultim tripudians, quasi de animi applausin virtutis stimulos testatus. Praecipuam tamen laudem apud posteritatem ei peperit cognitio admiratioque doctrinarum omnis generis singulareque in his propagandi studium. Delectatus maxime historiarum cognitione, quas ex Graeca Lingva multas in Latinam transfundi curavit, sui usus causa. <<*Praeceptorem habuit Galeottum Martium*,³⁸⁴ *de quo Iovius elog. doct. viror. 34.*³⁸⁵>> Didicit studiose multa de stellarum motibus. Doctos praecipue Mathematicum peritos et poetas ad fastigium amplissimorum honorum evexit. At prae caeteris Joh[annem] Regiomontanum³⁸⁶ tanti fecit, ut credo eum, eruditorum colloquiorum causa, mensae contubernio adhibuerit. Non immerito itaque haec inscriptio tumulo ejus addita est <<*ab Antonio Tebaldeo*:

*Corvini brevis haec urna est: quem magna fatentur
Facta fuisse Deum; fata fuisse hominem. >>*

Marmore in hoc Matthias Corvinus situs est quem
Facta Deum ostendunt, fata fuisse hominem.

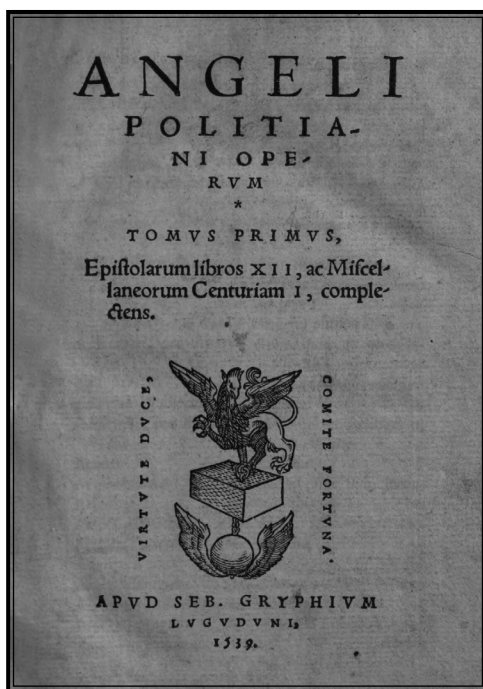
³⁸² NESSEL, *Catalogi...*, 1690, 173. – ezt már közölte AICHER 1676, 148–150., majd erre hivatkozva TOLLIIUS–HENNIN 1700, 119–120.; TOLLIIUS–HENNIN 1714, 119–120.

³⁸³ LOMEIER 1669; LOMEIER 1680; LOMEIER 1705.

³⁸⁴ Galeotto Marzio (1427–1497), 1461-től sok időt töltött a Magyar Királyságban.

³⁸⁵ Paolo Giovio (1483–1552) *Elogia doctorum virorum literis illustrium* címmel sokszor kiadott (de még ennek más címmel megjelent) művének egyik kiadásában sem találtuk Galeotto Marzio bemutatását a 34. oldalon. Tartalmilag az idézet korrekt; ezekben a kiadásokban ellenőriztük: JOVIUS (GIOVIO) 1556 (Galeottóról: 104–105.); JOVIUS (GIOVIO) 1557 (Galeottóról: 97–98.); JOVIUS (GIOVIO) 1571 (Galeottóról: 104–105.); JOVIUS (GIOVIO) 1577 (Galeottóról: 90.)

³⁸⁶ Johannes Regiomontanus (Johann Müller von Königsberg, 1436–1376), 1467 és 1471 között élt a Magyar Királyságban.

18. Poliziano 1539

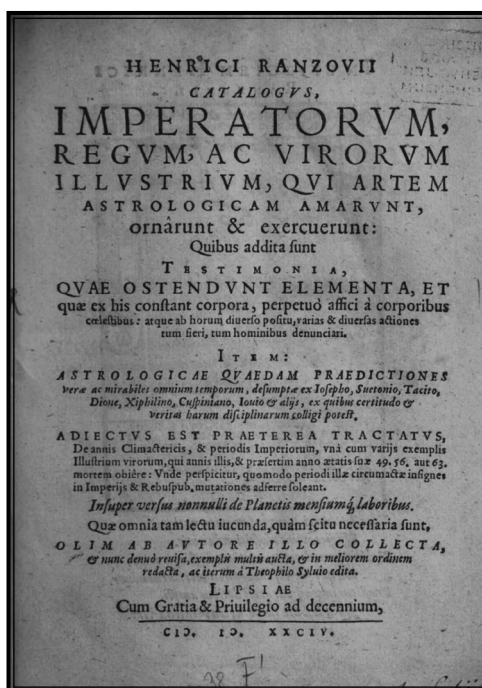
Quod cum Maximilianus I. Imper[ator] legisset, flevisse dicitur. Hic heros ingenti sumtu amplissimam bibliothecam comparavit, in qua supra 50000 volumina typis impressa et MSS servata fuerunt, ad eam ornandam operam obtulit Politianus lib. 9. epist. I.³⁸⁷ Cum autem Buda, qui praestantissimi hujus thesauri custos erat, a Solimanno Turcarum Imp[eratore] anno 1526 caperetur, haec etiam <<*bibliotheca direpta est, cum vix 60 annos floruisset, quanta vero*>> jactura fuerit inde colligi potest, quod Cardinalis Bozmannus³⁸⁸ ducenta millia nummorum Imperialis monetae pro ille Turcis frustra obtulerit. <<*Alexander Brassicanus viderat in hac Bibliotheca Hyperidem integrum, cum locupletissimis scholiis, grandem librum Apostolicorum canonum. Theodoretum Cyrenensem in Psalterium integrum, Chrysostomi, Cyrilli, [Georgii] Nazianzeni, Basilii Magni, Gregorii Nysseni, Theophani, Dorothei infinita opera. Marcum Monachum cognomento Anachoritam. Praeter poetarum, oratorum, philosophorum atque Historicorum vim immensam. Auctores item Graecos innumerabiles, infinitaque in omnes fere poetas commentaria, nulli aut pauci antea visa. Hottinger biblioth. quadrip. pag. 15. Spizel dissert. praelim.*

³⁸⁷ POLIZIANO 1536, 258–262. Angelo Polizianónak (1454–1494) Mátyás királyhoz intézett levelében nem szerepel ilyen szám.

³⁸⁸ Pázmány Péter (1570–1637). A jezsuiták *Corvina* visszaszerzési kísérletéről lásd könyvünkben 77–78. Nem tudom, honnan vette a szerző, hogy mennyi pénzt ajánlottak a kódexekért.

ad sacr. biblioth. >> Ex hac prolata sunt Polybii³⁸⁹ et Diodori Siculi³⁹⁰ fragmenta, quae tum primum prodierunt. <<*Et Heliodori historia Aethiopica per militem ex hac bibliotheca erepta: qui ex Opsopoco[?], Gesnero, Vadiano refert M. Neander, praefat. ad Gnomol. Gr. Lat. p. 10. ad marg.* >> Nec illud silentio praetereundum quod narrat Rantzovius in catalogo excellentium Astrologorum pag. 62. 63.³⁹¹ Anno 1572 postquam tot anni a devastatione hujus bibliothecae effluxissent, Davidem Ungnadium legatum,³⁹² ex adverso januae inter rudera invenisse globum coelestem tenentibus eum duobus angelis, compositum ad tempus electionis Regis, his versibus subjectis:

Cum Rex Matthias suscepit Sceptra Bohemae
Gentis talis erat lucida forma poli.

19. Rantzau 1584

³⁸⁹ POLYBIUS (ed. OBSOPOEUS) 1530.

³⁹⁰ DIODORUS SICULUS (ed. OBSOPOEUS) 1539. A kódex mai lelőhelye: ÖNB Suppl. gr. 30. – Csapodi 1973, Nr. 225.

³⁹¹ RANTZAU 1584, 62–64. Az ezt a részt követő szöveg innen származik a verssel együtt.

³⁹² David Ungnad von Sonnegg (1535–1600), 1574 és 1578 között volt Konstantinápolyban a császári nagykövet.

<<Idem Rantzovius hunc Regem jure merito, inter Heroas a se laudatos sequenti carmine celebravit:

Extulit hunc coelo virtutis gloria Regem
 Floruit et fausto Pannonis ora statu.
 Terruit hic saevos factis et nomino Turcas,
 Mente ad sceptrum sagax, acer ad arma manu.
 Aurea quaesitum Buda volumina chartis,
 quae dederat docto Graecia prisca stylo,
 Dones et hanc capiens rapidis incursibus arcem,
 Congestas Sophiae Turca abolevit opes. >>

Mense Januario ut et Februario anni 1666. Vienna Austriae nunciavit nobis Mercurius Batavus,³⁹³ Turcarum Imperatorem a Comite Lessio, legato Caesareo, saepe rogatum, hujus Bibliothecae spem non tantum fecisse, sed etiam Bibliothecario suo in mandatis dedisse, ut ubi Comes Lessius Albam Graeciam³⁹⁴ appulerit, omnes libros eo transportandos curet, quod etiam praestitum.³⁹⁵

Lomeier leírása maradandó nyomot hagyott a későbbi irodalomban, sokan veszik át szó szerint leírásának egyes részeit. A németalföldi prédikátor, Franciscus de Ridder (1620?–1683) műfajt teremtő címmel (*de eruditione historia*) megjelent műve ilyen,³⁹⁶ a műfajhoz nem méltóan, jegyzetek és kritika nélküli átvétel. Hasonlóan járt el a hamburgi filológus tanár, Rudolf Capell (1634–1684), aki kiváló pedagógiai érzékkel állított össze szöveggyűjteményt könyvekről, művekről és könyvtárakról (*Lectionum bibliothecariorum memorabilium syntagma*). Ennek részeként a budai könyvtárról Lomeier szavaival emlékezik meg.³⁹⁷ A XVIII. század már a régi könyvek bibliofil gyűjtésének korszaka, ezért sem meglepő, hogy Majna-Frankfurtban olyan Johann Isaac Ludwig Causse (1728–1802) elnökletével védett szakdolgozatok jelentek meg, amelyek a régi kéziratok árát elemzik (*de raro librorum manuscriptorum pretio*). Ezek közül Paul August Theremin idézi Lomeiertől³⁹⁸ azt a megjegyzést, hogy Pázmány Péter (*Cardinalis Bozmannus*) 30.000 aranyat akart volna adni a Konstantinápolyban

³⁹³ 1666 és 1669 közötti időben Jacobus Crucius (1579–1655) levélgyűjteményének egyetlen kötete jelent meg, 1669-ben (CRUCIUS 1669). Ebben nem találtam utalást Walter Leslie (1606–1667) császári követ munkájára. Vele kapcsolatban lásd VSKOLCZ 2009, 155–156. Furcsa is lenne, hiszen Crucius előbb halt meg, mint hogy Leslie Konstantinápolyba ment volna.

³⁹⁴ Görögfehérvár, Nándorfehérvár, Beograd.

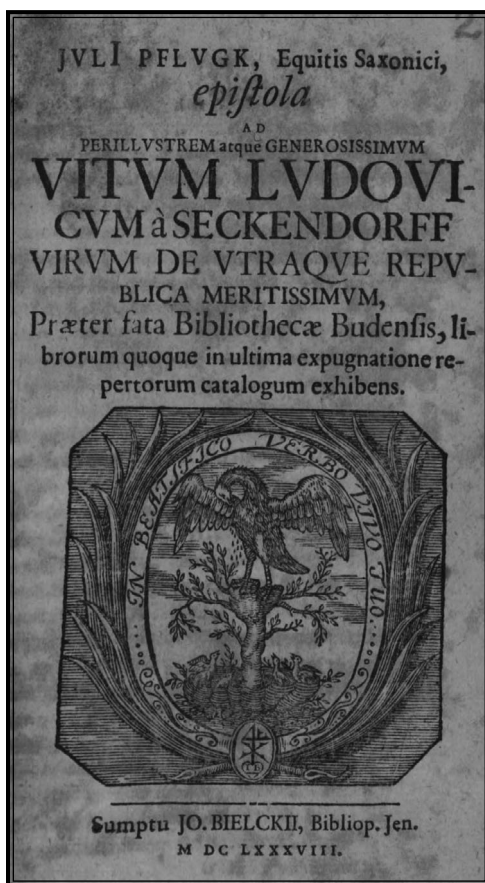
³⁹⁵ LOMEIER 1669, 187–189.; LOMEIER 1680, 203–206.; LOMEIER 1705, 156–158. a bővebb szöveget ismétli meg.

³⁹⁶ RIDDER 1680, 594–595.

³⁹⁷ CAPELL 1682, Ea5v–Ee6r.

³⁹⁸ CAUSSE–THEREMIN 1767, E2r.

őrzött kódexekért. De a *historia litteraria* műfajában írott disszertációk is Lomeierre hivatkoznak, vagy az ő szövege a kiindulópont, amelynek citátumai alapján a korábbi műveket is kézbe veszik, olyanokat, amelyek a *Corvina* történetéről szólnak. Egy jó példa a kiadói sikert is elért disputációja, amelyet Johann Wilhelm Berger elnökletével tartott 1717-ben Wittenbergben, *de iacturis rei literariae*. A disputációskötet megjelent annak rendje és módja szerint az Egyetem által privilegizált nyomdában (*prelo Creusigiano*),³⁹⁹ vagyis Samuel Kreusig műhelyében. A könyvből láthatóan sokkal többet nyomtattak, mint ami elvárt egy egyetemi téziszfüzet kapcsán, és új címlappal újra piacra dobták a maradék példányokat „Samuel Hannaverus” kiadói megjelöléssel.⁴⁰⁰

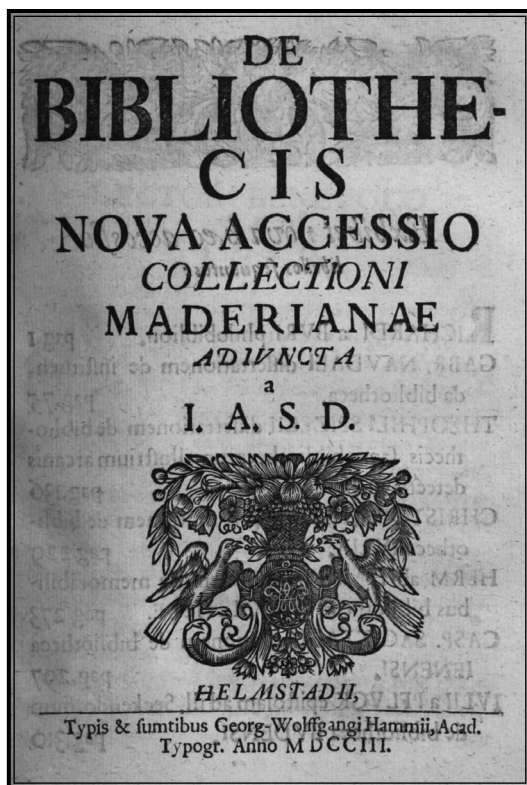

20. Pflugius 1688a

³⁹⁹ BLOTZ–BERGER 1717., a *Corvináról*: 177–179.

⁴⁰⁰ BLOTZ 1717., a *Corvináról*: 177–179. Meggyőződésem, hogy Samuel Hannaverus és Samuel Kreusig azonos személyek (a CERL Thesaurus nem ismer Hannaverus név alatt senkit).

Az előbbieken láttuk azt, hogy Luigi Ferdinando Marsigli a császár megbízásából fordított külön figyelmet a török kori Budán maradt kódex-, illetve nyomtatottkönyv-állománynak. Ahogy Peter Lambeck is annak reményében utazott 1666-ban Budára, hogy a bécsi udvar fel tudja mutatni a magyaroknak, képes volt az ország díszéül összehordott könyvkincsekből a lehető legtöbbet összeszedni, ahogy az ő irányításukkal sikerülhet csak a török kiűzése is az országból. A Budán talált könyvek összeírását Julius Pflugk egy Veit Ludwig von Seckendorff (1626–1692) számára írt levélben adta közre 1688-ban Jénában, két alkalommal.⁴⁰¹ Figyelemre méltónak tartom, hogy a korszak legrangosabb tudományos folyóiratában, a párizsi *Journal des Sçavans*-ban az ajánlott könyvek közt találjuk.⁴⁰² Pflugk levelét újra kiadta Johann Andreas Schmidt (1626–1680) teljes terjedelmében a Joachim Johann Mader (1626–1680) könyvtártani szöveggyűjteményét folytató kötetben.⁴⁰³

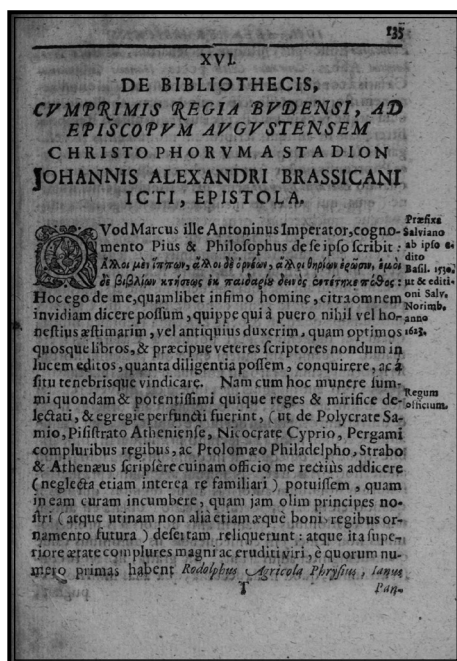
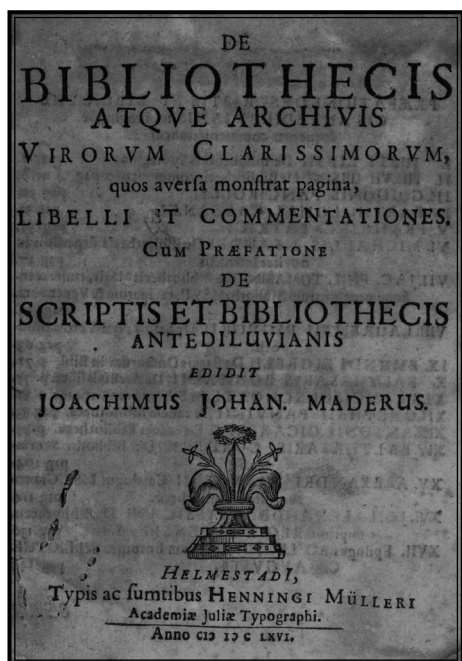
21. De bibliothecis..., (ed. Schmidt) 1703

⁴⁰¹ PFLUGIUS 1688a; PFLUGIUS 1688b.

⁴⁰² *Journal des Sçavans*, 18 (1691), a 754. számozott oldal után a számozatlan ajánlófüzetben: Kk2verso.

⁴⁰³ PFLUGIUS 1703 (= SCHMIDT J. A. 1703, 309–352.; = *De bibliothecis...*, (ed. SCHMIDT) 1703, 309–352.)

Mader a XVII. század egyik legnagyobb hatású könyvtártörténeti, könyvtártani munkájának a megírója. Wolfenbüttelben dolgozott a hírneves könyvtárban. 1666-ban kiadta a könyvtárakra vonatkozó elméleti irodalom szöveggyűjteményét, benne a magyar szakirodalomban is ismert⁴⁰⁴ Johann Alexander Brassicanus (1500–1539) leírását a budai gyűjtemény állapotáról 1530-ban.⁴⁰⁵ Schmidt nagy alázattal viseltette a nagy tekintélyű Mader iránt, és címválasztásában utalt annak úttörő jelentőségű szöveggyűjteményére (*De bibliothecis nova accessio collectioni Maderianae adiuncta*). Mindemellett olyan szövegeket szerkesztett egy kötetbe, amelyek Maderéből hiányoztak, vagy az 1666. évi kiadás után írták azokat, ahogy Julius Pflugk levelét is.

22; 23. De bibliothecis..., (ed. Mader) 1666

Ezt az irodalmat folytatta Johann Christian Koch lutheránus lelkész,⁴⁰⁶ amikor megalkotta a könyvtáros szakirodalom szerint az első szakrendszertani munkát (*de ordinanda bibliotheca*).⁴⁰⁷ Koch sorra veszi a nagyobb könyvtárak módszerét a könyvek tematikus besorolásában (szakrendjében). Kitér Jacobus Tollius első utazási levelének wolfenbütteli részére, illetve arra, hogy a levél kiadója, Heinrich Christian Hennin

⁴⁰⁴ Brassicanus budai útját alaposan elemezte NÉMETH 2013; NÉMETH 2013a. Vö. még FÖLDESI 2002.

⁴⁰⁵ De bibliothecis..., (ed. MADER) 1666, ebben Brassicanus: 135–143.

⁴⁰⁶ KOCH 1713. A szerző nem azonos Johann Christian Koch (1680–1742) ötvösművésszel.

⁴⁰⁷ Így hivatkozik rá KÖHLER 1728 bevezető szövege.

az ehhez írt jegyzetekben tételesen felsorolja Herzog August könyvtárának tematikus egységeit. Koch nem indokolja, hogy miből gondolja, de ehhez hasonlítja Mátyás könyvtárának elképzelt rendjét is (ezt egyébként Hennin nem állítja).

„Ordinem Bibliothecae Augustae Henric[us] Christ[ianus] Henninus Annotat[i]ones ad Itinerar[iam] Tollii Epist[olam] I. hunc in modum commendat: ...⁴⁰⁸ Commode quondam Bibliotheca Budensis miranda Matthiae Corvini (a quo etiam nomen sortita) industria collecta disposita fuit, ita quidem, ut omnes libri eorum nigrum rostro annulum aureum tenentem exhibuerint.”⁴⁰⁹

1709-ben külön könyv született a könyvtári tűzvészek történetéről. Thomas Bartholin művének (*De bibliothecae incendio*, 1709)⁴¹⁰ *Corvina*-utalásáról már tettem említést a brassói gimnáziumi bibliotékának a Mátyás király könyvtárához való hasonlítása kapcsán. A mű Jénában jelent meg; e város egyetemének egyébként is nagyobb szerep jutott a *Bibliotheca Corvina* emlékezetének fenntartásában. Az a tény, hogy a Magyar Királyság felszabadult az oszmán hódítás alól, illetve az, hogy Budán könyveket is találtak a várost elfoglalók, tényleges hírértékkel bírt az európai értelmiség, illetve általában is az olvasó lakosság körében. Nem véletlen tehát, hogy a *Bibliotheca Corvina* történetére vonatkozó szövegeket őrző könyvtárak őrei (tudósok és könyvtárosok) felfigyeltek saját gyűjteményük ilyen darabjaira. Azt gondolom, hogy Naldo Naldi (1436–1513) *De laudibus bibliothecae augustae* című könyvtárleírására való felfigyelés, az erről szóló filológiai munka megkezdése, és végül a szöveg kiadása is ennek az aktualitásnak köszönheti megtörténtét. Nézzük először ezt!

***

Toruń – Lipcse – Jéna

Az 1568-ban Toruńban alapított protestáns gimnázium komoly tekintélyt vívott ki magának a következő évszázadokban. A Magyar Királyságból és Erdélyből nyugati egyetemekre tartó peregrinusok is szívesen időztek itt egy-két szemesztert, megerősítve tudásukat mentek tovább más felsőoktatási intézményekbe. Toronya (ahogy a magyarok nevezték) tehát népszerű tanulási hely volt.⁴¹¹ A XVIII. század elején a városban sokféle feszültség osztotta meg a polgárokat. Egyrészt a jezsuita kollégium és az előbbi vetélkedése, másrészt a Halléből érkező új pietista szellem és az

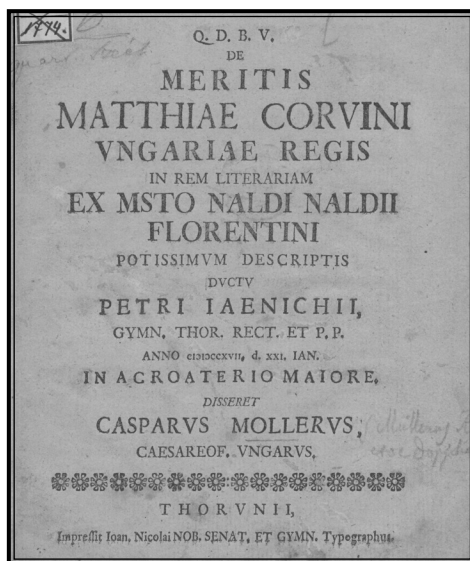
⁴⁰⁸ Itt bemutatja a szakrendet.

⁴⁰⁹ KOCH 1713, 73–74. Vö. TOLLIIUS–HENNIN 1700, 24.; TOLLIIUS–HENNIN 1714, 24.

⁴¹⁰ BARTHOLIN–WESTPHAL 1709, 11v–12r, 14r–v.

⁴¹¹ SZÖGI 2003, 99–121.

ortodox lutheránusok ellentéte.⁴¹² A korszak egyik legjelentősebb helyi értelmiségije Peter Jänichen (1679–1738), a gimnázium rektora és könyvtárosa. Életének kulcseseményei közönnéplés mentén zajlottak (így például, amikor 1709-ben elvette feleségül a toruńi Johann Brandaus Christina nevű leányát, az egyik általa felügyelt iskola diákjai⁴¹³ kis füzetrel tisztelegtek az esemény előtt). A Magyar Királysággal kapcsolatos ügyek iránti érdeklődésének első nyomtatott jelei közé tartozik egy téziszfüzet (1712): Paulus Keler az ő elnöklete alatt védte meg szakdolgozatát a magyar borokról.⁴¹⁴

24. Moller C. 1717

⁴¹² Összefoglalóan lásd GÓRSKA 2010, 103–119.

⁴¹³ Ez alkalomból az iskola diákjai köszöntő kötetet adtak ki: *Als der Edle Ehrenveste und Wollgelahrte Herr Herr M. Peter Jänichen, des Berühmten Gymnasii zu Thorn wollverdienter Rector, wie auch der Neustaädtischen Schule Inspector, mit der Viel-Ehr- und Tugendreichen Jungfrauen Christina geborne Bramdauin... sich glücklich vermählete... 2. Tag des Monats May diese 1709. Jahres Ihre obliegende Pflicht und Schuldigkeit hiemit abstatten die Lebrenden der Neustaädtischen Schule, Thorn, Rahts und Gymnasii Buchdruckerey, 1709.*

⁴¹⁴ JÄNICHEN–KELER 1712. Ezt a szöveget maga Jänichen aztán kibővítve újraközölte, és egy kis német nyelvű összefoglalót is készített mellé (nem tudjuk, hogy Keler vagy Jänichen maga): JÄNICHEN 1731, 215–255. (*Dissertatio de vineis Vngariae*), 255–278. (*Beschreibung des vornehmsten Weingebürges in Ungarn*). A 272. oldalon van egy német–magyar latin szöszedet, „*Die Werkzeuge, die bey dem Weinbau gebraucht werden*”. Megjegyzendő, hogy Szőgi 2003 nyilvántartása nem tud Paulus Kelerről, de a bártfai Keler család több más tagjáról igen. Ephraim Keler 1719-ben, Sigmund 1731-ben és Martinus 1742-ben iratkozott be az ottani iskolába (Szőgi 2003, Nr. 961, 968, 970.). Jänichen maga Paulus Kelert „*civis Thorunensis*”-ként említi (Jänichen 1731, 256.), de a *De vineis Ungariae* című műve végén (JÄNICHEN 1731, 255–256.) azt mondja, hogy „*Haec quae sequuntur, de vineis earumque cultura, germanico sermone conscripta commentaria, nobiscum benevole communicavit Vir doctrina et virtute conspicuus harumque rerum gnarissimus Dn. Paullus Keler, civis Thorunensis.*” – vagyis Keler magyarországi volt, és tudott a német anyanyelve mellett magyarul is (ahogy Jänichen nem). A leírásból tökéletes topográfiai és birtoklástörténeti ismereteket tudunk megállapítani. DÖRNYEI–SZÁVULY, RMK III/XVIII, 2005, Nr. 829. is magyarországinak veszi.

A késmárki Caspar Moller 1717-ben már Naldo Naldi (1436–1513) egy Toruńban őrzött kéziratára, a Mátyás könyvtárát bemutató verses levelére alapozva érkezett Jänichen vezetése alatt.⁴¹⁵ Ahogy Kelernek a borokról írt szövegét is kibővítette a rektor, majd kiadta a maga neve alatt, ugyanígy a Naldo Naldiról írtakat is továbbírta. 1723-ban számba vette az intézménye könyvtárának kézirateit.⁴¹⁶ Ebben a Naldikódexről ezeket írja:

CXXXIX. Naldi Naldii Florentini descriptio Bibliothecae Budensis Serenissimi Regis Vngariae Matthiae Corvini. Ampliorem huius nitidi et multis figuris exornati codicis, qui ex ipsa bibliotheca Regia huc translatus, dedimus in dissertatione De meritis Matthiae Corvini in rem literariam.⁴¹⁷

Ez a könyve Jénában jelent meg, ahol minden bizonnyal találkozott az ott tanító Martin Schmeizellel.⁴¹⁸ Nem tudjuk, hogy Schmeizel (1679–1747) mikor kezdett érdeklődni és milyen ismeretek alapján a Naldo Naldi-kézirat iránt, de az biztos, hogy ő személyesen vagy Jänichen, vagy valamelyikük egy megbízottja lemásolta Schmeizelnek a művet. Schmeizelt 1722-ben nevezték ki Jénában tanárrá, és már az ebből az alkalmából a Stephan Kessler (a nagysinkai iskola rektora) által írt dicsőítő költeményben olvashatunk a tervről, egy, a budai könyvtárról szóló kötet összeállításáról.⁴¹⁹

Gaudia et vota patriae...⁴²⁰

*Nec minus, externæ jam non novus incola terræ,
Illustrat Patriam grato cum pectore dulcem.
Atque utinam, quæ lecta premit promissaque dudum (18),
Nostris conspicienda oculis, ætate futura
Cognoscenda edat, totus miretur et orbis,
Pannoniæ monumenta, quibusque hæc Dacia floret!*

(18) *Qualia sunt Notitia Bibliothecæ Budensis. Bibliotheca Scriptorum rerum Hung. Antiquitates Transilv. ex lapidum inscriptionibus et nummis antiquis erutæ. Descriptio Transilvaniæ. Dissert. de Origine et Natalibus Saxonum Transilvanorum &c.*

⁴¹⁵ MOLLER C. 1717 (DÖRNYEI-SZÁVULY, RMK. III/XVIII. Nr. 1086.; Mollerről lásd SZÖGI 2003, Nr. 958. (MOLLER 1713-tól tanult az intézményben). Megjegyzendő, hogy egy XIX. század eleji személy, aki a *Corvina* históriája iránt érdeklődött, egy kötetbe másolta Moller disszertációját Julius von Pflugk 1688-as katalógusának kiadásával (MTAK Kt. Tört. 4°, Nr. 64.), igaz, Moller könyvének dátumát elírta 1718-ra. A Pflugk mű: PFLUGIUS 1688.

⁴¹⁶ JÄNICHEN 1723.

⁴¹⁷ JÄNICHEN 1723, 32. Az általa említett *dissertatio* Caspar Molleré.

⁴¹⁸ Az ő életéről Verók Attila számos tanulmányban érkezett. Összefoglalóan lásd VERÓK 2015. Vö. továbbá VERÓK 2009.; VERÓK 2012.; VERÓK 2014.; VERÓK 2017.

⁴¹⁹ VERÓK 2015, 26, 164–167.

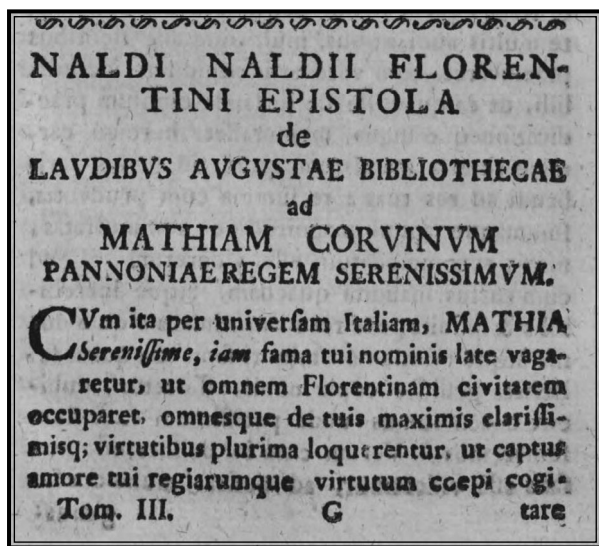
⁴²⁰ A latin szöveghez tartozó jegyzeteket is Stephan Kessler írta.

Tudjuk, hogy a brassói *polyhistor* külön kurzust is tartott az egyetemen Mátyás könyvtára történetéről.⁴²¹ Feltehető, hogy ennek ismertsége hozta össze Jänichennel, aki aztán hozzásegítette, hogy egy másolatot szerezzen magának. Élete végén a meg nem valósult tervei között is szerepel, 14. pontként:

14. Notitia Bibliothecae Budensis, cum Naldi Naldii L. IV. de laudibus Bibliotheca Budensis ex manuscripto edendis.⁴²²

Theodor Christoph Ursinus Schmeizel temetésén mondott beszédében⁴²³ is kitért a Naldi-kiadás gondolatára.⁴²⁴

„Nec silentio hic praetermittere uolumus, promissam diu ab eo *Notitiam Bibliothecae Budensis* ex inedito NALDI NALDII, Florentini, de laudibus eius carmine, eleganti ac prorsus insigni, cuius tamen promissi fide nondum se exsoluit.”

25. Naldo Naldi kiadása Jänichen 1731-ben

⁴²¹ Az erről szóló dokumentumokról VERÓK Attila tudósít doktori disszertációjában: „Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, / Und nimmt, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.” Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága, Kézirat, Szeged, 2008, 29, 33, 106.

⁴²² VERÓK 2015, 279.

⁴²³ Kiadását lásd VERÓK 2015, 245–250.

⁴²⁴ *Ad exsequiales honores... Martino Schmeizelio..., die XXX. Iulii, MDCC XLVII. Placida morte defuncto..., observantia invitat Academiae b. t. Pro-rector, Theodorus Christophorus Ursinus...*, Halae Magdeburgicae, Typis Kitlerianis, 1747, XIV. idézi: VERÓK 2015, 249.

A terv tehát csak elképzelés maradt, és tudta ezt – ahogy a tervet is ismerte – Jänichen, amikor 1731-ben végül ő maga adta ki Naldo Naldi művét *editio princeps*ként.⁴²⁵ A Jänichen-féle kiadást a magyar Corvina-kutatás nem kellő figyelemmel vizsgálta. Utoljára Bél Mátyás olvashatta el a *Meletemata* (Jänichen 1731) előszavát, amelyben a toronyai rektor elmondja az olvasónak, hogy Naldi kiadását Schmeizellel tervezték (Bél idézi ezt az előszót, kihagyásokkal, a saját kiadásában):

„Speciatim Naldi Naldii poemation, antea nondum editum, putavimus inserendum, dudum olim destinatum Syntagmati rerum Vngaricarum, quod moliebatur celsissimus Martinus Schmeizelius. Memini aliquando Barlaeum in epistola ita conqueri: Ego inter miseras meas numero, poetam esse. Naldium poenitere non poterat, poetam fuisse in aula munificentissimi Regis Matthiae Corvini (a), neque forte et alios, quos commemoravimus in Oratione ad calcem adiecta. Tamen iam propemodum miseria videtur esse, cum vel non magni aestimatur eiusmodi labores, ac tantum non fastidiri: neque complures sunt, qui hisce ingenii lusibus multum operae impendunt. Apud illos non magnam me initurum esse gratiam, animo praevideo: neque tamen plane ingratum erit monumentum hoc legi ab iis, qui rei litterariae argumentis delectantur, aut Corvinianae Bibliothecae magnificentiam alibi descriptam norunt.”⁴²⁶

A Naldi-kódex kiadása kapcsán nem érdekes, de hallatlanul fontos Jänichen (a) jegyzete:

„Cum ante annos sex Bibliothecam inviseret Thorunensem Illustrissimus Palatinus Masoviensis Chommentowski consciens MS^{tum} Corvinianae Bibliothecae, affirmabat, se possidere ex eadem Mappas Geographicas in usum Regis Matthiae olim adornatas. Metuendum autem post obitum Herois, ne idem subeant fatum, quod usu venit Libris Ciceronis de Republica deperditis, quos literis aureis in membrana conscriptos apud Equitem Wolhiniae, Woynuski se vidisse testatur D. Laurentius Mvller in Histor. Septentr. von Pohlen. Lieffländ. Moscov. Schwed. und andern Geschichten p. 78.”

Stanislas Chomentowski (†1728) ezek szerint úgy tudta, hogy a nála lévő földrajzi atlasz kötet a Corvina része volt. Csapodi Csaba nyilvántartásában három „*Mappa*” szerepel⁴²⁷ (Nr. 871.; Nr. 938–939.), egyiket sem tartja hiteles *corvinának*. A leírások alapján egyik sem lehet az, amire Jänichen utal. Cicero *De republica* című műve

⁴²⁵ JÄNICHEN 1731, 97–215.: Naldi Naldii Florentini Epistola de laudibus Augustae Bibliothecae ad Matthiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum.

⁴²⁶ JÄNICHEN 1731, előszó.

⁴²⁷ CSAPODI 1973, Nr. 871.; Nr. 938–939.

nem szerepel Csapodi nyilvántartásában. Egy *Epistola ad Atticum* kéziratot⁴²⁸ mint elveszett *corvinát* említi, de annak leírása nem illik a Havasalföldön látottéhoz. Fel-lapozva azonban a Jänichen által idézett Lorenz Möller (Mvllervs, †1598)- könyvet – amelynek állításai a történettudományban elfogadottakkal nem egyeznek általános históriai események kapcsán sem –, nem sikerült rájönni, miért gondolja ennek alap-ján Jänichen a Cicero-kéziratot *corvinának* (más forrása is volt?):

„Wir haben auch einen Wohlinischen Edelmann mit uns gehabt Woinousky genannt.... Derselb hatte auss der Bibliotheca inn der Walachey als der Despot vom Hernn Laszky eingesetzt und der Türkische Gubernator der Alexander geschlagen worden herzliche schöne *monumenta scripta* bekommen. Darunter auch die *libri Ciceronis de Republica ad Atticum*, mit gülden Buchstaben auff Pergament geschrieben waren in einem umschlage mit einem unbekanten Sigel verpitzschieret gewesen wie man noch sehen kondt.”⁴²⁹

26. Jänichen 1731

⁴²⁸ CSAPODI 1973, Nr. 187.

⁴²⁹ MÖLLER 1595, 78. Hieronymus Łaski (1496–1541), I. Ferdinánd diplomatája, a török bábjaként említett Alexandru nem lehet Alexandru II. Mircea (1529–1577), Havasalföld vajdája.

Jänichen 1731-ben adta ki történeti szöveggyűjteményét (*Meletemata*). Bél Mátyás 1730. november 26-án kérte Dobai Székely Sámuel (1704–1779), hogy pontosan másolja Naldi szövegét Toronyában.⁴³⁰ Dobai Székely másolata 1731 év elején készült el.⁴³¹ A komoly munka emlékezetes maradt, hiszen még 1769. június 25-én, Koller Józsefhez írt levelében is megemlíti ezt a segítséget.⁴³² Bél Mátyás 1737-ben adta ki végül revideált formában Naldi szövegét, historiográfiai bevezetéssel.⁴³³ A sajtó alá rendezés során bonyolított levelezéséből kiderül, hogy többektől kért segítséget a szöveg értelmezéséhez, illetve a szöveghelyesség megállapításához. A magyar udvari kancelláriától 1736. szeptember 12-én érdeklődik, hogy végeztek-e a *textus* revíziójával.⁴³⁴ Ők aztán nem értik a dolgot, nem találják a vizsgálandó kéziratot (tipikus hivatal).⁴³⁵ Reviczky János (1702–1778) viszont alaposan átnézte a kéziratot, javításokra tett javaslatokat,⁴³⁶ de azt is megmondta, nehezen értelmezhető a szöveg. Bél még az olvasóhoz intézett ajánlást és bevezetést is átnéztette vele, mielőtt a nyomdába adta.⁴³⁷

Mindeddig nem ismerjük Martin Schmeizel és Bél Mátyás levelezését. Pedig Bél biztosan figyelemmel kísérte kortársának nemzetközi hírű munkásságát. Verók Attila feltehetően, hogy Bél Mátyás fia, Bél Károly András (1717–1782) „talán pont Schmeizelnél” tanult Halléban.⁴³⁸ 1734-ben Martinus Foit egy orvosi művét ajánlotta közösen Bélnek és Schmeizelnek.⁴³⁹ Amikor a magyar történetírás alapvető műveinek újrakiadása és egy újfajta historiográfiai fejezet megtervezése szóba került, Bél számolt Martin Schmeizel munkájával (a magyar Szent Koronáról írottal (1712, 1713)), javaslatára bele is került a Johann Georg Schwandtner (1716–1791) neve alatt megjelent *Scriptores*⁴⁴⁰ kötetbe.⁴⁴¹

Naldo Naldi szövegének kritikai kiadása máig várat magára, jóllehet Ábel Jenő is sajtó alá rendezte egyszer (1890),⁴⁴² és azóta is számos tudós kutatója akadt.⁴⁴³ Mindannyian Reviczky János utódai, az egyes kifejezések értelmezésének tartalmát próbálják megfejteni, és a megfejtések mentén bemutatni nekünk, milyen lehetett Mátyás király könyvtára.

***

⁴³⁰ SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 218.

⁴³¹ Ma is megvan, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, collectio Batthyány, Hist. IV. b.

⁴³² HENCZ, kiad., *Dobai Székely és Koller levelezés*, 2016, 27.

⁴³³ BÉL, *Notitia*, III, 1737, 589–642.

⁴³⁴ SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 387.

⁴³⁵ 1736. október 12. SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 390.

⁴³⁶ 1737. március 6. SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 402.

⁴³⁷ 1737. március 17. SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 403–404.

⁴³⁸ VERÓK 2015, 95.

⁴³⁹ VERÓK 2015, 273.

⁴⁴⁰ SCHWANDTNER 1746.

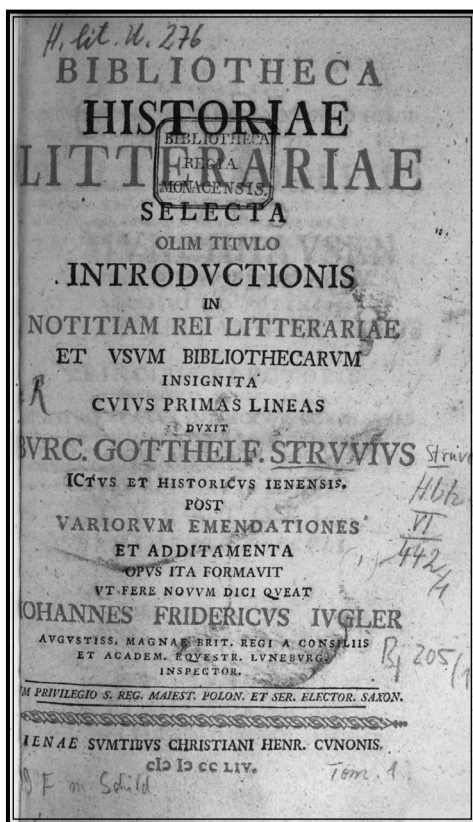
⁴⁴¹ Erről a történetről részleteiben lásd TÓTH G. 2013, 593–617. (itt: 599, 606–608). Tóth Gergely szerint az, hogy Schmeizel könyve két kiadásban jelent meg, és az, hogy a második kiadásban (1713) a szerző változtatott a szövegen, a háttérben Bél Mátyás tanácsainak figyelembevételét sejteti.

⁴⁴² ÁBEL, kiad., *Olaszországi XV. századbeli...*, I, 1890, 259–296.

⁴⁴³ Itt csak Pajorin Klára és Bolonyai Gábor tanulmányaira utalok: PAJORIN 2004.; BOLONYAI 2010.; BOLONYAI 2012.; BOLONYAI 2013.

Hungaria

Amint az előző részben mondottakból is kitűnik, nem csupán az európai, de a magyar tudományos élet figyelme is a *Corvina*-kutatás felé fordult. Ezzel együtt a magyar vonatkozású dokumentumok szervezett feltárása szintén elkezdődött. Részben tudós törekvések mentén – mint amilyen Bél Mátyásé⁴⁴⁴ vagy Martin Schmeizelé⁴⁴⁵ volt –, részben a könyvgyűjtő főpapok és főurak törekvéseiben gyűjteményeik önálló hungaricum-részének kialakítására.⁴⁴⁶ Utóbbiak ezt összekötötték azzal a szándékkal, hogy a Magyar Királyságban, illetve Erdélyben is jöjjenek létre közös használatú könyvtárak, valamint kerüljön sor egy tudós társaság megalapítására is.⁴⁴⁷

27. Jugler–Struve 1754

⁴⁴⁴ Kiadta például OLÁH Miklós *Hungaria* című munkáját (benne a *Corvina* leírásával – BÉL, *Adparatus*, 1735, 8–9.), külön foglalkozott a székely írás történetével (BÉL, *De vetere*, 1718). Kérésére Franz Ernest Brückmann 1741-ben összeállította számára a wolffenbütteli Herzog August Bibliothek magyar vonatkozású anyagának jegyzékét: SZELESTEI NAGY–GRÜLL, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993, 481–487.

⁴⁴⁵ VERÓK 2009.

⁴⁴⁶ MONOK 2018a, 123–129.

⁴⁴⁷ Vö. SZELESTEI NAGY 1989; LENGYEL R.–TÜSKÉS G., eds., *Learned Societies...*, 2017.

Nem tudjuk, hogy Xystus Schier (1727–1772) választásában (megírta a *Bibliotheca Corvina* történetét – ahogy ezt a következőkben részletesen bemutatjuk) mi volt a legfőbb motiváció. Követett egy a saját korára kibontakozó könyvtártudományi szellemi áramlatot, amely Justus Lipsiustól (1547–1606), Gabriel Naudén (1600–1653), Joachim Johann Maderen (1626–1680) és Johann Andreas Schmidten (1652–1726) át vezetett őhozzá, majd valóban tudományként megjelent Michael Denis (1729–1800) műveiben? Egyszerűen érdekelte annak a királyságnak a múltja, amelynek egy városában ifjú éveit töltötte? De az is lehet, hogy – ahogy Michael Denis is gondolta – a Birodalom egységének részeként tekintett egy olyan kutatási témára, amelynek kidolgozása a közös kultusz építéséhez is hozzájárulhat.

A törökök kiűzése Budáról, és a tény, hogy az ott talált könyvének a katalógusa 1688-ban kétszer is megjelent,⁴⁴⁸ majd rövidesen újra, teljes terjedelmében⁴⁴⁹ – ahogy említettem –, a tudós világ figyelmét is újra a *Bibliotheca Corvina* felé fordította. A bécsi egyetemen az elveszett könyvtárakról született szakdolgozat (*disputatio*) Ignaz Greiner tollából 1729-ben,⁴⁵⁰ ami ugyanebben az évben Ignaz Kampmillernek (1693–1777) köszönhetően újra megjelent.⁴⁵¹ Nem gondolom, hogy ez közvetlenül függne össze a Habsburg-udvar kulturális politikai törekvéseivel. Az erdélyi szászok önazonosság-tudatának a megnyilvánulásai közé sem lehet számítani azt a jelenséget, hogy Jénában, Wittenbergben és Lipcsében számos, a magyar történelemmel, és ezen belül Mátyás elpusztult könyvtárával kapcsolatos kiadvány jelent meg. Akkor sem, ha tudjuk, Martin Schmeizel, a brassói születésű jénai és hallei egyetemi tanár⁴⁵² maga is tartott erről órákat. Wittenbergben az egyetemen Georgius Matthias Bosius (1710–1761) tantervébe iktatta a Hunyadi Mátyás udvaráról szóló kurzust, külön a könyvtárról is tartott órákat.⁴⁵³ Anna Zbiowska-Migoń egy-egy könyvtár vagy a könyvtári tűzvészek történetének vizsgálatát az egyetemeken a könyvtudományi gondolkozás kezdeteihez sorolta.⁴⁵⁴ Ugyanide tartoznak a hasonló témájú – Mátyás gyűjteményének sorsát is érintő – lipcsei kiadványok is. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű Johann Wilhelm Berger (1672–1751) nyomtatott tantárgyleírása (*Lehrprogramm*) 1748-ból,⁴⁵⁵ és az általa írt rövid Corvina-könyvtártörténet (1750).⁴⁵⁶ Paul Fabri pár év múlva Friedrich Börner (1723–1761) vezetésével disputált, és már önálló kiadványt szentelt a budai könyvtárnak, ugyancsak Lipcsében.⁴⁵⁷ És az első Corvina-tör-

⁴⁴⁸ PFLUGIUS 1688a; PFLUGIUS 1688b.

⁴⁴⁹ PFLUGIUS 1703.

⁴⁵⁰ GREINER 1729.

⁴⁵¹ GREINER–KAMPMILLER 1729.

⁴⁵² VERÓK 2015.

⁴⁵³ BOSIUS 1748. Sajnos nem ismerünk példányt, bibliográfiákban lásd FRANCKE, ed., *Buviana Bibliotheca*, 1755, 839; NAMUR 1838, tome 1., 146.

⁴⁵⁴ ZBIOWSKA-MIGOŃ 1994, 344.

⁴⁵⁵ BERGER 1748.

⁴⁵⁶ BERGER 1750.

⁴⁵⁷ FABRI–BÖRNER 1756.

ténet megjelenése előtt, még Johann Friedrich Jugler (1714–1791) kibővítve kiadta – a Guarino-kiadás kapcsán már említett – Burckhard Gotthelfs Struve (1671–1738) irodalomtörténetét (*Bibliotheca historiae litterariae selecta*),⁴⁵⁸ benne az 1754. évig szóló, a *Bibliotheca Corvina* általam ismert legteljesebb történeti bibliográfiájával. Ez az összefoglalás, azt hiszem, a Johannes Brassicanus-, Johannes Lomeier-, Julius Pflugk-, majd a Naldo Naldi-szövegek kiadása után a legfontosabb, az első, Xystus Schier által írott igazi könyvtártörténet előtt. Ez a könyv azonban számos, általános, a mai életünkben is jelen lévő kérdést vet fel

Xystus Paulus Schier (1727–1772) disszertációja a Corvináról⁴⁵⁹ – illetve annak időtálló (önmagán túlmutató) tanulságai

A Krisztus utáni harmadik évezred elején, az Európáról szóló viták kapcsán számos olyan kérdés került elő, amely a történeti diszciplínák művelőit a közösségi és egyéni tudatformák jellegéről alkotott képek újragondolására késztették. Valóban feltehető kérdés – és a válaszadás mentén végzett kutatások eredményei külön, új fejezetet alkothatnak majd művelődéstörténetünkben –, hogy Melchior Inchofer (cca. 1585–1648),⁴⁶⁰ David Czvittinger (1675/79–1743),⁴⁶¹ vagy éppen Xystus Paulus Schier (1727–1772)⁴⁶² milyen hovatartozás-tudattal bírtak? Mi motiválta őket arra, hogy megírják a magyar egyház történetét,⁴⁶³ összeállítsák magyarországi írók életrajzi lexikonát,⁴⁶⁴ vagy éppen arra, hogy a magyar királynékról⁴⁶⁵ vagy Hunyadi Mátyás korának művelődési intézményeiről értekezzenek? Miként írható le a XXI. század elején ezeknek a tudós embereknek a motiváltsága? Azt gondolom – ha csak a válaszadás első gondolatait akarjuk is megfogalmazni –, nem árt egy pillantást vetni arra, hogyan alakultak azok a viták, amelyekre írásunk első mondatában utaltunk. Ezeknek a párbeszédeknek a hangsúlyai főként a XX. század második felének Európa-valóságából indultak ki. A résztvevők természetesnek vették – nem is nagyon

⁴⁵⁸ JUGLER–STRUVE 1754, 174–180.

⁴⁵⁹ SCHIER 1766.; 2. kiadása: SCHIER 1799.

⁴⁶⁰ Kőszegi, német lutheránus család katolizált gyermeke, aki tanulmányait nem a Magyar Királyságban végezte, jezsuita szerzetes lett, Messinában, majd Rómában élt.

⁴⁶¹ Selmecbányai német lutheránus polgárcsalád magyar nemessé emelt tagjának gyermeke, német nyelvterületen több egyetemen tanult, majd Tübingenben dolgozott. Élete utolsó éveit – kifejezett jezsuita ellenvetések miatt – munkanélküliként, nyomorban élte le szülővárosában.

⁴⁶² Alsó-ausztriai német anyanyelvű polgár gyermeke, iskoláit Pozsonyban, majd Bécsben végezte, életét az ágostonos rendben élte le, főként Bécsben.

⁴⁶³ INCHOFER 1644. Vö. DÜMMERTH 1987a, 155–204.

⁴⁶⁴ CZVITTINGER 1711.

⁴⁶⁵ SCHIER 1774a; SCHIER–ROSNACK 1776.

tértek ki erre kérdésre –, hogy Európa tulajdonképpen a Közös Piac, és ez főként abban nyilvánult meg, hogy kizárólag a Közös Piac országainak jóléti társadalmában kialakított értékvilágot tekintették (és tekintik) „európai”-nak. Mindazt a valóságot, amely akár a földrajzi értelemben vett Európában, akár a vallási térképek szerinti nyugati keresztény Európában létezett és létezik, kevésbé vették figyelembe. A másik kiindulópont ezekben a vitákban az, hogy a második világháború utáni politikai, gazdasági és társadalmi *status quo* szent és sérthetetlen, minden ezzel kapcsolatban feltett kérdés önmagában is az „európaiság” tagadása. Számtalan konferenciát szerveztünk és könyvtárnyi szakirodalmat írtunk már ezekről a kérdésekről, mindazonáltal a kérdésfelvetés általában túlságosan elméleti volt, és a válaszok is elméletiek maradtak (közben a gazdaság nagy szereplői huncutul mosolyogtak a bajszuk alatt, az általuk vezényelt, politikusi helyeket betöltő személyek kara játszotta szerepét, és a harmadik rend, a szabad sajtó is teljesítette feladatát az elmék és a gondolkodás ellenőrzésében és irányításában). Az elméleti feltevések Oswald Spenglertől (1918)⁴⁶⁶ Gyurgyák Jánosig (2018)⁴⁶⁷ persze sokfélék voltak. A válaszokban közös azonban, hogy az *Ancien Régime* korszakát⁴⁶⁸ – amely, nézetem szerint, inkább Európa volt, mint az azt követő alig több mint két évszázad – csaknem mellékesen tárgyalják az esettanulmányok. Az Európa-eszme számos tekintetben bemutatásra került, ezek közül emelnék ki három nagyobb kötetet (kiállításkatalógus és tanulmányok), olyanokat, amelyek még annak a realitásnak a megsejtése előtt keletkeztek – koncepció szintjén biztosan –, amit a Közös Piac kibővítése hozott.⁴⁶⁹ Közben, főként a történész, az eszme- és művelődéstörténész körök pontosan tudták, hogy a kibővített Európai Unió távolról sem egységes, és nem csupán abban a tekintetben, hogy másfajta történelem adatott a közép-európai régióknak, mint a nyugatibbnak, hanem főként abban, hogy ezt a történelmet, a saját hagyományait másként értelmezik, és másként kívánják megőrizni. És ez határozza meg mai európaiságukat, amellyel akár a XVII–XVIII. századi értelmiségre tekintenek. A politikai önállóság – még akkor is, ha ez sok tekintetben, elsősorban gazdaságilag csupán illúzió lehet – heuréka-élmény érzésével töltötte el ennek a régióknak a lakosságát. Nem csupán a politikusok egyéni ambíciói éltetik ezt az érzést, hanem társadalmi szinten is létezik. Ennek okait azonban csak komoly és mély történeti kutatásokkal lehet kideríteni, és a XXI. századi döntésho-

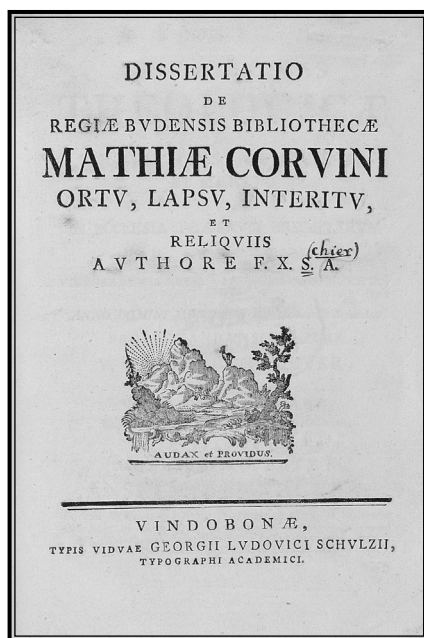
⁴⁶⁶ SPENGLER 1918–1922, magyarul: SPENGLER 2011.

⁴⁶⁷ GYURGYÁK 2018.

⁴⁶⁸ A francia forradalom, vagy még inkább a napóleoni háborúkat lezáró rendezés, a bécsi kongresszus lehet ennek a korszaknak a történelmi határa. Szellemileg azonban, főként történetfilozófiailag, a négy birodalom elméletéről való lemondás (*translatio imperii*). Ez utóbbi történelmi jelképe II. Ferenc német-római császár deklarációja (1804), miszerint I. Ferenc osztrák császárrá lett. A máig egyik legjobb, didaktikus összefoglalása e nézeteknek LOTZ 1936. A legújabb szakirodalom összefoglalását lásd NÓTÁRI 2015, 92–104.

⁴⁶⁹ RICCI I. M.–CARASSI–CUSANNO, a cura di., *Securitas...*, 1996.; PLESSEN, hrsg., *Idee Europa...*, 2003.; PIJAUDIER–FAUCHEREAU, dir., *L'Europe des esprits...*, 2011.

zóknek elmagyarázni. Komoly konferenciák,⁴⁷⁰ monumentális tanulmánykötetek⁴⁷¹ szerveződtek tehát, azonban ezek is a XIX–XX. századra koncentráltak a válaszadásban. Az olyan gyűjteményes kötetek azután, amelyek tematikusan válogatottak, és Európa több régiójából írtak bele szakemberek a saját történelmükről, már sokkal többet sejtetnek arról az Európáról, amely a valaha volt *consensus Europaeus*ként létezett. Így a koncepciójában ugyan vitatható kötet a vallási emlékezethelyekről⁴⁷² vagy a Luther-hatásról⁴⁷³ már közelebb jár a közép-európai történelmi valóságról általam, és talán többek által alkotott képhez. Európát ugyanis, szerintem, a középkorban és a kora újkorban kell keresni – már amennyiben találni szeretnénk magunknak olyan alapot, amelyre építve valódi *consensus* építhető. Ez esetben nem elégséges csak arról az elmúlt két évszázadról töprengeni, amely két évszázad Európáját Spengler már 1918-ban olyannak írta le, mint amelyik még száz évig áll fenn. És ehhez jól szolgál az akkor élt értelmiség tevékenységének, felelősségvállalásának a vizsgálata.

28. Schier 1766

⁴⁷⁰ EBERHARD–LÜBKE, hrsg., *Die Vielfalt Europas...*, 2009.; EBERHARD–LÜBKE, eds., *The Plurality of Europe...*, 2010. Megjegyzem: Magyarországról senki sem szerepelt ezen a konferencián, Közép-Európából a fellépők 3%-a, vagyis a „majd mi megmondjuk, hogy kell ezt érteni” effektus él ma is, hiszen ha valaki gazdag, az okos is (Reb Tevje is erről énekel, „ha én gazdag lennék...”).

⁴⁷¹ FRANÇOIS–SERRIER, sous la dir. de, *Europa...*, 2017.; FRANÇOIS–SERRIER, eds., *The European Way...*, 2021.

⁴⁷² Anakronisztikusan hoz össze emlékezethelyeket emlékező közösségekkel: BÄHLCKE–ROHDEWALD–WÜNSCH, hrsg., *Religiöse...*, 2013.

⁴⁷³ BÄHLCKE–STÖRTKUHL–WEBER, hrsg., *Der Luthereffekt...*, 2017.

Egy következő kérdés, amely a Schierről való gondolkodásban magától értetődően vetődik fel, az az osztrák és a magyar viszonyrendszerekről tehető fel. Ma már születnek tanulmányok, mint Andrea Seidleré, arról, hogy végül egy német nyelvű magyar író kihez tartozik.⁴⁷⁴ Vagy rendeznek olyan kiállítást, amelynek anyaga alapján megkérdezhetjük, hogy az 1920-as években, Bécsben maradt magyar értelmiségiek vajon *exulánsok* vagy egyszerűen hazájuk fővárosában maradtak, ahol addig is éltek.⁴⁷⁵ Közhely, hogy a magyar nyelvű sajtó Bécsben született, hogy csak a *Magyar Kurírt* és a *Bécsi Magyar Hirmondót* említsem.⁴⁷⁶

Xystus Schier – ahogy első életrajzírója, rendtársa, Martin Rosnack mondja – „*Natus est ... Pruggae ad Leytham in Austria anno MDCCXXVII, XIX Julii.*”⁴⁷⁷ Vagyis a Lajta folyó bal partján (nem Királyhidán, hanem Lajtabruckban – Bruck an der Leitha). Pozsonyban tanult 1738 és 1743 közt, vagyis jelen lehetett Mária Terézia koronázásán.⁴⁷⁸ 1745 és 1750 közt a bécsi Ágostonos Rendház növendéke volt, majd öt évre hazatért, Bruck an der Leitha ágostonos rendházában dolgozott. Ekkor a rend a bécsi Szent Rókus Konventbe hívta könyvtárosnak. Történeti tevékenységével, a novíciusokkal való foglalkozással, az irodalmi és a tudományos élet szervezésével (*Sodalitas Literaria Augustiniana*)⁴⁷⁹ nagy tekintélyt vívott ki magának. Életében és posztumusz, a XVIII. században 20 könyve jelent meg.⁴⁸⁰ A bécsi nyomdászattörténettől kezdve az alkalmi költészetig többféle műfajban alkotott. Legfőképpen saját rendjének a történetét kutatta, és ebbe a tevékenységébe a Magyar Királyságban lévő rendházak története is beletartozott. Az Árpád-kor – ahogy még ő nevezte: „az első dinasztíához tartozó királyok kora” – különösen érdekelte. Írt a királynékról,⁴⁸¹ de külön Monoszló nembeli Lodomér esztergomi érsek utódjáról, Bicskei Gergelyről,⁴⁸² III. Béla király jegyeséről és feleségeiről⁴⁸³ és az Árpád-kori Budáról is.⁴⁸⁴ A másik

⁴⁷⁴ SEIDLER A. 2014, 108–119.

⁴⁷⁵ TÖRÖK D., hrsg., *Wien...*, 2011. Az egész régióra vonatkoztatva vö. ADAMSKA–MOSTERT, eds., *The development...*, 2004.

⁴⁷⁶ Vö. ZVARA 2016.

⁴⁷⁷ SCHIER–ROSNACK 1776, a2recto.

⁴⁷⁸ SCHIER életéről a XVIII–XIX. századi rendi bio-bibliográfiák is megemlékeznek. A modernebb szakirodalomban lásd MIKSCH 1966, 356–366.; MIKSCH 1969.; RENNHOFER 1970, 317–324. Pozsonyban a jezsuita gimnáziumban tanult (ezt életrajzírói nem említik, és nem 1745-ig, ahogy a szakirodalomban áll): *Album studiosae juventutis Gymnasii Posoniensis, 1725–1765* (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. Batthyány Cat. IX. Lit. Tit. I. e. fol. 61r, 64r, 67r, 69v, 72v, 75v. – FAZEKAS Istvánnak köszönöm az adatokat, 1738-ban *parvista maior*, majd onnan évenként lép felfele, nincs semmifajta lemaradás, 1743-ban végzős *rhetoricus*).

⁴⁷⁹ SZELESTEI NAGY 1989, 100.

⁴⁸⁰ SCHIER–ROSNACK 1776, 11–15.; *Nova Bibl. Eccl. Friburgensis*, 5(1780), 82–87.; KLÜPFEL 1809, 7–18.; MIKSCH 1969, 74–134.; RENNHOFER 1970, 319–324.; EKLER–MONOK–ÁBRAHÁM (ford), kiad., *Xystus Schier...*, 2019.

⁴⁸¹ SCHIER–ROSNACK 1776. Megjegyzem, hogy a legújabb, a témában írott monográfia szerzője nem hivatkozik Schier munkáira (ZSOLDOS A. 2019.)

⁴⁸² SCHIER 1768.

⁴⁸³ SCHIER 1770.

⁴⁸⁴ SCHIER 1774.

korszak, amely különösen érdekelte, Hunyadi Mátyás ideje volt. Kiadott egy könyvet a pozsonyi egyetemről,⁴⁸⁵ de fennmaradt anyaggyűjtése a *Sodalitas Danubianá*val kapcsolatosan is. Kézírtos anyaggyűjtésében nagyon sok a magyar művelődéstörténeti témájú (de ezeket itt nem sorolom fel).⁴⁸⁶

Xystus Schier Corvina-története, *dissertatio*ja 1766-ban jelent meg. Az ezt megelőző évtizedekben a magyar rendek és a Habsburg császári udvar viszonya megváltozott (a *Vitam et sanguinem!* után). Az udvar nem mondott le a Magyar Királyság és Erdély államigazgatási rendszerének megváltoztatási szándékáról, ám sokkal inkább tekintetbe vette a rendek, de főként a magyar arisztokrata családok (a világi és egyházi vezető tisztségviselők) szempontjait a lakosság általános kulturáltsági színvonalának emelésében. Utóbbiak a Hunyadi-korra virágkorként tekintettek, mint olyanra, amelynek eredményeit felemlíteni társadalmi energiák felszabadítását is jelenti (mind a mai napig). A *Bibliotheca Corvina* történetének emlegetése, az ehhez tartozó kódexek összegyűjtésének a szándéka soha nem egyszerűen tudományos vagy bibliofil célok mentén történt. Politikai üzenet is volt az ezzel való foglalatосkodás. És az sem mindegy, ki alapít egy majd később „nemzeti”-nek nevezhető intézményt (a császár adja a népének, valamelyik egyháznak köszönheti a társadalom, vagy éppen egy nagyobb család áldozatvállalása által alakul).⁴⁸⁷ Ahogy „a nemzeti szentek”-kel (Árpád-házi magyar szentekkel) való történeti foglalatosság sem véletlenül, esetlegesen történt,⁴⁸⁸ úgy a Corvina-könyvtár történetét megírni is egy gesztus a császár, vagy éppen az ágostonos rend részéről. Az osztrák egyháztól függetlenül létrejött magyar kereszténység történetét⁴⁸⁹ nem véletlenül íratta meg a jezsuita esztergomi érsek, Pázmány Péter egy rendtársával, Melchior Inchoferrel,⁴⁹⁰ éppen akkor, amikor a harmincéves háború vége felé a császári udvar már lehetségesnek látta az oszmán-török hatalom legyőzését, és elkezdte a felkészülést arra, hogy a magyar királyság területei (a visszafoglalt részek semmiképpen) alapvetően ne a magyar családokéi legyenek. Ezzel párhuzamosan elkezdődött az a propaganda – értelmiségi mindig, minden célra vehető, ma is –, hogy a magyarok csak az osztrákok által lehetnek a keresztény Európa része, hiszen civilizálttá és kulturálttá kell tenni őket. Ezt ellensúlyozandó, a magyar arisztokraták az általuk támogatott egyetemi hallgatókat arra biztatták, hogy szakdolgozati témájuknak (*disputationes*) a magyar keresztény egyház egy-egy szentjét válasszák.

⁴⁸⁵ SCHIER 1774a. (A Pozsonyi Egyetem történetével foglalkozók nem ismerik (nem hivatkozzák) Schier munkáját, lásd például: KLANICZAY T. 1990.; KLANICZAY T. 1993.; KLANICZAY T. 2010.

⁴⁸⁶ MIKSCH 1969, 90–137, ahol Miksch a kéziratok mai lelőhelyét is megadja.

⁴⁸⁷ Lásd azokat a leveleket, amelyeket a nemzeti könyvtár alapítójának, Széchényi Ferencnek írtak azok a főrendiek, egyházi vezetők, akiket megkérdezett az alapítás jelentőségéről: DEÁK–ZVARA 2012.

⁴⁸⁸ Legutóbb erről szép dolgozatot írt FARKAS Zs. 2018, 11–38.

⁴⁸⁹ *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*, Romae, Ludovico Grigniani, 1644.

⁴⁹⁰ Vö. DÜMMERTH 1987a, 155–204.

A *Bibliotheca Corvina* iránti érdeklődést már 80 évvel Schier munkája megjelenése előtt a töröknek Budáról történt kiűzése is aktuálissá tette.⁴⁹¹ Emellett a XVIII. század elejétől a bibliofília egy újabb korszaka kezdődött egész Európában, párhuzamosan a múzeumok kialakulásával.⁴⁹² Az érdeklődés a középkori kódexek iránt megnőtt, különösen értékesnek tartották azokat a darabokat, amelyek közismert nagyobb gyűjteményekből maradtak fenn. Az a tény, hogy egy kódex egykor Hunyadi Mátyás könyvtárának része volt, jelentős ár- és presztízsnövekedést jelentett. Nem mehetünk el a mellett a jelenség mellett sem, hogy ezt a gyűjtéstörténeti változást a könyvtárakról való gondolkodás (*bibliothconomia*) élénkülése és újabb könyvtártörténeti kutatások kísérték.⁴⁹³ Különösen a szétszóródott nagyobb könyvtárak története ihlette meg a szerzőket.⁴⁹⁴

Pontosan nem tudjuk, hogy az ágostonos szerzetes Xystus Schier milyen jellegű öntudattal (*conscientia*) rendelkezett. Életrajzírói ezt a kérdést nem tették fel.⁴⁹⁵ A magyar *historia litteraria* kutatói – akik Schiert számon tartják⁴⁹⁶ – még nem foglalkoztak ezzel a szemponttal. Biztosan az egyetemes keresztény katolikus egyházhoz tartozás tudatával élt és gondolkodott, ő, aki német ajkúként született a Szent Német-római Birodalom Magyar Királyságának és Alsó-Ausztriának határán. Pozsonyban tanult, magyar, német és szlovák közegben, részben protestánsok közt. Rendjének történése volt, de számos könyvet írt a magyarok történetéről is. A nemzeti öntudat felől azonban, azt hiszem, nem adható válasz arra, miért választotta ennek a könyvtárnak a történetét kutatási témául. Művének elején utal arra, hogy sértőnek találta Joachimus Vadianus feltevését, miszerint a könyvtárat a felelőtlen utódok széthordták.⁴⁹⁷ Számára, aki járatos a Királyság történetében, bizony sokkal összetettebb e könyvtár széthullásának históriája. Előszavában számot ad arról is, hogy ismeri a könyvtártörténeti hagyományt, vagyis a *Bibliotheca Corvina* akkor hozzáférhető szakirodalmát.⁴⁹⁸ Mindenképpen hatott rá a korszellem, tehát a gyűjtés, a múzeumi és a könyvtártani gondolkodás kialakulása, a tudományos könyvtártörténet kezdetei.

⁴⁹¹ A *Corvina* kapcsán felvetődött kora újkori nézetek összefoglalását, bibliográfiával lásd MONOK 2004, 45–63.

⁴⁹² Jól példázza a változást ez a könyvcím, mutatva, mit is értettek múzeumon: LA CHAUSSE 1690. Vö. POMIAN 1994, 107–126.

⁴⁹³ Jó példa SCHMIDT J. A. 1703, amelynek 309–352. oldalain újra kiadták a Julius PFLUGK levelet, illetve a Budán talált könyvek katalógusát.

⁴⁹⁴ Példaként lásd ezt az antológiát: GREINER 1729.

⁴⁹⁵ MIKSCH 1966, 356–366.; MIKSCH 1969.; RENNHOFFER 1970, 317–324.

⁴⁹⁶ TÜSKÉS G. 2006, 15–42. (itt: 40.); KNAPP 2006, 547–566. (itt: 550–551.); BRETZ–CSÖRSZ RUMEN–HEGEDŰS 2006, 567–678. (itt: 653–654.)

⁴⁹⁷ VADIANUS 1534a, 85.; VADIANUS 1534, 85.

⁴⁹⁸ LAMBECK 1669, caput IX, 989–996.; PFLUGIUS 1688a; PFLUGIUS 1688b; GREINER 1729, caput VIII, 34–38.; BERGER 1750, 348–352.; FABRI–BÖRNER 1756.; BOSIUS 1748.; BERGER 1748.

Nem kizárható, hogy érzékelték azt a változást is, amely az osztrák és a magyar politikai elit közti hangulat változásában állt, és fontosnak tartotta egy, a *hungarus*-tudat szempontjából fontos művelődéstörténeti fejezet történetének a megírását.

Záró gondolatként, visszatérve a Schierre vonatkozó fejezet első oldalain felvetett kérdésre, hogy vajon a „nemzetállamok kialakulása” előtti idők különböző közösségi és személyi tudatformáinak kutatása, megismerése, de legalább mérlegelése közelebb visz-e bennünket mai napi kérdésekben való helyes(ebb) döntésekig, akkor csak „igen”-nel válaszolhatok. A XXI. században, Európában vagy csak az Európai Unióban élő emberek viselkedésének kulturális alapjai, az azokból következő reflexek sokkal mélyebbről eredeznek, mint hogy azokat a közelmúltból megérthetnénk. E gyökerek feltárása, értelmezése, tudatosulása egyéni és kollektív szinten (talán) segíthetne a súlyos következményű identitászavarok orvoslásában, illetve például azon probléma kezelésében, hogy az ide más kultúrákból érkezők – hindu, buddhista, muzulmán stb., stb. – viselkedése még inkább történelmük, főként vallási szokásaik által kódolt. Hagyományaikra másként tekintenek, és nem akarják azokat sem feladni, sem elfeledni. A fentiekben értelmezett „európaiság” a mai körülmények között így a kulturális, művelődési vetületein messze túlmutatóan létkérdés.

***

Hungaria – Transylvania – Europa

Xystus Schier azonban nem az egyedüli a XVIII. század közepén, aki a Mátyás-kori kulturális élet forrásait közreadta, illetve értelmezte. Az ugyancsak osztrák Johann Georg Schwandtner (1716–1791) Bél Mátyás nyomán, az ő előszavával kétszer is, 1746-ban, majd 1768-ban megjelentette a magyar történelem elbeszélő forrásainak jelentős részét. Ezekben többször említik Matthias Corvinust, könyvtárát, annak rosszra fordult sorsát, de részletesebben az erről Galeotto Marzio (1427–1497) tollából származó, Mátyást dicsőítő írás (*De egregie, sapienter, jocosè dictis ac factis S. Regis Mathiae, ad inclitum Ducem Johannem ejus filium*) XXIV. és XXV. fejezeteiben írtakat (*factum sapienter, sapienter dictum*).⁴⁹⁹ A Schier-disszertációval⁵⁰⁰ egy évben kezdte el kiadni a Trencsén vármegyei származású szlovák Adam František Kollar (1718–1783), a bécsi császári gyűjtemény igazgatója elődjének, Peter Lambecknek (1628–1680) könyvtártörténetét jegyzetekkel,⁵⁰¹ illetve később a kiegészítéseket.⁵⁰²

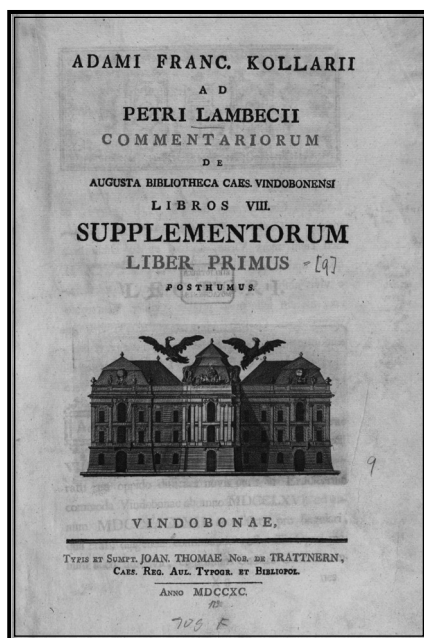
⁴⁹⁹ SCHWANDTNER 1746, 528–568.; SCHWANDTNER 1768, 163–208.; SCHWANDTNER 1768a, 163–208.

⁵⁰⁰ SCHIER 1766.

⁵⁰¹ LAMBECK–KOLLAR 1766.; LAMBECK–KOLLAR 1769.

⁵⁰² KOLLAR 1790.

Az egyes kódexek leírásában már hasznosította a Lambeck halálától eltelt évszázad filológiai eredményeit. A jezsuita Kaprinai István (1714–1785) 1767-ben kezdte kiadni a Magyar Királyság *diplomaticatörténeti* összefoglalását, de ebben sem mulasztotta el kifejtetni, hogy a budai ősnymda megalapítása, illetve a könyvtár milyen nagy jelentőségű a Mátyás-kor históriájában.⁵⁰³

29. Kollar 1790

Az európaiság akkor mutatkozik meg igazán, ha egy új művelődéstörténeti, világnézeti korszak által feltett kérdéseket – sokszor ezeket a korszakokat a technológiai újítások nyitják meg, illetve teszik lehetővé az újfajta kérdések feltevését – úgy próbálja az értelmiség megválaszolni, hogy újra elolvassa és újra átgondolja az ókortól kezdődő szövegkorpuszt. Keresi a történelem tanítását, a megoldásokat egy-egy kérdésben. Ezért is vannak olyan szövegkiadási hullámok, amelyek során egy újabb kritikai elemzéssor eredményei látnak napvilágot. A XVIII. század vége és a XIX. század első fele is ilyen. Újra kézbe veszik az ókori szerzők, a korai egyházatyák műveit, és követik a kiadások változatait. Természetes tehát, hogy a *Bibliotheca Corviniana* megőrzött kódexek, illetve az ezekkel foglalkozó filológusok teljesítménye is új megvilágítást nyert. Új lexikonok sora született, új „összes művei” kiadások. Ezek a munkák a megelőző *historia litteraria* irodalmát is áttekintették. Ilyen volt például Augustinus Moravus Olmuciensis

⁵⁰³ KAPRINAI 1767, 64–80.: *Dissertatio I. De natalibus, institutione ac dotibus Regis Mathiae, Caput II. § III. De artibus, quibus Rex Mathias primum institutus, ac postea perpolitus est.* (itt: 70–71.).

(1467–1513) életének és műveinek vizsgálata, Johann Gottlob Böhme (1717–1780) által.⁵⁰⁴ Mivel a humanista államférfi 1497-től 1511-ig a budai királyi udvarban élt, életművének számos olyan vonatkozása van, amely Hunyadi Mátyás uralkodásának időszakával,⁵⁰⁵ illetve a Könyvtár történetével kapcsolatos. Ez a munka a Csapodi Csaba által egyébként nagy gonddal körüljárt,⁵⁰⁶ elveszett Trapezuntius-kódex (*libros contra Platonem*) kapcsán is érdekes lehet.⁵⁰⁷ Születtek olyan monografikus életrajzok is, amelyek közül a Mátyás korában Budán aktív humanistákéi a leginkább figyelemre méltók. Így a ferences atya, Ireneo Affò (1741–1797) megírta a *Corvina* egyik könyvtárosának, Taddeo Ugoletónak (1448–1513?) életrajzát.⁵⁰⁸

A lexikonok közül egy magyar vonatkozásút említek. Az erdélyi szász Georg Jeremias Haner (1707–1777) munkáját, amelyben például Naldo Naldi műve kiadásait is részletesen bemutatja.⁵⁰⁹ Bizonyos azonban, hogy a *Bibliotheca Corvina* történetének megírásában a Schiertől (1766) Peter Alcantera Budik (1792–1858) német nyelvű összefoglalásaiig⁵¹⁰ a legalaposabb munka Wallaszky Pál (1742–1824) lutheránus lelkészé, irodalomtörténészé A *Tentamen historiae litterarum* egy fejezete kifejezetten a Könyvtárról szól (*de Bibliotheca Corviniana*).⁵¹¹

A továbbiakban olyan filológusok munkáját helyezzük a figyelem középpontjába, akik a XVIII. század második felének európai könyvpiacán több kiadást megélt összefoglaló műveket írtak. A magyar művelődés történetének, ezen belül a *Corvináról* Európában szerezhető alapvető ismereteknek az elterjesztésében ezek jelentős szerepet játszanak.

Az idősebb Johann Georg Schelhorn (1694–1773) a bajorországi Memmingen lutheránus lelkésze volt, monográfusa szerint polyhistor.⁵¹² Ő maga is gyűjtő lévén, levelezésének egy része – ami fennmaradt – a hamburgi antikváriusoknak írott és a tőlük kapott levelekből áll. Egyháztörténeti és a ritkaságok iránti érdeklődésének összekötése mentén született munkája (*Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur*)⁵¹³ három, mostani tárgyunk szempontjából érdekes könyvkiadást elemez elképesztő alaposággal. Heliodorus *Historiae Aetiopicae* első kiadását,⁵¹⁴

⁵⁰⁴ BÖHME 1758.

⁵⁰⁵ EKLER 2015., EKLER 2016.; EKLER–KISS F. G. eds., *Augustinus Moravus*, 2015.

⁵⁰⁶ CSAPODI 1973, 380. (Nr. 668.).

⁵⁰⁷ BÖHME 1758, 136–138.

⁵⁰⁸ AFFÒ 1780.

⁵⁰⁹ HANER 1774, 75–76.; HANER 1777, 75–76. Megjegyzem, hogy mivel időrendben halad a szerzők és művek ismertetésével, a jelzett oldalak környékén olvashatunk a Hunyadi Mátyás udvarában alkotó személyekről.

⁵¹⁰ BUDIK 1830.; BUDIK 1839.; BUDIK 1840.

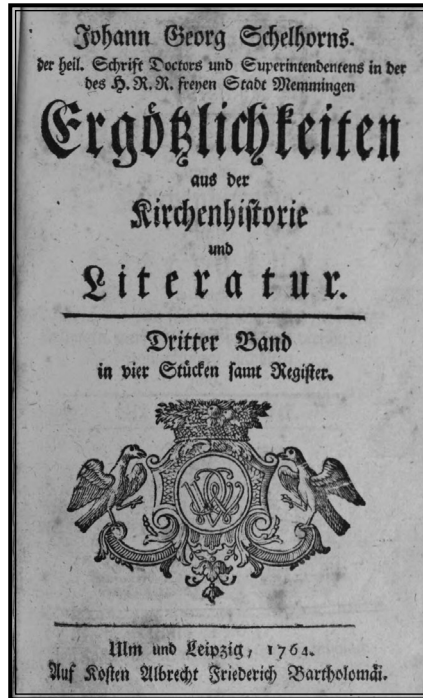
⁵¹¹ WALLASZKY 1769, 78–93.

⁵¹² GÖSSNER 2004.

⁵¹³ SCHELHORN 1763–1764.

⁵¹⁴ HELIODORUS (ed. OBSOPEUS) 1534.; SCHELHORN 1763–1764, 835–840.

Diodorus Siculus *Historiarum libri aliquot editio princeps*⁵¹⁵ és az 1621. évi Fontius- és Bonfini-kiadást.⁵¹⁶ Schelhorn ismerteti a kiadások alapjául szolgáló kódexek történetét – így érinti a *Bibliotheca Corvina* példányait is –, idéz számos olyan kiadványt, amelyben a kiadásokat különféle szempontokból elemzik, majd – miután ritkaságok – idézi azokat a kiadott könyvtári katalógusokat, amelyekben a kiadást is megtalálta. Megpróbálja azt is kideríteni, hogy az illető tulajdonos mikor, milyen formában juthatott hozzá a példányhoz.

30. Schelhorn 1764

William Guthrie (1708–1770) és John Gray (1723?–1811) angolul⁵¹⁷ és németül megjelent sokkötetes⁵¹⁸ világtörténetének két kiadása is volt németül (lipcsei⁵¹⁹ és a troppau-brünn-bécsi⁵²⁰), tíz tudós fordításában (kötetenként felosztva dolgoztak). A mű 15.

⁵¹⁵ DIODORUS SICULUS (ed. OBSOPOEUS) 1539.; SCHELHORN 1763–1764, 841–842.

⁵¹⁶ FONTIUS–REMUS 1621.; SCHELHORN 1763–1764, 2238–2240.

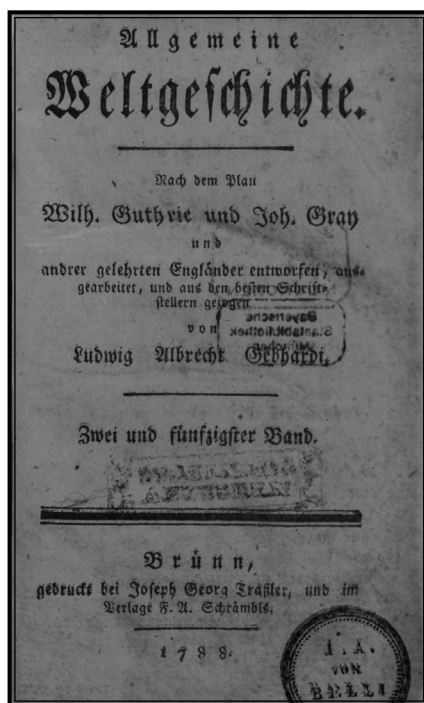
⁵¹⁷ GUTHRIE–GRAY 1764–1767.

⁵¹⁸ A műnek van egy belső „Volume (Band)” és „Part (Theil)” számozása, kiadásonként különböző számú kötetben jelent meg. A troppau-brünn-bécsi kiadás például 98 kötetes. Ebben a vonatkozó és idézendő magyar kötet az 52.

⁵¹⁹ GUTHRIE–GRAY 1765–1795.

⁵²⁰ GUTHRIE–GRAY 1785–1805

kötete (volume, Band) a Magyar Királyság históriája.⁵²¹ Ebben Hunyadi Mátyás uralkodásának bemutatásakor nem mulasztották el fél oldalon megemlíteni a nyomtatványokban, de főként pompázatos kéziratokban gazdag könyvtárat sem. Ennek a résznek a fordítója és a jegyzetek írója, Ludwig Albrecht Gebhardi (1735–1802) nem egyszerűen a XVIII. század jelentős historikusa volt, hanem könyvtáros is.⁵²² Talán ezért bővítette a vonatkozó angol szöveget duplájára, féloldalmi jegyzettel (ebben állítva, hogy a könyvtár Mátyás halálakor 55.000 kötetet számlált⁵²³).

31. Guthrie–Gray–Gebhardi 1788

A szöveget mutatóként az 1788. évi kiadásból idézzük, szögletes zárójelben Gebhardi jegyzeteit.

„Zu dem Dienste der Lehrer und Lehrlinge, vorzüglich aber zum eigenen Gebrauche legte der König eine sehr grosse und prächtige Bibliothek im Schlosse zu Ofen an, die ihm jährlich über 33000 Ducaten kostete.^m In diese brachte er nicht nur alle Werke die in den damals neuen Druckereien

⁵²¹ A troppau-brünn–bécsi kiadásban ez három kötetet tesz ki.

⁵²² GUTHRIE–GRAY–GEBHARDI 1780, 1788.

⁵²³ GUTHRIE–GRAY–GEBHARDI 1780, 151–152.; GUTHRIE–GRAY–GEBHARDI 1788, 230–232.

erschienen, sondern auch eine grosse Menge morgen- und abendländischer Handschriften. Diese letztern kaufte er zum Theil von denen griechischen Gelehrten, die bei der Zerstörung der Stadt Konstantinopel nach Hungarn und Italien geflohen waren, zu Theil aber liess er sie in andern Bibliotheken, und vornehmlich zu Florenz, nach dem besten Originalen verfertigen. Diese letztern wurden sehr prächtig ausgemalt und gebunden, und eine Menge desoldeter Künstler und Schreiber waren unaufhörlich mit selbigen beschäftigt; ein eigener Aufseher aber musste ihre Arbeiten kritisch prüfen und ausbessern. Zur Zierde der Bibliothek waren über dreihundert alte Bildsäulen in den Büchersaale vertheilt; und auf dem Dache war eine Sternwarte errichtet, die wahrscheinlich das erste Gebäude desser Art im ganzen Reiche gewesen ist.

^m Hr. Kaprinai p. 78.⁵²⁴ Die ofenische Büchersammlung (Bibliotheca Budensis) bestand bei des Königs Absterben aus 55000 Bänden,⁵²⁵ welches nach Beschaffenheit damaliger Zeit eine übergrosse Menge war. Der nächste Nachfolger des Matthias verschenkte viele Handschriften an Gelehrte, die sie drucken lassen wollten; and[er]e wurden von den Türken bei der Eroberung der Stadt geraubt oder vernichtet; und der Ueberrest ward in einen Keller geworfen, in welchem man 1686 bei der kaiserlichen Besitznehmung der Stadt nur noch 300 unbedeutende Druckschriften fand. Der vom König bestellte Aufseher der Kopisten hiess Felix Ragusanus Dalmata, und war ein römischer, griechischer, chaldäischer und arabischer Sprache Sprachgelehrter. Auf des Königs Veranstaltungen errichtete Andreas Hess ein Deutscher, der zuvor in Italien sein Gewerbe getrieben hatte, 1472 die erste hungarische Buchdruckerei zu Ofen. Ibid. 96.⁵²⁶ In dieser erschienen nur lateinische Werke; denn die hungarische Sprache ward weder in gelehrten Schriften noch in Verordnungen und gerichtlichen Sachen gebraucht. Ja man glaubte sogar, es sey nicht möglich hungarische Wörter zu schreiben. Galeotus ap. Dn. de Schwandtner T. I. p. 557.⁵²⁷⁵²⁸

⁵²⁴ Figyelemre méltó, hogy GUTHRIE–GRAY–GEBHARDI 1780, 151. ugyanezt a jegyzetet így írja: „Ebendaselbst p. 78.” – figyelembe véve, hogy az előző „1” jegyzet „Hr. Wallaszky I. c. p. 66., 64.” volt, azt kell, hogy mondjuk, hogy az 1788. évi kiadásban tévedett Gebhardi, hiszen a WALLASZKY 1769, 78. hivatkozás tökéletesen pontos, míg egyik Kaprinai István-műben sem találtam 78. oldalon Mátyás könyvtárára utalást. KAPRINAI 1767, 71.: „*Erexit Bibliothecam, Graecis, Latinisque Auctoribus, manu exaratis, insignem, quae ab eruditis inter praecipuas orbis connumeratur.*” – összesen ennyit közöl Kaprinai.

⁵²⁵ Ezt az elképesztő számot innen veszi: LOMEIER 1669, 187–189.

⁵²⁶ WALLASZKY 1769, 96. Nem lehet KAPRINAI 1767, hiszen ő a 70–71. oldalon ír erről ennyit: „*Invexit enim Typographaeum, recens ut perhibetur in Germania inventum, opera Ladislai Gerébii tum Praepositi Budensis ac Vice–Cancellarii, consobrini sui primo Typotheca, Andrea Hess Budae constituto ut fusiis alibi dicemus.*”

⁵²⁷ SCHWANDTNER 1746, 528–568.: Galeoti Martii... *Commentatio elegans de Matthiae Corvini... dictis et factis.* Itt az 557. oldalon kezdődik a Caput XXVIII., amelyben Galeotto Marzio a magyar nyelv jellegzetességeiről értekezik.

⁵²⁸ GUTHRIE–GRAY–GEBHARDI 1788, 230–232.

Az idézet egyben mutatja azt a jelenséget is, hogy Bél Mátyás, Johann Georg Schwandtner, Kaprinai István és a *historia litteraria* magyar királyságbeli művelőinek alapműveit a kortárs német tudomány haszonnal forgatta, kiegészítve a közvetlenül Peter Lambrecktől nyert információkat.

Karl Traugott Gottlob Schoenemann (1752–1802) nagyon nagy alaposággal veszi számba a korai keresztény szövegek szerzőit, ezek kéziratait és a kiadások könyvészeti adatait is aprólékosan követi. Salvianus Massiliensis kapcsán már idéztük szövegkiadását, de fontosnak látom megemlíteni, hogy két további szerző két művének kéziratát is ismerni véli, mint amelyek a *Bibliotheca Corvina* részei lettek volna. A Corvina eddigi nyilvántartásaiban nem szerepelnek ezek. Az egyikük Aurelius Augustinus (354–430) *Explanatio psalmorum* (*Enarrationes in psalmos*) című munkája. Schoenemann azt mondja az 1497. évi bázeli Johann Amerbach-kiadást⁵²⁹ említve, hogy ehhez tartozik egy *annotatio*:

„Sed loco exilis, quem in priori editione notauimus,⁵³⁰ indicis seorsim hic adiecta est *principalium sententiarum annotatio*⁵³¹ excreuit. Eius exemplar memoratur quoque inter rariora Bibl[iothecae] Reg[iae] Budensis.”⁵³²

Csapodi Csaba egy szerinte nyomtatott művet és két kéziratot ismer, Augustinus, *Expositio in psalmos* címmel.⁵³³ A kiadottal kapcsolatban annyit mond, hogy az 1686-ban Budán talált könyvek közt volt,⁵³⁴ a két kézirat közül a stuttgarti autentikus *Corvina*, a klosterneuburgiról szerinte hamis vélekedés, hogy Budán lett volna. A stuttgarti kéziratot részletesen leírja, de nincsen információja arról, hogy az 1497-es kiadáshoz ezt bárki használta volna. Sajnos az amúgy nagyon pontos Schoenemann itt nem hivatkozik forrásra, és magában a kiadásban sem az előszóban, sem az *annotatio* rész elején nem szerepel ilyen megjegyzés. Ha továbblépünk Schoenemann-nak arra az állítására, hogy az Eucherius Lugdunensis (Eucher de Lyon, 370–499) *Commentaria*

⁵²⁹ ISTD i001274000.

⁵³⁰ Itt utal az 1489-es Johann Amerbach-kiadásra: ISTD ia012720000

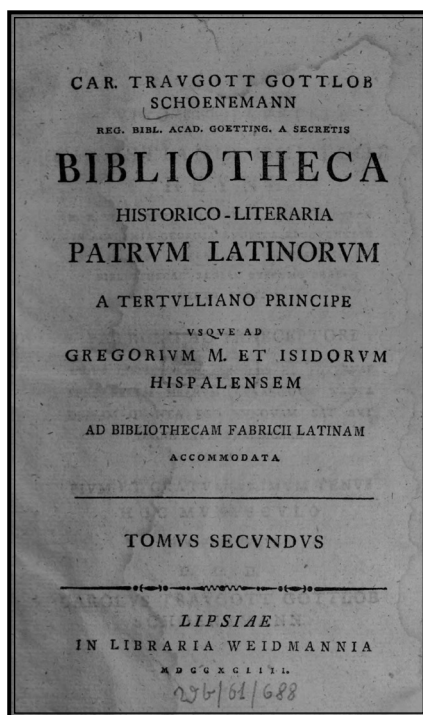
⁵³¹ Schoenemann kiemelése.

⁵³² SCHOENEMANN II, 1794, 318.

⁵³³ CSAPODI 1973, 145–146. (Nr. 80, 81, 82.).

⁵³⁴ Említi is, hogy PFLUGIUS 1688a-ban benne szerepel.

in *Genesim et libros Regum* című írását Brassicanus ugyancsak Budán találta, és azt *Eucherius Formularium spiritalium* című munkájával együtt adta ki 1531-ben, akkor a jelek ismét Julius Pflugk katalógusára utalnak.⁵³⁵ Schoenemann ezt mondja:

32. Schoenemann II, 1794

„Integra omnium Eucherii opusculorum collectio nondum erat. [Sorolja a műveket, hogy az egyes írásokat ki, mikor adta ki. Beatus Rhenanus (1485–1547), Erasmus Rotherodamus (1466–1536) adta ki ezeket.] Accesserunt paulo post *Basileae*⁵³⁶ apud *Cratandrum* a[nn]o] 1530⁵³⁷ aut

⁵³⁵ CSAPODI 1973, 213. (Nr. 248.) idézi Pflugk 1688-ban megjelent katalógusát (PFLUGIUS 1688a), amely említ egy *Formularium procuratorium* című nyomtatott könyvet, ami Csapodi szerint Eucharis Silber (alias Franck, †1509/1410) könyve lehetett, így nem volt a *Corvina* része. Csapodi tehát a Pflugk említett „*Formularium procuratorium*” címet Eucharis Silber „*Formularium instrumentorum ad usum Curiae Romanae*” egy meg nem nevezett kiadásának (nyolc kiadását találtam, kettő Mátyás halála előtti (ISTC if00256000; if00256400)) zárójelek! gondolta. Nem ismerte SCHOENEMANN II, 1794, 776. állítását, miszerint lett volna egy Brassicanus által kiadott Eucherius Lugdunensis „*Formularium intelligentiae spiritalis*” című írás, amivel együtt Brassicanus kiadta Eucherius másik művét is (és ez *corvina* alap lett volna).

⁵³⁶ Schoenemann kiemelései a kurzív szövegek.

⁵³⁷ Johann Sichard (1499–1552) és Erasmus Rotherodamus kiadása (VD 16 E 4128).

aliquando citius *Parisiis* apud *Claudium Chevallonium* sine anno⁵³⁸ *Formulae intelligentiae spiritalis et libri duo Instructionum*, quibus anno sequenti ex reliquiis Bibliothecae Budensis addidit spuria duo, *Commentaria in Genesim et libro Regum*, *Ioannes Alexander Brassicanus*, simulque *Formularium librum* ex codice m[anu]s[cripto] sedulo castigavit.”

Valóban ismert 1531-es bázeli kiadás,⁵³⁹ amelyben a jelzett művek benne vannak. Brassicanus, aki mindegyik mű elé külön ajánlást írt, nem említi, hogy a Genezis- és a Királyok könyve-kommentárokat Budán találta volna. A *Commentariorum in libros Regum... libri quatuor* című mű Janus a Svollához (Jan Zvolský, Johannes Volscius bécsi humanistához) írt ajánlásában megemlékezik ugyan Bécs 1529-es fenyegetettségéről (*Obsidio Viennae per immanissimos Turcas*), könyvekről, amelyek a tűz martalékává lettek, de nem beszél Budáról. Nem találtam nyomát, honnan vette az információit. Lehet, hogy Julius Pflugk katalógusa tételeit értelmezte, de az is elképzelhető, hogy Brassicanus írt valahol ezekről a kódexekről.

⁵³⁸ Claude Chevallon műhelyében „circa 1523” megjelenési év jelöléssel tartja számon a francia nemzeti könyvtár a kiadást (BP16 10467).

⁵³⁹ EUCHERIUS (ed. BRASSICANUS, ERASMUS) 1531.

Hungarus-tudat – magyarságtudat: a *Bibliotheca Corvina* appropriációja

Könyvünk e fejezetének elején utalunk arra, hogy a *Bibliotheca Corvina* XVI–XVII. századi történetének vannak a filológiai eredményeken túlmutató tanulságai is. Ahogy a XIX–XX. században minden komolyabb kultúrpolitikai kurzus valamilyen formában állást foglalt ezzel a könyvtárral kapcsolatban, úgy a XVI–XVII. században a gyűjtemény, annak széthullása jelképe volt az ország széthullásának. A Habsburg és a magyar trónutódlási (Habsburg I. Ferdinánd, illetve Szapolyai János) harcok a mohácsi csatavesztéstől (1526) az ország három részre szakadásáig (1541), Erdélynek a Török Birodalom vazallus államaként való függetlenedése Magyarországtól, a török hódítás az ország középső területein, szinte pontosan a könyvtár széthordási irányait jelölték ki. A kódexek megmentésére, az egyes ókori vagy középkori szerzők művei szövegvariánsainak felkutatására irányuló humanista szándék ebben az analógiában értelmezhető úgy, mint a politikai gondolkodás mögött meghúzódó keresztény összefogási szándék (*unio christiana*) a mohamedán Oszmán Birodalom visszaszorítására. Ahogy a magyarországi (és erdélyi) politikai gondolkodás központi gondolata az ország újraegyesítése volt (Habsburg-párt, törökösök, önálló magyar nemzeti törekvések), úgy a *Bibliotheca Corvina* megmentése, újra-összeállítása szimbóluma lett annak, hogy a magyarországi⁵⁴⁰ kultúra egy önálló entitás.

⁵⁴⁰ Fontos hangsúlyozni, hogy nem magyar kultúra, hiszen a korban még nem létezett a nemzeti szempont abban a formájában, ahogy a XVIII. század közepén már igen. A Magyar Királyság egységéről volt szó a Habsburg, illetve a Török Birodalommal szemben, és ennek a Magyar Királyságnak nagyon sok nemzethez tartozó lakója volt. Létezett ugyanakkor egy egységesnek mondható „*Hungarus*” tudat. Erről lásd KLANICZAY T. 1988; KLANICZAY T. 1993.

Az itt részletesebben idézett forrásokat példának szántuk a három különféle szemléletre. A nyugat-európai humanisták levelei, előszavai a *Corvina* egy-egy darabjának történetéről az antikvitás szövegeinek elkallódását siratják, és ehhez természetes módon csatlakozik Szamosközy István, az erdélyi magyar humanista történetíró. Számára azonban már nem csupán erről van szó. Az erdélyi fejedelmek Erdély vajdaságból fejedelemséggé válásának kezdetétől (1541) fogva törekedtek arra, hogy a magyarországi (és nem csupán erdélyi) kultúrát a nyugati kereszténység értékrendje alapján támogassák. A gyulafehérvári fejedelmi udvar művelődésszervező funkciójában méltó örököse a budai udvarnak még akkor is, ha anyagi erejüket tekintve nem hasonlíthatók össze. A központi, fejedelmi gyűjtemények (könyvtár, levéltár), iskola (lehetőleg felsőoktatási intézmény) és nyomda alapítása minden fejedelemnek kiemelt törekvése volt.⁵⁴¹ Báthory Zsigmondnak is, aki Szamosközy Istvánt levéltárosként foglalkoztatta udvarában. Az ő fejedelemsége alatt jelent meg Baranyai Decsi János Sallustius-fordítása is,⁵⁴² amelynek előszavában egy késő humanista fordítási programot olvashatunk. Azokat az antik auktorokat sorolja itt fel Baranyai Decsi, akiket hasznosnak talál magyarra fordítani. Ezt a programot valósítja majd meg Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) fejedelem. A *Corvinát* mint a hatalmi reprezentáció eszközét gondosan tárgyalta Mikó Árpád,⁵⁴³ a Bethlen Gábor és Rákóczi György idején felélesztett Mátyás-kultusz ugyancsak részleteiben is ismert a magyar szakirodalomban.⁵⁴⁴ Csaknem természetesnek mondható tehát, hogy ezek a fejedelmek, ahogy Apafi Mihály is, akiknek nagyon jó kapcsolataik voltak a török politikusokkal, komolyan törekedtek a Budán maradt kódexek, illetve a Konstantinápolyba szállított darabok megszerzésére. Merőben más Batthyány Ignác (1741–1798) érdeklődése a *corvinák* iránt. (Ne feledjük azt sem, hogy amikor a függelékben közölt levelet írta Besançonba, akkor éppen teológiai tanulmányokat folytatott Rómában (1764), és majd csak 1780-ban került Erdélybe.) Hiszen ő a XVIII. század közepének magyar királyságbeli és erdélyi *hungaricum*-gyűjtési szokásába illeszkedik. Püspökként ennek a tevékenységnek előmozdítására könyvtárosát, Dániel Imrét (1754–1804)⁵⁴⁵ a Vatikánba küldte, és az ő dokumentumjegyzéke⁵⁴⁶ ma is kiindulópontja lehet az ottani munkának. Batthyány püspöki közgyűjteményi ténykedése szervesen illeszkedik a magyar főpapság következetes tevékenységébe is, amellyel a nyilvános gyűjteményeket hozták létre. Paradox módon, ők teremtték meg a kultúra polgári nyilvánosságának alapjait.

A jezsuita törekvések a *Corvina* maradványának elcserélésére már komolyabb magyarázatra szorulnak. A háttérben – megítélésünk szerint – két gondolat húzódik. A két

⁵⁴¹ Vö. KLANICZAY T. 1985a., KLANICZAY T. 1985b.; KLANICZAY T. 1991.

⁵⁴² BARANYAI DECSI-KURCZ, *Az Caius Crispus Salvstiusnac...*, 1979.

⁵⁴³ MIKÓ 1999.

⁵⁴⁴ Átfogóan: TARNÓC 1978.; BITSKEY 1980.

⁵⁴⁵ MÁRZA A. 2020.; MÁRZA A. 2020a.

⁵⁴⁶ Kiadta GRAFINGER 2002, I, 316–324.

gondolat persze ugyanabban a körben mozog, és ez utóbbi: a jezsuita rend szerepének hangsúlyozása a magyar (értsd magyar királyságbeli) kultúra intézményrendszerének helyreállításában. A *Corvina* megszerzése szimbolikus eredmény lehetett volna. A XVII. század elején energikusan kibontakozó rekatolizációs törekvések alapvetően a magyar arisztokrata családokat célozták, tegyük hozzá, nagy sikerrel. A propaganda szintjén nagyon jó használható eszköz lett volna, ha sikerül a budai könyveket megszerezni: a jezsuiták részt vesznek a török hódoltság lakosságának lelki ápolásában, ugyanakkor „kiszabadítják” a nagy király könyveit fogságukból, részt vesznek az ország kulturális felemelésében stb. Tovább lépve azonban megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy ennél többről is szó lehetett.

Pázmány Péter esztergomi érsek, a magyarországi rekatolizáció motorja, maga is jezsuita volt. A kálvinista erdélyi fejedelmekkel kialakított kapcsolata ugyanakkor pontosan jelzi, hogy politikai gondolkodásában távolról sem elfogultan Habsburg-párti. Ebből fakadóan az ország nádorával, Esterházy Miklóssal komoly vitái is voltak.⁵⁴⁷ Pázmány ugyanis nem helyeselte az ország egy elméletileg lehetséges olyan egyesítését, amely Erdélynek mint vazallus fejedelemségnek a megszüntetésével kezdődne, és a török ellen fordulással folytatódna. Politikailag és katonailag irreálisnak tartotta mindezt, és ugyanakkor Magyarország és a magyar kultúra önállóságát is veszélyeztető megoldásnak. Olyannak, ami sok magyar arisztokrata családot az uralkodó ellen fordíthat.⁵⁴⁸ A történelem az ő gondolkodását igazolta, hiszen a sikeres török ellenes hadjárat (1664) utáni Habsburg–török békekötést követően a magyar főurak összeesküdtek a császár ellen (1671), majd több függetlenségi harc (Thököly, Rákóczi) zárta le a XVII. századot és kezdte meg a XVIII.-at.

Pázmány Péter és a magyar jezsuiták törekedtek arra, hogy önálló, keresztény kultúrájú országot mutassanak be a világnak, és mint ilyet emeljék fel kulturálisan. Katolikusnak, természetesen. A jezsuita Melchior Inchofer (1585–1648) meg is írta Magyarország egyháztörténetét,⁵⁴⁹ de kiadását az osztrák jezsuiták (az osztrák politika) sokáig megakadályozta. A koncepciója e műnek ugyanis az, hogy a magyar kereszténység nem „*filia*”-ja az osztráknak, hanem egy Szent István óta önálló egyház által sikerrel terjesztett hit, kultúra.⁵⁵⁰ A jezsuiták ezután is törekedtek e gondolat propagálására, illetve a *Provincia Austriacától* független *Provincia Hungarica* megalapítására (ez utóbbi törekvésük sikertelen maradt).⁵⁵¹ Rögtön megjegyeznénk, hogy azok a magyar arisztokraták, akik nem hittek a Habsburg-hatalommal szembeni fegyveres

⁵⁴⁷ Vö. PÉTER K. 1972.; PÉTER K. 1985.; PÉTER K. 1986.

⁵⁴⁸ Tudom, hogy ez a kérdés egyszerűsítése, nem is ennyire egyszerűen megválaszolható, Pázmány szemlélete az időben is változott. Vö. HARGITTAY 1987, 405–448.; HARGITTAY 2009, 113–151.

⁵⁴⁹ INCHOFER 1644.

⁵⁵⁰ DÜMMERTH 1987a, 155–204.

⁵⁵¹ Vö. LUKÁCS, ADATTÁR 25, 1989.

konfrontáció sikerében, a XVIII. században ugyanezt a logikát követve törekedtek olyan mecenatúrát kialakítani, amely egyrészt kulturális intézményeket támogatott, másrészt a kulturálisan elmaradottabb rétegek körében katolikus, de magyar kultuszt terjesztett el. A megszülető családtörténetek mellett a *familia* ideáljainak megválasztásakor is szerepet kapott Hunyadi Mátyás.⁵⁵²

A *Bibliotheca Corvina* megszerzésére való törekvés tehát megítélésünk szerint a jezsuita térítő és kulturális politikának egyaránt része volt, és ebből a szempontból az a kérdés, hogy a török időben Budán valóban *corvinák* (díszes kódexek Mátyás könyvtárából), vagy az egykori királyi kápolna könyvtárának darabjai (dísztelen, teológiai tárgyú papírkódexek és nyomtatványok) voltak, indifferens.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a bécsi császári udvar ideológusai már a török kiűzése előtt évtizedekkel hozzákezdtek a majdani Habsburg Birodalom kultikus alapjainak meghatározásához. Ahogy a teljes birodalomra kiterjedő Mária-kultusz⁵⁵³ egy ilyen elem volt, vagy Nepomuki Szent János tiszteletének előtérbe helyezése,⁵⁵⁴ a *Bibliotheca Corvina* sem csupán az egyes kódexek anyagi értéke miatt lett volna érdekes számukra. Az országot egyesítő uralkodó képes még a *nagy király* kultikus könyvtára darabjainak az összeszedésére is. Ha ez nem is sikerül, azért a *nagy könyvtár* történetének a megíratása is jelentős tett.

Az sem véletlen, hogy a XVII. század második felétől tapasztalható, a Magyar Királyság és Erdély kulturális csoportjai az egyes, a saját műveltségüket, kulturális hagyományaikat előtérbe állító szándéka mentén is felbukkan a *Corvina* mint hasonlítási alap. Konkrét példák a XVII–XVIII. században még csak a szászok belső történetírásában tűnnek fel, de a XIX–XXI. század nemzeti kultuszépítő mozgalmaiban már több csoportnál tűnnek fel Hunyadi Mátyás egykori gyűjteményének darabjai mint *etalon* a magas kultúra eléréséhez.

Nézzük ezt a történetet még egyszer röviden, ismétlésekkel, de központba helyezve immár azt a gondolatsort, ami talán indokolja, miért rendezünk – Magyarországon éppen úgy, ahogy Ausztriában vagy másutt Európában – kiállításokat a Corvina fennmaradt darabjaiból.

⁵⁵² Vö. BUZÁSI 2007.

⁵⁵³ A könyvtárnyi szakirodalomból említem: VARGA Cs. I. 1994.; ESTERHÁZY 1690, 1994.; ESTERHÁZY 1691, 1995.; TÜSKÉS G.–KNAPP 1995.; TÜSKÉS G.–KNAPP 2002, 106–149.

⁵⁵⁴ Összefoglalóan: KIS T. N. 2022.

A Bibliotheca Corvina-kiállítások és albumok állandó és változó céljai

Hunyadi Mátyás magyar király könyvtárának híre a kortársak között is ismert volt. Budán, a Magyar Királyság egyre inkább központtá váló városában valósította meg az itáliai, illetve az Itáliát megjárt bajor, cseh, lengyel, horvát és magyar humanisták álmát: a görög és a latin antikvitas szövegeit a lehetőségekhez mérten teljességre törekvően összegyűjteni. Az egyes kódexeket a korszak elismert műhelyeiben másoltatta és díszítette, de gondoskodott arról is, hogy Budán is létrejöjjön egy hasonló minőségű munkát végző *scriptorium*. Az uralkodói reprezentációt is szolgáló könyvtár létrehozása egy, a király környezetében élő magyarországi és (főként) itáliai humanisták által szorgalmazott kulturális és tudománypolitika része volt. Mintát adni a főpapi és főúri udvaroknak a Királyságban, egyetemet, tudós köröket létrehozni, nyomdát alapítani, és terjeszteni a könyvkultúrát, az olvasmányműveltséget. Élete utolsó éveiben (1485–1490) Mátyás jobbra Bécsben tartózkodott, császári álmokat szőtt, ezért e városban hasonló könyvtár létrehozását célozta meg.⁵⁵⁵

A budai királyi udvar könyvkultúrája tehát nem korlátozódott a *Bibliotheca Corvina* díszkódexekre, az erre a könyvtárra alapozódó *symposion*ok, tudós vitatkozások sorára. Tudjuk, hogy az udvari papság számára a királyi kápolna környezetében önálló könyvtár állt rendelkezésre. Ennek kötetei többségükben díszítést nélkülöző papírkódexek voltak, és a tematikus hangsúlya jelentősen eltért a *Bibliotheca Graeca* és *Bibliotheca Latina* termeiben őrzött állományától, jelesen főként teológiai szövegeket bocsátott az érdeklődők rendelkezésére.

A méltán elhíresült gyűjtemény széthullása az oszmán-törökök elleni háború kezdetekor (mohácsi csata, 1526, Buda elfoglalása, 1541), a kortárs humanisták sajnálkozó szövegeinek is köszönhetően, európai visszhangot váltott ki. Az egykori királyi könyvtár darabjainak megszerzése ettől kezdve a bibliofil gyűjtők számára csábító cél volt. A Magyar Királyságban – majd az Erdélyi Fejedelemségben – azonban a *Bibliotheca Corvina* egysége helyreállításának gondolata összefonódott a Magyar Királyság egységének és függetlenségének a helyreállításával. Nemzeti szimbólummá vált tehát, a magyarok fénykorának, aranykorának a szimbólumává. Aki egy ilyen könyvtárat létrehoz – visszaszerezve lehetőleg sok *corvina*-kódexet –, az Mátyás királyhoz hasonló függetlenséget, nagyságot, (elképzel) jólétet tud biztosítani az országban élőknek.

⁵⁵⁵ NEHRING 1989.

A XVI–XVII. században a Királyság egységének a helyreállítását, az oszmánok kiűzését többféleképpen képzeltek el. Mindenki tudta, hogy önállóan nem sikerülhet, a szövetségről azonban másként és másként gondolkodtak. A Habsburgok vezetésével egy katolikus szövetség (Lengyel Királyság, Velence, Pápai Állam), vagy esetleg a protestáns Erdélyi Fejedelemség (szövetségre lépve protestáns hatalmakkal és a törökök által fenyegetett államokkal) egyesíti a Magyar Királyságot. Bárhogya is, de mindegyik magyar politikai szereplő törekedett arra, hogy egy-egy (vagy sok) *corvina* megszerzésével bizonyítsa rátermettségét. Több magyar arisztokrata család tulajdonába kerültek kódexek, az erdélyi fejedelmek is törekedtek a megszerzésükre (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, I. Apafi Mihály). Utóbbiak többször próbálták a Portán elérni, hogy akár pénzért adják vissza ezeket a könyveket. Ugyanígy a Magyar Királyság rekatolizációjának motorja, a jezsuita rend is készített tervet arra, hogy ők szerzik meg a töröktől a kódexeket, mutatva, hogy „íme, mi voltunk képesek visszaszerezni”.⁵⁵⁶

A Magyar Királyság azonban az utrechti béke (1713) után az osztrák Habsburgok területe lett, csakúgy, mint Erdély (*Grossfürstentum Siebenbürgen*). A *Bibliotheca Corvina*, ahogy Mátyás király uralkodása is, a magyarok függetlenségének a szimbólumává vált. Ezt ellensúlyozandó a Habsburg-udvar a Habsburg Birodalom közös kultuszának a részévé próbálta tenni a könyvtárat és annak sorsát: hiszen ők tudták kiűzni a törököt. 1686 után, amikor a törököktől visszavették Budát, a középkori „főváros”-t, az ott talált könyvek katalógusát⁵⁵⁷ mint a *Bibliotheca Corvina* maradványát mutatták be az európai tudós közvéleménynek (jóllehet az a királyi kápolna könyvtárának maradványa volt).⁵⁵⁸ Egy osztrák ágostonos szerzetes, Xystus Schier írta meg először a könyvtár történetét (1766).⁵⁵⁹ Amikor egy magyar gróf, Széchényi Ferenc megalapította a „*Bibliotheca regnicolaris*”-t (1802), annak katalógusa előszavában⁵⁶⁰ a császári könyvtár vezetője, Michael Denis dicséri a grófot, de inti is: nem öncélú a könyvek gyűjtése, hanem szolgálat. Az *Austria* részét képező *Hungaria* és *Transsilvania* tudósait, polgárait kell szolgálnia, a *patriát*. A *patria* – Denis szerint – maga a Birodalom, és annak minden nemzetiségű lakója. Denis Cicerót parafrázálja annyiban, hogy tőle idéz, a Rómát jelentő *Urbs* szót kicserélve *Patriára*:

„Primum inde gratulabimur Hungariae de Cive tam illustribus argumentis suum in eam amorem comprobante; dein Ipsi de egregiis in Patriam meritis; tum vota faciemus ut quae felicibus adeo coepit auspiciis, in commune Literatorum bonum ad apicem perfectionis educat. Ii vero Popularium

⁵⁵⁶ Vö. MONOK 2002, 33–41.

⁵⁵⁷ PFLUGIUS 1688.

⁵⁵⁸ CSAPODI 1984.

⁵⁵⁹ SCHIER 1766.; SCHIER 1699.; EKLER–MONOK–ÁBRAHÁM (ford), kiad., *Xystus Schier...*, 2019.

⁵⁶⁰ SZÉCHÉNYI, *Catalogi*, I., 1799.

suorum, quibus aut mens, aut opportunitatis rerum domesticarum penitus cognoscendarum hactenus defuit, ad Excellentissimum Széchényium grato animi sensu illis Tulli ad Varronem verbis uti poterunt: *Nos in nostra Patria peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, Tui Libri quasi domum deduxerunt.*⁵⁶¹

A magyarok számára azonban Széchényi Ferenc könyvtára nem *bibliotheca regnicolaris*, hanem *bibliotheca nationalis* lett.⁵⁶² Nem egy idegen császár alapította, nem az egyház (egyik egyház sem), hanem egy (katolikus) magyar gróf. Ahogy majd a fia, Széchényi István 1825-ben Magyar Tudós Társaságot alapít, amelyhez egy másik arisztokrata (a kálvinista) Teleki József megalapítja annak könyvtárát (1826). A XIX. század során kialakított nemzeti kulturális intézmények (könyvtár, múzeum és levéltár) nemes versengésben az egyetemi könyvtárakkal törekedtek corvina- kódexeket szerezni.

A magyar történelem reformkorában az osztrák udvar – a Magyar Királyságban élő Habsburg József nádor javaslatára – már az 1830-as és 1840-es években tájékozódott Isztambulban az ott lévő *corvinák* felől, sikertelenül próbálva nyomukra bukkanni.⁵⁶³ Az 1860-as évektől Ferenc József császár és király (1848–1916) közeledni próbált a Török Birodalomhoz, így a Szezei-csatorna megnyitása (1869) kapcsán tett utazásakor Isztambulba is ellátogatott. Abdul-Aziz szultán (1861–1876) ekkor négy *corvina*-kódexet ajándékozott neki, amelyeket a császár a magyar Nemzeti Könyvtárnak ajándékozott,⁵⁶⁴ gesztusként is a két éve megkötött kiegyezés (1867) után.

Időközben a Magyar Tudományos Akadémia is szervezett egy kutatóutat, még 1862-ben.⁵⁶⁵ A kutatóút sikeres volt abban a tekintetben, hogy legalább utólag, Andreas David Mordtmann orientalistának, a Hansa-városok isztambuli követének köszönhetően 16 kódexről konkrét ismereteket nyert a magyar tudomány.

Mivel a magyar szabadságharc leverésében az Orosz Birodalom a Habsburgok segítségére sietett, az 1877–1878-as orosz–török háború idején a pesti diákság a törökökkel szimpatizálva tartott tüntetést, sőt egyes városok gyűjtést is rendeztek a törökök javára. Ezt a gesztust megköszönendő II. Abdul Hamid szultán (1876–1909) 1877-ben 35 kódexet – ő azt hitte, hogy mindegyik *corvina* – ajándékozott a „diákok”-nak, vagyis a budapesti Egyetemi Könyvtárnak.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ CICERO, *Academica posteriora* I. 9. ; Vö. AUGUSTINUS, *De Civitate Dei*, 6, Caput II.

⁵⁶² Vö. MONOK 2019, 84–88.

⁵⁶³ MIKÓ 2002.

⁵⁶⁴ MIKÓ 2002.

⁵⁶⁵ MADAS 2004, 65–70.; a konstantinápolyi kutatóút leírása, benne Ipolyi Arnold szerepének elemzésével, új forrásokkal: EMÖDI 2006.

⁵⁶⁶ ERŐDI 1877 (2001).

A *Bibliotheca Corvina* és ennek egyes darabjai az I. világháborút követő diplomáciai életnek is részesei voltak. A magyar állam támogatásával 1923-ban jelent meg az első francia nyelvű figyelemfelhívó kötet,⁵⁶⁷ jelezve, hogy azok, akiket a Nagy Háború utáni békeszerződéssel kizártak a nemzetek közösségéből, részesei voltak az európai kultúra megőrzésének. 1926-ban, a mohácsi csatavesztés 400. évfordulóján Horthy Miklós, Magyarország kormányzója (1920–1944) beszédében kiemelte az olaszoknak a törökök elleni harcokban játszott szerepét. Benito Mussolini (1883–1945) 1927-ben a modenai *Biblioteca Estense* állományából két corvina-kódexet⁵⁶⁸ ajándékozott Magyarországnak. A velencei egyezmény (1932) az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Ausztriában maradt magyar kulturális javak átadásáról rendelkezett. Ennek keretében került a legtöbb, ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *corvina* Magyarországra.⁵⁶⁹

Az Európai Unióba belépett (2004) Magyarország azonnal elindított programja is a hírneves könyvtár darabjainak összeszedése volt, immár digitálisan – *Bibliotheca Corviniana Digitalis* –, azért, hogy a magyarság és a nyugati keresztény Európa történelmi összetartozását szimbolizálja. A *Bibliotheca Corvina* kódexegyüttes 2005-ben az UNESCO világemlékezet listájára is felkerült.⁵⁷⁰ Ennek nyomán az egyes könyvtárakban őrzött darabok újraértékelése, új vizsgálata, leírása is elkezdődött, amely kutatás eredményeit a *Supplementum Corvinianum* könyvsorozatban adtuk közre.

Díszített középkori kódexeket kiállítani mindig is hálás feladat volt. A szakemberek – filológusok, könyvtörténészek – igyekeztek/nek élni azzal a lehetőséggel, hogy a kéziratok bemutatása messze túlmutat a szakmai érdekeken, amelyek finanszírozását biztosan nem tudnák megoldani a kutatás tárgyához kötődő társadalmi és politikai üzenetek eljuttatása nélkül. Sőt, olyan nagy kiállítás megszervezésére is sor került, amelynek kezdeményezése kifejezetten a filológiai szakmák összefogásának eredménye volt.

Az első *corvina*-kiállítást 1877-ben szervezték, akkor, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum bemutatta azt a 35 kódexet, amelyeket II. Abdul Hamid szultán ajándékozott a pesti egyetemistáknak.⁵⁷¹ Ennek a szultáni gesztusnak, illetve a kiállításnak jelentős volt a sajtóvisszhangja, sorra jelentek meg a kódexek eredetét vizsgáló tanulmányok.

⁵⁶⁷ HEVESY 1923. Népszerűsítő cikkek is megjelentek, mint például SCHÜTZ 1934).

⁵⁶⁸ Vö. CSONTOSI 1891a.

⁵⁶⁹ Vö. MAURER 2009, 175–183.

⁵⁷⁰ Ebből az alkalomból Münchenben, a *Bayerische Staatsbibliothek*ban kiállítást rendeztek, ennek katalógusaként is értelmezhető az ott őrzött *corvinák* új leírása: FABIAN–ZSUPÁN, hrsg. *Münchener Corvinen*, 2008.

⁵⁷¹ Vö. ERŐDI 1877.

Az ezeréves Magyar Királyság megünneplését előkészítő, a Habsburg-udvarral kiegyezett, egy új kulturális aranykort élő Magyarország kulturális szakemberei az Iparművészeti Múzeumban mutatták be a könyvművészet történetét, ezen belül a *corvinák* kiemelt helyet kaptak.⁵⁷²

A két világháború közti időszakban, különösen Hunyadi Mátyás születésének 500. évfordulója (1940) körül a *Bibliotheca Corvina* kutatása is lendületet kapott, azonban nagyobb kiállítások szervezésének nem kedvezett az idő. Elkészült viszont egy, az akkori bibliográfiai teljességet megcélzó könyvtártörténeti bibliográfia.⁵⁷³ Ennek megszületése gyakorlati és ideológiai szempontokból is a(z) oly sokszor félremagyarázott) klebelsbergi kultúrpolitika szellemében történt. „Kultúrfölény”-ünk bizonyítása a nemzeti létünk, létjogosultágunk bizonyításának (önmagunk és a világ előtt) egyetlen eredményes eszköze volt a Trianon utáni években.

A kommunista magyar állam – nyilván inkább kimondatlanul, mint kimondva – ugyanezen cél miatt tartotta fontosnak a hírneves könyvtár történetének folytonos bemutatását, de megjegyezzük, hogy 1963 után a Magyar Tudományos Akadémia reneszánsz kutatásokkal foglalkozó intézetei, különösen az Irodalomtudományi Intézet (Klaniczay Tibornak köszönhetően) alapvető dolognak tartották, hogy a nemzetközi reneszánsz kutatások eredményeit hasznosítva kerüljön sor akár kiállítás szervezésére, akár csak nagyobb könyvtörténeti monográfia kiadására. Csapodi Csaba és felesége, Csapodiné Gárdonyi Klára csaknem teljes életművel a *Corvina Könyvtár kánonját (mi a corvina?)* alkották meg úgy, hogy 1967-ben Erdélyben vándorkiállítást szerveztek,⁵⁷⁴ majd a teljes kódexanyagról díszalbumot adtak ki. Ennek a díszalbumnak az állam által támogatottan jelentős propaganda értéke is lett. Az 1967-es kiállítás-katalógus alapján kiadták franciául (1967),⁵⁷⁵ majd 1969-ben három impresszummal angolul,⁵⁷⁶ és egyszer németül.⁵⁷⁷ Ennek az albumnak a második bővített kiadása – úgy, hogy közben Csapodi Csaba kiadta a máig alapvető könyvét *The Corvinian Library: History*

⁵⁷² Kalauz 1882. Második, bővített kiadása: *Könyvkiállítási emlék 1882.*; Pulszky F.–Csontos 1882.,

⁵⁷³ Zolnai K.–Fitz 1942.

⁵⁷⁴ Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1967.

⁵⁷⁵ Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1967a.

⁵⁷⁶ Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969.; Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969a.; Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969b.

⁵⁷⁷ Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969c.

and Stock címmel⁵⁷⁸ – 1976-ban történt magyarul,⁵⁷⁹ 1978-ban németül,⁵⁸⁰ 1981-ben angolul⁵⁸¹ és lengyelül.⁵⁸² A harmadik kiadás (ismét csak bővítve az anyagot) 1981-ben jelent meg magyarul,⁵⁸³ 1982-ben franciául⁵⁸⁴ és németül.⁵⁸⁵

1977-ben Klaniczay Tibor megalapította a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot, amelynek *ars poeticája* a magyar és a nyugati tudományos műhelyek közti párbeszéd mentén való kutatómunka lett. Óriási horderejű volt, hogy Alsó-Ausztria az éves nagykiállítását (*Niederösterreich, Jahresausstellung*) 1982-ben Schallaburgban a Mátyás-kori magyarországi reneszánsznak, ezen belül a *Corvina Könyvtár*nak szentelte.⁵⁸⁶ Ez a kiállítási anyag került nagyrészt bemutatásra egy évvel később Budapesten, a Magyar Nemzeti Galériában.⁵⁸⁷ A tudományos érdeklődés – és ennek állami finanszírozása – lehetővé tette, hogy megjelenjen Vitéz János (1408?–1472) könyvtárának rekonstrukciója,⁵⁸⁸ hiszen ennek darabjai is kerültek a *Corvinába*. Ezek az évek fordulópontnak mondhatók a Hunyadi-, illetve a Jagelló-kor kutatásában, ekkor irányult a figyelem arra, hogy az 1490 és 1526 közötti időszak nem az általános romlásé volt, hanem a főúri és főpapi udvarok utánózták a Mátyás-kori kulturális mintákat.⁵⁸⁹ Ezt a munkát segítette az a légkör, amely ezeket az éveket jellemezte: a reneszánsz kutatók évi rendszerességgel találkoztak úgy, hogy a korszak minden szakembere jelen volt, a művészettörténészekről a jogtörténészeket át a könyvtörténészekig.

Hunyadi Mátyás halálának 500. évfordulójára így az Országos Széchényi Könyvtár nagyszabású kiállítással készülhetett, ráadásul erre az ünnepségre már az 1989-es politikai változások után kerülhetett sor.⁵⁹⁰ Ekkor jelent meg új, átdolgozott formában a Csapodi házaspár által hitelesnek elfogadott *corvinák* bemutatása⁵⁹¹ is.

A régió és Magyarország akkor a nemzetközi politikai figyelem középpontjában is volt, ennek következtében az egyébként talán kényelmességből bezárkózó nyugati kutatóműhelyek érdeklődése hirtelen megnőtt a kérdés iránt. Talán ennek is következménye az, hogy a belga I. Albert Királyi Könyvtár külön kötetet adott ki az ott

⁵⁷⁸ CSAPODI 1973.

⁵⁷⁹ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1976.

⁵⁸⁰ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1978.

⁵⁸¹ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1981.

⁵⁸² CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1981a.

⁵⁸³ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1981b.

⁵⁸⁴ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1982a.

⁵⁸⁵ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1982.

⁵⁸⁶ KLANICZAY T.–TÖRÖK–STANGLER, hrsg., *Schallaburg '82...*, 1982.

⁵⁸⁷ TÖRÖK GY., szerk., *Mátyás király...*, 1983.

⁵⁸⁸ CSAPODINÉ GÁRDONYI 1984.

⁵⁸⁹ MIKÓ 2009.

⁵⁹⁰ FÖLDESI–CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI–KARSAY, *Bibl. Corviniana*, 1990.; angolul: FÖLDESI–CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI–KARSAY, *Bibl. Corviniana*, 1990a.; Urbán 1990.

⁵⁹¹ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1990.

őrzött Mátyás-Missaléről,⁵⁹² 1994-ben az osztrák Nemzeti Könyvtár kiállítást rendezett gazdag *corvina*-anyagából,⁵⁹³ és Wolfenbüttelben 1995-ben külön kötetet szerkesztettek az egyébként 1989-es *cimelia*-kiállításuk *Bibliotheca Corvina* köteteiből.⁵⁹⁴

Ahogy említettem, az 1990. évi félévezredes ünnepségek részeként megjelent a Csapodi házaspár nagy *corvina*-albumának negyedik, bővített és javított kiadása.⁵⁹⁵ Így az életmű két alapköve, az 1973-as „*Library and Stock*”,⁵⁹⁶ és ez az összefoglalás a további kutatások kiindulópontja lehetett. A következő kiállítás anyaga – amelyre a Magyar Nemzeti Könyvtár bicentenáriuma került sor, 2002-ben – már a nemzetközi együttes gondolkodás jegyében állhatott össze. Ezért is követte a budapesti ünnepségeket egy nagyszabású kiállítás Modenában, a *Biblioteca Estense* épületében (*Nel segno del corvo*, 2002–2003).⁵⁹⁷ Ebből az alkalomból a magyar nemzeti könyvtár egy példányban kiadta az 1927-ben Mussolini által Magyarországnak ajándékozott két kéziratot, és a kiállítást megnyitó ünnepségen át/visszaadta a modenai polgároknak. Az olasz kiállításkatalógus tanulmányainak egy része magyarul is megjelent.⁵⁹⁸

Ezt követően az egykori *bibliotheca* darabjait őrző könyvtárak összefogásának eredménye lett, hogy az UNESCO világemlékezet-jegyzékre is felkerült a torzójában is csodálatos gyűjtemény. Elkezdődött a kötetek digitális másolatainak összegyűjtése. A 2007-ben Párizsban rendezett konferencia (*Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne*)⁵⁹⁹ már az új ünnepséget, Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulóját készítette elő (2008).

A magyar kormány ezt az évet „*A Reneszánsz Év*”-nek nyilvánította,⁶⁰⁰ valamennyi nagy múzeum, könyvtár Hunyadi Mátyásra emlékezett kiállításain. A konferenciákkal együtt 236 esemény zajlott le egy év alatt annak a gondolatnak a jegyében, hogy a Magyar Királyság fénykorában az ország a nyugat-európai országokéval konform intézményrendszert hozott létre, együtt lélegzett a nyugati kereszténység népeivel.

A *Bibliotheca Corvina* darabjai az Országos Széchényi Könyvtár, a Budapest Történeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállításain szerepeltek. Az elsőn Mátyás kancellárjának, tudománypolitikai tanácsadójának a könyvtára állt a közép-pontban, vagyis Vitéz János gyűjteménye (ennek néhány darabja később a királyi

⁵⁹² HOREMANS 1993.; HOREMANS 1993a.

⁵⁹³ GAMILLSCHEG–MERSICH–MAZAL, hrsg., *Matthias Corvinus*, 1994.

⁵⁹⁴ MILDE 1995.; Vö. ZSUPÁN–HEITZMANN, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014.

⁵⁹⁵ CSAPODI–CSAPODINÉ GÁRDONYI, *Bibl. Corviniana*, 1990.

⁵⁹⁶ CSAPODI 1973.

⁵⁹⁷ MILANO E., a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002.

⁵⁹⁸ MONOK, szerk., *A holló jegyében...*, 2004.

⁵⁹⁹ MAILLARD–MONOK–NEBBIAI, publ. par, *Matthias Corvin...*, 2009.

⁶⁰⁰ MIKÓ, ed., *Renaissance Year*, 2008.

könyvtárba került).⁶⁰¹ A Budapest Történeti Múzeum a hatalma csúcsán álló királyt,⁶⁰² míg a Nemzeti Galéria ennek kulturális politikája elnyúló hatását mutatta be.⁶⁰³ Az Országos Széchényi Könyvtár – Hapák József fotográfus minőségi fotóival – új díszalbumot is közreadott, a könyvtár történetét a legújabb kutatások eredményeit is feldolgozó szövegekkel.⁶⁰⁴ Ezekkel párhuzamosan a bajor Állami Könyvtár is kiállította az ott őrzött nyolc *corvinát*.⁶⁰⁵

A 2010 utáni magyar kulturális diplomácia, követve a gazdasági, úgynevezett „keleti nyitás” politikáját, egyre jobban figyel a magyarság keleti gyökereire, illetve arra, hogy Magyarország mivel járult hozzá az európai kultúrához, tudományhoz. A *Bibliotheca Corvina* darabjaiból 2014-ben kis kamarakiállításon azokat a kéziratokat mutatta be az Országos Széchényi Könyvtár, amelyeket Abdul-Aziz ajándékozott Ferenc József császárnak. Ettől függetlenül a könyv- és művészettörténeti kutatások is megérték arra, hogy a Mátyás-kori budai másolóműhely⁶⁰⁶ darabjait hangsúlyosan kiemelve mutassák be a korszak könyvkultúrájának gazdagságát. Az alkalmat erre a nagy király trónra lépésének 460. évfordulója kínálta.⁶⁰⁷

A történetünk itt ér vissza a kezdetekhez, Hunyadi Mátyás halálához. Ennek a 2018. évi kiállításnak a katalógusa „*Az ország díszére*” címmel jelent meg. Latinul: „*Bibliotheca pro decore Regni constructa*” – ahogy abban a megállapodásban áll, amelyben a Magyar Királyság főrendjei Mátyás törvénytelen gyermekének, Corvin Jánosnak tudtára adták, hogy nem fogadják el királyuknak (1490. július 4.). A könyveket pedig, amelyeket a budai könyvtárból elvitt, vissza kell adnia. Az ország akkori vezetői tehát úgy gondolták, a sok pénzbe került *Bibliotheca Corvina* áldozat, „*pro decore Regni*”. Anyagi áldozat, de büszkeségünk alapja.

A hatalom birtokosai talán sohasem gondoltak róla mást. Magam csak remélem, hogy nekünk, a XV. századi humanisták kései utódainak, ahogy történelmünk minden korszakában más és más hangsúllyal, a *Bibliotheca Corvina* az európai nyugati keresztény kultúrát jelenti azzal a kereszténységértelmezéssel, hogy az egy gondolkodási mód, egy, a kulturális örökséghez való sajátos viszonyulási forma. Olyan, ami minden jelenkori probléma megoldásának lehetőségét a teljes európai kulturális és tudományos örökség áttekintéséből gondolja megtalálni.

⁶⁰¹ FÖLDESI, szerk., *Csillag a holló...*, 2008.; FÖLDESI, ed., *A Star...*, 2008.

⁶⁰² FARBAKY–SPEKNER–SZENDE–VÉGH, szerk., *Hunyadi Mátyás...*, 2008.; FARBAKY–SPEKNER–SZENDE–VÉGH, eds., *Matthas Corvinus, the King...*, 2008.

⁶⁰³ MIKÓ–VERŐ–ÁCS P., szerk., *Mátyás király...*, 2008.; MIKÓ–VERŐ–ÁCS P., szerk., *Mátyás király...*, II., 2008.

⁶⁰⁴ MIKÓ 2008.; MIKÓ 2008a.

⁶⁰⁵ FABIAN–ZSUPÁN, hrsg., *Münchener Corvinen*, 2008.

⁶⁰⁶ ZSUPÁN–FÖLDESI, ed., *Budai műhely*, 2018.

⁶⁰⁷ ZSUPÁN, szerk., „*Az ország díszére*”, 2020.

Függelék

Jegyzetek Luigi Ferdinando Marsigli bolognai hagyatékából (BUB MS)⁶⁰⁸

*Fondo Marsigli 85 F*⁶⁰⁹

Discurso alla libreria famosa di Buda, da tradursi in Latino e preporsi all'Elencho già cominciato, dei libri MS Orientali, che si conservato della Libreria dell' Ill.mo Eccell. mo Sig.r Luigi Ferdinando Co. Marsilli quando quello sarà terminato (sine dato) Fol. 1r–14v (Fol. 15r–v vacat), nagyobb részben Marsigli autográfja

E mellett, ismeretlen kéz másolata: Fol. 16r–22r:

„Catalogus Librorum in Arce Budensi repertorum anno 1686”⁶¹⁰

⁶⁰⁸ MONOK 2009, 88–95.

⁶⁰⁹ SZILÁDY 1898 és VERESS 1906 is említi.

⁶¹⁰ Ennek a katalógusnak a bolognai kettőn kívül van még kettő korabeli másolata: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, s. n. 370.; Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 13. Ext. 2^a; Bologna, Biblioteca Universitaria, Fondo Marsigli, 85 F, Fol. 16^r–22^r; 2. példány: Fondo Marsigli, Cod. 2951. Fol. i^r–q^v; Talán a bécsi alapján készült első két kiadása (PFLUGIUS 1688a; PFLUGIUS 1688b), amelyet követett az 1703-as (PFLUGIUS 1703), illetve erről készült az ADATTÁR 13/4 közlése is (BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VISKOLCZ–ZVARA, ADATTÁR 13/4, 2009, 139–151). Pflugius 1688a alapján újra kiadta KOVÁTS MARTINYI, *Fragmenta*, II., 1809, 25–45. *A bolognai 85 F példányt adta ki Frati 1893. Az egész könyvanyagot és a történetet elemzi CSAPODI 1984.*

Ezt a diszkurzust idézi tartalmilag röviden Ercole Ricotti:⁶¹¹

„Nel 1685 la diligenza da lui usata nel ridurre a difesa la città di Strigonia ossia Gran nell’Ungheria inferiore, gli fruttò il grado di luogotenente colonello. Con questo grado ritornò all’assedio di Buda; dove il suo ingegno e il suo coraggio riuscirono molto proficui. Fu anche suo il parere di darle un assalto generale; il che venne eseguito felicemente. Avresti allora non senza meraviglia mirato il Marsigli superare il dolore di una grave ferita, e fra il tumulto dei cobattenti, di sotto alle macerie, di mezzo alle fiamme aprirsi la strada alla biblioteca Corvina per salvarne i preciosi codici, di cui più tardi arricchiva il patrio Istituto.”

A kivonatra hivatkozott aztán Alfredo Reumont, és erre (nehogy félreértés legyen) Ercole Ricotti reagált úgy, hogy kiadta szöveg szerint az olasz discorso Budára vonatkozó részét (Fondo Marsigli 85 F, Fol. 5v–9v).⁶¹²

*Fondo Marsigli 85 E*⁶¹³

Lettera di Prefazione a Mons. Ill.mo Passionci, che dovrà poi passare alle mani dell’Ill.mo Sig. Abbate Assemani per tradurla in latino da stampare alla testa dell’Ellenco dei libri esotici che sono nell’Istituto – Marsigli autográfja, kiegészítve és összefirkálva más kéz által. Címlap+Fol. 1r–17r

Ennek (85 E) fordítása: Fondo Marsigli Cod. 2951

Index librorum Bibliothecae Marsiliana Graecorum, Latinorum, Hebraicorum, Arabicorum, Turcicorum et Persicorum, nec non Ruthenico et Illyrico sermone, tum manuscriptorum, tum impressorum, quos excellentissimus Dominus Comes Aloysius Ferdinandus Marsilius Bibliothecae Instituti Scientiarum Bononiensis addixit. In septem partem divisus. Opera Josephi Simonii Assemani, Sacrae Theologiae Doctoris, et linguarum Orientalium in Bibliotheca Vaticana scriptoris, et in Collegio Urbano de Propaganda Fide Professoris.

Itt van Marsigli levele (85 E) kéziratos latin fordításban (de végül nem jelent meg), és az 1686. évi budai katalógus egy újabb másolata. A kötet elejére levelek lettek kötve, ezeket betűkkel paginálták. Marsigli levele Fol. a^r–h^r, a katalógus: Fol. i^r–q^r

⁶¹¹ RICOTTI 1845, Capitolo sesto: *Vita del conte Luigi Ferdinando Marsigli*, p. 295–296.

⁶¹² REUMONT 1879, majd RICOTTI 1879.

⁶¹³ SZILÁDY 1898 és VERESS 1906 is említi.

Marsigli levelének latin szövegét Victor Rosen⁶¹⁴ adta ki könyve előszavában, és a Budára vonatkozó részt az erdélyi történettel, hogy Marsigli valamelyik Bethlen Elekkel beszélt Apafi Mihály corvina-szerzéséről, kiadta Szilády Áron is.⁶¹⁵

Az olasz levelet tartalmilag kivonatolja Giovanni Fantuzzi:⁶¹⁶

„Fu superata la piazza, battuto nuovamente, e disperso il primo Visire, posto a fil di spada il presidio, e la città tutta alla fiamme. Funesto frutto della vittoria; ma altro assai migliore per se ne colse il Marsigli. L'amore dello studio avea sempre accompagnato fra lo strepito delle armi questo valoroso soldato, l'avea sollevato fra le fatiche del campo, ed occupato nell'ozio dei quartieri d'Inverno.

Erano per lui i libri, e la spada un eguel oggetto di virtuosa passione: perciò informato dalla lettura, e dalle notizie dei letterati esservi stato un tempo in Buda una famosa biblioteca di Libri Orientali, divenne affanoso per lo pericolo di spoglie così preziose.

Il giorno seguente alla resa della piazza, corse sollecito al supremo Generale per ottenere la permissione di colà entro portarsi. Ottenutala non lo trattenne nè la debolezza delle sue forze, nè il dolore, che tuttavia sentiva delle sue ferite. Fra le fiamme, i cadaveri, e la calca di coloro, che tutt'altro cercavano, si mise in traccia di questi libri.

Di primo slancio si gittò dentro ad una Moschea, che al tempo, che quella piazza fu in poter dei Cristiani, era Tempio sacra Dio, e Metropolitana di quella Città, ed era fortunatamente restata illesa dalle fiamme. S'introdusse in due piccole camere, che trovò all'intorno guarnite di libri, in mezzo a' quali era stato poc' anzi decapitato dai Soldati Cristiani il supremo Ministro. Ne sece quello spoglio maggiore, che potè accomodarsi con la difficoltà del trasporto in quella confusione di cose.

Indi si trasferì ad altra Moschea, la quale gli somministrò non minor preda. Passò agli alloggiamenti degli Ebrei attualmente alle amni dei soldati, e che trasportando le ricchezze, che vi trovavano, ben volentieri cedevano al Marsigli i libri, spoglia per loro inutile, e che non conoscevano.

Erano questi molti bensì, e diversi libri, che rinveniva qua, e là sparsi il Conte Luigi, ma non erano l'intera biblioteca, della quale andava in traccia. Si volse perciò al Castello, dove era il Palazzo, era fu già del re d'Ungheria, e si lusingò d'ivi trovarla. Il luogo era stato diroccato dal canone, e dalle bombe. Fra quelle ruine penetò sotto certi volti di pietra, che allora servivano ad uso

⁶¹⁴ ROSEN 1885.

⁶¹⁵ SZILÁDY 1898, 134–135.; magyar fordítása ennek a résznek: ÁBEL 1880, 170–173.

⁶¹⁶ FANTUZZI 1770, 53–56.: 1686, Buda.

di magazzino di zappe, badili, mannaje, ed altri attrezzi di guerra. Osservò fra quegli arnesi alcune casse, che aperte avevano delusa l'avidità dei soldati, e vide alquanti volumi qua, e là gittati in contrassegno della lor rabbia.

Fu la sua allegrezza corrispondente all'idea, che avea formata di quella biblioteca. La credette una spoglia di diritto del Principe, e spedì avviso al Conte Rabatta Generale Commissario dell'Esercito, acciocchè inviasse uno dei suoi a porle in sicuro. Fratando il Marsigli si approfittò d'alcuni manoscritti come gli vennero alle mani, consegnano il rimanente al ministro. Ma questa sì famosa raccolta non esisteva più che nella fama, e nella relazione degli Autori, e giunte le casse di quei libri a Vienna, non vi si trovò che un imperfetto avanzo delle varie vicende, che quella biblioteca avea sofferte.

In questa occasione il Marsigli stese una dissertazione sopra le reliquie della famosa Libreria Corvina ed vivi prende occasione di parlare di tutti gli avanzi di Librerie antiche, le quali può verisimilmente credersi, che rimangato nell'Imperio Ottomano, e pensò ancora di darla alle stampe, ma tutt'ora resta inedita fra' suoi manoscritti Capsula 3. segnata 85 E.

La suppellettile ammassata allora di manoscritti, fu poi di molto accresciuta in altre simili congiunture. Moltissimi ne acquistò col denaro; non pochi per la liberalità degli amici; altri gli furono offerti in omaggio al suo merito. Tutti poi passarono a formare uno dei maggiori pregi della biblioteca dell'Istituto.

Tutto ciò, che quì sopra si è detto, rilevasi dalle memorie, e dalla lettera a modo di Prefazione, che il Conte Luigi scrisse a Monsignor Passionei, e che dovea poi passare alle mani dell' Abbate Assemani per tradurla in latino da stamparsi alla testa dell'Indice de'Libri Esotici, che sono nell'Istituto. Come altresì da altre lettere precedenti rilevasi, che l'Indice di questi libri fu stampato a Vienna l'anno 1702 per opera di Michele Tolmar(!), ma fu lasciata la stampa imperfetta, perchè Leopoldo Cesare impiegò questo Soggetto per Residente alla porta Ottomana.⁶¹⁷ Questo indice, dice il Conte Luigi, servì moltissimo, all'Abbate Assemani per la sua Biblioteca Orientale. Era esso un Libro diviso in tre Tomi, che formava il catalogo per più secoli di tutti gli Scrittori Arabi, Persiani, e Turchi sopra tutte le materie. Questi tre Tomi per ordine di Nostro Signore furono trasportati a Roma, e copiati, indi rimandati gli originali a Bologna, si conservano tutt'ore nell'Istituto. MSS Capsula 3. fascicolo E segnato 85.

⁶¹⁷ Erről az üggyről nem találtam semmi szakirodalmat. Giuseppe Fumagalli is csak azt rögzíti, hogy Marsigli írt egy bevezetést, levél formájában, ezt elküldte Assemannak, amit ez utóbbi latinra fordított, de végül nem jelent meg. Vö. FUMAGALLI 1915, 1.

Ludovico Frati, látva a nagy érdeklődést Marsigli budai könyvszerzésével kapcsolatban (hivatkozik is Ricotti és Reumont írásaira), az olasz levél (85 E) Budára vonatkozó részét betűhív átírásban idézi. Az egész kiadta Albano Sorbelli 1930-ban.⁶¹⁸ Veress Endre ismerte a XIX. századi második felének olasz szakirodalmát, így nem is lépett tovább, vagyis annak ellenére, hogy külön írt a Fondo Marsigli 1079-ről (Manoscritto in lingua Tedesca trovato nella Biblioteca di Buda),⁶¹⁹ sem a német kéziratokat nem kutatta tételesen, a görög és a keleti ügyeket pedig (nyilván a nyelvi kompetencia hiánya miatt) teljesen kikerülte.

Fondo Marsigli, 595 Y 3

Fol. 1r–9v. Marsigli keleti könyveinek összeírása: „Catalogus librorum Orientalium”

Fol. 10r–v vacat

Fol. 11r–12v: Trinch Meunet Aga (livornoi konvertita) által lopott görög kódexek felsorolása.

Fol. 13r–15r. „Elenchus Librorum Latinorum”

Ezeket hozzákötötték:

Elenchus librorum orientalium manuscriptorum videlicet Graecorum, Arabicorum, Persicorum, Turcicorum, et deinde Hebraicorum, ac antiquorum Latinorum, tum manuscriptorum, tum impressorum a Domino Comite Aloysio Ferdinando Marsigli... partim in ultimo bello Turcico, et partim in itinere Constanipolim suspecto collectorum, coemptorumque, opera Michaelis Talman, Viennae Austriae, 1720, Susanna Christina, Matthaei Cosmerovii vidua, in fol. – Talman nem foglalozik a provenienciával.

Ennek a Szilárdy és Veress által nem ismert kéziratnak több érdekessége van. A livornói renegát ugyanis sok, a feljegyzés szerint 200 görög kódexet lopott el a szultán gyűjteményéből. Ezeket eladta, részben a francia követnek, Girardinnek,⁶²⁰ részben Marsiglinak.⁶²¹

⁶¹⁸ SORBELLI 1930, 173–183.; a magyar szakirodalomban az illír ügyek miatt idézi BENE 2006.

⁶¹⁹ És rögtön jelezte, hogy csupán egyetlen levélminta a latin formulás könyvből német, a többi latin. VERESS 1906, 31–32.; FRATI 1909, Nr. 583. is latin kéziratként írja le.

⁶²⁰ A KERESKES D., kiad., Girardin, 2007 naplójában erre nem történik utalás, de érdemes körülnézni Párizsban.

⁶²¹ BERNASCONI 2006, 254–268.

A másik érdekesség a latin könyvek elenchusa. Az első hat tétel bizonyítottan Budáról való. Szilády és Veress írásai alapján Csapodi Csaba is foglalkozott velük.⁶²² A három nyomtatvány mindegyike megvan a bolognai Egyetemi Könyvtárban, de nem budai példányok. Miután a duplumok többször eladásra kerültek, könnyen lehet, hogy a sérült budai példányoktól vált meg a könyvtár.

Elenchus Librorum Latinorum⁶²³ I.

Nicolai de Lyra Postillae in Quatuor Euangelia

Eiusdem in XIV Epistolas Pauli

Eiusdem in Actus Apostolorum

Eiusdem in Epistolam Canonicam Jacobi

Eiusdem in duas Canonicas Petri

Eiusdem in duas Canonicas Joannis

Codex in fol. magno, mutilus initio et fine scriptus iussu Egidij Cartularij Bononiensis per Henricum de Colonia anno Domini 1462 die 2 Junij, ut liquet ex Annotatione quae legibus ad calceri commentariorum in Euangelia (SZILÁDY 1898, 136.; FRATI 1909, Nr. 563.; CSAPODI 1973, Nr. 446.; CSAPODI 1984, 40. Nr. 17.)

II.

Lexicon Latinum manuscriptorum in folio.

(SZILÁDY 1898, 136.; VERESS 1906, 37.; FRATI 1909, Nr. 515.: „Lexicon medicum, in quo praesertim peregrina vocabula declarantur. Optabat Galenus discere et dicere posse”; CSAPODI 1973, Nr. 855.; CSAPODI 1984, 40. Nr. 15.)

III.

Diuisio agrarum spectantium ad varias Hungariae Ecclesias ab anno Domini 1500 ad annum 1527 Codex ms. in folio (SZILÁDY 1898, 136–137.; VERESS 1906, 37–38.; FRATI 1909, Nr. 383.; CSAPODI 1973, Nr. 805.; CSAPODI 1984, 39. Nr. 9.)

⁶²² CSAPODI 1973.

⁶²³ BAJÁKI–BUJDOSÓ–MONOK–VISKOLCZ–ZVARA, ADATTÁR 13/4, 2009, 152–153.

IV.

Variae quaestiones Anonymi de Augustissimo Altaris sacramento. Codex ms. in 4 mutilus initio (SZILÁDY 1898, 137.; FRATI 1909, Nr. 664.; CSAPODI 1973, Nr. 951.; CSAPODI 1984, 41. Nr. 21.)

V.

Anonymi tractatus de Auctoritate Papae

Petri de Valfredinij ad Sigismundum Imp(eratorem) Epistola

Codex in 4° qui ad Praedicatores Vornathiae spectabat, ubi adnotatum ad marginem folij primi (SZILÁDY 1898, 137.; FRATI 1909, Nr. 725.; CSAPODI 1973, Nr. 784.; CSAPODI 1984, 39. Nr. 8.)

VI.

Anonymi Expositio in Regulam S. Francisci

Registrum super omnes Sacrae Scripturae Libros

Codex ms in 4° qui olim ad Bibliothecam Matthiae Corvini Hungariae Regis pertinebat (SZILÁDY 1898, 138–139.; VERESS 1906, 38–39.; FRATI 1909, Nr. 400.; CSAPODI 1973, Nr. 167.; CSAPODI 1984, 39. Nr. 6.)

XX.

Lexicon Graeco-Latinum, impressum Venetijs apud Alexandrum Brucium 1545, in fol. desideratur primum folium. (BUB A VI. C. III. 4.: az ezen a jelzetem lévő nem Marsigli példány; a meglévő teljes, nincsen hiány – a címlap tényleg hiányozhatott, mert a kolofonban van az 1545., a címlapon 1546. A katalógusok szerint a kötetet Arnoldus Arlenius állította össze. Az alább felsorolt szerzők műveit az egyes fejezetek említik mint forrást a kötet összeállításához.)

Cyrilli opusculum de Dictionibus, quae accentu variant significatum

Ammonij de similitudine ad differentia dictionum

De re militari ueterum, et nominibus praefectorum Libellus

Orbicij de ordinibus exercitus

In quibus dictionibus addatur, uel abijcitur, ex Cherobosco

Quod uerborum canones omnium exacte inuestigatri non possim ex eodem

De proprietate Linguae Graecae, ex Joanne Grammatico, Plutarcho et Corintho

De passionibus dictionum, ex Tryphone Grammatico

De verbis anomalis

De inclinatis, encliticis et synencliticis

De mensibus, ex Philippo Melanchtone

XXI.

Homeri Vlissaea

Eiusdem Batrachomyomachia

Eiusdem Hymni XXXII.

Codex in 8o impressus Florentinae in Aedibus haeredum Philippi Iuntae anno a Virginis nuncio 1519 (BUB RARO A 56 – nem Marsigli példánya, mert benne van Charles Stanhope, Earl of Harrington (1753–1829) ex librise)

XXII.

Hesiodus Graeco-Latinus, cum Annotationibus Georgij Henischij Bartfeldensis

Codex in 8. impressus Basileae in Officina Oporiana anno 1580 (BUB A V. AA. 6.18 – nem hiszem, hogy ez a példány Marsiglié volt, bejegyzése: „Andreas Adolphus Argentoratensis est verus hujus libri possessor anno 1581”)

Batthyány Ignác és Anselme Berthod OSB levélváltása a besançoni corvinákról

Batthyány Ignác érdeklődő levele:

Au Reverend B[erthod]

Le Reverend Père D[om] Berthod de la Congregation de S[ain]t Vanne⁶²⁴
Bibliothecaire à Besançon dans la Franche Comté

Romae, 22. febr[uarii] [1]764

Admodum Reverende Pater,

Ad litteras incogniti haerens quaevis, quo duce hae ad te pervenerint? Duce Mabillonio,⁶²⁵ illo ordinis tui⁶²⁶ illustri membro: hic mihi te scribendi occasionem dedit, et bene sperare jussit ea a te humanitate suscipiendas has meas, qua is in Monasterio Vestro⁶²⁷ acceptus est; non quidem quod parem mihi tribuam eruditionem, haec enim vel ab invitis extorquet aestimationem, sed quod ejus suam exemplo facilem Ordinis Vestri ad adjuvanda studia aliena voluntatem. Vos enim, qui quondam bonas artes apud vos solos delitescerent infelicia, ne penitus interirent, conservastis tempora, nec nunc, cum jam melius de artium studiis agitur, cessatis ea opera, studio, humanitate, benevolentia vestra fovere. Jam ad rem.

Bibliothecam Regiam Budensem Mathiae Hungarorum Regis Corvinam ab eo dictam, unam ex celeberrimis fuisse coevi scriptores fidem faciunt: direptam hanc dolemus, et in varias distractos partes libros ejus; unde non pauci custodiuntur in

⁶²⁴ A besançoni szellemi élet korszerű bemutatásáról lásd GRESSET 2002. Dom Anselme Berthod OSB (1733–1788) kapcsán itt: 38.

⁶²⁵ Jean Mabillon OSB (1632–1707).

⁶²⁶ A bencések.

⁶²⁷ Abbaye des Bénédictins de saint-Vincent à Besançon

Vaticana, aliqui in Windobonensi, nonnulli in Granvellana,⁶²⁸ in Vestra etiam Vesontionensi⁶²⁹ Bibliotheca a se visos aperit Mabillonius in Itinere Germanico,⁶³⁰ et quo hoc meae Epistolae argumentum natum est.

Cum Hungarus sum, et cum viris eruditis societatem inierim ad excutiendas Hungariae tam sacras, quam profanas antiquitates, ad studiorum meorum rationem pertinet, in supra laudatos libros inquirere. Te igitur per bonum litterarum amorem quam maxime rogatum volo, ut studia mea adjuves ad ea quae sequuntur pro humanitate tua respondendo 1mo num adhuc tales MSS codices apud vos sint? 2do quot, qualesque illi sint? 3^{io} quam antiqui? His si adjeceris colligationis, et codicum formam, et quae initio MSS a nonnullis librarijs praefigi solent, uti et ea, quae ad calcem adjecta inveneris, immortale mihi praestabis beneficium. Multa sunt, quae a te nunquam visus, nihil de te meritis exigo, sed nihil est, quod a tua non sperem benevolentia, huic meae conceptae spei si responderis habebis me dum vixero ejus praeconem qui sum tibi, tuoque ordini.

Servire paratissimus
Ignatius Salesius Comes de Batthyan
S[ancti] Georgij de Ják Abbas

Mai lelőhelye: Besançon, Bibliothèque municipale, MS 613, fol. 241r–v.

Anselme Berthod OSB válaszeveleének fogalmazványa:

Bisuntii⁶³¹ 1. Junii 1764.

⁶²⁸ Antoine Perrenot de Granvelle (1517–1586) – egy személyiségét bemutató kiállítás: REIBEL–MUCCIARELLI–REGNIER, sous la dir. de, *Antoine Granvelle*, 2017.; könyvtáráról lásd Bibliothèque des Granvelle 2014; BOOKER 2014; BOOKER 2015; WAILLE 2017.

⁶²⁹ Vesontionensium = Besançon

⁶³⁰ MABILLON–GERMAIN 1685, 7–8.; MABILLON–LAUNOY 1717, 6.; MABILLON 1723, 1–2.: Egy Besançonban, Jean-Baptiste Boisot (1638–1694) bencés bibliofil *museum*ában lévő római kori feliratot írnak le, majd: „Hoc marmor, quod prope amphitheatrum Vesontionense erutum est, nunc in Museo Boisoti jam laudati Abbatis visitur cum alio item marmore, variisque cimeliis et numismatibus, quae hic recensere non vacat. Iter ejusdem libros multi sunt ex bibliotheca Granvelliana, quidam etiam codices elegantissime scripti, ex Budensi bibliotheca Mathiae Corvini Hungariae Regis in Granvellanam transportati. ... Ex Budensibus insignes sunt membranei codices *Lactantii de Religione*, *Titi Livii* secundum volumen ex tribus, quorum alia duo ex Florentino exemplari descripta sunt anno M CCCC XXV.” Jean-Baptiste Boisot Besançon városnak adta könyvtárát, ezzel őt tartják a nyilvános könyvtár alapítójaként. WALLASZKY 1769, 79. összefoglalóan idézi ezt a passzust, de ő jelzi is, hogy JUGLER–STRUVE 1754, 178. oldalról veszi az információt. CSAPODI 1973, 268 (Nr. 383.) viszont Wallaszkyt idézi, de nem tudom honnan véve az információt, kiegészíti az idézetet Mabillonra vonatkozóan, állítva, hogy ő 1683-ban írta volna. 1683-as kiadását a jelzett és idézett leírásnak nem ismerem.

⁶³¹ Bisuntium = Besançon

Eruditissimo viro D[omi]no Comiti de Bathian abbati de Jach in Hungaria

Eruditissime Comes et Abbas,

Etiam si mihi nihil fuerit optatius quam ut primum abs te ipso devotissimus cognoscerer, nihilominus quae ad obsequium promptum pertinent ea aliquando praetermisi, sed non ex composito; forte enim evenit ut cum ad me tuae perlatae fuerint litterae tantis implicarer negotiis ut nec tibi nec mihi satisfacere licuerit. Moram igitur, ne res malae menti, cum quae tibi utilia sunt, mihi jam nulla gratiora videantur. Jam ad rem.

Manuscripti Codices a Budensi bibliotheca in Granvellanam exportati quos in Museo Domini Boisot vidisse testatur Mabillionius noster⁶³² adhuc in bibliotheca nostra publica etiamnum sedulo asservantur.

Primus in fol[io] maj[ori] qui inscribitur, Lactantius *de falsa Religione*⁶³³ notatu dignus tum eximia litterarum concinnitate, tum elegantia membranae Lactei Coloris. Prima pagina topico limbolarius circum ornatur et in inferiori parte exhibet insignia quae numero 4° descripsi. Scriba celavit nomen suum tum in capite tum in fine operis. Ex integro renovata compactio est ut constat comparisonem antiquarum colligationum.

Secundus codex cui titulus Tito[!] Livii Patavini historiografi[!] excellentissimi *de secundo bello punicho liber*,⁶³⁴ membraneus est in fol[io] maj[ori]. Viticulae hujus genios et pavones exhibent, decasque n[...?]. Sub fronde viridi tuto pascentes et in inferiori parte insignia num[erorum?] expressa. Lignea compactio, incor[r]upte et parum solerter elaborata. Nihil speciosum exhibet praeter duo insignia in utraque adversa part[e] quae videtis num[eri] 3° et 4°. Sequentibus verbis clauditur codex

Johannes Cruder Theutonus haud ignobilis scriptor
Decadem tertiam Titilivii clarissimi historici scripsit

In compagine interiori parte dextra haec leguntur, *Ag[us]t[us?] Libre[?]*, ex parte sinistra *Johannes Neuen*. Sed diversa et recentiore ma[nu?] exarata.

Duos alios Titilivii codices, ex vetustissimo Florentiae exemplari descriptos ad Corvinam bibliothecam similiter pertinuisse, insinuat Mabilonnius[!],⁶³⁵ differunt

⁶³² MABILLON–GERMAIN 1685, 7–8.

⁶³³ CSAPODI 1973, 268 (Nr. 383.) nem tartja autentikus *corvinának*. MADAS 2009 nem is szerepelteti. WAILLE 2017, 180–181, Nr. 1413.

⁶³⁴ CSAPODI 1973, 276 (Nr. 403.) nem tartja autentikus *corvinának*. MADAS 2009 nem is szerepelteti. WAILLE 2017, 183–184, Nr. 1423.

⁶³⁵ MABILLON–GERMAIN 1685, 8.

tamen ab illo de quo supra 1° colligationis natura et scriptoris diversitate, 2° praestant elegantia et litterarum concinnitate, 3° insignibus et viticulis carent. Uterque formam habet folii majoris et terminatur sequentibus verbis, *Joannes a. f. clarissimo viro Cosmo Medici ex vetustissimo exemplari hoc opus transcripsit anno M^oCCC^oXXV ex his duobus ultimus codex anno 1427 ab eodem descriptus est.*

Alium insuper habeo prae manibus MSS^{tum} in 4° aut folio min[ori]. Codicem a Mabillonio omissum cui titulus Dionisii Areopagite Atheniensis episcopi *de Coelesti Hierarchia ad Timotheum Episcopum Ephesi liber* etc.⁶³⁶ Hunc ad Corvinam pertinuisse certum est [ez utóbbi két szó áthúzza, helyette írva:] juvat scripto tradiderunt ii quos penis fuit. Ipsorum verba exhibenda sunt. In interiori figurae[?] Colligationis parte sinistra legitur.

Sum Marci Singkhmoser in Iufal Cons[iliarii] et Secr[etar]ij latini Sacrae Rom[anae] et Regiae M[a]iestatis⁶³⁷ ex dono quondam Mag[ist]ri Joannis Mariae Malvetii⁶³⁸ mihi anno salutis 1550 Constantinopoli facto

et inferius

Ex libris Bibliothecae[!] Buden[si] sereni[ssimi] quondam Regis Mathiae a Turcis direptae.

tum in 1^a pagina additur diversa manu

Alphonsi de Gamch[?Gamitz?]⁶³⁹ fortune ad coetera 1573 Emptus Vienne mense Martii

Viticulis ornatur in fronte et in ima pagina, insignibus num[er]i 5° appositis. Ligneae compactio est, pelle vestita et variis confusioque modis elaborata.

⁶³⁶ CSAPODI 1973, 208 (Nr. 231) autentikus *corvinaként* írja le. Ezt MADAS 2009, 54 (Nr. 50.) is megerősíti. WAILLE 2017, 198–199, Nr. 1485.

⁶³⁷ Marcus Singhmoser (1518/23–1569) I. Ferdinánd latin, majd I. Miksa császár személyi titkára volt, s Oláh Miklóssal is jó hivatali és tudományos kapcsolatot ápolt. Zsámboky János is kötelezőnek érezte, hogy Bonfini-kiadásából küldjön neki egy példányt. A szakirodalomban lévő bizonytalanság a humanista származásáról ennek a bejegyzésnek az alapján eldől, valóban a dél-tirolai Juvalba Hall im Tirolból elszármazott Singkhmoser volt (vagyis nem sváb). Vö. GROSS L. 1933, 403–407; Paul MOELLER, *Marcus Singhmoser, The Contributions to History by a Secretary of Ferdinand I.* <https://paulkarlmoeller.wordpress.com/article/marcus-singkhmoser/>; ALMÁSI G. 2009, 131–137, Courtiers of Learning. Egy könyve Oláh Miklóshoz került, onnan az Esterházy-könyvtárba: MONOK-ZVARA 2020, 102 (Nr. 342.)

⁶³⁸ Ioannes Maria Malvetius (Gian Maria Malvezzi, †1554/55), I. Ferdinánd császár konstantinápolyi képviselője 1547–1554, Komáromban, börtönben halt meg. Lásd TÖRÖK P. 1929; Nehring, hrsg., *Austro-Turcica 1541–1552*, 1995; PAPP S. 1999; TÁTOR 2009; SEVERI 2015.

⁶³⁹ CSAPODI 1973, 208 (Nr. 231) Alphonsus de Gamitzként említi – személyét nem sikerült azonosítani. WAILLE 2017, 198–199, Nr. 1485. átvette az Alphonsus de Gamitz formát, a személyt ő sem identifikálta.

Quorum omnium codicum antiquitas ultra 14. et 15. saeculum, id est ante Mathaei Corvini aetatem non repetenda mihi videtur. De istis meis conjectationibus tu ipse videris, cuncta enim tibi et viro eruditissimo lubens permitto.

Ampla nobis est codicum latinorum, tum graecorum praes[...] pretiosa supellex. Hos omnes a D[omi]ni Boisot liberalitate acceptos tenemus ea conditione ut publicis juris fierent; utrum ad Bibliothe[cam] Budensem pertinuerint ignotum prorsus. Sunt et alia Granvellanae administrationis monumenta quae nunc eludicare aggred[...] quae et his forsán ad rem tu[am] quae fortassis ad rem tuam faciunt.

Si sors aequa consiliis majorem copiam Corvinorum codicum objecisset[?] non fallerem opinionem spemque tuam. De ceteris[?], siquid curae meae opus est ac diligentia ita providebo ut neque devotus, neque amantior quisquam; denuo sic existimes, velim qui tibi sum

[A levél előzetes vázlat, az elküldött változatot nem ismerjük.]

Mai lelőhelye: Besançon, Bibliothèque municipale, MS 613, fol. 242r–243v.

Rövidítések és rövidítve idézett szakirodalom

- App. H.
Apponyi Hungarica, OSZK
BMC
British Museum Library Catalog
BM
British Museum Library
BSB
Bayerische Staatsbibliothek, München
BUB
Biblioteca Universitaria di Bologna
HAB
Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel
MS
manuscriptum
MSS
manuscripta, manuscriptorum, manuscriptis
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
ÖNB
Österreichische Nationalbibliothek Wien

Ábel 1880

Ábel Jenő, *A Corvina történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 5 (1880), 170–173.

Ábel 1883

Ábel Jenő, *Corippus Joannisáról*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 7 (1883), 948–950.

Ábel, kiad., *Olaszországi XV. századbeli...*, I, 1890

Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei, közread. Ábel Jenő, Budapest, MTA, 1890 (Irodalomtörténeti emlékek, I.)

Ábel–Hegedűs I., ed., *Analecta nova*, 1903

Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, Iussu Academiae Scientiae Hungaricae ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentarii edidit partimque auxit Stephanus Hegedűs, Budapestini, MTA, 1903.

Adamska–Mostert, eds., *The development...*, 2004

The Development of Literate Mentalities in East Central Europe, ed. by Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout, Brepols, 2004.

ADB 1875(–1912)

Allgemeine Deutsche Biographie, Band I(–LVI), hrsg. durch die Historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften, Leipzig, Duncker und Humblot, 1875–1912.

Affò 1781

Ireneo Affò, *Memorie di Taddeo Ugoletto Parmigiano bibliotecario di Mattia Corvino*, Parma, Stamperia Reale, 1781.

Aicher 1676

Otto Aicher, *Hortus variarum inscriptionum veterum et novarum, videlicet... bibliothecarum...*, Salisburgi, Johann Baptista Mayr, 1676.

Almási G. 2009

Gábor Almási, *The Uses of Humanism, Johannes Sambucus, Andreas Dudith and the Republic of Letters in Central-Europa*, Leiden-Boston, Brill, 2009 (Brill's Studies of Intellectual History, 185.)

Ankwicz-Kleehoven 1959

Hans Ankwicz-Kleehoven, *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinianus: Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.*, Graz–Köln, Böhlau, 1959.

Anonymus, *Schöning*, 1863

Bilder und Geschichten aus Mark Brandenburg, Tamfel, Ein Kapitel von Hans Adam von Schöning, Morgenblatt für gebildete Leser, 57(1863), Nr. 8 (19. Februar), 169–175.

Apponyi Hung. 1903–1927

Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, gesammelt und beschrieben von Alexander Apponyi, Bände I–IV, Band IV: besorgt von Lajos Dézsi, München, Rosenthal, 1903–1927.

Apponyi Hung. 2004

Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, gesammelt und beschrieben von Alexander Apponyi, Bände I–V, neubearbeitet von József Vekerdi, Budapest, OSZK, 2004.

Apró S., ed., *Bonfinius, Symposion*, 1943

Antonius Bonfinius, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus Apró, Budapest, 1943 (Bibliotheca scriptorum Medii recentisque Aevorum).

Aranka 1983

Aranka György, *Egy magyar Nyelvőmivelő Társaságnak szükségessége*, Idézi Kókay 1983, 190.

Autores HistEccl. (ed. Beatus Rhenanus) 1535

Autores Historiae Ecclesiasticae, ed. Beatus Rhenanus, Basileae, Hyeronimus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1535 (VD 16 E 4276; OSZK Ant. 850.)

Avril–Lafaurie, ed., *La librairie de Charles V.*, 1968

La librairie de Charles V., Exposition de la Bibliothèque nationale de France, réd. par François Avril, Jean Lafaurie, Paris, BnF, 1968.

Babinger 1951

Franz Babinger, *An Italian Maps of the Balkans, presumably owned by Mehmed II, the Conqueror (1452–53)*, *Imago Mundi*, VIII (1951), 8–15.

Bahlcke–Rohdewald–Wünsch, hrsg., *Religiöse...*, 2013

Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa, Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff, hrsg. von Joachim Bahlcke, Stefan Rohdewald, Thomas Wünsch, Berlin, Akademie Verlag, 2013.

Bahlcke–Störtkuhl–Weber, hrsg., *Der Luthereffekt...*, 2017

Der Luthereffekt im östlichen Europa, Geschichte–Kultur–Erinnerung, hrsg. von Joachim Bahlcke, Beate Störtkuhl, Matthias Weber, Oldenburg, De Gruyter, 2017 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 44.)

Bajáki–Bujdosó–Monok–Viskolcz–Zvara, Adattár 13/4, 2009

Magyarországi magánkönyvtárak, IV, 1552–1740, sajtó alá rend. Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi, a mutatót összeáll. Zvara Edina, Budapest, OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4.)

Balázs M.–Fricsy–Lukács–Monok, Adattár 26, 1990

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1–2, 1609–1616–1625, sajtó alá rend. Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István, Szeged, JATE, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26.)

Balázs M.–Monok 1986

Balázs Mihály–Monok István, *Szamosközy István és a Corvina*, Magyar Könyvszemle, 102 (1986), 215–219.

Balázs M.–Monok 1987

Balázs Mihály–Monok István, *Történetírók Báthory Zsigmond udvarában*, in Várkonyi Á., szerk., *Magyar reneszánsz...*, 1987, 249–262.

Balázs M.–Monok, kiad., *Szamosközy, Analecta*, 1992

Szamosközy István, *Analecta lapidum (1593) – Inscriptiones Romanae Albae Juliae et circa locorum (1598)*, sajtó alá rend. Balázs Mihály, Monok István, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 33.)

Balázs M.–Monok–Tar 1992

Balázs Mihály–Monok István; Tar Ibolya (ford.), *Az első magyar ars historica: Szamosközy István Giovanni Michael Bruto történetírói módszeréről (1594–1598)*, Lymbus, Művelődéstörténeti Tár, IV, Szeged, 1992, 49–86. (Klny.: A Lymbus Füzetek, 27.)

Baldi 2011

Diego Baldi, *La Bibliotheca corviniana di Buda e la praefatio ad Salvianum (ovvero l'epistola de bibliothecis) di Johannes Alexander Brassicanus*, Il bibliotecario, III (2011), nr 1–2, 125–194.

Balogh J. 1940

Balogh Jolán, *Mátyás király arcképei*, in Lukinich, szerk., *Mátyás király...*, I, 1940, 435–548.

Balogh J. 1966

Balogh Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában, I–II. kötet*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Balogh J. 1985

Balogh Jolán, *Mátyás király és a művészet*, Budapest, Magvető, 1985.

Bándi–Monok–Verók, Adattár 16/6, 2021

Erdélyi könyvesházak VI, – Bibliotheken in Siebenbürgen VI, Lesestoffe der siebenbürger Sachsen 1575–1800, Kronstadt und Burzenland, Hrsg. von András Bándi, István Monok, Attila Verók, Budapest, MTA KIK, 2021 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/6.)

Baranyai Decsi–Kurcz, *Az Caius Crispus Salvstiusnac...*, 1979

Az Caius Crispus Salvstiusnac két historiaja..., magyarra fordítatott Baronyai Detsi Janos által..., 1596, Hasonmás, tanulmányt írta Kurcz Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 10.)

Bartholin–Westphal 1709

Thomas Bartholin, *De bibliothecae incendio dissertatio ad filios, qua min nostris terris luci exposuit publicae Andreas Westphal, Anclamo–Pomeranus, accedit ejusdem praefatio, quae recentiora exhibet exempla Bibliothecarum, incendi furore consumptarum*, Jenae, Salomon Schmidt, 1709.

Bassus–Cornarius ed. *de agricultura*, 1538a

Constantini Caesaris selectarum praeceptionum de agricultura libri viginti, compil. Cassianus Bassus, trad. Janus Cornarius, Venetiis, Iacopo Burgofranchio, 1538.

Bassus–Cornarius ed. *de agricultura*, 1538

Constantini Caesaris selectarum praeceptionum de agricultura libri viginti, compil. Cassianus Bassus, trad. Janus Cornarius, Basileae, Hyeronimus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1538 (VD 16 C 1414; OSZK Ant. 6164.)

Bassus–Cornarius ed. *de agricultura*, 1540

Constantini Caesaris selectarum praeceptionum de agricultura libri viginti, compil. Cassianus Bassus, trad. Janus Cornarius, Basileae, Hyeronimus Frobenius, Nicolaus Episcopus, 1540 (VD 16 C 1415)

Bassus–Cornarius ed. *de agricultura*, 1541

Constantini Caesaris selectarum praeceptionum de agricultura libri viginti, compil. Cassianus Bassus, trad. Janus Cornarius, Lugduni, Sebastian Gryphius, 1541 (OSZK Ant. 5027.)

Beaune 2000

Bruges à Beaune. Marie, l'héritage de Bourgogne, Exposition du 18 novembre 2000 au 28. février 2001., Beaune, Catalogue rédigé par Hospices civils de Beaune, Paris, Somogyi, 2000.

Bec 1984

Christian Bec, *Les livres des Florentins (1413–1608)*, Firenze, Olschki, 1984 (Biblioteca di Lettere Italiane, Studi e testi, XXIX.)

Bél, *Adparatus*, 1735

Matthias Bél, *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella...*, Pozsony, Johann Paul Royer, 1735.

Bél, *De vetere*, 1718

Matthias Bél, *De vetere litteratura Hunno–Scythica exercitatio*, Leipzig, Peter Conrad Monath, 1718.

Bél, *Notitia*, III, 1737

Matthias Bél, *Notitia Hungariae novae historico–geographica...*, *tomus tertius*, Wien, Paulus Straubius, Johannes Petrus van Ghelen, 1737.

Bél, *Notitia*, I–IV, 1735–1742

Matthias Bél, *Notitia Hungariae novae historico–geographica...*, *tomus primus–quartus*, Wien, Paulus Straubius, Johannes Petrus van Ghelen, 1735–1742 (VD 18 14395312).

Bene 2006

Bene Sándor, *Acta Pacis – Béke a muzulmánokkal. Luigi Ferdinando Marsili terve a karlócai béke iratainak kiadására*, Hadtörténeti Közlemények, 119 (2006), 336–338.

Berger 1748

Johann Wilhelm Berger, *Programma de Budensi Mathiae Corvini Bibliotheca*, Lipsiae, 1748.

Berger 1750

Johann Wilhelm Berger, *Eloquentia publica*, Lipsiae, Carolus Ludovicus Iacobi, 1750 (VD18 10739009), 348–352: De Bibliotheca Corviniana.

Berlász 1961

Berlász Jenő, *Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1959, Budapest, OSZK, 1961, 202–240.

Berlász 1974

Berlász Jenő, *Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972, Budapest, OSZK, 1974, 218–228

Bernasconi 2006

Angelo Bernasconi, *Un gruppo di codici greci Bolognesi provenienti dalla biblioteca del sultano Mustafa I.*, Scriptorium, LX (2006) 254–268.

Bertoni 1903

Giulio Bertoni, *La biblioteca Estense e la cultura Ferrarese ai tempi del duca Ercole I. (1471–1505)*, Torino, Ermanno Loescher, 1903.

Bessarion–Augustinus Moravus 1513

Bessarion, cardinalis, *Oratio de sacramento eucharistiae, Epistola ad Graecos*, ed. Augustinus Moravus, Argentorati, Matthias Schürer, 1513 (OSZK Ant. 2733.)

Białostocki 1976

Jan Białostocki, *The Art of the Renaissance in Eastern Europe : Hungary, Bohemia, Poland*, Oxford, Phaidon, 1976 (The Wrightsman lectures, 8.)

Bibliothèque des Granvelle 2014

La bibliothèque des Granvelle, reliures et manuscrits, Exposition du Temps, Palais Granvelle, Besançon, du 14 juin au 5 octobre 2014, Besançon, Musée du Temps, 2014.

Billerbeck–Neumann–Hartmann 2021

Stephanos von Byzanz, *Grammatiker und Lexikograph*, Berlin–Boston, De Gruyter, 2021 (Supplementa Byzantina, 12.)

Biró A.–Boka L. szerk., *Értelmiségi*, 2014

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások, szerk. Biró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadó, Reciti, 2014.

Bitskey 1980

Bitskey István, *Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában*, Magyar Könyvszemle, 96 (1980), 1–14.

Bitskey–Fazakas, szerk., *Humanizmus, religio...*, 2007

Humanizmus, religio, identitástudat, Tanulmányok a kora újkori Magyarországi művelődéstörténetéről, szerk. Bitskey István, Fazakas Gergely Tamás, Debrecen, KLTE BTK, 2007.

Bloch 1989

Denise Bloch, *La formation de la Bibliothèque du Roi*, in Vernet, sous la dir. de, *Histoire des bibliothèques françaises*, 1989, 311–331.

Bodnár–Jávör–Lövei–Pataki–Sümegei–Szilágyi, szerk. *Maradandóság...*, 2004

Maradandóság és változás, Művészettörténeti konferencia, Ráckeve, 2000, szerk. Bodnár Szilvia, Jávör Anna, Lövei Pál, Pataki Gábor, Sümegei György, Szilágyi András, Budapest, MTA MKI, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004.

Boka–Ferenczyna Wendelin, szerk.: *Gyűjtők és gyűjtemények*, 2009

Gyűjtők és gyűjtemények, a Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük, szerk. Boka László, Ferenczyna Wendelin Lídia, Budapest, Kossuth, OSZK, 2009.

Bolonyai 2010

Bolonyai Gábor, *A Szapphó-corvina titka. Naldo Naldi „De laudibus augustae bibliothecae carmina” című művének értelmezéséhez*, Magyar Könyvszemle, 126 (2010), 429–452.

Bolonyai 2012

Gábor Bolonyai, *Das Rätsel der Sappho–Corvina: Zur Interpretation des Lobgedichts von Naldo Naldi auf die Bibliothek von Matthias Corvinus*, Wiener Studien, Zeitschrift für Klassische Philologie und Patristik, 125 (2012), 145–163.

Bolonyai 2013

Bolonyai Gábor, *Látvány és látomás – Naldo Naldi könyvtárleírása művészettörténész- és filológusszemmel. Műhelykonferencia, 2013. április 10, ELTE (kézirat)*, (<http://real.mtak.hu/5981/1/Vitaind%C3%ADt%C3%B3.pdf>). [letöltés: 2022. április 12.]

Boltz 1717

Friedrich Boltz, *Discursus Academica de causis iacturae rei literariae, ex argumentis naturalibus, moralibus et super naturalibus evolutus*, Vitembergae, Samuel Hannoverus [= Kreusig], 1717.

Boltz–Berger 1717

Exercitatio Academica de causis iacturae rei literariae, quam... praeside Ioanne Guilelmo Bergero... defedet auctor Fridericus Boltz..., Vitembergae, Samuel Kreusig, 1717.

Bonfinius, *Symposion*, 1572

Antonius Bonfinius, *Symposion trimeron, sive de pudicitia coniugali et virginitate dialogi III, Nunc primum ex bibliotheca Ioan. Sambuci V. C. in lucem prolati*, Basel, ex officina Oporiniana, 1572 (VD16 B 6599, cf. VD16 B 6600).

Bonfinius, *Symposion*, 1621a

Antonius Bonfinius, *Symposion trimeron sive ... de virginitate et pudicitia coniugali dialogus, nunc primum ex bibliotheca Joannis Sambuci... in lucem prolati [cum praefatione Sambuci]*, Frankfurt am Main, Johann Karl Unckel, 1621 (VD 17 23:280216A).

Bonfinius, *Symposion*, 1621

Antonius Bonfinius, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, in Fontius–Remus 1621.

Bonfinius, *Symposion*, 1943

Antonius Bonfinius, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus Apró, Budapest, 1943 (Bibliotheca scriptorum Medii recentisque Aevorum).

Bonfinius–Sambucus 1568

Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia...* Joannis Sambuci... opera et studio..., Basileae, Johannes Oporinus, 1568 (VD 16 B 6594).

Bonjohannes–Esser–Blanke 2014

Speculum sapientiae beati Cirilli episcopi, alias quadripartitus apologeticus vocatus, in cuius quidem proverbii omnis et totius sapientiae speculum caret, feliciter incipit – Spiegel der Weisheit des seligen Bischofs Cyrillus Spiegel der Weisheit auch vierteilige Apologie genannt, in deren Beispielen sich die Weisheit voll und ganz spiegelt, beginnt glücklich, hrsg. und übers. von Birgit Esser, Hans-Jürgen Blanke, Würzburg, Königshausen und Neumann, 2014.

Booker 2015

T. Kimball Brooker, *The Library of Antoine Perrenot de Granvelle*, Bulletin du bibliophilie, 47 (2015), 23–72.

Booker 2014

T. Kimball Brooker, *Index of Best Authors by Subject Classification Compiled in 1547 by Antoine Morillon for Antoine Perrenot de Granvelle Including a Selection of Greek Manuscripts in the Library of Diego Hurtado de Mendoza*, Paris, Association internationale de bibliophilie, 2014.

Borsa 1973

Borsa Gedeon, *A budai Hess-nyomda új megvilágításban*, Magyar Könyvszemle, 89 (1973), 139–149.; ugyanez: Borsa 1996, 11–18.

Borsa 1996

Borsa Gedeon, *Könyvtörténeti írások, I, A hazai nyomdászat 15–17. század*, Budapest, OSZK, 1996 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, Új sorozat, 6.)

Bosius 1748

Georgius Matthias Bosius, *Programma de Bibliothecae Budensis fatis*, Wittenbergae, 1748.

Bottasso 1984

Enzo Bottasso, *Storia della biblioteca in Italia*, Milano, Editrice Bibliografica, 1984 (Bibliografia e biblioteconomia, 16.)

Bousmanne–Wijsman–Thieffry, ed. *Philippe le Beau*, 2006

Philippe le Beau (1478–1506), Les trésors du dernier duc de Bourgogne, Exposition organisée à l'occasion du cinquième centenaire de la mort de Philippe le Beau, du 3 novembre 2006 au 27 janvier 2007. Chapelle de Nassau, Bibliothèque royale de Belgique, Catalogue édité par Bernard Bousmanne, Hanno Wijsman, Sandrine Thieffry, Bruxelles, Bibliothèque royale, 2006.

Böhme 1758

Johanns Gottlob Böhme (Boehmius), *De Augustino Olomucensi et patera eius aurea... commentariolus...*, Dresden–Leipzig, Georg Konrad Walther, 1758.

Brassicanus (ed. Mader) 1666

De bibliothecis, cum primis regia Budensi, ad episcopum Augustensem Christophorum a Stadion Johannis Alexandri Brassicani iurisconsulti epistola, in *De bibliothecis atque*

archivis virorum clarissimorum, quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis, ed. Joachim Johann Mader, Helmstedt, Henning Müller, 1666 (VD17 23:237542V), 135–143.

Bretz–Csörsz Rumen–Hegedűs 2006

Bretz Annamária–Csörsz Rumen István–Hegedűs Béla, *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században, Válogatott Bibliográfia*, in Csörsz Rumen–Hegedűs–Tüskés, szerk., *Historia litteraria...*, 2006, 567–678. (itt: 653–654.)

Brown 1673, 1685

Edward Brown, *A brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Mecedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carniolia and Friuli, as also some Observations on the Gold, Silver, Copper, Quick-Silver Mines, Baths, and Mineral Waters in those Parts*, London, Benjamin Tooke, 1673; 1685 (reprint: München, 1975, hrsg. Karl Nehring).

Brown 1674

Edward Brown, *Relation de plusieurs voyages faits en Hongrie, Servie...* traduit de l'anglois Edouard Brown, Paris, Gervais Cluzier, 1674.

Brown 1685, 1686

Edward Brown, *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien... gethne gantz sonderbare Reisen, Worbey tausenderley merckwürdige Seltsamkeiten... anfangs in Englischer nachgehends in Holländischer Sprach beschrieben Nunmehr aber aus der letztern in die Hoch-Teutsche übersetzt... mit einigen netten Kupferblatten ausgeziertes auch einem nöthigen Register erläutertes Werck... durch öffentlichen Druck gemein gemacht*, Nürnberg, Johann Zieger, Johann Michael Spörlin, 1685 (VD 17 3:304949Z); Nürnberg, Johann Zieger, Johann Michael Spörlin, 1685 (VD 17 1:071394Q).

Brown 1711

Edward Brown, *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien... gethne gantz sonderbare Reisen, Worbey tausenderley merckwürdige Seltsamkeiten, verschiedener Königreiche, Länder, ober- und unter-irdischer verwunderlicher Gebäude, Städte, Bäder, Brunnen, Flüsse, Berge, wie auch Gold-Silber-Kupffer-Bley- und Quecksilber-Minen, und andere Mineralien etc.... vorgestellt werden... anfangs in Englischer, nachgehends in Holländischer Sprach beschrieben, Nunmehr aber aus der letztern in die Hoch-Teutsche übersetzt... mit einigen netten Kupferblatten ausgeziertes, auch einem nöthigen Register erläutertes Werck, auf vieler Verlangen, durch öffentlichen Druck gemein gemacht*, Nürnberg, Johann Zieger, Johann Michael Spörlin, 1685 (VD 17 3:304949Z); Nürnberg, Johann Zieger, Johann Michael Spörlin, 1685 (VD 17 1:071394Q).

Brown–Leeuwe Dircks 1682

Naukeurige en gedenkwaardige reysen van Edward Brown... door Nederland, Duytsland, Hongaryen... uit het Engels vertaelt door... Jacob Leeuw; verciert met curieuse kopere platen, na 't leven afgeschets, Amsterdam, Jan Claesz Hoorn, 1682.

Brown–Nehring 1673, 1975

Edward Brown, *A brief Account of some Travels in Hungaria, Servia,...* hrsg. von Karl Nehring, München, Ludwig-Maximilians-Universität München, Finnisch-Ungrisches Seminar, 1975 (Veröffentlichungen des Finnisch-Ungrischen Seminars der Universität München, Series C: Miscellanea, 2.)

Budik 1830

Peter Alcantera Budik, *Schneller Wechsel der von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen*, Neues Archív für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst (Wien), 2 (1830), nr. XXI, 765–770.

Budik 1839

Peter Alcantera Budik, *Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen*, Jahrbücher der Literatur (Wien), LXXXVIII (1939), 37–60.

Budik 1840

Peter Alcantera Budik, *Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen, Ein Beitrag zur Literaturgeschichte*, Wien, Carl Gerold, 1840.

Buzas L. 1976

Ladislau Buzas, *Deutsche Bibliotheksgeschichte der Neuzeit, 1500–1800*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1976 (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, 2.)

Buzási 2007

Buzási Enikő, *Hagyományörzés vagy hagyományteremtés? A Batthyány család 17. századi Mátyás-kultuszáról egy újabban előkerült festmény kapcsán*, in Erdélyi G.–Tusor, szerk., *Mindennapi választások...*, 2007, 692–727.

Cantatore 2010

Flavia Cantatore, *La Biblioteca Vaticana nel palazzo di Niccolò V*, in Manfredi, a cura di, *Storia della BAV*, 1, 2010, 383–412.

Capell 1682

Rudolf Capell, *Lectionum bibliothecariorum memorabilium syntagma, continens dissertationes quasdam de bibliothecis et libris, literis et literatis...*, Hamburg, Georg Wolff, Michael Pfeiffer, 1682.

Carafa 2004

Diomede Carafa, *De institutione vivendi*, edizio facsimile, Parma, Biblioteca Palatina di Parma, 2004.

Carafa–Lázár I. D.–Vigh É. 2006

Diomede Carafa, *De institutione vivendi – Tanítás az életvezetés szabályairól, Emlekeztető Magyarország fenséges királynéjának*, a latin szöveg fordítása Lázár István Dávid, az olasz szöveg fordítása és utószó Vigh Éva, Budapest, OSZK, 2006.

Cassius (ed. Bassus–Cornarius–Sapides), *de agricultura*, 1543

Cassii Dionysii Uticensis... *Selectarum praeceptionum de agricultura libri XX. falso antea Constantini Caesaris dicati*, compil. Cassianus Bassus, ed. Sulpitius Sapidus, trad. Janus Cornarius, Lugduni, Antonius Vincentius, 1543 (OSZK Ant. 6176.)

Cassius (ed. Laguna–Cornarius), *de agricultura*, 1543a

Ex commentariis geoponicis sive de re rustica, olim Divo Constantino Caesari adscriptis, octo ultimi libri... nunc demum ad finem vetustissimorum codicum ex Graecis Latini facti, Andrea a Lacuna... interprete, *accedunt etiam eis quaedam castigationes in translationem eorundem librorum per Ianus Cornarium...* editam..., Coloniae, Johann von Aich, 1543 (VD 16 C 1424).

Causse–Theremin 1767

Disquisitio historico-litteraria de raro librorum manuscriptorum pretio quam praeside Ioanne Isaaco Ludovico Causse. defendet Paulus Augustus Theremin, Francofurti ad Moenum, Johann Christian Winter, 1767.

Cockshaw–Lemaire Rouzet, ed. *Charles le Téméraire*, 1977

Charles le Téméraire 1433–1477, Exposition organisée à l'occasion du cinquième centenaire de sa mort, Catalogue rédigé par Pierre Cockshaw, Claude Lemaire, Anne Rouzet, Bruxelles, Bibliothèque royale, 1977.

Corippus–Antès 1981

Flavius Cresconius Corippus, [In laudem Iustini Augusti] *Éloge de l'Empereur Justin II.*, texte établi et traduit par Serge Antès, Paris, Les Belles Lettres, 1981; 2002

Corippus–Bekker 1836

Flavius Cresconius Corippus[–Flavius Merobaudes] *Merobaudes et Corippus*, recognovit Immanuel Bekker, Ed. emendatior et copiosior, Bonnae, Eduard Weber, 1836 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, 29.)

Corippus–Diggle–Goodyear 1970

Flavius Cresconius Corippus, *Iohannidos seu de bellis Lybicus libri VIII*, ed. James Diggle, Francis Richard David Goodyear, Cantabrigiae, Cambridge University Press, 1970.

Corippus–Hamman 1968

Flavius Cresconius Corippus, *Opera quae supersunt*, accurante Adalberto Hamman, Paris, Garnier Frères, 1968 (Patrologiae cursus completus, Supplementum, IV.)

Corippus–Mazzucchelli 1820

Flavius Cresconius Corippus, *Iohannidos seu de bellis Lybicus libri VIII*, editi ex codice Mediolaneo musei Triulti opera et studio Petri Mazzucchelli, Mediolani, typis Societatis, 1820.

Corippus–Partsch 1879

Flavius Cresconius Corippus, *Opera quae supersunt*, recensuit Iosephus Partsch, Berlin, Wiedmann, 1879 (Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi, III/2.) (újabb, változatlan kiadásai: München, 1961, 1981, 1995).

Corippus–Petschenig 1886

Flavius Cresconius Corippus, *Opera quae supersunt*, recensuit Michael Petschenig, Berlin, Calvarii, 1886 (Berliner Studien für classische Philologie und Archeologie, 4/2.) (reprint: Nendeln, Kraus, 1975).

Corippus–Ruiz de Azagra 1581

Corippi... *de laudibus Iustini Augusti Minoris heroico carmine libri III...*, per Michaellem Ruizium, Antverpiae, Christophe Plantin, 1581.

Corippus–Shea 1998

The Iohannis of Flavius Cresconius Corippus Prolegomena and translation by Geoge W. Shea, Lewiston (New York), Edwin Mellen Press, 1998.

Corsten 1995

Severin Corsten, *Die Erfindung des Buchdrucks im 15. Jahrhundert*, in Tiemann, hrsg., *Buchkultur*, 1995, 120–135.

Corsten–Pflug–Schmidt–Künsemüller, hrsg., *Lexikon des gesamten Buchwesens*, 1987

Lexikon des gesamten Buchwesens, Bd. 2., 2. Auflage, hrsg. von Severin Corsten, Günther Pflug, Friedrich Adolf Schmidt–Künsemüller, Stuttgart, Hiersemann, 1987.

Cortesi–Obsopoeus 1531

Alexander Cortesius, *Liber unus de virtutibus bellicis Matthiae Corvini, Hungariae regis invictissimi*, ed. Vincentius Obsopoeus, Haganoae, Johannes Setzer, 1531 (OSZK Ant. 5244).

Crucius 1669

Mercurius Batavus sive Epistolarum opus VI libros comprehenses., Hanoviae, Richard Stockius, 1669.

Cuspinianus 1553

Johannes Cuspinianus, *De consulibus Romanorum commentarii ex optimis vetustissimisque auctoribus collecti...*, Basel, Johannes Herwagen d. Ä., Johannes Oporinus, 1553 (VD16 C 6486).

Cuspinianus 1601

Johannes Cuspinianus, *De consulibus Romanorum commentarii ex optimis vetustissimisque auctoribus collecti...*, Francofurti ad Moenum, Claude de Marne, Jean Aubry, 1601 (VD17 1:00011OU)

Cuspinianus–Gerbelius 1540

Johannes Cuspinianus, *De caesaribus atque imperatoribus Romanis...*, *Vita Ioannis Cuspiniani et de utilitate huius historiae*, per Nicolaum Gerbelium, Argentorati, Kraft Müller, 1540 (VD 16 C 6477; OSZK Ant 1561.)

Cyryllus–Corderius, 1630

Apologi morales S. Cyrilli ex antiquo M.S. Codice nunc primum in lucem editi per Balthasarem Corderium..., Viennae Austriae, Gregorius Gelbhaar, 1630 (VD 17 23:651784M).

Czvittinger 1711

David Czvittinger, *Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens, Accedit Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis*, Francofurti et Lipsiae typis et sumptibus Johannis Guilielmi Kohlesii, 1711.

Csapodi 1961

Csapodi Csaba, *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Magyar Könyvszemle, 77 (1961), 394–421. (ugyanez: Budapest, 1961 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 24.))

Csapodi 1971

Csapodi Csaba, *Wann wurde die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus vernichtet?* Gutenberg-Jahrbuch, 46 (1971), 384–390.

Csapodi 1973

Csaba Csapodi, *The Corvinian Library: History and Stock*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973 (Studia humanitatis, 1.)

Csapodi 1981

Csapodi Csaba, *A Janus Pannonius-szöveggyűjtemény*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981 (Humanizmus és reformáció. 10.)

Csapodi 1982

Csaba Csapodi, *Über zwei Ausgaben von »De laudibus« des Cortesius*, Gutenberg Jahrbuch, 57(1982), 209–210.

Csapodi 1984

Csapodi Csaba, *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek*, Budapest, 1984 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 15(90))

Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1967a

Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, La bibliothèque du roi Mathias Corvin de Hongrie*, Budapest, Corvina, Helikon, 1967.

Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1967

Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana, Vándorkiállítás Erdélyben – expoziție itinerantă în Transilvania*, bev. Klaniczay Tibor, Budapest, Magyar Helikon, Európa, 1967.

Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969a

Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, The library of King Matthias Corvinus of Hungary*, New York–Washington, Praeger, Budapest, Corvina, 1969.

Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969b

Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, The library of King Matthias Corvinus of Hungary*, Shannon, Irish University Press, 1969.

- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969c
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn*, München–Berlin, Herbig, 1969.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1969
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, The library of King Matthias Corvinus of Hungary*, Budapest, Corvina, 1969.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1976
Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana, Vándorkiállítás Erdélyben – expoziție itinerantă în Transilvania*, 2. jav. kiad., Budapest, Magyar Helikon, Corvina, ²1976.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1978
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn*, 2. neubearb. Auflage, Budapest, Corvina, Magyar Helikon, ²1978.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1981a
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, Biblioteka króla Macieja Korwina*, 2. popraw. wyd., Wrocław : Ossolineum – Budapest, Magyar Helikon, Corvina, ²1981.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1981b
Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana, Vándorkiállítás Erdélyben – expoziție itinerantă în Transilvania*, 3. bőv. kiad., Budapest, Magyar Helikon, ³1981.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1981
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, The library of King Matthias Corvinus of Hungary*, 2. rev. ed., Budapest, Magyar Helikon, Corvina, ²1981.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1982a
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, La bibliothèque du roi Mathias Corvin de Hongrie*, Budapest, Corvina, Helikon, ³1982.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1982
Csaba Csapodi–Klára Csapodiné Gárdonyi, *Bibliotheca Corviniana, die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus von Ungarn*, 3. neubearb. Auflage, Budapest, Magyar Helikon, Corvina, ³1982.
- Csapodi–Csapodiné Gárdonyi, *Bibl. Corviniana*, 1990
Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana*, 4. bőv. átdolg. kiad., Budapest, Magyar Helikon, ⁴1990.
- Csapodiné Gárdonyi 1984
Klára Csapodiné Gárdonyi, *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984 (Studia Humanitatis, 6.)

Csontos János 1878

Csontos János, *Külföldi mozgalmak a Corvina-irodalom terén*, Magyar Könyvszemle 3 (1878), 214–216.

Csontos János 1881a

Csontos János, *Latin Corvin-codexek bibliographiai jegyzéke*, Magyar Könyvszemle, 6 (1881), 165–168.

Csontos János 1881

Csontos János, *A jeni corvin-kodex*, Magyar Könyvszemle, 6 (1881) 1–8.

Csontos János 1890a

Csontos János, *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában*, Hadtörténeti Közlemények, 3 (1890), 203–210.

Csontos János 1890

Csontos János, *A konstantinápolyi küldöttség jelentése*, Akadémiai Értesítő, 24 (1890), Nr. 1., 36–42.

Csontos János 1891a

Csontos János, *Két modenai Corvin-codex története*, Magyar Könyvszemle, 16 (1891), 235–236.

Csontos János 1891

Csontos János, *Hazai vonatkozású kéziratok a Gróf Trivulzio-család milánói könyvtárában*, Magyar Könyvszemle, 16 (1891) 145–146.

Csörsz Rumen–Hegedűs–Tüskés, szerk., *Historia litteraria...*, 2006

Historia litteraria a XVIII. században, szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor, munkatárs Bretz Annamária, Budapest, Universitas, 2006 (Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok).

DaCosta Kaufmann 1995

Thomas DaCosta Kaufmann, *Court, Cloister and City, The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*, Chicago, UCP, 1995.

Dán R. 1973

Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963 (Humanizmus és reformáció, 2.)

De bibliothecis..., (ed. Mader) 1666

De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum, quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis, ed. Joachim Johann Mader, Helmstedt, Henning Müller, 1666 (VD17 23:237542V).

De bibliothecis..., (ed. Schmidt) 1703

De bibliothecis nova accessio collectioni Maderianae adiuncta, ed. Johann Andreas Schmidt, Helmstedt, Georg Wolfgang Hamm, 1703 (VD18 14784696).

Deák–Zvara 2012

Deák Eszter–Zvara Edina, *„Levélben értesítsen engem!” Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*, Budapest, Kossuth Kiadó–OSZK, 2012.

Debae 1995

Marguerite Debae, *La bibliothèque de Marguerite d'Autriche, Essai de reconstruction d'après l'inventaire de 1523–1524*, Louvain–Paris, Peeters, 1995

Debae, ed, *La librairie de Marguerite d'Autriche*, 1987

La librairie de Marguerite d'Autriche, Europalia Österreich, Catalogue par Marguerite Debae. Bruxelles, Bibliothèque royale, 1987.

Dézsai L. 1902

Dézsai Lajos, *Mátyás és a könyvnyomtatás*, in Márki S., szerk., *Mátyás király emlékkönyv*, 1902, 167–171.

Di Sante 2010

Assunta Di Sante, *La biblioteca rinascimentale attraverso i suoi inventari*, Manfredi, a cura di, *Storia della BAV*, 1, 2010, 309–350.

Diller, hrsg., *Kaiser Karl V.*, 2000

Kaiser Karl V., und seine Zeit, Katalog zu den Ausstellungen... in Bamberg, hrsg. von Stephan Diller, Bamberg, Universitätsverlag, 2000.

Diodorus Siculus (ed. Obsopoeus) 1539

Diodoru Sikeliotu *Istorion biblia tina ta heuriskomena*, *Diodori Siculi Historiarum libri aliquot qui extant*, ed. Vincentius Obsopoeus, Basileae, Johannes Frobenius, 1539 (VD 16 D 1826; OSZK App. H. 271).

Diodorus Siculus–Cospus 1516

Diodori Siculi... *Libri duo, primus de Philippi Regis Macedoniae, aliorum de quorundam illustrium ducum, alter Alexandri filli Regis gestis*, utrunque Latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis, *Alexandri Regis vita*, quam Graece scriptam a Ioanne Monacho Angelo Cospo vertit in nostram lingvam, Viennae Pannoniae, Hieronymus Vietor, 1516.

Donati, a cura di, *Il potere, le arti, la Guerra*, 2011

Il potere, le arti, la Guerra, Lo splendore del Malatesta, Catalogo della mostra tenuta a Rimini nel 2001, a cura di Angela Donati, Milano, Electa, 2001.

Dümmerth 1987a

Dümmerth Dezső, *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648)*, in Dümmerth 1987, 155–204.

Dümmerth 1987

Dümmerth Dezső, *Írástudók küzdelmei, Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*, Budapest, Panoráma, 1987.

Eberhard–Lübke, eds., *The Plurality of Europe...*, 2010

The Plurality of Europe, Identities and Spaces, Contributions made at an international conference, Leipzig, 6–9 June 2007, eds., Winfried Eberhard, Christian Lübke, Leipzig, Universitätsverlag, 2010.

Eberhard–Lübke, hrsg., *Die Vielfalt Europas...*, 2009

Die Vielfalt Europas, Identitäten und Räume, Beiträge einer Konferenz, Leipzig, 6. bis 9. Juni 2007, hrsg. von Winfried Eberhard, Christian Lübke, Leipzig, Universitätsverlag, 2009.

Eberhard–Strnad, hrsg., *Humanismus und Renaissance...*, 1996

Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation, Hrsg. Winfried Eberhard, Alfred A. Strnad, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 1996.

Ekler 2015

Péter Ekler, *Greek and Byzantine Authors and Augustinus Moravus Olomucensis, Part One, Plato and Bessarion*, in Juhász E., ed., *Byzanz und das Abendland III*, 2015, 247–255.

Ekler 2016

Péter Ekler, *Findings on the Text of the Bessarion Corvina Codex (Budapest, National Széchényi Library, Cod. Lat. 438)*, in Juhász E., ed., *Byzanz und das Abendland IV*, 2016, 143–148.

Ekler–Kiss F. G. eds., *Augustinus Moravus*, 2015

Augustinus Moravus Olomucensis: Proceedings of the International Symposium to Mark the 500th Anniversary of the Death of Augustinus Moravus Olomucensis (1467–1513), 13th November 2013, National Széchényi Library, Budapest, edited by Péter Ekler, Farkas Gábor Kiss, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2015.

Ekler–Monok–Ábrahám (ford), kiad., *Xystus Schier...*, 2019

Xystus Schier, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis – Értekezés Corvin Mátyás budai királyi könyvtárának létrejöttéről, hanyatlásáról, pusztulásáról és maradványairól*, ford. Ábrahám Zoltán, sajtó alá rend. Ekler Péter, Monok István, Budapest, MTAK–OSZK, 2019 (Supplementum Corvinianum, V.)

Ekler–Zsoldos E. 2020

Péter Ekler–Endre Zsoldos, *Astronomie in der Zeit von König Matthias, Johannes Regiomontanus in Ungarn (1467–1471) – Csillagászat Magyarországon Mátyás király korában, Johannes Regiomontanus Magyarországon (1467–1471)*, Budapest, OSZK, 2020.

Emődi 2006

Emődi András, *A Corvina-könyvtár kutatástörténetének ismeretlen forrásai a Nagyvárad Egyházmegyei Levéltárban*, Magyar Könyvszemle, 122 (2006), 315–337.

Engel P. 2001

Engel Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*, Budapest, MTA, 2001 (História könyvtár, Monográfiák, 17.)

Engel S. 1743

Bibliotheca selectissimae, sive catalogus librorum in omni genere scientiarum rarissimorum, quos collegit..., exponit Samuel Engel, Bernae, Fanciscus Samuel Faetscherin, 1743.

- Erdélyi G.–Tusor, szerk., *Mindennapi választások...*, 2007
Mindennapi választások, Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára, szerk. Erdélyi Gabriella, Tusor Péter, Budapest, MTA TTI, 2007 (Történelmi Szemle, 49(2007), 2. szám CDROM melléklete)
- Erődi 1877 (2001)
 Erődi Béla, *A török küldöttség látogatásának emlékkönyve*, Budapest, Mehner Vilmos, 1877 (reprint: Budapest, Akadémiai Kiadó, Magyar Török Baráti Társaság, 2001).
- Escolar 1987
 Hipólito Escolar, *Historia de las bibliotecas*, Madrid, Pirámide, 1987.
- Esterházy 1690, 1994
 Esterházy Pál, *Az egész világon lévő csudálatos boldogságos szűz képeinek rövideden föltett eredeti*, (Nagyszombat, 1690), hasonmás kiadás, Knapp Éva–Tüskés Gábor és Galavics Géza tanulmányával, Budapest, Balassi, 1994 (Bibliotheca Hungarica antiqua, 30.)
- Esterházy 1691, 1995
 Esterházy Pál, *Az boldogságos Szűz Mária szombatja, azaz minden szombat napokra való áttatosságok*, (Nagyszombat, 1691), hasonmás kiadás, Szörényi László tanulmányával, Budapest, Balassi, 1995 (Bibliotheca Hungarica antiqua, 31.)
- Eterianus (ed. Herold) 1543
 Hugo Eterianus, *De Spiritus Sancti processione*, ed. Johannes Herold, Basileae, Robertus Winter, 1543 (HAB A 1164.86 Theol.(1).
- Eucherius (ed. Brassicanus, Erasmus) 1531
 D. Eucherii Lugdunensis episcopi... *Lucubrationes aliquot non minus piae quam eruditae*, cura ac beneficio Ioannis Alexandri Brassicani... recens editae... *In Genesim commentariorum libri IIII, In libros Regum commentariorum Libri IIII, Formularium spiritalium liber I...*, *Quaestiones in Vetus et Novum Testamentum, Nominum Haebraicorum ac aliorum... in sacris litteris... interpretatio, Epistola paraenetica ad Valerianum...*, *De contemptu Mundi, cum scholiis Erasmi Roterodami...*, Basileae, Hieronymus Froben, Nicolaus Episcopus, 1531 (VD 16 E 4130).
- Fabbri–Tacconi, a cura di, *I libri del Duomo di Firenze*, 1997
I libri del Duomo di Firenze: Codici liturgici e Biblioteca di Santa Maria del Fiore (secoli XI–XVI), *Catalogo della Mostra, Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, dal 23 settembre 1997 al 10 gennaio 1998*, a cura di Lorenzo Fabbri, Marica Tacconi, Firenze, Centro Di, 1997.
- Fabian–Zsupán, hrsg. *Münchener Corvinen*, 2008
Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus, hrsg. von Claudia Fabian und Edina Zsupán, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008 (Bavarica et Hungarica, 1.; Supplementum Corvinianum, I.)

Fabri–Börner 1756

Paulus Fabri, *De augusta Budensi bibliotheca commentatio, viro Domino Friderico Boernero... sacrata...*, Leipzig, Johann Christian Langenheim, 1756 (VD18 10539107).

Fantuzzi 1770

Giovanni Fantuzzi, *Memorie della vita del Generale Co. Luigi Ferdinando Marsigli...*, Bologna, Lelio dalla Volpe, 1770.

Farbaky–Spekner–Szende–Végh, eds., *Matthas Corvinus, the King...*, 2008

Matthias Corvinus, the king, Tradition and renewal in the Hungarian royal court, 1458–1490, Exhibition catalogue, Budapest History Museum, 19 March 2008 – 30 June 2008, ed. by Péter Farbaky, Enikő Spekner, Katalin Szende, András Végh, Budapest, BTM, 2008.

Farbaky–Spekner–Szende–Végh, szerk., *Hunyadi Mátyás...*, 2008

Hunyadi Mátyás, a király, Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490, Kiállítási katalógus, Budapest Történeti Múzeum, 2008. március 8. – június 30., szerk. Farbaky Péter, Spekner Enikő, Szende Katalin, Végh András, Budapest, BTM, 2008.

Farkas G. F. 2020

Farkas Gábor Farkas, *Az eltűnt Thuróczy nyomában, A brünni kiadás példányainak provenienciájáról*, Budapest, OSZK, 2020.

Farkas Zs. 2018

Farkas Zsuzsanna Krisztina, *A Bécsi Egyetem Szent László-orációi a 17. században*, Gerundium, IX (2018), nr. 4, 11–38.

Ferenczy, ed., *A Tíz Bambusz Csarnoka*, 2003

A Tíz Bambusz Csarnoka, Könyv- és nyomdászattörténeti kiállítás a Kínai Nemzeti Könyvtár kincseiből, Országos Széchényi Könyvtár, 2003. október 1.–december 23. – The Ten Bamboo Studio, Ancient Rare Books with Block Printing and other Treasures from the Collection of the National Library of China, ed. Mária Ferenczy, Budapest, OSZK, 2003.

Fernández Catón, ed. *Creadores del libro*, 1994

Creadores del libro, Del Medievo al Renacimiento, Sala de Exposiciones de la Fundación Central Hispano, 28 de septiembre–20 de noviembre 1994, Edición a cargo de José María Fernández Catón, Madrid, Libros con Historia, 1994.

Feuer-Tóth 1990

Rózsa Feuer-Tóth, *Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990 (Studia humanitatis, 8.)

Fiedler–Stickler–Unterkirchner 1980

Rudolf Fiedler–Michael Stickler–Franz Unterkirchner, *Die Bibliotheken Österreichs in Vergangenheit und Gegenwart*, Wiesbaden, Reichert, 1980 (Elemente des Buch- und Bibliothekswesens, 7.)

Fitz 1937

József Fitz, *Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik*, Gutenberg Jahrbuch, 12 (1937), 97–106.

Font Zs.–Keserű G., szerk. *Ötvös Péter Festschrift*, 2006

Ötvös Péter Festschrift, szerk. Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Szeged, SZTE BTK, (Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, XXIX (2006).

Fontius–Remus 1621

Opera exquisitissima Bartholomaei Fonti... cum praefatione Georgii Remi..., *accessit de pudicitia et coniugio dialogus* [Antonii Bonfini], Frankfurt am Main, Johann Karl Unckel, 1621 (VD 17 23:280213C).

Fossaluzza 2006

Giorgio Fossaluzza, *Provenienza del codice, fortuna critica, stile e carattere illustrativo delle miniature*, in Marchi–Pál J., a cura di, *Dante Alighieri Commedia*, vol. 2: *Studi*, 2006, 51–90.

Földesi 2002

Földesi Ferenc, *Budától Bécsig*, in Karsay, szerk., *Uralkodók és corvinák...*, 2002, 91–97.

Földesi, ed., *A Star...*, 2008

A Star in the Raven's Shadow, János Vitéz and the Beginnings of Humanism in Hungary, Exhibition organised by the National Széchényi Library, 14th March– 15th June 2008, ed. by Ferenc Földesi, Budapest, OSZK, 2008.

Földesi, szerk., *Csillag a holló...*, 2008

Csillag a holló árnyékában – Vitéz János és a magyarországi humanizmus kezdetei Magyarországon, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2008. március 14.– június 15., szerk. Földesi Ferenc, Budapest, OSZK, 2008.

Földesi–Csapodi–Csapodiné Gárdonyi–Karsay, *Bibl. Corviniana*, 1990

Bibliotheca Corviniana, 1490–1990, Nemzetközi Corvina-kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás király halálának 500. évfordulójára, 1990. április 6. – október 6., a kiállítást rend. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Karsay Orsolya irányításával, Földesi Ferenc részvételével, a képanyagot vál. és szerk. Földesi Ferenc, a bev. tanulmányt és „*A fennmaradt hiteles korvinák ismertetése*” című jegyzéket írták Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Budapest, OSZK, 1990.

Földesi–Csapodi–Csapodiné Gárdonyi–Karsay, *Bibl. Corviniana*, 1990a

International Corvina exhibition on the 500th anniversary of the death of King Matthias, National Széchényi Library, 6 April – 6 October 1990, the exhibition was arr. by the Manuscript Department of the National Széchényi Library, under the direction of Orsolya Karsay, with the participation of Ferenc Földesi, the illustrations were sel., ed. by Ferenc Földesi, the introd. study and the „*Description of the surviving authentic Corvinas*” written by Csaba Csapodi, Klára Csapodi, Budapest, OSZK, 1990.

Fraknói 1874

Frankl (Fraknói) Vilmos, *A budai Corvin-könyvtár történetéhez*, Archeológiai Értesítő, V (1874), 297–299.

Fraknói 1878

Fraknói Vilmos, *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban*, Magyar Könyvszemle, 3 (1878), 125–128.

Fraknói 1902

Fraknói Vilmos, *Hunyady Mátyás egyénisége*, in Márki S., szerk., *Mátyás király emlékkönyv*, 1902, 17–26.

Francke, ed., *Bunaviana Bibliotheca*, 1755

Catalogus Bibliothecae Bunavianae [sc. Heinrich von Büнау – M. I.] *tomus III: Scriptores historiae ecclesiasticae exhibens, in tria volumina distributus...*, ed. Johann Michael Francke, Lipsiae, Kaspar Fritsch, Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1755.

François–Serrier, eds., *The European Way...*, 2021

The European Way Since Homer: History, Memory, Identity, vol. 1–2., ed. by Étienne François, Thomas Serrier, London–New York, Bloomsbury Academic, 2021.

François–Serrier, sous la dir. de, *Europa...*, 2017

Europa, Notre histoire, sous la dir. de Étienne François, Thomas Serrier, Paris, Les Arènes, 2017.

Frati 1893

Ludovico Frati, *Della Biblioteca Corvina*, Rivista delle biblioteche, IV (1893), 7–16.

Frati 1909

Ludovico Frati, *Indice dei codici Latini conservati nella R. Biblioteca Universitaria di Bologna*. Firenze, Seeber, 1909 (Estratto degli Studi italiani di Filologia classica, vol. XVI–XVII.)

Frati 1928

Ludovico Frati, *Catalogo dei manoscritti di Luigi Ferdinando Marsili conservati nella Biblioteca di Bologna*, Firenze, Olschki, 1928.

Freytag 1831

Virorum doctorum epistolae selectae ad Bilibaldum Pirchheymerum, Joachimum Camerarium, Caorlum Clusium et Julium Epsicopum Herbipolensem datae, ex autographis nunc primum edidit et illustravit Thodorus Fridericus Freytagius, Lipsiae, Teubner, Claudius, 1831.

Fumagalli 1915

Giuseppe Fumagalli, *Cataloghi della Biblioteca della R. Università di Bologna*. Bologna, Mareggiani, 1915.

Fungerus 1605

Johannes Fungerus, *Etymologicum Latinum, opus ex probatissimis philologis, philosophis... scriptoribus diversis in unum corpus collectum...*, Francofurti, Ionas Rhodius, 1605.

- Gamillscheg–Mersich–Mazal, hrsg., *Matthias Corvinus*, 1994
Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance, Handschriften aus der Bibliothek und dem Umkreis des Matthias Corvinus aus dem Bestand der Österreichischen Nationalbibliothek, Katalog einer Ausstellung der Handschriften- und Inkunabelsammlung der ÖNB, 27. Mai – 26. Oktober 1994, hrsg. von Ernst Gamillscheg, Brigitte Mersich, mit Beiträgen von Otto Mazal, Wien, ÖNB, 1994.
- García Pérez, ed., *Mary of Hungary*, 2020
Mary of Hungary: Renaissance Patron and Collector. Gender, Art and Culture, ed. by Noelia García Pérez, Turnhout, Brepols, 2020 (Études Renaissance).
- Garin 2000
Eugenio Garin, *La biblioteca di San Marco*, Firenze, La Lettere, 2000.
- Gastgeber 2005
Christian Gastgeber, *Auf der Spur der Bibliotheca Corviniana, Peter Lambecks Reisebericht nach Buda aus dem Jahr 1666*, Biblos, 54 (2005), 43–64.
- Genet 2009
Jean-Philippe Genet, *L'Angleterre: des bibliothèques des princes à une bibliothèque royale*, in Maillard–Monok–Nebbiai, publ. par, *Matthias Corvinus...*, 2009
- Gentilini 2002
Anna Rosa Gentilini, *Lacerti Manfrediani nella biblioteca di Mattia Corvino*, in Milano E., a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002, 95–103.
- Gessner 1545
Conrad Gessner, *Bibliotheca universalis, seu Catalogus omnium scriptorum locupletissimus in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica extantium et non extantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem...*, Tiguri, Christophorus Froschoverus, 1545 (VD 16 G 1698).
- Gessner–Simmler 1574
Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, deinde in epitomen redacta... per Iosiam Simlerum..., Tiguri, Christophorus Froschoverus, 1574 (VD 16 G 1704).
- Gessner–Simmler–Fries 1583
Bibliotheca instituta et collecta primum a Conrado Gesnero, deinde in epitomen redacta... per Iosiam Simlerum... iam vero postremo aliquot mille, cum priorum tum novorum authorum opusculis... amplificata per Ioannem Iacobum Frisium..., Tiguri, Christophorus Froschoverus, 1574 (VD 16 G 1705).
- Gilbert 1995
Bennett Gilbert, *The Art of the Woodcut in the Italian Renaissance Book: A Catalogue and Historical Essay from the Grolier Club/University of California*, Los Angeles Department of Special Collections Exhibit, 1995.
- Górska 2010
Liliana Górska, *Religious Tensions in Early Modern Toruń, a History of War and Peace*, in *Historicizing Religion, Critical Approaches to Contemporary Concerns*, red. Bojan Borstner, Smiljana Gartner, Sabine Deschler-Erb, Pisa, Plus, 2010.

Gömöri, kiad., *Angol és skót utazók*, 1994

Angol és skót utazók a régi Magyarországon, 1542–1737, Vál., ford., jegyz., bev. Gömöri György, Budapest, Argumentum, 1994.

Gössner 2004

Andreas Gössner, *Johann Georg Schelborn d. Ä.*, in *Lebensbilder aus dem Bayerischen Schwaben, Band 16.*, hrsg. von Wolfgang Habel, Weissenhorn, Konrad, 2004 (Veröffentlichungen der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft bei der Kommission für Bayerische Landesgeschichte, 3. – Schwäbische Forschungsgemeinschaft, 16.), 103–120.

Grafinger 2002, I

Christine Maria Grafinger, *Die Ausleihe Vatikanischer Handschriften und Druckwerke 18. Jahrhundert, Teil I. Biblioteca Vaticana*, Città del Vaticano, BAV, 2002 (Studi e Testi, 406.)

Greiner 1729

Ignatius Greiner, *Bibliothecae veterum deperditae in augusta Vindobonensi caesarea instauratae honori perillustrum reverendorum, praenobilium nobilium, ac eruditorum, dominorum..., baccalaureorum, cum in..., Universitate Viennensi..., prima AA. LL. et Philosophiae Laurea insignirentur, ab illustrissima poesi Viennensi inscriptae...*, Viennae, Wolfgang Schwendi, 1729, caput VIII, 34–38. (De Bibliotheca Corviniana)

Greiner–Kampmiller 1729

Ignatius Greiner, *Bibliothecae veterum deperditae in Augusta Vindobonensi Caesarea instauratae honori..., Dominorum Baccalaureorum, cum in antiquissima..., Universitate Viennensi, promotore R. P. Ignatio Kampmiller..., Prima AA.LL. et Philosophiae Laurea insignirentur, ab illustrissima poesi Viennensi inscriptae Anno MDCCXXIX...*, Wien, Wolfgang Schwendimann, 1729, caput VIII, 34–38. (De Bibliotheca Corviniana)

Gresset 2002

Maurice Gresset, *Les académiciens de Besançon, 1752–1789*, in Lebeau–Boehler–Vogler, sous la dir., *Les élites régionales*, 2002, 35–52.

Gross L. 1933

Lothar Gross, *Die Geschichte der Deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*, Vienna, HHuStA, 1933.

Grote, hrsg., *Macrocosmos in Microcosmo*, 1994

Macrocosmos in Microcosmo, Die Welt in der Stube, Zur Geschichte des Sammelns 1450 bis 1800, hrsg. von Andreas Grote, Opladen, Leske und Budrich, 1994 (Berliner Schriften zur Museumkunde, 10.)

Grundling 1732

Nicolaus Hieronymus Grundling, *Ausführlicher und vollständiger Discours über dessen Abriß einer rechten Reichs-Historie*, Frankfurt am Main–Leipzig, 1732 (VD18 11396474).

Guarinus–Beatus Rhenanus 1514

Baptista Guarinus Veronensis, *De ordine docendi et studendi libellus*, ed. Beatus Rhenanus, Argentorati, Mathias Schürer, 1514 (VD 16 G 3851).

Guarinus–Struvius 1704

Baptistae Gvarini Veronensis *De ordine docendi et studendi libellus*, ex m[anu] s[crip]to emendatus addita praefatione de formandorum studiorum scriptoribus, cura Burcardi Gotthelfii Struvii, Ienae, Henricus Christianus Kroeckerus, 1704

Guthrie–Gray 1764–1767

William Guthrie–John Gray, *A general history of the world, from the creation to the present time, Including all the empires, kingdoms, and states, their revolution, forms of government, laws, religions, customs and manners... together with their chronology, antiquities, public buildings, and curiosities of nature and art, Vol. 1–13.*, London, John Newberry, 1764–1767.

Guthrie–Gray 1765–1795

Allgemeine Weltgeschichte..., nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray, und anderer ... gelehrten Engländer entworfen, aus dem Englischen übersetzt, Leipzig, Weidmann und Reich, 1765–1795.

Guthrie–Gray 1785–1805

Allgemeine Weltgeschichte..., nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray, und anderer ... gelehrten Engländer entworfen, aus dem Englischen übersetzt, Troppau–Brünn–Wien, Johann Georg Trassler, Franz Anton Schrämbel, 1785–1805.

Guthrie–Gray–Gebhardi 1780, 1788

Allgemeine Weltgeschichte..., nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray, und anderer ... gelehrten Engländer entworfen, aus dem Englischen übersetzt, *Theil 15., Abtheilung 2. welche die Geschichte des Reichs Hungarn enthält...*, ausgearbeitet ... von Ludewig Albrecht Gebhardi, Leipzig, Weidmann und Reich, 1780; Brünn, Johann Georg Trassler, Franz Anton Schrämbel, 1788.

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke, hrsg. von der Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischen Kulturbesitz, Bd. 1–12, Leipzig–Stuttgart, Hiersemann, 1925–2012

Gyurgyák 2018

Gyurgyák János, *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*, Budapest, Osiris, 2018.

Haag–Sandbichler, hrsg., *Maximilian I*, 2019

Maximilian I: „Zu lob und ewiger Gedachtnuss“, *eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien, Schloss Ambras Innsbruck, 11. April bis 31. Oktober 2019*, hrsg. von Sabine Haag, Veronika Sandbichler, Wien, KHM-Museumsverband, 2019.

Hagemeier 1680, 1686

Ioachimi Hagemeiri... *De statu Regnorum Hungariae et Bohemiae epistola VII ad... Fridericum Casimirum Hanoviae Comitem*, Francofurti ad moenum, haer. Joannis Beyer, 1680; Francofurti ad moenum, Hermann Sande, 1686.

Hain

Ludwig Hain, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur...*, Stuttgart, Cotta, 1826–1838.

Hajdú K. 2008

Kerstin Hajdú, *Mit glücklicher Hand gerettet? Zur Provenienzzgeschichte der griechischen Corvinen in München*, in Fabian–Zsupán, hrsg. *Münchener Corvinen*, 2008, 29–67.

Haner 1774

Georg Jeremias Haner, *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum scriptisque eorundem antiquioribus ordine chronologico digestis...*, Viennae, Johann Thomas Trattner, 1774.

Haner 1777

Georg Jeremias Haner, *Scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum a G. Ieremia Haner ordine digesti*, Viennae, Johann Thomas Trattner, 1777.

Hargittay 1987

Hargittay Emil, *A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében*, in Lukács–Szabó F., szerk., *Pázmány...*, 1987, 405–448.; ugyanez in Hargittay 2009, 113–151.

Hargittay 2009

Hargittay Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Budapest, Universitas Kiadó, 2009 (*Historia Litteraria*, 25.)

Harsányi 1917

Harsányi István, *A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa*, Budapest, Stephaneum, 1917.

Hausner–Klaniczay–Kovács S. I.–Monok–Orlovsky, eds., 1991

A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana, ed. by Gábor Hausner, Tibor Klaniczay, Sándor Iván Kovács, István Monok, Géza Orlovsky, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1991 (*Zrínyi könyvtár*, 4.)

Havas 1965

Havas László, *A Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság érintkezéseinek tükrében*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 47 (1965), 323–326.

HC

Walter Arthur Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum... in two parts*, London, Sotheman, 1895–1902.

Heliodorus 1534

ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ ΑΙΘΙΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ, *Heliodori historiae Aethiopicae libri decem...*, ed. Vincentius Obsopoeus, Basel, Johannes Herwagen, d.Ä., 1534 (VD16 H 1673; OSZK App. H. 259.).

Heliodoros 1552

Heliodori Aethiopiae historiae libri decem, nunc primum e Graeco sermone in Latinum translatus..., Stanislaw Warszewiczki interprete, adiectum est etiam Philippi Melancthonis de ipso autore et hac eiusdem covensione iudicium, Basel, Johannes Oporinus, 1552 (VD16 H 1675).

Heliodoros 1556

Heliodori Aethiopiae historiae libri decem, nunc primum e Graeco sermone in Latinum translatus..., Stanislaw Warszewiczki interprete, Antwerpen, Philipp Nutius, 1556.

Hencz, kiad., Dobai Székely és Koller levelezés, 2016

Dobai Székely Sámuel és Koller József levelezése, sajtó alá rend. Hencz Enikő, Piliscsaba, PPKE, 2016 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 9.)

Hevesy 1923

André de Hevesy, *La bibliothèque de Matthias Corvin*, Paris, Société française de reproductions de manuscrits à peintures, 1923.

Hilfstein–Czartoryski–Grande, eds., *Science and History*, 1978

Science and History, Studies in Honor of Edward Rosen, ed. by Erna Hilfstein, Pawel Czartoryski, Frank D. Grande, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Ossolineum, 1978 (Studia Copernicana, XVI.)

Hoch-Kuhač 1876

Franjo Žaver Hoch-Kuhač, *Valpovo i njegovi gospodari*, Zagreb, Dionič, 1876.

Hoensch 1998

Jörg K. Hoensch, *Matthias Corvinus: Diplomat, Feldherr und Mäzen*, Graz–Wien–Köln, Styria, 1998.

Hoffmann, S. F. W., 1961

Samuel Friedrich Wilhelm Hoffmann, *Bibliographisches Lexicon der gesammten Literatur der Griechen, Teil III*, O–Z, Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1961, 441–443.

Horemans 1993a

Jean-Michel Horemans, *Le Missel de Mathias Corvin et la Renaissance en Hongrie*, Bruxelles, Bibliothèque royale Albert Ier, 1993 (Dossiers de la Bibliothèque royale Albert Ier, 1.)

Horemans 1993

Jean-Michel Horemans, *Het Missal van Matthias Corvinus en de Renaissance in Hongarije*, Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1993 (Dossiers van de Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1.)

Inchofer 1644

Melchior Inchofer, *Annales ecclesiastici Regni Hungariae*, Romae, Ludovico Grigniani, 1644.

Iotti, a cura di, *Gli Estensi*, 1997

Gli Estensi, Prima parte: La corte di Ferrara, a cura di Roberta Iotti, Modena, Il Bulino, 1997 (Il giardino delle Esperidi, 6.)

Jakó 1976b

Jakó Zsigmond, *Erdély és a Corvina*, in Jakó 1976, 169–179., 335–338.

Jakó 1976

Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség, Tanulmányok Erdély történelméhez, Bukarest, Kriterion, 1976.*

Jänichen 1723

Petri Iaenichii... *Notitia bibliothecae Thorunensis qua de eius origine et incrementis codicibus MSS^{is} aliisque notatu dignis, nonnulla breviter et succinte exponuntur*, accessit eiusdem oratio in laudem B. Godofredi Krivesii, Ienae, Johann Philipp Haas, 1723.

Jänichen 1731

Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Vngaricam et Prussicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes, uno volumine iam collectae et comprehensae curante Petro Iaenichio, Tomus III., Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1731, 97–215.: Naldi Naldii Florentini Epistola de laudibus Augustae Bibliothecae ad Matthiam Corvinum Pannoniae Regem Serenissimum; 215–255.

Jänichen–Keler 1712

De vineis Ungariae, praeside Petrus Iaenichius... publice disseret Paulus Keler, Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1712.

Jankovics–Klaniczay T., ed., *Matthias Corvinus...*, 1994

Matthias Corvinus and Humanismus in Central Europe, ed. by Tibor Klaniczay, József Jankovics, Budapest, 1994 (Studia humanitatis, 10.)

Jovius (Giovio) 1551

Paulus Jovius, *Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita...*, Florentiae, Laurenzio Torrentini, 1551.

Jovius (Giovio) 1556

Paulus Jovius, *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenii monumentis illustrium...*, Basel, sine typographo, 1556.

Jovius (Giovio) 1557

Paulus Jovius, *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenii monumentis illustrium...*, Antverpiae, Johannes Bellerus, 1557.

Jovius (Giovio) 1559

Paolo Giovio, *Gli elogi vite brevemente scritte d'huomini illustri di guerra, antichi et moderni...*, Venetia, Francesco Bondini, 1559.

Jovius (Giovio) 1561

Paulus Jovius, *Elogia virorum bellica virtute illustrium veris imaginibus supposita...*; *Elogia doctorum virorum...*, tom. I–II., Basel, Heinrich Petri, Peter Perna, 1561 (VD16 G 2064, G 2059).

Jovius (Giovio) 1571

Paulus Jovius, *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenii monumentis illustrium...*, Basel, Petrus Perna, 1571.

Jovius (Giovio) 1577

Paulus Jovius, *Elogia virorum literis illustrium quotquot vel nostra vel avorum memoria vixere, ex eiusdem musaeo (quius descriptionem una exhibemus) ad vivum expressis imaginibus illustrata*, Basileae, Petrus Perna, 1577.

Jovius (Giovio) 1596

Paulus Jovius, *Elogia virorum bellica virtute illustrium, septem libris iam olim ab authore comprehensa, et nunc ex eiusdem musaeo ad vivum expressis imaginibus illustrata*, Basileae, Petrus Perna, 1596 (VD16 G 2067).

Jugler–Struve 1754

Bibliotheca historiae litterariae selecta, olim titulo Introductionis de notitiis rei litterariae et usum bibliothecarum insignita, cuius primas lineas duxit Burchard Gotthelf Struvius..., post variorum emendationes et additamenta opus ita formavit... Iohannes Fridericus Jugler..., Ienae, Christian Heinrich Cuno, Johann Christoph Tennemann, 1754. [Corvina: 178.]

Juhász E., ed., *Byzanz und das Abendland III*, 2015

Byzanz und das Abendland III, Studia Byzantino-Occidentalia, ed. Erika Juhász, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2015 (Antiquitas Byzantium Renascentia, 15.)

Juhász E., ed., *Byzanz und das Abendland IV*, 2016

Byzanz und das Abendland IV, Studia Byzantino-Occidentalia, ed. Erika Juhász, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2016 (Antiquitas Byzantium Renascentia, 21.)

Kalauz 1882

Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához, Ráth György bevezetésével, Budapest, Posner, 1882.

Kallendorf, ed., *Humanist...*, 2002

Humanist Educational Treatises. ed. by Craig W. Kallendorf, Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press, 2002.

Kaprinai 1767

Stephanus Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad Regis Hungariae, pars I.*, Vindobonae, Johannes Thomas Trattner, 1767. – 64–80.: Dissertatio I. De natalibus, institutione ac dotibus Regis Mathiae, Caput II. § III. De artibus, quibus Rex Mathias primum institutus, ac postea perpolitus est.

Karsay 1991

Karsay Orsolya, *A fenséges könyvtár dicsérete*, Magyar Könyvszemle, 107 (1991), 316–324.

Karsay 2002

Orsolya Karsay, *Potentates and Studiolo*s, in Karsay, szerk., *Uralkodók és corvinák...*, 2002, 37–53.

Karsay, szerk., *Uralkodók és corvinák...*, 2002

Uralkodók és corvinák – Potentates and Corvinas, Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulóján – Anniversary Exhibition of the National Széchényi Library, Katalógus, szerk. Karsay Orsolya, Budapest, OSZK, 2002.

Kasza–Petneházi 2022

Kasza Péter–Petneházi Gábor, *Ellentétes narratívák fogságában: Gian Michele Bruto és a Rerum Ungaricarum libri*, Magyar Könyvszemle, 138 (2022)

Kaufmann G., hrsg., *Die Renaissance im Blick...*, 1991

Die Renaissance im Blick der Nationen Europas, hrsg. von Georg Kaufmann, Wiesbaden, Harrassowitz, 1991 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 9.)

Kerekes D., kiad., Girardin, 2007

Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról (1685–1689), sajtó alá rend., a bev. írta Kerekes Dóra, Paris–Budapest–Szeged, OSZK, SZTE, 2007 (Documenta Hungarorum in Gallia III.)

Kis T. N. 2022

N. Kis Timea, „*Kiben Isten abban az üdőben magát kiváltképpen jelenten akarta*”, *Nepomuki Szent János tiszteletének kora újkori elterjedése és magyarországi sajátosságai*, Budapest–Sárospatak, L'Harmattan, THE, 2022 (Europica varietas Tokajensis, Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – Dissertationes 2.)

Klaniczay T. 1985a

Klaniczay Tibor, *Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIe siècle)*, in Köpeczi–Le Goff, ed., *Intellectuels...*, 1985, 99–109.

Klaniczay T. 1985b

Klaniczay Tibor, *Értelmiség egyetem nélküli országban*, in Klaniczay T. 1985, 77–85.

Klaniczay T. 1985

Klaniczay Tibor, *Pallas magyar ivadéakai*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1985.

Klaniczay T. 1988

Klaniczay Tibor, *Hungaria és Pannonia a reneszánsz-korban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 91–92 (1987–1988), 1–19. (Különlenyomat: Reneszánsz füzetek 75. Budapest, MTA ITI, 1988.)

Klaniczay T. 1990

Klaniczay Tibor, *Egyetem Magyarországon Mátyás korában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 94 (1990), 575–612.

Klaniczay T. 1991

Tibor Klaniczay, *Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance*, in Kaufmann G., hrsg., *Die Renaissance im Blick...*, 1991, 319–338.

Klaniczay T. 1993

Klaniczay Tibor, *A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete*, Budapest, Balassi Kiadó, 1993 (Humanizmus és reformáció, 20.)

Klaniczay T. 1993

Klaniczay Tibor, *Die Benennungen „Hungaria“ und „Pannonia“ als Mittel der Identitätssuche der Ungarn*, in Klaniczay–Németh S.–Schmidt 1993, 83–100.

Klaniczay T. 2010

Klaniczay Tibor, *Alle origini del movimento accademico ungherese*, Alessandria, dell'Orso, 2010 (Ister, Collana di studi ungheresi)

Klaniczay T.–Németh S.–Schmidt 1993

Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn, hrsg. von Tibor Klaniczay, Katalin S. Németh, Paul Gerhardt Schmidt, Budapest, Balassi, 1993 (Studia Humanitatis, Bd. 9.)

Klaniczay T.–Török–Stangler, hrsg., *Schallaburg '82...*, 1982

Schallaburg '82, Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541, 8. Mai–1. November, 1982, Schrifteitung von Tibor Klaniczay, Gyöngyi Török, Gottfried Stangler, red. von Gottfried Stangler, Moritz Csáky, Richard Perger, Andrea Jünger. Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1982.

Klüpfel 1809

Engelbert Klüpfel, *Necrologium sodalium et amicorum litterarium, qui auctore superstite diem suum obierunt*, Friburgi et Constantiae, in officina libraria Herderiana (Freiburg am Breisgau und Konstanz, Bartholomä Herder), 1809.

Knapp 2006

Knapp Éva, *Historia litteraria a XVIII. században, Az ELTE Egyetemi Könyvtárban rendezett kiállítás katalógusa (2004. október 12.–december 23.)* in Csörsz Rumen–Hegedüs–Tüskés, szerk., *Historia litteraria...*, 2006, 547–566.

Koch 1713

Johann Christian Koch, *Schediasma de ordinanda bibliotheca, in quo non solum facillima bibliothecas in ordinem redigendi methodus exhibetur...*, Lipsiae, Johann Gross, 1713.

Kókay 1983

Kókay György, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

Kollar 1790

Adami Francisci Kollarii *ad Petri Lambesii commentariorum de Augusta Bibliotheca Caesarea Vindobonensi libros VIII. Supplementorum liber priomus posthumus*, Vindobonae, Johann Thomas Trattner, 1790.

Kolumbán, szerk., *A reformáció...*, 2018

A reformáció öröksége, Egyháztörténeti tanulmányok, szerk. Kolumbán Vilmos József, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2018 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 24.)

Kovács K. szerk., *Bethlen Gábor*, 1980

Bethlen Gábor állama és kora, szerk. Kovács Kálmán, Budapest, ELTE, 1980.

Kováts Martinyi, *Fragmenta, I–II.*, 1808–1809

Fragmenta Literaria rerum Hungaricarum ex codicibus... eruta, pars I–II., opera Michaelis Kováts Martinyi, Ienae, sumptibus Bibliopoli Academici, 1808–1809.

Köhler 1728

Johann David Köhler, *Sylloge aliquot scriptorum de bene ordinanda et ornanda bibliotheca*, Francofurti ad Moenum, Johann Stein, 1728.

Könyvkiállítási emlék 1882

Könyvkiállítási emlék, kiadja az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum – A Könyvkiállítási kalauz 2. bővített kiadása, Ráth György bevezetésével, Budapest, Kilián, 1882.

Köpeczi, főszerk., *Erdély története*, 1985

Erdély története három kötetben, főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

Köpeczi–Le Goff, ed., *Intellectuels...*, 1985

Intellectuels français, intellectuels hongrois, ed. par Béla Köpeczi, Jacques Le Goff, Budapest–Paris, Akadémiai Kiadó, CNRS, 1985.

Körömi–Kusper–Verók, szerk., *Dulce et utile*, 2021

Dulce et utile – Tanulmányok Pintér Márta Zsuzsanna 60. születésnapjára, szerk. Körömi Gabriella, Kusper Judit, Verók Attila, Eger, Líceum Kiadó, 2021.

Kövér 2013

Kövér Lajos, *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai*, Aetas, 28 (2013), Nr. 3, 5–23.

Kriegleder–Paranjare–Potocka–Seidler–Vlasta, eds., *Mehrsprachigkeit...*, 2014

Mehrsprachigkeit und multikulturelle Literatur – Multilingualism and Multicultural Literature, eds. Wynfrid Kriegleder, Manjiri Paranjare, Franz Potocka, Andrea Seidler, Sandra Vlasta, Wien, Praesens, 2014.

Kriegleder–Seidler, hrsg., *Kulturelle Zirkulation...*, 2019

Kulturelle Zirkulation im Habsburgerreich, Der Kommunikationsraum Wien, hrsg. von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler, Wien, Praesens Verlag, 2019 (Verflechtungen und Interferenzen, Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum, 4.)

Kristeller 1978

Paul Oskar Kristeller, *The first Printed Edition of Plato's Works and the Date of its Publication (1484)*, in Hilfstein–Czartoryski–Grande, eds., *Science and History*, 1978, 25–35.

Kristeller 1979

Paul Oskar Kristeller, *Szemlemlí áramlatok a reneszánszban*, Budapest, Magvető, 1979, ²1980 (Gyorsuló idő).

Kristeller 1991

Paul Oskar Kristeller, *Filosofi greci dell'eta ellenistica*, Pisa, Scuola normale superiore, 1991.

Kristeller, Iter Italicum, I, 1977

Iter Italicum, volumen I: Agrigento to Navarra, compiled by Paul Oskar Kristeller, London, The Warburg Institute; Leiden, E. J. Brill, 1977.

Kristeller, Iter Italicum, II, 1977

Iter Italicum, volumen II: Orvieto to Volterra, Vatican City, compiled by Paul Oskar Kristeller, London, The Warburg Institute; Leiden, E. J. Brill, 1977.

Kristeller, Iter Italicum, III, 1983

Iter Italicum, volumen III: alia itinera I, Australia to Germany, compiled by Paul Oskar Kristeller, London, The Warburg Institute; Leiden, E. J. Brill, 1983.

Kruse, hrsg. *Austellung Kaiser Karl V.*, 2000

Austellung Kaiser Karl V. (1500–1558), Macht und Ohnmacht Europas, Bonn–Wien, hrsg. von Petra Kruse, Wien, Kunsthistorisches Museum, 2000.

Kubinyi A. 2001

Kubinyi András, *Mátyás király*, Budapest, Vince Kiadó, 2001.

Kulcsár P. 1973

Kulcsár Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973 (Humanizmus és reformáció, 1.)

Kulcsár–Mader–Monok, szerk., *Karácsonyi 70*, 1989

Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára, szerk. Kulcsár Péter, Mader Béla, Monok István, Szeged, JATE, 1989.

Kupfer–Cohen–Chajes, eds., *Visualization of Knowledge*, 2020

The Visualization of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe, ed. by Marcia Kupfer, Adam S. Cohen, Jeffrey Howard Chajes, Turnhout, Brepols, 2020 (Studies in the Visual Cultures of the Middle Ages, 16.)

La Chausse 1690

Romanum Museum sive Thesaurus eruditae antiquitatis, in quo gemmae, idola, insignia sacerdotalia, instrumenta sacrificiis inservientia, lucernae, vasae, bullae, armillae, fibulae, claves, annuli, tesserae, styli, strigiles, gutti, phialae lacrymatoriae, vota, signa militaria, etc., Centum et septuaginta tabulis aeneis incisa referuntur, ac dilucidantur, cura, studio, et sumptibus Michaelis Angeli Causei de La Chausse Parisiensis (Michel-Ange de La Chausse) [Illustrator: Carlo Maratti, Nicolò Billy sen.], Romae, Giovanni Giacomo Komarek, 1690.

Lambeck 1665

Petri Lambecii..., *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber primus*, Vindobonae, Matthaeus Cosmerovius, 1665, 32–33. (De Bibliotheca Corviniana)

Lambeck 1669

Petri Lambecii..., *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber secundus*, Vindobonae, Matthaeus Cosmerovius, 1669, caput IX, 989–996. (De Bibliotheca Corviniana)

Lambeck–Kollar 1766

Petri Lambecii..., *Commentariorum de augustissima bibliotheca caesarea Vindobonensi liber primus*, editio altera, opera et studio Adami Francisci Kollarii, Vindobonae, Trattner, 1766.

Lambeck–Kollar 1769

Petri Lambecii..., *Commentariorum de augustissima bibliotheca caesarea Vindobonensi liber secundus*, editio altera, opera et studio Adami Francisci Kollarii, Vindobonae, Trattner, 1769, caput IX, 939–954. (De Bibliotheca Corviniana)

Le Guay 1998

Laetitia Le Guay, *Les princes de Bourgogne lecteurs de Froissart, Les rapports entre le texte et l'image dans les manuscrits enluminés du livre IV des Chroniques*, Paris–Turnhout, CNRS, Brepols, 1998 (Documents, études et répertoires).

Lebeau–Boehler–Vogler, sous la dir., *Les élites régionales*, 2002

Les élites régionales (XVIIe–XXe siècle, sous la dir. de Christine Lebeau, Jean-Michel Boehler, Bernhar Vogler, Strasbourg, PUS, 2002

Lemaire–Henry–Rouzet, ed. *Isabelle de Portugal*, 1991

Isabelle de Portugal, duchesse de Bourgogne, 1397–1471, Exposition du 5 octobre au 23 novembre 1991., Catalogue par Claudine Lemaire, Michele Henry; iconographie par Anne Rouzet, Bruxelles, Bibliothèque royale, 1991.

Lengyel R.–Tüskés G., eds., *Learned Societies...*, 2017

Learned Societies, Freemasonry, Sciences and Literature in 18th–Century Hungary, A Collection of Documents and Sources, ed. by Réka Lengyel, Gábor Tüskés, Budapest, MTA BTK ITI, 2017.

Lenzuni, a cura di, *All'ombra del lauro*, 1992

All'ombra del lauro: Documenti librari della cultura in età Laurenziana, Catalogo della Mostra, Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, 4 maggio–30 giugno 1992, a cura di Anna Lenzuni. Firenze, Silvana, 1992.

Loewe 1883

Gustav Loewe, *Handschriftliches zur Iohannis des Corippus*, Rheinisches Museum für Philologie, 33 (1883), 315–316., 479–482.

Lomeier 1669, 1680

Johannes Lomeier, *De bibliothecis liber singularis*, Zutphaniae, Henricus Beerren, 1669.; Utrecht, Johann Ribb, ²1680.

Lomeier 1705

Johannes Lomeier, *De bibliothecis liber singularis*, in *De bibliothecis accessio altera collectioni Maderianae adiuncta*, ed. Johann Andreas Schmidt, Helmstedt, Georg Wolfgang Hamm, 1705, 1–278.

Lotz 1936

Lotz János, *A történelmi világkép, Az ember az időben*, Pécs, Kultúra, 1936 (Specimina dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethianae Quinqueecclesiensis, 97.)

- Lucianelli–Pinto, ed., *Libri a corte*, 1997
Libri a corte, Testi e immagini nella Napoli aragonese, Catalogo della mostra, Napoli, Biblioteca Nazionale 23 settembre 1997–10 gennaio 1998, a cura di Alma Serena Lucianelli, Angela Pinto. Napoli, Paparo, 1997.
- Lucianelli–Pinto, ed., *Libri a corte*, 1997
Libri a corte, Testi e immagini nella Napoli aragonese, Catalogo della mostra, Napoli, Biblioteca Nazionale 23 settembre 1997–10 gennaio 1998, a cura di Alma Serena Lucianelli, Angela Pinto. Napoli, Paparo, 1997.
- Lukács, Adattár 25, 1989
 Lukács László, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*, Szeged, JATE, 1989 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 25.)
- Lukács–Szabó F., szerk., *Pázmány...*, 1987
Pázmány Péter emlékezete, szerk. Lukács László, Szabó Ferenc, Róma, IHSI, 1987.
- Lukinich, szerk., *Mátyás király...*, 1940
Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára, I–II. kötet, szerk. Lukinich Imre, Budapest, Franklin Társulat, 1940.
- Mabillon 1723
Vetera Analecta, sive Collectio veterum aliquot operum et opusculorum omnis generis, carminum, epistolarum, diplomatum, epithaphiorum etc., cum Itinere Germanico, adnotationibus et aliquot disquisitionibus, Parisiis, François Montalant, 1723. [Corvina: 1–2.]
- Mabillon–Germain 1685
Veterum Analectorum tomus IV., complectens Iter Germanicum Domni Johannis Mabillon et Domni Michaelis Germain e Congregatione sancti Mauri, cum monumentis in eo repertis, Lutetiae Parisiorum, Marie Martin, Jean Boudot, 1685. [Corvina: 7–8.]
- Mabillon–Launoy 1717
Io. Mabillonii Iter Germanicum et Io. Launoii de scholis celebrius..., Hamburgi, Christian Liebezeit, 1717. [Corvina: 6.]
- Madas 2004
 Edit Madas, *A Corvina újkori története Magyarországon*, in Monok, szerk., *A holló jegyében...*, 2004, 65–70.
- Madersbacher–Pokorny, hrsg., *Maximilianus*, 2019
Maximilianus – Die Kunst der Kaisers, von Lukas Madersbacher und Erwin Pokorny, Berlin–München, Deutscher Kunstverlag, 2019.
- Maillard–Monok–Nebbiai, publ. par, *Matthias Corvin...*, 2009
Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne, publié par Jean-François Maillard, István Monok, Donatella Nebbiai, Budapest, OSZK, 2009 (Supplementum Corvinianum, II.)

Mályusz 1967

Mályusz Elemér, *A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai*, Magyar Könyvszemle, 93 (1967), 1–11.

Manfredi 2010

Antonio Manfredi, *La nascita della Vaticana in età umanistica da Niccolò V a Sisto IV*, in Manfredi, a cura di, *Storia della BAV*, 1, 2010, 147–236.

Manfredi, a cura di, *Storia della BAV*, 1, 2010

Storia della Biblioteca apostolica Vaticana 1: Le origini della Biblioteca apostolica Vaticana tra umanesimo e Rinascimento, 1447–1534, a cura di Antonio Manfredi, Città del Vaticano, BAV, 2010.

Manitius 1911

Max Manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur, Erster Teil: von Justinian bis zur Mitte des zehnten Jahrhunderts*, München, Beck, 1911.

Marchi–Pál J., a cura di, *Dante Alighieri Commedia*, vol. 1–2., 2006

Dante Alighieri Commedia, Facsimile: Biblioteca Universitaria di Budapest, Codex Italicus 1. – Studi e ricerche, vol. 1–2., a cura di Gian Paolo Marchi, József Pál, Verona–Szeged, Università degli Studi di Verona, SZTE, 2006.

Márki S., szerk., *Mátyás király emlékkönyv*, 1902

Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára, szerk. Márki Sándor, Budapest, Athenaeum, 1902.

Marosi 1996

Ernö Marosi, *Die Corvinische Renaissance in Ungarn und ihre Ausstrahlung in Ostmitteleuropa*, in Eberhard–Strnad, hrsg., *Humanismus und Renaissance...*, 1996, 173–187.

Marsigli, *Scritti*, 1930

Luigi Ferdinando Marsigli, *Scritti inediti... raccolti e pubblicati nel II. centenario dalla morte*, a cura del Comitato Marsiliano, Bologna, Zanichelli, 1930.

Mârza A. 2020a

Andreea Mârza, *Imre Dániel, bibliothecar*, Alba Iulia, Universitate, 2020.

Mârza A. 2020

Andreea Mârza, *Portretul unui iluminist ardelean, Bibliotecarul Imre Dániel (1754–1804)*, Cluj-Napoca, MEGA, 2020.

Massari 1534

Francesco Massari, *In novum Plinii de naturalis historia librum castigationes et annotationes*, Basileae, Johannes Frobenius, 1537 (VD 16 M 1337; ÖNB BE 7 N 44+). Későbbi kiadása: Parisiis, Michel de Vascosan, 1542 (ÖNB 75 M 19).

Massari 1542

Francesco Massari, *In novum Plinii de naturalis historia librum castigationes et annotationes*, Parisiis, Michel de Vascosan, 1542 (ÖNB 75 M 19).

Maurer 2009

Maurer Zsuzsa, *A velencei kultúregyezmény a könyvtári és múzeumi állományokról, 1932. november 27.*, in Boka–Ferenczyne Wendelin, szerk.: *Gyűjtők és gyűjtemények*, 2009, 175–183.

Mayerhöfer–Ritzer, hrsg., *Festschrift Josef Stumm-voll...*, 1970

Festschrift Josef Stumm-voll, dem Generaldirektor der Österreichischen Nationalbibliothek zum 65. Geburtstag..., Erster Teil, hrsg. von Josef Mayerhöfer, Walter Ritzer, Wien, Verlag Hollinek, 1970 (Museion, Neue Folge, 4/1.)

Melanchthon–Mattheus 1551

Philipp Melanchthon–Sebastian Mattheus, *Oratio de rege Pannoniae Matthia...*, Wittenberg, Peter Seitz haer., 1551 (VD 16 M 3813)

Mikó 1999

Mikó Árpád, *Matthias Corvinus–Matthias Augustus, L'arte all'antica nel servizio del potere*, in Secchi Tarugi, a cura di, *Cultura e potere...*, 1999, 209–220.

Mikó 2002

Mikó Árpád, *A Corvina-könyvtár története – Stories of the Corvinian Library*, in Karsay, szerk., *Uralkodók és corvinák...*, 2002, 123–156.

Mikó 2004a

Mikó Árpád, *A Corvina-könyvtár 1490 körül*, in Bodnár–Jávör–Lövei–Pataki–Sümei–Szilágyi, szerk. *Maradandóság...*, 2004, 105–112.

Mikó 2004

Mikó Árpád, *Mátyás király könyvtára az uralkodó reprezentációjában*, in Monok, szerk., *A holló...*, 2004, 19–43.

Mikó 2008a

Mikó Árpád, *Mátyás corvinái a nemzet könyvtárában*, fotók Hapák József, magyarázó szövegek Zsupán Edina, Budapest, Kossuth, OSZK, 2008, ²2017.

Mikó 2008

Árpád Mikó, *The Corvinas of King Matthias in the National Széchényi Library*, photo by József Hapák, commentaries by Edina Zsupán, Budapest, Kossuth, OSZK, 2008.

Mikó 2009

Mikó Árpád, *A reneszánsz Magyarországon*, Budapest, Corvina Kiadó, 2009 (Stílusok, korszakok)

Mikó 2020

Mikó Árpád, *Konstrukció és rekonstrukció, Adalékok a Corvina budai műhelyének historiográfiájához*, in Zsupán, szerk., „Az ország díszére”, 2020, 63–81.

Mikó, ed., *Renaissance Year*, 2008

Renaissance Year 2008, Guide to the Exhibitions for the 550th anniversary of King Matthias' Accession to the Throne, ed. Árpád Mikó, Budapest, NMG, 2008.

Mikó–Verő–Ács P., szerk., *Mátyás király...*, 2008

Mátyás király öröksége, Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század), Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában, 2008. március 28.–július 27. szerk. Mikó Árpád, Verő Mária, munkatárs Ács Pál, Budapest, MNG, 2008.

Mikó–Verő–Ács P., szerk., *Mátyás király...*, II., 2008

Mátyás király öröksége, Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század), II. kötet, *Tanulmányok*, szerk. Mikó Árpád, Verő Mária, munkatárs Ács Pál, Budapest, MNG, 2008.

Miksch 1966

Ferdinand Leopold Miksch, *Xystus Schier und die Augustinierschule in Österreich, ein Beitrag zur Geschichte der Frühaufklärung in Österreich im 18. Jahrhundert*, in Steinitz, hrsg., *Ost und West...*, 1966, 356–366.

Miksch 1969

Ferdinand Leopold Miksch, *Der Augustiner-historiker Xystus Schier 1727–1772, ein Beitrag zur österreichischen Gelehrten-geschichte am Beginn der Aufklärung*, Würzburg, Augustinus Verlag, 1969 (Cassiciacum, 23.)

Milano E. 1997

Ernesto Milano, *Casa d'Este dall'anno mille al 1598*, in Iotti, a cura di, *Gli Estensi*, 1997, 9–94.

Milano E. 2002

Ernesto Milano, *I codici corviniani conservati nelle biblioteche Italiane*, in Milano E., a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002, 65–93.

Milano E., a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002

Nel segno del Corvo, Libri e miniature della biblioteca di Mattia Corvino re d'Ungheria (1443–1490), A cura di Ernesto Milano, Modena, Il Bulino, 2002 (Il giardino delle Esperidi, 16.)

Milde 1995

Wolfgang Milde, *Die wolffenbütteler Corvinen*, Wolfenbüttel, HAB, 1995 (Aus den Sammlungen der Herzog August Bibliothek, 1.)

Moller C. 1717

De meritis Matthiae Corvini in rem literariam ex ms^o Naldi Naldii Florentini potissimum descriptis, ductu Petri Jaenichii... Anno MDCCXVII... die XXI. Januarii... disserit Casparus Mollerus... Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1717.

Monok 1989

Monok István, *Mária királyné könyvtárai*, in Kulcsár–Mader–Monok, szerk., *Karácsonyi* 70, 1989, 99–104.

Monok 2002

István Monok, *Questioni aperte nella storia della Bibliotheca Corviniana agli albori dell'eta moderna*, in Milano, a cura di, *Nel segno del Corvo...*, 2002, 33–41.

Monok 2004

Monok István, *Nyitott kérdések a Bibliotheca Corviniana kora újkori történetében*, in Monok, szerk., *A holló...*, 2004, 45–63.

Monok 2008a

Monok István, *Az országos Széchényi Könyvtár Corvina-programja*, Magyar Könyvszemle, 124 (2008), 330–333.

Monok 2008

Monok István, *A Bibliotheca Corviniana és a nyomtatott könyvek*, Magyar Könyvszemle, 124 (2008), 256–271.

Monok 2009

Monok István, *Kiegészítés a Marsili-hagyaték magyar vonatkozásaihoz*, Magyar Könyvszemle, 125 (2009), 88–95.

Monok 2018a

Monok István, *A hagyományos világ átváltozásai, Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez*, Budapest–Eger, Kossuth, EKE, 2018 (Kulturális örökség).

Monok 2018

Monok István, *Protestáns iskolai könyvtárak tematikus összetételének változásai a reformáció első századában*, in Kolumbán, szerk., *A reformáció...*, 2018, 411–426.

Monok 2019

István Monok, *Michael Denis' Vorwort zum Katalog der Ödenburger Bibliothek des Ferenc Széchényi*, in Krieglleder–Seidler, hrsg., *Kulturelle Zirkulation...*, 2019, 84–88.

Monok 2020a

István Monok, *Änderungen der thematischen Zusammenstellung ungarländischer Schulbibliotheken im ersten Jahrhundert der protestantischen Reformation*, in Monok–Seidler, hrsg., *Reformation und Bücher*, 2020, 105–122.

Monok 2020

Monok István, *Jacobus de Hungaria az arab tudomány megismerésének szószólója Elzászban a XV. században*, Magyar Könyvszemle, 136 (2020), 350–354.

Monok 2021

Monok István, *Uralkodói művelődéspolitika és a humanista szövegahagyományozás, Megfontolások az erdélyi fejedelmi könyvtár történetének kutatásához*, in Körömi–Kusper–Verók, szerk., *Dulce et utile*, 2021, 191–200.

Monok, szerk., *A holló jegyében...*, 2004

A holló jegyében, Fejezetek a corvinák történetéből, szerk. Monok István, Budapest, Corvina Kiadó, OSZK, 2004.

Monok–Ötvös P.–Verók, Adattár 16/4, 2004

Erdélyi könyvesházak IV/1-2. – Bibliotheken in Siebenbürgen IV/1-2, Lesestoffe der siebenbürgen Sachsen, 1575–1750, hrsg. von István Monok, Péter Ötvös, Attila Verók, Budapest, OSZK, 2004 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4/1-2.)

Monok–Seidler, hrsg., *Reformation und Bücher*, 2020

Reformation und Bücher, Zentren der Ideen – Zentren der Buchproduktion, hrsg. von István Monok, Andrea Seidler, Wiesbaden, Harrassowitz, 2020 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Geschichte des Buchwesens, 51.)

Monok–Zvara 2020

Monok István–Zvara Edina, *Esterhasiana Bibliotheca*, Budapest, MTA, Kossuth, 2020 (Esterházyana).

Morandini 1986

Antonietta Morandini, *Biblioteca Medicea Laurenziana*, Firenze, Nardini, 1986 (Le grandi biblioteche d'Italia).

Mosel 1835

Ignaz Franz Edlen von Mosel, *Geschichte der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, Beck, 1835.

Möller 1595

Lorenz Möller (Müller, Mullerus), *Septentrionalische Historien oder Warhafftige Beschreibung der fürnembsten Polnischen, Lifflandischen, Moscowiterischen, Schwedischen und andern Geschichten...*, Amberg, Michael Forster, 1595.

Nagy Lev. 2007

Nagy Levente, *Magyar kutatógenerációk és a Marsili-hagyaték*, in Bitskey–Fazakas, szerk., *Humanizmus, religio...*, 2007, 252–273.

Naldius (ed. Ábel) 1890

Naldus Naldius, *De laudibus Augustae Bibliothecae*, in Ábel, kiad., *Olaszországi XV. századbeli...*, I, 1890, 259–296.

Naldius (ed. Bél) 1737

Naldus Naldius, *De laudibus augustae bibliothecae*, in Matthias Bél, *Notitia Hungariae novae historico-geographica...*, Tomus tertius, Wien, Paulus Straubius, Johannes Petrus van Ghelen, 1737, 589–642.

Naldius (ed. Jänichen) 1731

Naldus Naldius, *De laudibus Augustae Bibliothecae*, in Jänichen 1731, 215–255.

Namur 1838

Jean Pie Namur, *Bibliographie paléographico-diplomatico-bibliologique générale, ou Répertoire systématique indiquant 1. tous les ouvrages relatifs à la paléographie à la diplomatique, à l'histoire de l'imprimerie et de la librairie, à la bibliographie, aux biobibliographies, et à l'histoire des bibliothèques, 2. la notice des recueils périodiques, littéraires et critiques des différents pays*, Liège, Collardin, 1838.

Neander 1565

Michael Neander, *Graecae linguae erotemata...*, cum praefatione Philippi Melancthonis, Basel, Johannes Oporinus, 1565 (VD16 N 379).

Neander 1583

Michael Neander, *Chronicon sive Synopsis historiarum quae res gestas in Orbe gentium a rebus humanis conditis ad hanc usque nostram aetatem certa expositionis imperiorum,*

- gentium, rerum variarum et maxime insignium, annorum item et temporum serie annotatas et expositas continet, excerptas...*, Eisleben, Urban Gaubisch, 1583 (VD 16 ZV 11407; VD 16 N 357 – feltehetően egy kiadás volt csak).
- Necipoglu–Kafadar–Fleischer, eds., *Treasures of Knowledge*, 2019
Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/03–1503/04), Vol. I, *Essays*, Vol. II, *Transliteration and Facsimile „Register of Books”* (*Kitāb al-kutub*, MTA Könyvtára, Keleti Gyűjtemény, MS Török F. 59), ed. by Gülru Necipoglu, Cemal Kafadar, Corell H. Fleischer, Leiden–Boston, Brill, 2019 (Studies and Sources in Islamic Art and Architecture, Supplements to Muqarnas, XIV/I–II.)
- Nehring 1989
 Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich, Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, 2, *erg. Auflage*, München, Oldenbourg, 1989 (Südosteuropäische Arbeiten, 72.)
- Nehring, hrsg., *Austro-Turcica 1541–1552*, 1995
Austro-Turcica 1541–1552, Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen, hrsg. von Karl Nehring, München, Oldenburg Verlag, 1995.
- Neickelius–Kanold 1727
 Kaspar Friedrich Jencquel (Neickelius)–Johann Kanold, *Museographia oder Anleitung zum rechten Begriff und nützlicher Anlegung der Museorum oder Raritäten Kammern...*, Leipzig–Bresslau, Michael Hubert, 1727 (VD18 15307492)
- Németh 2013a
 András Németh, *A Viennese Bibliophile in the Hungarian Royal Library in 1525: New evidence from Johannes Alexander Brassicanus' bequest inventory (1539)*, Gutenberg-Jahrbuch, 88 (2013), 149–165.
- Németh 2013
 Németh András, *Egy bécsi bibliofil 1525-ös látogatása a budai királyi könyvtárban: Johannes Alexander Brassicanus hagyatéki leltára (1539)*, Magyar Könyvszemle, 129 (2013), 282–305.
- Nessel, *Catalogi...*, 1690
 Daniel de Nessel, *Catalogus sive recensio specialis omnium codicum manuscriptorum Graecorum, nec non linguarum orientalium Augustissimae Bibliothecae Caesariae Vindobonensis, Pars VII.*, Vindobonae–Norimbergae, Leopold Voigt, Balthasar Joachim Endtner, 1690.
- Nicephorus (ed. Longus) 1553
 Nicephorus Callistus Xanthopulus, *Ecclesiasticae historiae libri decem et octo*, ed. Johannes Longus, Basileae, Johannes Oporinus, 1553 (VD 16 N 1436; OSZK Ant. 290.).
- Nótári 2015
 Nótári Tamás, *Gondolatok a translatio imperii eszméjéhez az európai politikai hagyományban*, in *Decem anni in Europaea Unione I. Miskolci Jogtudományi Műhely*, szerk. Sáy Pál, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 92–104.

Nova Bibl. Eccl. Friburgensis 1775–1790

Nova Bibliotheca Ecclesiastica Friburgensis, 1(1775)–7(1783/1790), Ulmae, off. Stettiniana (1775–1779); Freiburg am Breisgau, Johann Andreas Satron (1780–1783); – Freiburg am Breisgau, Ignaz Wagner (1785–1790).

Obsequens 1772

Iulius Obsequens, *Quae supersunt ex libro de prodigiis*, cum animadversionibus Ioannis Schefferi et Francisci Oudendorpii, accedunt supplementa Conradi Lycosthenis curante Ioanne Kappio, Curinae Regnitianae [Hof an der Saale], Johann Gottlieb Vierling, 1772 (VD 18 10368981).

Oláh, *De Hungaria Occidentali* (ed. Bél), 1735

Nicolaus Oláh, *De Hungaria Occidentali, Regia Buda et huius Bibliotheca*, in *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella...*, ed. Matthias Bél, Pozsony, Johann Paul Royer, 1735.

Olschki 1900

Leo. S. Olschki, *La prima edizione di Valturio*, La bibliofilia, I (1899–1900), 46–55.

Opmeer 1625

Chronologia Petri Opmeeri a Mundi exorcio ad sua usque aetate..., *Eiusdem historia martyrum Bataviae recens addita*, Coloniae, Peter Henning, Bernhard Walter, 1625.

Opmeer 1684

Chronologia Petri Opmeeri a Mundi exorcio ad sua usque aetate..., *Eiusdem historia martyrum Bataviae recens addita*, Coloniae, Johann Wiedenfelt, Godfried de Berges, 1684.

Opmeer–Beyerlinck 1611

Opus chronologicum orbis universi a Mundo exorcio usque ad Annum MDCXI... in duos tomos divisum, prior auctore Petro Opmeero..., posterior auctore Laurentio Beyerlinck..., Antverpiae, Hieronymus Verdussius, 1611.

Oschema 2005

Klaus Oschema, *Des Fürsten Spiegel? Anmerkungen zu den Bibliotheken der burgundischen Herzöge im 14. und 15. Jahrhundert*, in Scholz–Mettauert, hrsg., *Buchkultur im Mittelalter*, 2005, 177–192.

Paciuchelli 1657

Angelo Paciuchelli, *Trattato della pazienza...*, In Perugia, Angelo Bartoli, Angelo Laurenzi, 1657 (IT\ICCU\UM1E\000061)

Paciuchelli 1661 (1667, 1679)

Angelo Paciuchelli, *Trattato della pazienza, necessaria ad ogni stato di persone, et utilissima a padri predicatori...*, In Venezia, Francesco Storti, 1661 (ugyanitt: 1667 és Gasparo Storti, 1679) (IT\ICCU\LIAE\002026; IT\ICCU\TO0E\041741; IT\ICCU\TO0E\048088)

Paciuchelli 1704

Angelo Paciuchelli, *Trattato della pazienza, necessaria ad ogni stato di persone, et utilissima a padri predicatori...*, In Venezia, Antonio Bortoli Zatta (IT\ICCU\TO0E\072850)

Paciuchelli–Messen 1675

Tractatus de patientia, quem pro quotidiano afflictorum solamine... concionatorum instructione... divulgavit ... Angelus Paciuchellius de Monte Politiano ... Ex Italico idiomate in Latinum conversus ab ... Leonardo Messen ..., Coloniae, Peter Hilden, 1675 (VD 17 32:740045Z).

Paciuchelli–Messen 1677

Tractatus de patientia, quem pro quotidiano afflictorum solamine... concionatorum instructione... divulgavit ... Angelus Paciuchellius de Monte Politiano ... Ex Italico idiomate in Latinum conversus ab ... Leonardo Messen ..., Monachii, Johann Jäcklin, 1677 (VD 17 12:106236M).

Paciuchelli–Messen 1682

Trost-quell denen so in Trübsal und Widerwertigkeit leben zu Trost den Glückseeligen zur Warnung; den Seelsorgeren und Beichtväteren zur Unterrichtung. Auch allen und jeden in was Stand und Gelegenheit sie sich befinden zu mercklichem Nutzen Anfangs in Welscher Sprach durch ... P. Angelum Pachiuchelli... vorgestellt; Nachmahls von ... Patre Leonardo Messen... ins Lateinisch übersetzt; Und letztlich zu gemeiner und sonderbahrer der Teutscher Nation geistlicher Befürderung in deroselben Sprach an tag gegeben, Cölln, Arnold Metternich, 1682 (VD 17 12:106225X).

Pajorin 2004

Pajorin Klára, *Az eszményi humanista könyvtár*, Magyar Könyvszemle, 120 (2004), 1–13.

Papp S. 1999

Papp Sándor, *Die diplomatische Bemühungen der Habsburger um Siebenbürgen in den Jahren 1551 und 1552*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 89 (1999), 109–133.

Pellegrin 1955

Élisabeth Pellegrin, *La bibliothèque des Visconti et des Sforza ducs du Milan au XVe siècle*, Paris, CNRS, 1955.

Péter K. 1972

Péter Katalin, *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán (Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál)*, Budapest, 1972 (manuscriptum, MTAK, Library of Hungarian Academy of Sciences, D 5571)

Péter K. 1985

Péter Katalin, *A korlátlan fejedelmi hatalom alatt élő társadalom*, in Köpeczi, főszerk., *Erdély története*, 1985, 726–782.

Péter K. 1986

Péter Katalin, *Esterházy Miklós*, Budapest, Gondolat, 1986 (Magyar história)

Pettegree–Walsby–Wilkinson 2007

French Vernacular Books, Books published in the French Language before 1601 – Livres vernaculaires français, Livres imprimés en français avant 1601, ed. by Andrew Pettegree, Malcolm Walsby, Alexander Wilkinson, Leiden–Boston, 2007, Nr. 47346, 47347.

Pflugius 1688a

Julius Pflugk, *Epistola ad perillustrem atque generosissimum Vitum Ludovicum a Seckendorff...*, *praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, Jena, Johann Bielke, 1688 (VD17 1:046422W).

Pflugius 1688b

Julius Pflugk, *Epistola ad perillustrem atque generosissimum Vitum Ludovicum a Seckendorff...*, *praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, Jena, Johann Bielke, 1688 (VD17 12:154343H).

Pflugius 1703

Julius Pflugk, *Epistola ad perillustrem atque generosissimum Vitum Ludovicum a Seckendorff...*, *praeter fata bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, in *De bibliothecis nova accessio collectioni Maderianae adiuncta*, ed. Johann Andreas Schmidt, Helmstedt, Georg Wolfgang Hamm, 1703 (VD18 14784696), 309–352.

Pijaudier–Fauchereau, dir., *L'Europe des esprits...*, 2011

L'Europe des esprits, ou la fascination de l'occulte, 1750–1950, dir. de Joëlle Pijaudier, Serge Fauchereau, coord. éd., Laure Lane, Lize Braat, Strasbourg, Musées de Strasbourg, 2011.

Plessen, hrsg., *Idee Europa...*, 2003

Idee Europa, Entwürfe zum „Ewigen Frieden“, Ordnungen und Utopien für die Gestaltung Europas von der pax romana zur Europäischen Union, hrsg. von Marie-Louise von Plessen, Berlin, DHM, Henschel, 2003.

Poliziano 1539

Angeli Politiani *Operum tomus primus, Epistolarum libros XII, ac miscellaneorum centuriam I. complectens*, Lugduni, Sebastianus Gryphius, 1539.

Polybius (ed. Obsopoeus) 1530

Historion biblia 5. Historiarum libri quinque, trad. Nicolaus Perottus, ed. Vincentius Obsopoeus, Haganoae, Johannes Setzer, 1530 (VD 16 P 4092; OSZK Ant. 834.).

Pomian 1994

Krisztof Pomian, *Sammlungen – eine historische Typologie*, in Grote, hrsg., *Macrocosmos...*, 1994, 107–126.

Pulszky F.–Csontos 1882

Pulszky Ferenc–Csontos János, *Corvin-codexek*, in Kalauz 1882, 57–96.

Rantzau 1580

Henrici Ranzovii... *Catalogus imperatorum, regum ac principum qui astrologicam artem amarunt...*, Antverpiae, off. Plantiniana, 1580.

Rantzau 1581

Henrici Ranzovii... *Catalogus imperatorum, regum ac principum qui astrologicam artem amarunt...*, Lipsiae, Hans Steinman, 1581.

Rantzau 1584

Henrici Ranzovii..., *Catalogus imperatorum, regum ac virorum illustrium, qui artem astrologicam amarunt, ornarunt et exercuerunt...* a Theophylo Sylvio edita, Leipzig, Georg Deffner, Henning Grosse, 1584 (VD16 R 220).

Reibel–Mucciarelli–Regnier, sous la dir. de, *Antoine Granvelle*, 2017

Antoine Granvelle l'Éminence pourpre, Images d'un homme de pouvoir de la renaissance, Catalogue de l'exposition présentée au musée du Temps à Besançon du 18 novembre 2017 au 18 mars 2018, sous la dir. de Laurence Reibel, Lisa Mucciarelli-Régnier, Besançon, Silvana, 2017.

Rennhofer 1970

Friedrich Rennhofer, *Xystus Schier, eine bio-bibliographische Skizze*, in Mayerhöfer–Ritzer, hrsg., *Festschrift Josef Stummvoll...*, 1970, 317–324.

Réthelyi 2007

Réthelyi Orsolya, *Főhercegnői udvarból királynéi udvarba. Habsburg Mária királynéi udvartartásának kezdetei*, Századok, 141 (2007), 1193–1216.

Réthelyi–Romhányi–Spekner–Végh, eds., *Mary of Hungary...*, 2005

Mary of Hungary. The Queen and Her Court 1521–1531, Ed. by Orsolya Réthelyi, Beatrix F. Romhányi, Enikő Spekner, András Végh, Budapest, 2005.

Reumont 1879

Alfredo Reumont, *La Biblioteca Corvina*, Archivio Storico italiano, Firenze, 4. serie, IV (1879), 59–73.

Ricci C. 1925

Corrado Ricci, *Il tempio Malatestiano da Rimini*, Milano–Roma, Bestetti e Tuminelli, 1925, 47–52.

Ricci I. M.–Carassi–Cusanno, a cura di., *Securitas...*, 1996

Securitas et tranquillitas Europae, a cura di Isabella Massabò Ricci, Marco Carassi, Chiara Cusanno, Torino, Archivio di Stato di Torino, 1996.

Ricotti 1845

yErocole Ricotti, *Storia delle Compagnie di Ventura in Italia, vol. IV.*, Torino, Pomba, 1845.

Ricotti 1879

yErocole Ricotti, *Sulla Biblioteca Corvina*, Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino, vol. 15., 1879–80, Torino, Paravia, 1879, 307–315.

Ridder 1680

Francisci Ridderi *de eruditione historia*, Rotterdami, Joannes Borstius, 1680.

RMK III/XVIII.

Régi Magyar Könyvtár, III/XVIII. század, Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai – Alte Ungarische Bibliothek III/XVIII. Jahrhundert, Im Ausland erschienene, fremdsprachige Werke ungarländischer Autoren, Band 1, 1712–1760, Band 2, 1761–1800, összeáll. Dörnyei Sándor, Szávuly Mária, Budapest, OSZK, 2005–2007.

RMNy

Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1473–1600, Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos munkája, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1601–1635*, Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos, Vásárhelyi Judit közreműködésével, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1636–1655*, Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona, P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit, Käfer István közreműködésével, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000; *Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) – Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum, 1656–1670*, Heltai János, Pavercsik Ilona, Perger Péter, P. Vásárhelyi Judit munkája, V. Ecsedy Judit, Käfer István közreműködésével. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

Rocca 1978

Sylvana Rocca, *Iulii Obsequentis lexicon*, Genova, Università di Genova, 1978 (Pubblicazioni dell'Istituto di Filologia Classica e Medievale, 55.)

Rodakiewicz 1940

Erla Rodakiewicz, *The edition princeps of Roberto Valturio's 'De re militari' in relation to the Dresden and Munich Mss.*, Maso Finiguerra, XVIII–XIX(1940), 15–82.

Rosen 1885

Viktor R. Rozen (Victor Rosen), *Remarques sur les manuscrits orientaux de la collection de Marsigli à Bologna*, Rome, Academie royale des Lyncei, 1885 (Memorie, Accademia nazionale dei Lincei, Classe scienze morali, storiche e filologiche, ser. 3a., 12.)

Sakisian 1939

Argenag Sakisian, *The Portraits of Mehmet II.*, The Burlington Magazine for Connoisseurs, 74(1939), Nr. 433, 172–181.

Salvianus (ed. Baluze) 1663, 1669, 1684

Salvianus Massiliensis–Vincentius Liriensis, *Opera, Stephanus Baluzius Tutelensis ad finem codicum MSS. emendavit, notisque illustravit*, Paris, François Muguet, 1663, majd újra: 1669 és 1684.

Salvianus (ed. Baluze) 1742, 1743

Salvianus Massiliensis–Vincentius Liriensis, *Opera, Stephanus Baluzius Tutelensis ad finem codicum MSS. emendavit, notisque illstravit, editio quarta*, Stadt am Hof (Pedepontum, Regensburg), Johann Gastl, 1742, 1743.

Salvianus (ed. Bauffremont) 1575a

Salvianus Massiliensis, *Du Vray jugement et providence de Dieu...* nouvellement traduit... par BBDS., [Nicolas de Bauffremont], Lyon, Guillaume Rouillé, 1575.

Salvianus (ed. Brassicanus) 1530

Salvianus Massyliensis, *De vero iudicio et providentia Dei...*, *libri VIII...*, ed. Ioh. Alexander Brassicanus, Basel, Johannes Frobenius, 1530 (VD16 S 1511). [A *Corvináról* a Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspöknek (1517–1543) levélben írt, fol. α2r–α3v.]

Salvianus (ed. Brassicanus–Pithou) 1575

Salvianus Massiliensis, *De vero iudicio et providentia Dei, ad S. Salonium... libri VIII*, cura Johannis Alexandri Brassicani iureconsulti editi ac eruditiss scholiis illustrati, Paris, Guillaume Cavellat, Hiérosme Marnef, 1575 [Brassicanus Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspöknek (1517–1543) írt levele *in extenso* 3–23.] Pierre Pithou (Pithoeus, 1539–1596)

Salvianus (ed. Brassicanus–Pithou) 1594

Salvianus Massiliensis, *De vero iudicio et providentia Dei, ad S. Salonium... libri VIII*, cura Johannis Alexandri Brassicani iureconsulti editi ac eruditiss scholiis illustrati, *Accessit ejusdem Epistolarum lib. I. nunc primum editus, ejusdemque ad Ecclesiam catholicam, sub Timothei nomine, lib. IIII...*, Paris, Hiérosme Marnef, 1594 [Brassicanus Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspöknek (1517–1543) írt levele *in extenso* 3–23.]

Salvianus (ed. Brassicanus–Pithou) 1608

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione dei, et de justo praesentique ejus iudicio libri VIII ad S. Salonium episcopum, Ejusdem epistolarum lib. I. Timothei nomine ad ecclesiam catholicam lib. IIII. adversus Avaritiam*, Paris, Hyeronimus Drouart, 1608 [Brassicanus Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspöknek (1517–1543) írt levele *in extenso* 472–493.]

Salvianus (ed. Brassicanus–Pithou) 1617

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione dei, et de justo praesentique ejus iudicio libri VIII ad S. Salonium episcopum, Ejusdem epistolarum lib. I. Timothei nomine ad ecclesiam catholicam lib. IIII. adversus Avaritiam, editio nova emendatior...*, Paris, Hyeronimus Drouart, 1608 [Brassicanus Christoph von Stadion (1478–1543) augsburgi püspöknek (1517–1543) írt levele *in extenso* 474–495. (hibás paginációval az eredetiben)].

Salvianus (ed. Brassicanus–Pithou) 1633

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione dei, et de justo praesentique ejus iudicio ad S. Salonium episcopum Libri VIII, Ejusdem epistolarum lib. I. Timothei nomine ad ecclesiam catholicam lib. IV....*, Oxford, John Lichfield, 1633.

Salvianus (ed. Gallesini) 1564

Salvianus Massiliensis, *De vero iudicio et providentia Dei libri VIII...*, ed. Pietro Gallesini, Romae, Paulus Manutius, 1564 (EDIT 16 CNCE 27816) [Nem közlik Brassicanus budai utazásáról írt szövegét.] Pietro Gallesini (1520–1590)

Salvianus (ed. Halm) 1877

Salvianus Massiliensis, *Libri quae supersunt*, recensuit Carolus Halm, Berolini, Weidmann, 1877 (Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum tomi I. pars prior).

Salvianus (ed. Migne) 1847

Salvianus Massiliensis, *Opera omnia... tomus unicus*, ed. Jacques Paul Migne, Paris, Migne, 1847 (Patrologiae cursus completus, Series prima, Patrologiae tomus LIII.)

Salvianus (ed. Pauly) 1883

Salvianus Massiliensis, *Opera omnia*, recensuit Franciscus Pauly, Vindobonae, Gerold, 1883 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum, Vol. VIII.)

Salvianus (ed. Pithou) 1580

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione Dei et de iusto iudicio praesentique eius iudicio libri VIII...*, ed. Petrus Pithoeus, Paris, Sebastianus Nivellus, 1580 [Brassicanus leírása a *Corvináról* nincsen benne.]

Salvianus (ed. Pithou) 1600

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione Dei et de iusto iudicio praesentique eius iudicio libri VIII...*, ed. Petrus Pithoeus, Genève, Jacques Chouet, 1600.

Salvianus (ed. Pithou) 1645

Salvianus Massiliensis, *De gubernatione Dei et de iusto praesentique eius iudicio libri VIII... Editio ultima emendatior atque auctior*, Paris, Edme Pépingué, 1645.

Salvianus (ed. Pithou–Osmont) 1627

Salvianus Massiliensis, *De vero iudicio et providentia Dei, ad S. Salonium... libri VIII*, cura Johannis Alexandri Brassicani iureconsulti editi ac eruditis scholiis illustrati, Rothomagi, apud Joannem Osmont, 1627.

Salvianus (ed. Rittershusius) 1611

Salvianus Massiliensis, *Opera, ad Ludovicum XIII. Franc. et Navarren. regem Christianissimum* curante Cunrado Rittershusio..., *qui et librum commentarium adiecit...*, Altorfii, Conrad Agricola, 1611 (VD17 39:143279L) [Konrad Rittershausen a Salvianus életrajzban említi, hogy Brassicanus Budán találta a szöveget, fol. *2r-v].

Salvianus (ed. Rittershusius) 1623

Salvianus Massiliensis, *Opera, ad Ludovicum XIII. Franc. et Navarren. regem Christianissimum* curante Cunrado Rittershusio..., *qui et librum commentarium adiecit...*, Nürnberg, Simon Halbmaier, 1623 (VD17 3:310745U) [Konrad Rittershausen a Salvianus életrajzban említi, hogy Brassicanus Budán találta a szöveget, fol. *2r-v].

Salvianus (ed. Rittershusius) 1688

Salvianus Massiliensis, *Opera, cum libro commentario Conradi Rittershusii, ac notis integris Johannis Weitzii, Tobiae Adami, Theodori Sitzmanni, Johannis Alexandri Brassicani, Stephani Baluzii; Et Vincentii Lirinensis Commonitorium ab eodem Baluzio Tutelensi ad fidem veterum Codicum Mss. emendatum et illustratum, praemissa dissertatione Georgii Calixti in Vincentium Liriensem, cum indicibus copiosissimis, tam ad authores, quam ad notas; iuxta Noribergensium partim ann. MDCXXIII. et Parisiensium ann. MDCLXIX. exemplaria*, Breae, Hermann Brauer, 1688 [Konrad Rittershausen a Salvianus életrajzban említi, hogy Brassicanus Budán találta a szöveget, fol. IVr.].

Salvianus (ed. Schoenemann) 1794

Bibliotheca historico-literaria Patrum Latinorum a Tertulliano principe usque ad Gregorium Magnum et Isidorem Hispalensem..., *tomus secundus*, ed. Karl Traugott Gottlob Schoenemann, Lipsiae, Wiedmann, 1794.

Salvianus (par Du Ryer) 1634

Salvianus Massiliensis, *Traité de la providence de Dieu*, traduit du latin de Salvian... par Pierre Du Ryer, Paris, Antoine de Sommaville, 1634.

Salvianus (par Gorse) 1655

Salvianus Massiliensis, *Les oeuvres de Salvian... contenant huit livres de la providence de Dieu...* traduit de nouveau... par le P. Pierre Gorse..., Paris, Gaspar Maturas, 1655 [Konrad Rittershausen Salvianus életrajzát is fordította, fol. aj[2]r].

Salvianus 1750

Salvianus Massiliensis, *De providentia Dei, seu vero judicio, ac ipsius gubernatione hominum et rerum mundi hujus, libri VIII. Illustrissimae Sodalitatis Dominorum sub tutela Assumptae in Coelos Dei-Parae, in domo professa Societatis Jesu Viennae, jam olim erectae*, Viennae Austriae, Gregor Kurtzbück, 1750.

Salvianus 1752

Salvianus Massiliensis, *Opera omnia, quae extant in duos tomos distributa... Tomulus primus complectens libros VIII. de gubernatione Dei*, Tyrnaviae, Academia Societatis Jesu, 1752 [Konrad Rittershausen a Salvianus életrajzban említi, hogy Brassicanus Budán találta a szöveget, fol. a5r-v.].

Salvianus 1773

Salvianus Massiliensis, *Opera omnia, quae extant in duos tomos distributa... Tomulus primus complectens libros VIII. de gubernatione Dei*, Tyrnaviae, Academia Societatis Jesu, 1773 [Konrad Rittershausen a Salvianus életrajzban említi, hogy Brassicanus Budán találta a szöveget, fol. a5r-v.].

Salvianus 1862

Salvianus Marseillei áldozár *Isten világkormányzatáról írt VIII könyve*, fordították a Győri Nagyobb Papnövelde Szent Imre Egyletének tagjai, Győr, Sauervein Géza, 1862.

Sánchez-Molero 2020

José Luis Gonzalo Sánchez-Molero, *Mary of Hungary (1505–1556): Female Reading and Dynastic Bibliophily*, in García Pérez, ed., *Mary of Hungary*, 2020, 135–153.

Sander, M. 1942

Max Sander, *Le livre à figures Italien depuis 1467 jusqu'à 1530*, Milano, Hoepli, 1942 (reprint: Kraus Reprint, 1969).

Sarriá, ed. *Les rois bibliophiles*, 1985

Les rois bibliophiles, Eurolalia 85 España, Catalogue établie par Amalia Sarriá, Bruxelles, Bibliothèque royale, 1985.

Sáry, szerk., *Decem anni...*, 2015

Decem anni in Europaea Unione I. Miskolci Jogtudományi Műhely, szerk. Sáry Pál, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2015, 92–104.

Schelhorn 1763–1764

Johann Georg Schelhorn, *Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur, in welchem Nachrichten von seltenen Büchern... enthalten sind, neuntes Stück*, Ulm, Bartholomäi, 1763 – [ez a kiadás változatlan címlappal és formában részét képezi a következőnek is:] *Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur, dritter band in vier Stücken samt Register*, Ulm,–Leipzig, Albrecht Friederich Bartholomäi, 1764.

Schier 1765a

Xystus Paul Schier, *Memoria Academiae Istropolitanae, seu Posoniensis, ejusque nonnullorum Professorum ex documentis coaevis confecta* a F. Xysto Schier ..., Vienane, typis Josephi Kurzböck, 1774.

Schier 1765

Xystus Paul Schier, *De duobus sermonibus Augustini, primum Zagrabiensis dein Lucerini episcopi a J. Tomco vitae beati hujus viri insertis...*, Wien, Georg Ludwig Schulz, 1765.

Schier 1766

Xystus Paul Schier, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis*, Vindobonae, Typis viduae Georgii Ludovici Schultzii, 1766.

Schier 1768

Xystus Paul Schier, *Gregorius Lodomerii Archiepiscopi Strigoniensis sub annum MCCXCVIII defuncti legitimus successor vindicatus et illustratus*, Viennae, Jozef Johann Jahn, 1768.

Schier 1770

Xystus Paul Schier, *De Maria Porphyrogenita Sponsa, Anna et Maria Conjugibus Reginis Belae III. Hungariae Regis, in quibus tentamen historiae reginarum Hungariae primae stirpis*, Facere conatus est D. Xystus Schier eremita Augustinianus, Viennae, Typis Leopoldi Joannis Kaliwoda, 1770.

Schier 1774a

Xystus Paul Schier, *Memoria Academiae Istropolitanae, seu Poseniensis, ejusque nonnullorum Professorum ex documentis coaevis confecta*, Viennae, typis Josephi Kurzböck, 1774.

Schier 1774

Xystus Paul Schier, *Buda Sacra sub priscis Regibus*, Viennae, typis Josephi Kurzböck, 1774.

Schier 1799

Xystus Paul Schier, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis, editio altera, cui accessit mantissa miscellarum observationum ex manuscriptis eiusdem authoris collecta*, Viennae, sumptu Rötzel, 1799.

Schier-Rosnack 1776

Xystus Paul Schier, *Reginae Hungariae primae stirpis*, authore R. P. Xysto Schier, Eremita Augustiniano, *opus posthumum, ad illustrandam historiam patriam perquam accommodatum, cum vita ejusdem cl. authoris compendio data, et accurata notitia omnium operum ejus tam editorum quam manuscriptorum* [a Patre Martino Rosnack O.S.A.], Viennae, Litterae Schulzianiis, 1776.

Schmidt J. A. 1703

De Bibliothecis Nova Accessio Collectioni Maderianae Adiuncta a I. A. S. D. [Johann Andreas Schmidt], Georg Wolfgang Hamm, 1703.

Schmidt J. A. ed., *Epistolae...*, 1700

Thomae Reinesii et Iohannis Andreae Bosii... *Epistolae mutuae varia philologica et historica complexae quas e scriniis Casparis Sagittarii una cum excerptis epistolarum clarissimorum virorum ad editionem Iosephi facientibus publicae luci dat* Andreas Schmidius, Ienae, Heinrich Christoph Cröcker, 1700.

Schoenemann I, 1792, II, 1794

Bibliotheca historico-literaria Patrum Latinorum a Tertulliano principe usque ad Gregorium Magnum et Isidorum Hispalensem..., *tomus primus-secundus*, ed. Karl Traugott Gottlob Schoenemann, Lipsiae, Wiedmann, 1792, 1794.

Scholz-Mettauer, hrsg., *Buchkultur im Mittelalter*, 2005

Buchkultur im Mittelalter, Schrift – Bild – Kommunikation, hrsg. von Michael Scholz, Adrian Mettauer, In Verbindung mit Yvonne Dellsperger, André Schnyder, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2005.

Schönherr 1896

Schönherr Gyula, *A milanoi korvin-kódexekről*, Magyar Könyvszemle, 21 (1896), 161–168.

Schöning K. 1837

Kurd von Schöning, *Des General-Feldmarschalls Hans Adam von Schöning auf Tamsel Leben und Kriegsthaten namentlich sein Zug mit achtausend Brandenburgern gegen die Türken*, Berlin, Lüderitz, 1837.

Schubring 1907

Paul Schubring, *Matteo de' Pasti*, in Weizsäcker, hrsg., *Kunstwissenschaftliche Beiträge*, 1907, 101–114.

Schuler von Libloy 1857

Friedrich Schuler von Libloy, *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von den ältesten Zeit bis Ende des voriges Jahrhunderts*, Hermannstadt, Closius, 1857. (reprint: London, Forgotten Books, 2018 (Classic Reprints Series)).

Schütz 1934

Géza Schütz, *The Library of King Matthias Corvinus Hunyadi, King of Hungary*, *The Library Quarterly*, 4 (1934), 552–563.

Schwandtner 1746

Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini... et cum amplissima praefatione Matthiae Belii..., *Cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri...*, Wien, Johann Paul Kraus, 1746 [528–568.: Galeotto Marzio, *De ... dictis ac factis S. Regis Mathiae, ad inclitum Ducem Johannem ejus filium*].

Schwandtner 1768a

Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini... cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri..., *pars secunda*, Wien, Johann Thomas Trattner, 1768 [163–208.: Galeotto Marzio, *De ... dictis ac factis S. Regis Mathiae, ad inclitum Ducem Johannem ejus filium*].

Schwandtner 1768

Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini... cura et studio Ioannis Georgii Schwandtneri... ab... Casimiro Comite Eszterházi... publice propugnavit... pars secunda, Wien, Johann Thomas Trattner, 1768 [163–208.: Galeotto Marzio, *De ... dictis ac factis S. Regis Mathiae, ad inclitum Ducem Johannem ejus filium*].

Secchi Tarugi, a cura di, *Cultura e potere...*, 1999

Cultura e potere nel rinascimento, a cura di Luisa Secchi Tarugi, Firenze, Cesati, 1999.

Seidler A. 2014

Andrea Seidler, *Wem gehört der Autor? Mitteleuropäische Literatur als deutschsprachige Literatur: Das Beispiel Ungarn*, in Kriegleder–Paranjare–Potocka–Seidler–Vlasta, eds., *Mehrsprachigkeit...*, 2014, 108–119.

Seipel, hrsg., *Kaiser Ferdinand I.*, 2003

Kaiser Ferdinand I. 1503–1564, Das Werden der Habsburgermonarchie. hrsg. von Wilfried Seipel, Wien, Kunsthistorisches Museum, 2003

Severi 2015

Bart Severi, *List of Imperial Diplomats in the Ottoman Empire (1520–1608)*, Leuven, UL, 2015.

Soltész–Horváth J., kiad., *Chronica Hungarorum*, 1973

Chronica Hungarorum: finita Bude A. D. 1473 in uigilia penthecostes per Andream Hess, utószó Soltész Zoltánné, ford. Horváth János, hasonmás kiad., Budapest, Helikon, Európa, 1973.

Sorbelli 1930

Albano Sorbelli, *Lettera-prefazione al catalogo dei manoscritti orientali*, in Marsigli, *Scritti*, 1930, 173–178.

Spengler 1918–1922

Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes, Umriss einer Morphologie des Weltgeschichte, Band 1–2*, Wien–Leipzig, Braumüller, 1918–1922.

Spengler ²2011

Oswald Spengler, *A nyugat alkonya, A világtörténelem morfológiájának körvonalai*, második, átdolgozott kiadás, 1–2. kötet, ford. Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc, Budapest, Noran Libro, 2011.

Stackmann 1967

Karl Stackmann, *Die Auslegungen des Gerhard Lorchius zum „Metamorphosen“-Nachdichtung Jörk Wickrams. Beschreibung eines deutschen Ovid-Kommentars aus der Reformationszeit*, Zeitschrift für deutsche Philologie, 86 (1967), Sonderheft: *Spätes Mittelalter – Wolfgang Stammler zum Gedenken*, besorgt von Hugo Moser, Kurt Ruh, 120–160.

Steinitz, hrsg., *Ost und West...*, 1966

Ost und West in der Geschichte des denkens und der kulturellen Beziehungen, Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag, hrsg. von Wolfgang Steinitz et alii, Berlin, Akademie Verlag, 1966 (Quellen und Studien zur Geschichte Europas, XV.)

Stephanus Byzantinus–Berkelius–Gronovius 1694

Stephani Byzantini *gentilia et epitomen, antehac Peri poleón, de urbibus inscripta*, quae ex MSS codicibus Palatinis ab Cl. Salmasio quondam collatis et MS Vossiano restituit, supplevit, ac Latina versione et integro commentariis illustravit Abrahamus Berkelius, Accedunt collectae ab Iacobo Gronovio variae lectiones ex codice MS Perusino, intermixtis eiusdem notis cum excusatione de excerptis [Samueli] Bocharti et [Jacobi] Palmerii [a Grentemesnil] ab se non publicatis. Lugduni Batavorum, 1694, Fridericus Haaring. (HAB P 130a 2° Helmst.)

Stephanus Byzantinus–Billerbeck–Neumann–Hartmann, I–V., 2006–2017

yStephani Byzantini *Ethnica*, recensuerunt Germanice verterunt adnotationibus indicibusque instruxerunt Margarethe Billerbeck et Arlette Neumann–Hartmann, volumen I–V., Berlin–Boston, De Gruyter, 2006–2017 (Corpus fontium historiae Byzantinae, 43/1–5.)

Stephanus Byzantinus–Holstenius–Ryckius 1684

Lucae Holstenii notae et castigationes postumae in *Stephani Byzantini Ethnika*, quae vulgo *Peri poleón* inscribitur, Post longam doctorum expectationem editae a Theodoro Ryckio..., Lugduni Batavorum, Jacobus Hackius, 1684 (HAB P 130 (2) 2° Helmst.)

Stephanus Byzantinus–Manutius 1502

Stephanos Byzantios, *Peri poleón*, ed. Aldus Manutius, Venetiis, Aldus, 1502 (OSZK Ant. 837.)

Stephanus Byzantinus–Manutius 1521

Stephanos Byzantios, *Peri poleón*, ed. Aldus Manutius, Florentinae, haer. Philippi Iuntae, 1521 (OSZK Ant. 9113.)

Stephanus Byzantinus–Meineke 1849

yStephani Byzantini *Ethnicorum quae supersunt* ex recensione Augusti Meinekii, Berolini, Georg Ernst Reimer, 1849 (változatlanul: Graz, Akademie, 1958).

Stephanus Byzantinus–Neumann–Hartmann–Billerbeck 2017

yStephani Byzantini *Ethnica*, recensuerunt Germanice vertit adnotationibus indicibusque instruxit Margarethae Billerbeck, Arlette Neumann–Hartmann, Berlin–Boston, De Gruyter, 2017 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae – Series Berolinensis, 43/5.)

Stephanus Byzantinus–Pinedo–Gronovius 1678

Stephanos, *Peri poleón*, Stephani *de urbibus* quem primus Thomas de Pinedo Lusitanus latii jure donabat... His additae praeter eiusdem Stephani *Fragmentum* collationes Jacobi Gronovii cum codice Perusino..., Amsterdam, Jacobus de Jonge, 1678 (HAB P 130 2° Helmst.)

Stephanus Byzantinus–Westermann 1839

Stephani Byzantini *Ethnikón quae supersunt*, ed. Antonius Westermann, Lipsiae, Teubner, 1839 (HAB Lg 2049.)

Stephanus Byzantinus–Xylander 1568

Stephanos Byzantios, *Peri Poleón – De urbibus*, Guilelmi Xylandri labore a permultis foedisque mendis repurgatis duobusque inventariis auctus, Basileae, Johannes Oporinus, 1568 (HAB 21. 1 Phys. 2; ÖNB 47 C 44.)

Szamota, kiad., *Régi utazások...*, 1891

Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten 1054–1717, összegyűjt. Szamota István, Budapest, Franklin, 1891 (Olcsó könyvtár).

Széchenyi, *Catalogi* 1799–1815

Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Comitis Széchényi..., Vol. 1, Sopronii, typ. Siessianis, 1799 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*, Sopronii, typis Siessianis. 1803 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényiana*, Posonii, typis Belnaianis, 1803 – *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényiana*. Tomi I. *Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum typis editos complectentis. Supplementum I. A.–Z.* Posonii, typis Belnaianis, 1803. – *Catalogus manuscriptorum: bibliothecae nationalis hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Vol. 1–3.* Sopronii, typis haered. Siessianorum, 1813–1815. – *Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Vol. 1–2.* Pestini, typis Matthiae Trattner, 1807–1810.

Szelestei Nagy 1989

Szelestei Nagy László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon*, Budapest, OSZK, 1989 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai; új sorozat, 4.)

Szelestei Nagy–Grüll, kiad., *Bél Mátyás levelezése*, 1993

Bél Mátyás levelezése, sajtó alá rend. Szelestei Nagy László, a *Hajnóczy Dánielnek írt leveleket* sajtó alá rend. Grüll Tibor, Budapest, Balassi, 1993 (Commerciana litteraria eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése, III.)

Szilády 1877

Szilády Áron, *Költészetünk I. Mátyás király idejében*, in *A Magyar Tudományos Akadémia 1877. évi május 27-én tartott XXXVII-dik közgyűlésének tárgyai I.*, Budapest, MTA, 1877, 37–56. – ugyanez, az oldalszámozást is megtartva in *AMTA évkönyvei, XVI. kötet, 1877–1882, I. darab*, Budapest, MTA, 1884, I: 37–56. (Sziládynak ez a tanulmánya nem azonos a Szilády 1902, azonos című írással!)

Szilády 1898

Szilády Áron, *Jelentés bolognai útjáról*, A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, II (1898), 128–142.

Szilády 1902

Szilády Áron, *Költészetünk Mátyás király idejében*, in Márki S., szerk., *Mátyás király emlékkönyv*, 1902, 203–211. (Sziládynak ez a tanulmánya nem azonos a Szilády 1877, azonos című írással!)

Szilágyi S., kiad., *Szamosközy...*, 1877

Szamosközy István történeti maradványai, Harmadik kötet, 1603, közzétette Szilágyi Sándor, Budapest, MTA, 1877 (Magyar Történelmi Emlékek, Írók – Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, XXIX.)

Szögi 2003

Szögi László, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788*, Budapest, ELTE, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 9.)

Tarnóc 1973

Tarnóc Márton, *A magyar könyv a 17. század elején*, Magyar Könyvszemle, 89 (1973), 315–331. (Benda Kálmán, Székely György és Gyenis Vilmos hozzászólásával.) Különlenyomat: *Reneszánsz Füzetek* 25. Budapest, MTA ITI, 1973.; ugyanez: in Tarnóc 1988, 220–238.

Tarnóc 1978

Tarnóc Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Budapest, Gondolat, 1978.

Tarnóc 1988a

Tarnóc Márton, *Bethlen Gábor művelődéspolitikája*, in Tarnóc 1988, 15–33.

Tarnóc 1988

Tarnóc Márton, *Kettőstökör*, Budapest, Magvető, 1988.

Tătar 2009

Octavian Tătar, *Corespondența Diplomatică Austriacă despre „Cheltuielile Diplomatice” ale Austriei la Istanbul între 1547 și 1551*, Apulum, 46 (2009), 457–467.

Teleki J. 1855

Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon, XI. kötet*, Pest, Emich Gusztáv, 1855.

Tiemann, hrsg., *Buchkultur*, 1995

Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert, Bd. 1., hrsg. von Barbara Tiemann, Hamburg, Maximilian-Gesellschaft, 1995.

Tocci, a cura di, *Quinto Centenario della BAV*, 1975

Quinto Centenario della Biblioteca Apostolica Vaticana, 1475–1975, Catalogo della mostra, a cura di Michelini Tocci, Vatican, BAV, 1975.

Tokaji Zs. 2013

Tokaji Zsolt, *A kínai könyv története*, Budapest, Quattrocento, 2013.

Tollius–Hennin 1700, 1714

Jacobi Tollii *Epistolae itinerariae...* cura et studio Henrici Christiani Henninii, Amsterdam, Halma, 1700; Amsterdam, Johann Oosterwijk, 1714.

Tóth G. 2013

Tóth Gergely, *A magyar történetírás kritikája és megújításának programja az 1740-es évekből: Bél Mátyás és a Scriptores rerum Hungaricarum*, Történelmi Szemle, LV (2013), 593–617.

Touati 2003.

Houari Touati, *L'armoire à sagesse, Bibliothèques et collections en Islam*, Paris, Flammarion, Aubier, 2003 (Collection historique).

Török D., hrsg., *Wien...*, 2011

Wien, Mantel der Träume, Ungarische Schriftsteller erleben Wien, 1873–1936, red. von Dalma Török, Budapest, PIM, 2011.

Török Gy., szerk., *Mátyás király...*, 1983

Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1451, Magyar Nemzeti Galéria, 1983. február 24. – június 26., szerk. Török Gyöngyi, Budapest, MNG, 1983.

Török P. 1929

Török Pál, *A Habsburgok első sztatbuli rezidense*, Budapesti Szemle, 89 (1929), 622. kötet, 413–435.

Trögel 1964

Erika Trögel, *Handschriften aus der Bibliotheca Corvina in den Bibliotheken der DDR*, Zentralblatt für Bibliothekswesen, 78 (1964), 152–159.

Tüskés G. 2006

Tüskés Gábor, *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történelméhez, Konceptiók, módszerek, kutatási lehetőségek*, in Csörsz Rumen–Hegedűs–Tüskés, szerk., *Historia litteraria...*, 2006, 15–42.

Tüskés G.–Knapp 1995

Tüskés Gábor–Knapp Éva, *Der ungarische Atlas Marianus*, in Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, 46 (1995), 35–56.

Tüskés G.–Knapp 2002

Tüskés Gábor–Knapp Éva, *Esterházy Pál Mária-atlasza*, in Esterházy 1690, 1994 (kísérőfüzet); ugyanez: Tüskés–Knapp 2002, 106–149.

Ullmann–Stadler 1972

Berthold L. Ullman–Philip A. Stadler, *The Public Library of Renaissance Florence, Niccolò Niccoli, Cosimo de' Medici and the Library of San Marco*, Padua, Antenore, 1972 (Medioevo e Umanesimo, 10.)

Unterkirchner 1983

Franz Unterkirchner, *Maximilian I., ein kaiserlicher Auftraggeber illustrierter Handschriften*, Hamburg, Maximilian-Gesellschaft, 1983.

Urbán 1990

László Urbán, *Bilder aus der Welt der Corviniana*, Budapest, Nationalbibliothek Széchényi, 1990.

Vadász 2007

Vadász Géza, *Guarino Veronese latin nyelvtana (Regulae)*, Székesfehérvár, Alba Civitas Történeti Alapítvány, 2007.

Vadianus 1534a

Joachim Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Á., 1534 (VD16 V 21).

Vadianus 1534

Joachim Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Á., 1534 (VD16 V 20).

Vadianus 1546

Joachim Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Á., 1546 (VD16 V 22).

Vadianus 1548

Joachim Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Á., 1548 (VD16 V 23).

Varga Cs. I. 1994

Cs. Varga István, „Boldogasszony anyánk...”, *A Mária-kultusz irodalmunkban*, in Varga Cs. I., szerk., *Szent művészet...*, 1994, 163–184.

Varga Cs. I., szerk., *Szent művészet...*, 1994

Szent művészet. Tanulmányok az ars sacra köréből, vál., szerk., Cs. Varga István, Budapest, Xénia, 1994.

Várkonyi Á., szerk., *Magyar reneszánsz...*, 1987

Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk. R. Várkonyi Ágnes, Budapest, Gondolat, 1987.

Veress 1906

Veress Endre, *A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai*, Magyar Könyvszemle, 31 (1906), 100–130., 211–231. (Különnyomat: Budapest, MTA, 1906).

Vernet, sous la dir. de, *Histoire des bibliothèques françaises*, 1989

Histoire des bibliothèques françaises, Les bibliothèques médiévales du VIe siècle à 1530, sous la direction d'André Vernet, Paris, Promodis, 1989.

Vernet, sous la dir. de, *Histoire des bibliothèques françaises*, 1989

Histoire des bibliothèques françaises, Les bibliothèques médiévales du VIe siècle à 1530, sous la direction d'André Vernet, Paris, Promodis, 1989.

Verók 2009

Attila Verók, *Ein Gelehrter und seine Gelehrtenbibliothek als die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt*, in *K výzkumu zámeckých, měštanských a církevních knihoven* (Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles / Zur Erforschung der Schloss-, Bürger- und Kirchenbibliotheken / Investigaciones en las bibliotecas aristocráticas, burguesas eclesiásticas), ed. Jitká Radimská, České Budějovice, 2009 (Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis – Opera Romanica, 11), 309–328.

Verók 2012

Attila Verók, *Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung*, in *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 35/106 (2012), 2, 134–149.

Verók 2014

Verók Attila, *Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században, Martin Schmeizel és a polihisztorizmus*, in Biró A.–Boka L. szerk., *Értelmiségi*, 2014, 55–70.

Verók 2015

Verók Attila, *Martin Schmeizel (1679–1747)*, Eger, Líceum Kiadó, 2015.

Verók 2017

Verók Attila, *Egy különös figura a magyarországi történetírás 18. századi történetéből: az erdélyi szász Martin Schmeizel*, in *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae – Az Eszterházy Károly Egyetem Tudományos Közleményei, Tanulmányok a történelemtudomány köréből*, Nova Series Tom. XLIV (2017), 199–210.

Viskolcz 2006

Viskolcz Noémi, *Kié a könyvtár? I. Lipót kísérlete a Bibliotheca Corviniana maradványainak megszerzésére*, in *Font Zs.*–Keserű G., szerk. *Ötvös Péter Festschrift*, 2006, 283–288.

Viskolcz 2008

Viskolcz Noémi, *Corvinák Bécsben a 16–18. században*, Magyar Könyvszemle, 124 (2008), 272–291.

Viskolcz 2009

Viskolcz Noémi, *Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban*, Magyar Könyvszemle, 125 (2009), 149–188.

Voit 2006

Petr Voit, *Encyklopedia knihy, Starši knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha, Knihovna Národního muzea, 2006.

Waille 2017

Marie-Claire Waille, *La bibliothèque des Granvelle: inventaire et manuscrits présents au Palais Granvelle en 1607*, Besançon, Académie de Besançon et de Franche-Comté, 2017 (Mémoires et documents inédits pour servir à l'histoire de la Franche-Comté, 18.)

Wallaszky 1769

Paulus Wallaszky, *Tentamen historiae litterarum sub rege gloriosissimo Mathbia Corvina de Hunyad in Hungaria*, Lipsiae, Gottlob Wilhelm Sommer, 1769, 78–93. (*De Bibliotheca Corviniana*)

Weizsäcker, hrsg., *Kunstwissenschaftliche Beiträge*, 1907

Kunstwissenschaftliche Beiträge August Schmarsow gewidmet, hrsg. von Heinrich Weizsäcker, Leipzig, Hiersemann, 1907 (Kunsthistorische Monographien, Beihefte, 1.)

Zbiowska-Migoń 1994

Anna Zbiowska-Migoń, *Anfänge buchwissenschaftlicher Forschung in Europa*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1994 (Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München, 48.)

Zolnai K.–Fitz 1942

Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini – Mátyás Király könyvtárának irodalma, Fitz József közreműködésével összeállította Zolnai Klára, Budapest, OSZK, 1942 (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, X.)

Zvara 2016

Zvara Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Budapest, Gondolat, OSZK, 2016 (Nemzeti Téka).

Zsoldos A. 2019

Attila Zsoldos, *The Árpáds and Their Wives, Queenship in Early Medieval Hungary, 1000–1301*, Roma, Viella, 2019 (Viella Historical Research, 12.)

Zsupán 2014

Edina Zsupán, *Die Corvinen in der Repäsentation von Herzog August*, in Zsupán–Heitzmann, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014, 257–293.

Zsupán, ed., *A Home of Arts*, 2017

A Home of Arts and Muses, The Library of King Matthias Corvinus, ed by Edina Zsupán, Budapest, OSZK, 2017 (Supplementum Corvinianum, IV.)

Zsupán, szerk., „Az ország díszére”, 2020

„Az ország díszére”, *A Corvina könyvtár budai műhelye, Kiállítási katalógus*, szerk. Zsupán Edina, Budapest, OSZK, 2020.

Zsupán–Földesi, ed., *Budai műhely*, 2018

A Corvina könyvtár budai műhelye, Kiállítási kalauz – The Corvina Library and the Buda Workshop, A Guide to the Exhibition, Bev., kiad., Zsupán Edina, Földesi Ferenc, Budapest, OSZK, 2018.

Zsupán–Heitzmann, hrsg., *Corvina Augusta...*, 2014

Corvina Augusta: Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, hrsg. von Edina Zsupán unter Mitarbeit von Christian Heitzmann, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014 (Supplementum Corvinianum, III.)

Képek jegyzéke

- 01 Diodorus Siculus–Cospus 1516 – Diodori Siculi... *Libri duo, primus de Philippi Regis Macedoniae, aliorum de quorundam illustrium ducum, alter Alexandri filli Regis gestis*, utrunque Latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis, *Alexandri Regis vita*, quam Graece scriptam a Ioanne Monacho Angelo Cospo vertit in nostram lingvam, Viennae Pannoniae, Hieronymus Vietor, 1516.
- 02 Cuspinianus 1553 – Johannes Cuspinianus, *De consulibus Romanorum commentarii ex optimis vetustissimisque authoribus collecti...*, Basel, Johannes Herwagen d. Ä., Johannes Oporinus, 1553.
- 03 Salvianus (ed. Brassicanus) 1530 – Salvianus Massyliensis, *De vero iudicio et providentia Dei... libri VIII...*, ed. Ioh. Alexander Brassicanus, Basel, Johannes Frobenius, 1530.
- 04 Salvianus (ed. Rittershusius) 1688 – Salvianus Massiliensis, *Opera, cum libro commentario Conradi Rittershusii, ac notis integris Johannis Weitzii, Tobiae Adami, Theodori Sitzmanni, Johannis Alexandri Brassicani, Stephani Baluzii; Et Vincentii Lirinensis Commonitorium ab eodem Baluzio Tutelensi ad fidem veterum Codicum Mss. emendatum et illustratum, praemissa dissertatione Georgii Calixti in Vincentium Liricensem, cum indicibus copiosissimis, tam ad auctores, quam ad notas; iuxta Noribergensium partim ann. MDCXXIII. et Parisiensium ann. MDCLXIX. exemplaria*, Breae, Hermann Brauer, 1688.
- 05 Heliodorus 1534 – *ΗΛΙΟΔΩΡΟΥ ΑΙΘΙΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ*, *Heliodori historiae Aethiopicae libri decem...* ed. Vincentius Obsopoeus, Basel, Johannes Herwagen, d.Ä., 1534.
- 06 Oláh, *De Hungaria Occidentali* (ed. Bél), 1735 – Nicolaus Oláh, *De Hungaria Occidentali, Regia Buda et huius Bibliotheca*, in *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella...*, ed. Matthias Bél, Pozsony, Johann Paul Royer, 1735.
- 07 Neander 1565 – Michael Neander, *Graecae linguae erotemata... cum praefatione Philippi Melanchthonis*, Basel, Johannes Oporinus, 1565.
- 08 Neander 1583 – Michael Neander, *Chronicon sive Synopsis historiarum quae res gestas in Orbe gentium a rebus humanis conditis ad hanc usque nostram aetatem certa expositionis imperiorum, gentium, rerum variarum et maxime insignium, annorum item et temporum serie annotatas et expositas continet, excerptas...*, Eisleben, Urban Gaubisch, 1583 (VD 16 ZV 11407; VD 16 N 357 – feltehtően egy kiadás volt csak).
- 09 Heliodorus 1552 – *Heliodori Aethiopicae historiae libri decem*, nunc primum e Graeco sermone in Latinum translati..., Stanislaŭ Warszewiczki interprete, adiectum est etiam Philippi Melanchthonis de ipso autore et hac eiusdem cōvensione iudicium, Basel, Johannes Oporinus, 1552.
- 10 Paciuchelli–Messen 1677 – *Tractatus de patientia, quem pro quotidiano afflictorum solamine... concionatorum instructione...* divulgavit ... Angelus Paciuchellius de Monte Politiano ... Ex Italico idiomate in Latinum conversus ab ... Leonardo Messen ..., Monachii, Johann Jäcklin, 1677..

- 11 Paciuchelli–Messen 1682 – *Trost-quell denen so in Trübsal und Widerwertigkeit leben zu Trost den Glückseligen zur Warnung; den Seelsorgeren und Beichtväteren zur Unterrichtung*. Auch allen und jeden in was Stand und Gelegenheit sie sich befinden zu mercklichem Nutzen Anfangs in Welscher Sprach durch ... P. Angelum Pachiuchelli... vorgestellt; Nachmahls von ... Patre Leonardo Messen... ins Lateinisch übergesetzt; Und letztlich zu gemeiner und sonderbahrer der Teutscher Nation geistlicher Befürderung in deroselben Sprach an tag gegeben, Cöllen, Arnold Metternich, 1682.
- 12 Vadianus 1534 – Joachim Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarium locorum descriptionem continens...*, Zürich, Christoph Froschauer d. Ä., 1534.
- 13 Jovius (Giovio) 1596 – Paulus Jovius, *Elogia virorum bellica virtute illustrium, septem libris iam olim ab authore comprehensa, et nunc ex eiusdem musaeo ad vivum expressis imaginibus illustrata*, Basileae, Petrus Perna, 1596.
- 14 Opmeer–Beyerlinck 1611 – *Opus chronologicum orbis universi a Mundo exorcio usque ad Annum MDCXI... in duos tomos divisum*, prior auctore Petro Opmeero... posterior auctore Laurentio Beyerlinck..., Antverpiae, Hieronymus Verdussius, 1611.
- 15 Gessner 1545 – Conrad Gessner, *Bibliotheca universalis, seu Catalogus omnium scriptorum locupletissimus in tribus linguis, Latina, Graeca et Hebraica extantium et non extantium, veterum et recentiorum in hunc usque diem...*, Tiguri, Christophorus Froshoverus, 1545.
- 16 Brown 1685 – Edward Brown, *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn, Serbien... gethne gantz sonderbare Reisen, Worbey tausenderley merckwürdige Seltsamkeiten... anfangs in Englischer nachgehends in Holländischer Sprach beschrieben Nunmehr aber aus der letzern in die Hoch-Teutsche übersetzt... mit einigen netten Kupferblatten ausgeziertes auch einem nöthigen Register erläutertes Werck... durch öffentlichen Druck gemein gemacht*, Nürnberg, Johann Zieger, Johann Michael Spörlin, 1685.
- 17 Nessel, *Catalogi...* 1690 – Daniel de Nessel, *Catalogus sive recensio specialis omnium codicum manuscriptorum Graecorum, nec non linguarum orientalim Augustissimae Bibliothecae Caesareae Vindobonensis, Pars VII.*, Vindobonae–Norimbergae, Leopold Voigt, Balthasar Joachim Endtner, 1690.
- 18 Poliziano 1539 – Angeli Politiani *Operum tomus primus, Epistolarum libros XII, ac miscellaneorum centuriam I. complectens*, Lugduni, Sebastianus Gryphius, 1539.
- 19 Rantzau 1584 – Henrici Ranzovii..., *Catalogus imperatorum, regum ac virorum illustrium, qui artem astrologicam amarunt, ornarunt et exercuerunt...* a Theophylo Sylvio edita, Leipzig, Georg Deffner, Henning Grosse, 1584.
- 20 Pflugius 1688a – Julius Pflugk, *Epistola ad perillustrem atque generosissimum Vitum Ludovicum a Seckendorff... praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione repertorum catalogum exhibens*, Jena, Johann Bielke, 1688.

- 21 De bibliothecis... (ed. Schmidt) 1703 – *De bibliothecis nova accessio collectioni Maderianae adiuncta*, ed. Johann Andres Schmidt, Helmstedt, Georg Wolfgang Hamm, 1703.
- 22_23 De bibliothecis... (ed. Mader) 1666 – *De bibliothecis atque archivis virorum clarissimorum, quos aversa monstrat pagina, libelli et commentationes, cum praefatione de scriptis et bibliothecis antediluvianis*, ed. Joachim Johann Mader, Helmstedt, Henning Müller, 1666.
- 24 Moller C. 1717 – *De meritis Matthiae Corvini in rem literariam ex ms^{to} Naldi Naldii Florentini potissimum descriptis, ductu Petri Jaenichii... Anno MDCCXVII... die XXI. Januarii... disserit Casparus Mollerus...* Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1717.
- 25 Naldius (ed. Jänichen) 1731 – Naldus Naldius, *De laudibus Augustae Bibliothecae*, in Jänichen 1731, 215–255.
- 26 Jänichen 1731 – *Meletemata Thorunensia seu dissertationes varii argumenti ad historiam maxime Polonicam, Vngaricam et Prussicam, politicam, physicam, rem nummariam ac litterariam spectantes, uno volumine iam collectae et comprehensae curante Petro Jaenichio, Tomus III., Thorunii, Johann Ludwig Nicolai, 1731.*
- 27 Jugler–Struve 1754 – *Bibliotheca historiae litterariae selecta, olim titulo Introductionis de notitiam rei litterariae et usum bibliothecarum insignita, cuius primas lineas duxit Burchard Gotthelf Struvius...*, post variorum emendationes et additamenta opus ita formavit... Iohannes Fridericus Jugler..., Ienae, Christian Heinrich Cuno, Johann Christoph Tennemann, 1754.
- 28 Schier 1766 – Xystus Paul Schier, *Dissertatio de Regiae Budensis bibliothecae Mathiae Corvini ortu, lapsu, interitu et reliquiis*, Vindobonae, Typis viduae Georgii Ludovici Schultzii, 1766.
- 29 Kollar 1790 – Adami Francisci Kollarii *ad Petri Lambesii commentariorum de Augusta Bibliotheca Caesarea Vindobonensi libros VIII. Supplementorum liber priomus posthumus*, Vindobonae, Johann Thomas Trattner, 1790.
- 30 Schelhorn 1764 – Johann Georg Schelhorn, *Ergötzlichkeiten aus der Kirchenhistorie und Literatur, dritter band in vier Stücken samt Register*, Ulm,–Leipzig, Albrecht Friederich Bartholomäi, 1764.
- 31 Guthrie–Gray–Gebhardi 1788 – *Allgemeine Weltgeschichte...*, nach dem Plan Wilhelm Guthrie, Johann Gray, und anderer ... gelehrten Engländer entworfen, aus dem Englischen übersetzt, *Theil 15., Abtheilung 2. welche die Geschichte des Reichs Hungarn enthält...*, ausgearbeitet ... von Ludewig Albrecht Gebhardi, Brünn, Johann Georg Trassler, Franz Anton Schrämbel, 1788.
- 32 Schoenemann II, 1794 – *Bibliotheca historico-literaria Patrum Latinorum a Tertulliano principe usque ad Gregorium Magnum et Isidorum Hispalensem...*, *tomus primus–secundus*, ed. Karl Traugott Gottlob Schoenemann, Lipsiae, Wiedmann, 1794.

Személy- és helynevek mutatója

- Aa, Petrus van der 67
 Abdul Hamid, II. lásd Oszmán, Abdul Hamid
 Abdul-Aziz lásd Oszmán, Abdul-Aziz
 Ábel Jenő 19, 32, 46, 48, 65, 96, 129, 142, 179
 Ábrahám Zoltán 14, 102, 120, 157
 Acciaiolus, Donatus 28
 Ács Pál 126, 177
 Adam, Tobias 188, 202
 Adamska, Anna 102, 142
 Adolphus Argentoratensis, Andreas 134
 Affò, Ireneo 19, 107, 142
 Agricola, Conrad 187
 Aich, Johann von 151
 Aicher, Otto 80, 83, 142
Alba Iulia lásd *Gyulafehérvár*
Alba Graecia lásd *Belgrád*
 Albrecht, V. lásd Wittelsbach, Albrecht, V.
 Alexandru II. Mircea, lásd Drăculea, Alexandru, II, Mircea
 Alexiosz, I. lásd Komnénosz, Alexiosz, I.
 al-Jāhiz 12
 al-Mas'ūdī 12
 Almási Gábor 138, 142
 Almeloveen, Theodorus Janssonius van 80
 al-Nadīm, Ibn 12
Altdorf bei Nürnberg (Altorfium, Bayern, D) 36
 Altham, Michael Rudolf 68
Amberg (Bayern, D) 179
 Amerbach, Johann 111
Amsterdam (NL) 67, 78, 149, 193, 195
 Anachoreta, Marcus Monachus lásd Marcus Monachus Anachoreta
 Ankwicz-Kleehoven, Hans 31, 142
 Antès, Serge 65, 151
 Antoninus Florentinus 25, 27, 28
Antwerpen (Antverpia, Anvers, B) 65, 166
 Apafi Mihály, I. 69, 116, 120, 129
 Appianosz 28
 Apponyi, Alexander 141, 142, 143
 Apró, Stephanus 64, 143, 147
 Aragóniai Beatrix lásd Trastámara, Beatrix, Aragóniai
 Aragóniai Ferdinánd lásd Trastámara, Ferdinánd, Aragóniai
 Aranyka György 143

- Arcerius Theodoretus, Johannes 32
Argentoratum lásd Strassburg
 Arisztotelész 25, 28
 Arlenius, Arnoldus 133
 Árpád-ház, Béla, III. 102
 Árpád-ház, István, I. 117, 157
 Asseman, Joseph Simon 76, 77, 128, 130
 Aubry, Daniel 43
 Aubry, David 43
 Aubry, Jean 152
Augsburg (Augusta Vindelicorum, Bayern, D) 27, 35, 186
 Augustinus Hipponensis, Aurelius (Szent Ágoston) 111
 Augustinus Moravus Olomucensis 31, 106, 107, 121, 146, 157
 Ausmo, Nicolaus de lásd Nicolaus de Ausmo
 Ausztriai Margit lásd Habsburg, Margit, Ausztriai
 Avancinus, Florianus 68
 Avis, Portugál Izabella 15, 23, 24, 173
 Avril, François 16, 143
 Azagra, Michael Ruiz de lásd Ruiz de Azagra

 Babinger, Franz 26, 143
Bagdad (IRQ) 12
 Bahlcke, Joachim 101, 143
 Bajáki Rita 127, 132, 143
 Bajazid, II. lásd Oszmán, Bajazid, II.
 Balázs Mihály 41, 62, 63, 65, 68, 69, 143, 144
 Baldi, Diego 35, 144
 Balogh Jolán 14, 19, 25–28, 46, 48, 144
 Baluze (Baluzius), Etienne 36, 38, 185, 186, 188, 202
Bamberg (Bayern, D) 156
 Bándi András 70, 144
 Bandini, Francesco 32
 Bannissus, Jacobus 31
 Baranyai Decsi Csimor János 116, 144
Bártfa (Bardejov, SK) 91
 Bartholomäi, Albert Friederich 189, 204
 Bartoli, Angelo 181
 Bartolini (Bartholin), Thomas 70, 90, 144
Basel (Basilea, Basel-Stadt, CH) 36, 38, 53, 54, 112, 134, 143, 145, 147, 152, 156, 158, 165–168, 175, 179, 180, 186, 193, 202, 203
 Basilius Magnus 27, 34

- Bassus, Cassianus 41, 144, 145, 151
 Báthory család 63
 Báthory Zsigmond 62, 64, 116, 144
 Batthyány család 23, 96, 102, 150
 Batthyány Ignác 5, 116, 135, 136
 Bauffremont, Nicolas de 35, 37, 186
 Beatrice d'Aragona lásd Trastámara, Beatrix Aragóniai
 Beatrice de Frangepan lásd Frangepán Beatrix
 Beatrix királyné lásd Trastámara, Beatrix Aragóniai
Beauté-sur-Marne (ma *Nogent-sur-Marne, F*) 16
 Bec, Christian 17, 145
 Beckh von Beckhhenstain, Leonhard 57
Bécs (*Wien, Vindobona, Vienna, A*) 9, 13, 17, 30–33, 36, 38, 40, 45, 46, 54, 65, 68, 71–80, 86, 88, 98, 99, 100, 102, 105, 108, 109, 113, 118, 119, 127, 130, 131, 141, 145, 150, 152, 156, 159, 163, 164, 165, 168, 170–173, 179, 180, 187–191, 195, 197, 198, 202, 203, 204
 Beerren, Henricus 173
 Bekker, Immanuel 65, 151
 Bél Károly András 96
 Bél Mátyás (Bél, Matthias) 48, 74, 94, 96, 97, 105, 111, 145, 179, 181, 194, 195, 202
 Béla, III. lásd Árpád-ház, Béla, III.
 Belfortis, Andreas 42
Belgrád (*Beograd, Alba Graecia, Görögfehérvár, Nándorfehérvár, SRB*) 86
 Bellerus, Johannes 167
 Benda Kálmán 194
 Bene Sándor 77, 131, 145
 Berger, Johann Wilhelm 38, 87, 98, 104, 145, 147
 Berges, Godfried de 181
 Bergomensis, Philippus 20
 Berkelius, Abraham 67, 192
 Berlász Jenő 62, 146
Berlin (*Berolinum, D*) 151, 152, 164, 187, 190, 193
Bern (*Berna, CH*) 157
 Bernasconi, Angelo 77, 131, 146
Berolinum lásd *Berlin*
 Berthod, Anselme 135, 136
 Bertier, Pierre III de 37
 Bertoni, Giulio 17, 146
Besançon (*Vesontionensium, Bisuntium, Doubs, F*) 116, 135, 136, 139, 146, 163, 184, 198
 Bessarion (Viszarion, Vaszílios), Johannes 30, 31, 146 157

- Bethlen Elek 69, 77, 129
 Bethlen Gábor 68, 69, 116, 120, 146, 170, 194
 Beyer, Johann 164
 Beyerlinck, Laurentius 60, 61, 181, 203
 Białostocki, Jan 46, 146
 Bicskei Gergely 102
 Bielke, Johann 183, 203
 Billerbeck, Margarethe 66, 67, 146, 192, 193
 Billy, Nicolò 172
 Biró Annamária 146, 197
Bisuntium lásd *Besançon*
 Bitskey István 69, 116, 146, 179
 Bladus, Antonius 32
 Blanke, Hans-Jürgen 54, 148
 Blavi, Bartolomeo de' 28
 Bloch, Denise 16, 58, 146
 Boccaccio, Giovanni 17
 Bochart, Samuel 192
 Bodnár Szilvia 146, 176
 Boehler, Jean-Michel 163, 173
 Boisot, Jean-Baptiste 136, 137, 139
 Boka László 146, 147, 176, 197
Bologna (Emilia-Romagna, I) 75–78, 127, 130, 132, 141, 146, 159, 161, 185, 194, 197
 Bolonyai Gábor 96, 147
 Boltz, Friedrich 38, 147
 Bondini, Francesco 167
 Bonfini, Antonio 20, 29, 31, 40, 41, 62, 63, 64, 74, 108, 138, 143, 147, 160, 172
 Boninis, Boninus de 26
 Bonjohannes de Messana 54, 148
Bonn (Nordrhein-Westfalen, D) 151, 172
 Borsa Gedeon 27, 148, 185
 Borstius, Joannes 185
 Borstner, Bojan 162
 Bortoli Zatta, Antonio 182
 Bosii, Iohannis Andrea 190
 Bosius, Georgius Matthias 98, 104, 148
 Bottasso, Enzo 16, 148
 Boudot, Jean 174
 Bousmanne, Bernard 15, 24, 148
 Böck von Leopoldsdorf, Markus 33
 Böhme (Boehmius), Johann Gottlob 107, 148

- Börner, Friedrich 98, 104, 159
 Braat, Lize 183
 Brandaus, Christina 91
 Brandaus, Johann 91
 Brandenburg, Mark 142
 Brandenburg-Ansbach, Markgraf Georg von lásd Brandenburgi György
 Brandenburg-Ansbach-Colmbach, Georg der Fromme von lásd Brandenburgi György
 Brandenburg-Ansbach-Kulmbach, Markgraf Kasimir von lásd Brandenburgi
     Hohenzollern Kázmér
 Brandenburg-Culmbach, Kasimir von lásd Brandenburgi Hohenzollern Kázmér
 Brandenburgi György (Brandenburg-Ansbach-Colmbach, Georg der Fromme) 52, 64
 Brandenburgi Hohenzollern Kázmér (Brandenburg-Culmbach, Kasimir von) 52, 63
 Brassicanus, Johannes Alexander 10, 30, 32–40, 49, 84, 89, 99, 112, 113, 144, 148,
     158, 180, 186, 187, 188, 202
Brassó (Kronstadt, Braşov, RO) 9, 69, 70, 90, 93, 98, 144
 Brauer, Hermann 188, 202
 Breitkopf, Immanuel 161
Bréma (Bremen, D) 36
 Brenner, Martin 49
 Bretz Annamária 104, 149, 155
Brno (Brünn, CZ) 27, 108, 109, 159, 164, 204
 Brooker, T. Kimball 148
 Brown, Edward 72, 73, 75, 149, 150, 203
Bruck an der Leitha lásd *Lajtabruck*
 Bruto, Giovanni Michaelé 62, 63, 144, 169
 Brückmann, Franz Ernest 97
Brünn lásd *Brno*
Buda (Budapest, HU) 9, 13, 14, 18, 19, 20, 27, 28, 30, 32–36, 40, 42, 45, 46, 48, 49,
     53, 55, 56, 57, 60–63, 65–69, 71, 72, 75–80, 83, 84, 86, 89, 92, 98, 106, 107, 110,
     116, 117, 119, 121, 124–129, 131, 132, 141, 144, 148, 153, 157, 159, 161, 162, 175,
     176, 180, 181, 187, 190, 195, 197, 198, 199, 202
 Budik, Peter Alcantera 65, 107, 150
 Bujdosó Hajnalka 127, 132, 143
 Burgofranchio, Iacopo 144
 Burgundiai Mária lásd Valois, Burgundiai Mária
 Buzas, Ladislaus 18, 150
 Buzási Enikő 118, 150
 Büнау, Heinrich von 161

 Calixt, Georg 188, 202
 Callistus, Nicephorus lásd Nicephorus Callistus

- Camerarius, Joachim 40
 Cantatore, Flavia 18, 150
 Capell, Rudolf 86, 150
 Capistrano, Giovanni de 29
 Carafa, Diomede 15, 16, 150
 Carassi, Marco 100, 184
 Catón, José María Fernández 15, 159
 Catullus, Caius Valerius 69
 Causse, Johann Isaac Ludwig 86, 151
 Cavellat, Guillaume 186
 Chajes, Jeffrey Howard 21, 172
 Charles le Téméraire lásd Valois, Merész Károly
 Chevallon, Claude 113
 Chomentowski, Stanislas 94
 Chouet, Jacques 187
 Christina, Susanna 76, 131
 Cicero, Marcus Tullius 94, 95, 120, 121
Cluj-Napoca lásd *Kolozsvár*
 Cluzier, Gervais 149
 Cockshaw, Pierre 15, 24, 151
 Cohen, Adam S. 21, 172
Colonia lásd *Köln*
 Commynes, Philippe de 21, 24
 Como, Giovanni 20
 Conring, Hermann 72
 Copinger, Walter Arthur 165
 Cordier (Corderius), Balthasar 54, 55, 152
 Corippus (Gorippus), Flavius Cresconius 41, 63, 64, 65, 142, 151, 152, 173
 Cornarius, Janus 41, 144, 145, 151
 Corsten, Severin 24, 152
 Cortesius, Alexander 29, 39, 41, 63, 64, 152, 153, 165
 Corvin János 8, 48, 64, 126
 Cosmerovius, Matthaeus 76, 131, 172
 Cospo Cospus Bononiensis, Angelo Bartolomeo 28, 31, 156, 202
Cölln lásd *Köln*
 Crescentiis, Petrus de 40
 Cröcker, Heinrich Christoph 190
 Crucius, Jacobus 86, 152
 Cuno, Christian Heinrich 168, 204
 Cusanno, Chiara 100, 184
 Cuspinianus, Johannes 30–33, 41, 65, 81, 142, 152, 202

- Cyrillus, Quinedon 54
 Cyrillus Alexandrinus, Sanctus 54, 55, 56, 148, 152
 Czartoryski, Pawel 166, 171
 Czvittinger, David 99, 153

Csáktornya (Čakovec, Muraköz, HR) 78
 Csáky Moritz 170
 Csapodi Csaba 13, 16, 19, 20, 24–35, 39, 40–43, 47, 49, 51, 52, 54, 62, 64, 65, 67,
 69, 72, 75, 77, 78, 85, 94, 95, 107, 111, 112, 120, 123, 124, 125, 127, 132, 133,
 136, 137, 138, 153, 154, 160
 Csapodiné Gárdonyi Klára 13, 47, 49, 123, 124, 125, 153, 154, 160
 Csejtei Dezső 192
 Csontos János 26, 42, 65, 122, 123, 155, 184
 Csörsz Rumen István 104, 149, 155, 170, 195

 DaCosta Kaufmann, Thomas 46, 155
 Dán Róbert 61, 155
 Dániel Imre 116, 175
 Dante, Alighieri 17, 20, 160, 175
 Deák Eszter 103, 155
 Debae, Marguerite 15, 24, 156
 Deffner, Georg 184, 203
 Dellsperger, Yvonne 190
 Denis, Michael 98, 120, 178
 Deschler-Erb, Sabine 162
Deventer (Overijssel, NL) 30
 Dézsi Lajos 20, 25, 142, 156
 Di Sante, Assunta 18, 156
 Diggle, James 65, 151
 Diller, Stephan 24, 156
 Dindorf, Wilhelm 67
 Diodorus Siculus 28, 31, 40, 41, 63, 64, 85, 108, 156, 202
 Dobai Székely Sámuel 96, 166
 Dobai Székely Sándor 23
 Donati, Angela 26, 156
 Dörnyei Sándor 91, 92, 185
 Drăculea, Alexandru, II, Mircea 95
 Draskovich család 62
Dresden lásd *Drezda*
Drezda (Dresden, Sachsen, D) 26, 27, 148, 185
 Drouart, Hyeronimus 186

- Du Ryer, Pierre 188
Dümmerth Dezső 99, 103, 117, 156
- Eberhard, Winfried 101, 156, 157, 175
Ecsedy Judit, V. 185
Edlen von Mosel, Ignaz Franz 179
Eggstein, Heinrich 54
Eisleben (Sachsen-Anhalt, D) 180, 202
Ekler Péter 14, 31, 102, 107, 120, 157
Emich Gusztáv 195
Emődi András 121, 157
Endtner, Balthasar Joachim 180, 203
Engel Pál 46, 157
Engel, Samuel 157
Eötvös József 39
Episcopus, Nicolaus 143, 145, 158
Erasmus Rotherodamus, Desiderius 112, 158
Erdély (RO) 9, 41, 46, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 75, 97, 98, 103, 107, 115–120, 123, 129, 143, 144, 153, 154, 167, 171, 178, 182, 194, 197
Erdélyi Gabriella 150, 158
Erődi Béla 121, 122, 158
Escolar, Hipólito 15, 24, 158
Esser, Birgit 54, 148
Este család 17, 122, 125, 146
Este, Ercole d' 17
Esterházy Miklós 117, 183
Esterházy Pál 118, 138, 158, 196
Estienne, Robert lásd Stephanus, Robertus
Esztergom (Komárom-Esztergom, HU) 23, 27, 96, 102, 103, 117
Eterianus, Hugo 40, 158
Eucher, de Lyon (Lugdunensis, Eucherius) 111, 112, 113, 158
- Fabbri, Lorenzo 17, 158
Fabian, Claudia 14, 122, 126, 158, 165
Fabri, Johannes 30
Fabri, Paul 98, 104, 159
Faenza (Emilia-Romagna, I) 45
Faetscherin, Franciscus Samuel 157
Fantuzzi, Giovanni 129, 159
Farbaky Péter 126, 159
Farkas Gábor Farkas 27, 159

- Farkas Zsuzsanna Krisztina 103, 159
 Fauchereau, Serge 100, 183
 Fazakas Gergely Tamás 146, 179
 Fazakas József 185
 Fazekas István 31, 102
 Felix Ragusanus Petantius 110
 Ferdinánd főherceg lásd Habsburg, Ferdinánd, I.
 Ferdinánd, I. lásd Habsburg, Ferdinánd, I.
 Ferdinánd, I. lásd Trastámara, Ferdinánd, I. Aragóniai
 Ferenc József lásd Habsburg-Lotaringiai, Ferenc József
 Ferenc, I. lásd Habsburg-Lotaringiai, Ferenc, II.
 Ferenc, I. lásd Valois, Ferenc, I.
 Ferenc, II. lásd Habsburg-Lotaringiai, Ferenc II.
 Ferenczy Mária 11, 159
 Ferenczyné Wendelin Lidia 147, 176
Ferrara (Emilia-Romagna, I) 17, 42, 166
 Feuer-Tóth, Rózsa 46, 159
 Ficino, Marsilio 29, 32, 78
 Fiedler, Rudolf 18, 159
 Filstich, Johann 69
Firenze (Florentina, Florentia, Toscana, I) 8, 17, 19, 29, 35, 92, 93, 94, 137, 158, 167,
 173, 177, 204
 Fitz József 13, 21, 27, 30, 47, 50, 54, 123, 160, 198
 Flavius, Josephus 72, 152
 Fleischer, Corell H. 11, 180
Florentia, Florentina lásd *Firenze*
 Foit, Martinus 96
 Font Zsuzsa 160, 197
Fontainebleau (Seine-et-Marne, F) 16
 Fontius (*Fonzio della Fonte*), Bartholomaeus 45, 108, 147, 160
 Forró György 54
 Forster, Michael 179
 Fossaluzza, Giorgio 20, 160
 Földesi Ferenc 30, 42, 48, 89, 124, 126, 160, 199
 Fraknói Vilmos 25, 65, 68, 161
 Francke, Johann Michael 98, 161
Francofurtum ad Moenum lásd *Frankfurt am Main*
 François, Étienne 101, 161
Franeke (Friesland, NL) 32
 Frangepán Beatrix (Beatrice de Fragepan) 64

- Frankfurt am Main (Francofurtum ad Moenum, Hessen, D)* 40, 43, 86, 147, 151, 152, 153, 160, 161, 163, 164, 171
 Frati, Ludovico 76, 77, 127, 131, 132, 133, 161
Freiburg im Breisgau (Friburgum, Baden-Württemberg, D) 102, 170, 181
 Freytagius, Thoedorus Fridericus 32, 161
Friburgum lásd *Freiburg im Breisgau*
 Fricsy Ádám 68, 69, 143
 Fries, Johann Jakob 58, 66, 162
 Frigyes, III. lásd Habsburg, Frigyes, III.
 Frisius, Johann Jacob 66, 162
 Fritsch, Kaspar 161
 Frobenius, Hyeronimus 143, 145
 Frobenius, Johannes 156, 175, 186, 202
 Froissart, Jean 21, 24, 173
 Froschoverus (Froschauer), Christophorus 162, 196, 203
 Fumagalli, Giuseppe 130, 161
 Fungerus, Johannes 53, 161
 Fülöp, II. lásd Habsburg, Fülöp, II.
- Gaesebeeck, Daniel 67
 Galavics Géza 158
 Gallesini, Pietro 35, 187
 Gallus, typographus 42
 Gamillscheg, Ernst 125, 162
 Gamitz, Alphonsus de 138
 García Pérez, Noelia 162, 189
 Garin, Eugenio 17, 162
 Gartner, Smiljana 162
 Gastgeber, Christian 71, 162
 Gastl, Johann 186
 Gaubisch, Urban 180, 202
 Gebhardi, Ludwig Albrecht 109, 110, 164, 204
 Gelbhaar, Gregorius 152
 Gellius, Aulus 50, 51
 Genet, Jean-Philippe 16 162
Genf (Genève, CH) 187
 Gentilini, Anna Rosa 45, 162
 Georgius de Hungaria 28
 Géra Eleonóra 79
 Gerbelius, Nicolaus 41, 65, 66, 152
 Gerlach, Katarina 40

- Gerlach, Stefan 62
 Germain, Michael 136, 137, 174
 Gerold, Carl 150, 187
 Gessner, Conrad 54, 57, 58, 66, 162, 203
 Ghelen, Johannes Petrus van 145, 179
 Gilbert, Bennett 26, 162
 Giovio (Jovius), Paulus 58, 59, 60, 81, 83, 167, 168, 203
 Giunta (Iunta), Filippo 42, 67, 134, 193
 Goodyear, Francis Richard David 65, 151
 Gorippus lásd Corippus, Flavius Cresconius
 Gorse, P. Pierre 37, 188
 Górska, Liliana 91, 162
 Gottlob, Johann lásd Böhme (Boehmius), Johann Gottlob
 Gömöri György 73, 163
 Görög Demeter 198
 Gössner, Andreas 107, 163
 Graevius, Johann Georg 79
 Grafinger, Christine Maria 116 163
 Grande, Frank D. 166 171
 Granvelle, Antoine Perrenot de 136, 148, 184
 Gratiani, Caspar 68
 Gray, John 108, 109, 110, 164, 204
 Gregorius Naziansenus 34
 Greiner, Ignaz 98, 104 163
 Gresset, Maurice 135, 163
 Grigniani, Ludovico 103, 166
 Gronovius, Jacobus 67, 192, 193
 Gross, Johann 170
 Gross, Lothar 138, 163
 Grosse, Henning 184, 203
 Grote, Andreas 163, 183
 Grundling, Nicolaus Hieronymus 74, 163
 Grüll Tibor 96, 97, 194
 Gryphius, Sebastian 145, 183, 203
 Guarinus Veronensis, Johannes Baptista 42, 43, 44, 164
 Guthrie, William 108, 109, 110, 164, 204
 Gymnicus, Johann 54

 Gyenis Vilmos 194
 Győr (*Győr-Moson-Sopron, HU*) 38, 188
 Gyulafehérvár (*Alba Iulia, Alba, RO*) 65, 69, 116

Gyurgyák János 100, 164

Haag, Sabine 15, 164

Haaring, Fridericus 67, 192

Haas, Johann Philipp 167

Habel, Wolfgang 163

Habsburg József 121

Habsburg, Ferdinánd, I. 15, 24, 31, 57, 63, 95, 115, 138, 191

Habsburg, Frigyes, III. 74

Habsburg, Fülöp (Szép), I. (Philippe le Beau) 15, 24

Habsburg, Fülöp, II. 19

Habsburg, Lipót, I. 79, 197

Habsburg, Margit, Ausztriai 15, 24

Habsburg, Mária Terézia 102, 177, 184

Habsburg, Mátyás, II. 68

Habsburg, Miksa, I. 15, 17, 31, 32, 81, 138

Hackius, Jacobus 67, 192

Haganoa lásd *Haguenau*

Hagemeier, Joachim

Haguenau (Haganoa, Hagenau, Bas-Rhin, F) 34, 64, 152, 183

Hain, Ludwig 25, 27, 28, 29, 165

Hajdú, Kerstin 39, 51, 52, 165

Hakkert, Adolf M. 166

Hala Magdeburgica lásd *Halle an der Saale*

Halbmaier, Simon 187

Hall im Tirol (Tirol, A) 138

Halle an der Saale (Hala Magdeburgica, Sachsen-Anhalt, D) 93, 98

Halm, Carolus 37, 38, 187

Hamburg (Hamburgum, D) 71, 86, 107, 150, 174

Hamm, Georg Wolfgang 155, 173, 183, 190, 204

Hamman, Adalbert 65, 151

Hanau (Hanoviae, Hessen, D) 152, 164

Hanau, Friedrich Casimir von 71

Haner, Georg Jeremias 107, 165

Hannaverus, Samuel 87, 147

Hanovia lásd *Hanau*

Hapák József 126, 176

Hargittay Emil 117, 165

Harsányi István 69, 165

Hausner Gábor 78, 165

Havas László 29, 165

- Hegedűs Béla 104, 149, 155, 170, 195
 Hegedűs István 32, 142
Heidelberg (Baden-Württemberg, D) 42, 43
 Heitzmann, Christian 14, 29, 79, 125, 198, 199
 Heliodorus 39, 41, 51, 52, 53, 55, 63, 85, 107, 165, 166, 202
Helmstedt (Niedersachsen, D) 149, 155, 173, 183, 204
 Heltai János 185
 Hencz Enikő 96, 166
 Henisch, Georg 134
 Hennin, Heinrich Christian von 78, 79, 80, 83, 89, 90, 195
 Henning, Peter 181
 Henrik, VII. lásd Tudor, Henrik, VII. 12, 16
 Henry, Michele 15, 24, 173
 Herder, Bartholomä 170
Hermannstadt lásd *Nagyszeben*
 Herodianus 39, 51
 Herold, Johannes 40, 158
 Hervay Ferenc 185
 Herwagen, Johannes 51, 152, 165, 202
 Herzog zu Braunschweig-Lüneburg, August, II. 78, 79, 90, 198
 Hess, Andreas 27, 110, 148, 191
 Hevesy, André de 122, 166
 Hieronymus de Udine 29
 Hilden, Peter 182
 Hilfstein, Erna 166, 171
 Hoch-Kuhač, Franjo Žaver 62, 166
 Hoensch, Jörg K. 46, 166
Hof an der Saale (Hof, Bayern, D) 181
 Hoffmann, Samuel Friedrich Wilhelm 42, 166
 Holl Béla 185
 Holstenius, Lucas 67, 192
 Honter, Johann 69, 70
 Hoorn, Jan Claesz 149
 Horemans, Jean-Michel 125, 166
 Horthy Miklós 122
 Horváth János 27, 191
 Hunyadi Mátyás (Matthias Corvinus, Mátyás király) 7, 8, 9, 11–21, 25–30, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 45–49, 51, 53–58, 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 71–75, 78, 80–85, 90, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 103–107, 109, 110, 112, 116, 118, 119, 120, 123–126, 133, 142, 144, 146, 147, 150, 152–162, 165–170, 172, 174–177, 180, 191, 194, 195, 198, 199, 204

Iacobi lásd Jacobi

Iaenichius, Peter lásd Jänichen, Peter

Iamblichus Chalcidensis 32

Iena lásd Jéna

Inchofer, Melchior 99, 103, 117, 156, 166

Iotti, Roberta 166, 177

Ipolyi Arnold 121

Isabelle de Portugal lásd Avis, Portugál Izabella

Istvánffy család 62

Istvánffy Miklós 62, 146

Istvánffy Pál 62

Iisztambul (Konstantinápoly, İstanbul, TR) 12, 26, 27, 68, 71, 85, 86, 116, 121, 138, 155

Iunta lásd Giunta

Iustinus, Marcus Iunianus 64

Iusztinianosz, I. 65, 151, 152

Jach lásd Ják

Jacobi (Iacobi), Karl Ludwig 145

Jacobus de Hungaria 61, 178

Jäcklin, Johann 182, 202

Jänichen (Iaenichen), Peter 48, 91–96, 167, 179, 204

Jagelló Anna (Magyarországi) 31

Jagelló, Zsigmond Ágost, II. 52

Jahn, Jozef Johann 189

Jakó Zsigmond 64, 69, 70, 77, 167

Jankovics József 46, 167

Ják (Jach, Vas, HU) 137

János, Nepomuki Szent 118, 169

Janus a Svolla lásd Zvolský (Svolla, Volscius), Jan

Janus Pannonius 13, 31, 43, 153

Jávor Anna 146, 176

Jéna (Iena, Thüringen, D) 42, 43, 44, 70, 71, 72, 88, 90, 92, 98, 155, 164, 167, 168, 171, 183, 190, 203, 204

Jencquel (Neickelius), Kaspar Friedrich 43, 180

Jó Fülöp lásd Valois, Fülöp (Jó), III.

Johannes Regiomontanus (Königsberg, Johann Müller) 83, 154

Jonge, Jacobus de 67, 193

Jovius, Paulus lásd Giovio (Jovius), Paulus

Jugler, Johann Friedrich 44, 97, 99, 136, 168, 204

Juhász Anikó 192

Juhász Erika 157, 168

- Junger, Johann Friedrich 44
 Jünger, Anrea 170

 Kafadar, Cemal 11, 180
 Käfer István 185
 Kaliwoda, Leopold Johann 189
 Kallendorf, Craig W. 42, 168
 Kampmiller, Ignaz 98, 163
 Kanold, Johann 43, 180
 Kapp (Kappius), Johann Erhard 51
 Kaprinai István 74, 106, 110, 111, 168
 Karácsonyi Béla 172, 177
 Károly, V. lásd Valois, Károly, V.
 Károly, VI. lásd Valois, Károly, VI.
 Károly, VIII. lásd Valois, Károly, VIII.
 Karsay Orsolya 19, 124, 160, 168, 169, 176
 Kasza Péter 63, 169
 Kasztíliai Izabella lásd Trastámara, Izabella, Kasztíliai
 Kaufmann, Georg 169
 Kelecsényi Ákos 185
 Keler család 91
 Keler, Ephraim 91
 Keler, Martinus 91
 Keler, Paulus 91, 167
 Keler, Sigmund 91
 Kerekes Dóra 77, 131, 169
 Keserű Gizella 160, 197
Késmárk (Kežmarok, SK) 92
 Kessler, Stephan 92
Királybida (Bruckneudorf, Burgenland, A) 102
 Kis Tímea, N. 118, 169
 Kiss Farkas Gábor 107, 157
 Klaniczay Tibor 13, 46, 78, 103, 115, 116, 123, 124, 153, 165, 167, 169, 170
Kolozsvár (Cluj-Napoca, Cluj, RO) 64, 175
Klosterneuburg (Niederösterreich, A) 111
 Klüpfel, Engelbert 102, 170
 Knapp Éva 104, 118, 158, 170, 195, 196
 Knoblochtzer, Heinrich 42, 43
 Koberger, Anton 27
 Koch, Johann Christian 89, 90, 170
 Koch, Johann Christian (ötvösművész) 89

- Kohlesius, Johannes Guilielmus 153
 Kókay György 143, 170
 Kollar, Adam František 31, 32, 67, 72, 105, 106, 170, 173, 204
 Koller József 96, 166
 Kolumbán Vilmos József 170, 178
 Komarek, Giovanni Giacomo 172
Komárom (Komárom-Esztergom, HU) 138
 Komnénosz, Alexiosz, I. 32
Konstantinápoly lásd *Isztambul*
 Kovács Kálmán 170
 Kovács Sándor Iván 78, 165
 Kováts Martinyi, Michael 47, 127, 171
 Kováts Mihály 47
 Köhler, Johann David 89, 171
Köln (Colonia, Cöllen, Nordrhein-Westfalen, D) 54, 132, 142, 151, 157, 166, 181, 182, 203
 Königsberg, Johann Müller von lásd Johannes Regiomontanus
 Köpeczi Béla 169, 171, 182
 Körömi Gabriella 171, 178
Kőszeg (Vas, HU) 99
 Kövér Lajos 78, 171
 Kraus, Johann Paul 152, 189, 191
 Kreusig, Samuel 87, 147
 Kriegleder, Wynfrid 171, 178, 191
 Kristeller, Paul Oskar 29, 67, 171, 172
 Kroeckerus, Henricus Christianus 164
Kronstadt lásd *Brassó*
 Kruse, Petra 24, 172
 Kubinyi András 46, 172
 Kulcsár Péter 29, 172, 177
 Kupfer, Marcia 21, 172
 Kurcz Ágnes 116, 144
 Kurtzbück, Gregor 188
 Kurtzböck, Joseph 189, 190
 Kuser Judit 171, 178
- La Chausse, Michel-Ange de 104, 172
 Laetus, Julius Pomponius 25
 Lafaurie, Jean 16, 143
 Lajos, XI. lásd Valois, Lajos, XI.
 Lajos, XII. lásd Valois, Lajos, XII.

- Lajtabruck (Bruck an der Leitha, Niederösterreich, A)* 102
 Lambeck, Peter 43, 67, 71–75, 80–83, 88, 104, 105, 172, 173, 197
 Lane, Laure 183
 Langenheim, Johann Christian 159
 Łaski, Hieronymus 95
 Latomus, Johannes 58
 Laurenzi, Angelo 181
 Lázár István Dávid 16, 150
 Le Goff, Jacques 169, 171
 Le Guay, Laetitia 21, 24, 173
 Lebeau, Christine 163, 173
 Leeuw, Jacob 149
Leiden (Lugdunum, Lugdunum Batavorum, Zuid-Holland, NL) 32, 67, 145, 151, 183, 192, 203
Leipzig lásd *Lipcse*
 Lemaire, Claudine 15, 24, 151, 173
 Lengyel Réka 97, 119, 173
 Lenzuni, Anna 17, 173
 Leonardus de Utino 25
 Lérins, Vincent de lásd Vincent de Lérins
 Leslie, Walter 71, 86
 Leunclavius, Johannes 20, 40
 Leutius, Georgius 34
Leuven (Vlaams-Brabant, BEL) 61, 191
Leuwarden (NL) 53
 Libloy, Friedrich Schuler von 70, 191
 Lichfield, John 186
 Liebezeit, Christian 174
Liège (B) 179
Lipcse (Leipzig, Lipsia, Sachsen, D) 67, 90, 98, 108, 142, 145, 148, 153, 159, 161, 163, 164, 170, 180, 184, 188, 189, 190, 193, 198, 203, 204
 Lipót, I. lásd Habsburg, Lipót, I.
Lipsia lásd *Lipcse*
 Lipsius, Justus 98
 Liriensis, Vincentius lásd Vincent de Lérins
 Livius, Titus 20, 28
Livorno (Toscana, I) 77, 131
 Loescher, Ermanno 146
 Loewe, Gustav 65, 173
 Lomeier, Johannes 11, 83, 86, 87, 99, 110, 173
London (UK) 32, 149, 164

- Longus, Johannes 40, 180
Lotz János 100, 173
Lővei Pál 146, 176
Lubenau, Reinold 62
Luchrinus, Vincentius 32
Lucianelli, Alma Serena 15, 58, 174
Lugdunensis, Eucherius lásd Eucher de Lyon
Lugdunum, *Lugdunum Batavorum* lásd *Leiden*
Lugdunum lásd *Lyon*
Lukács László 68, 69, 117, 143, 165, 174
Lukinich Imre 13, 144, 174
Lutetia Parisiorum lásd *Párizs*
Luther, Martin 8, 71, 101
Luxemburgi Zsigmond 46
Lübke, Christian 101, 156, 157
Lycosthenes, Konrad 51, 181
Lyon (*Lugdunum*, *Rhône*, *F*) 32, 186
- Mabillon, Jean 135, 136, 137, 138, 174
Machar, Ibrahim 64
Madas Edit 121, 137, 138, 174
Mader Béla 172, 177
Mader, Joachim Johann 38, 88, 89, 98, 148, 149, 155, 204
Madersbacher, Lukas 15, 174
Magyarországi Anna lásd Jagelló Anna
Maillard, Jean-François 14, 125, 162, 174
Makkai László 171
Malatesta, Sigismondo Pandolfo 26, 156
Malatestiano, Tempio 26, 184
Malvetius, Ioannes Maria (Malvezzi, Gian Maria) 138
Mályusz Elemér 21, 27, 175
Manfredi, Antonio 18, 150, 156, 175
Manitius, Max 65, 175
Manutius, Aldus 32, 42, 51, 67, 192, 193
Manutius, Paulus 187
Maratti, Carlo 172
Marchi, Gian Paolo 160, 175
Marcus Monachus Anachoreta 33
Mária Terézia lásd Habsburg, Mária Terézia
Marietti, Antonio 64
Márki Sándor 156, 161, 175, 194

- Marne, Claude de 152
 Marnef, Hiérosme 186
 Marosi Ernő 46, 175
Marseilles (Bouches-du-Rhône, F) 35
 Marsigli (Marsili), Luigi Ferdinando 5, 69, 75–78, 88, 127–131, 133, 134, 145, 159,
 161, 175, 178, 179, 185, 192, 197
 Marsiliano, Comitato 175
 Martin, Marie 174
 Mârza, Andreea 116, 175
 Marzio, Galeotto 83, 105, 110, 191
 Massari, Francesco 40, 175
 Massiliensis, Salvianus lásd Salvianus Massiliensis
 Mattheus, Sebastian 64, 176
 Matthias Corvinus lásd Hunyadi Mátyás
 Maturas, Gaspar 188
 Mátyás király lásd Hunyadi Mátyás
 Mátyás, II. lásd Habsburg, Mátyás, II.
 Maurer Zsuzsa 122, 176
 Mayerhöfer, Josef 176, 184
 Mayr, Johann Baptista 142
 Mazal, Otto 125, 162
 Mazzucchelli, Petri 65, 151
 Medici család 17
 Medici, Cosimo I. 8, 17, 196
 Medici, Cosimo II. 68, 138
 Medici, Lorenzo 12, 17
 Mehmed, II. lásd Oszmán, Mehmed, II.
 Mehner Vilmos 158
 Meinekius, Augustus 193
 Melanchthon, Philipp 39, 64, 71, 134, 166, 176, 179, 202
 Mellen, Edwin 152
Memmingen (Bayern, D) 107
 Merész Károly lásd Valois, Merész Károly
 Mersich, Brigitte 125, 162
 Messana, Bonjohannnes de lásd Bonjohannnes de Messana
 Messen, Leonardo 55, 56, 58, 182, 202, 203
Messina (Sicilia, I) 99
 Mettauert, Adrian 181, 190
 Metternich, Arnold 182, 203
 Migne, Jacques Paul 37, 187
 Miklós, V., pápa 18

- Mikó Árpád 19, 29, 42, 43, 47, 48, 116, 121, 124, 125, 126, 176, 177
 Miksa, I. lásd Habsburg, Miksa, I.
 Miksch, Ferdinand Leopold 102, 103, 104, 177
Milánó (Lombardia, I) 17, 41, 65, 155, 190
 Milano, Ernesto 17, 26, 125, 162, 177
 Milde, Wolfgang 125, 177
 Mócsy András 171
Modena (Emilia-Romagna, I) 26, 122, 125, 155
 Moeller, Paul 138
Mohács (Baranya, HU) 9, 115, 119, 122
 Mollerus, Casparus 177, 204
Monachium lásd *München*
 Monachus, Johannes lásd Zonaras, Ioannes
 Monath, Peter Conrad 145
 Monok István 14, 24, 30, 41, 47, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 70, 75, 78, 97, 102, 104, 120, 121, 125, 127, 132, 138, 143, 144, 157, 162, 165, 172, 174, 176, 177, 178, 179
Monoszló (Veszprém, HU) 102
 Monoszló nembeli Lodomér 102
 Montalant, François 174
Montauban (Tarn-et-Garonne, F) 37
Montesquieu-Volvestre (Haute-Garonne, F) 39
 Morandini, Antonietta 17, 179
 Mordtmann, Andreas David 121
 Moser, Hugo 192
 Mostert, Marcus 102, 142
 Möller (Müllers, Mullerus, Müller), Lorenz 95, 179
 Mucciarelli-Régnier, Lisa 136, 184
 Muguet, François 185
 Mullerus, Lorenz lásd Möller, Lorenz
 Murrho, Sebastian 30
 Mussolini, Benito 122, 125
 Mustafa, I. lásd Oszmán, Musztafa, I.
 Müller, Henning 149, 155, 204
 Müller von Königsberg, Johann lásd Johannes Regiomontanus
 Müller, Kraft 152
 Müller, Lorenz lásd Möller, Lorenz
München (Monachium, Monacum, Bayern, D) 14, 51, 122, 126, 141, 150, 158, 165, 182, 202
 Nádasdy Tamás 81
 Nagy Levente 75, 179

- Nagy Sándor 31, 69
Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu, Sibiu, RO) 191
Nagyszombat (Tyrnavia, Trnava SK) 36, 158, 188
Nagyvárad (Oradea, Bihor, RO) 157
 Naldi, Naldo 10, 19, 23, 46, 48, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 107, 147, 167, 177, 179, 204
 Namur, Jean Pie 98, 179
Nápoly (Napoli, Campania, I) 8, 15, 20, 40, 58, 64, 174
 Naudé, Gabriel 98
 Neander, Michael 50, 52, 53, 54, 85, 179, 202
 Neapolitanus, Alphonsus lásd Trastámara Alfonz, II.
 Nebbiai, Donatella 14, 125, 162, 174
 Necipoğlu, Gülru 11, 180
 Nehring, Karl 45, 73, 119, 138, 149, 150, 180
 Neickelius (Jencquel), Kaspar Friedrich lásd Jencquel (Neickelius)
 Németh András 35, 40, 41, 89, 180
 Németh S. Katalin 170
 Nessel, Daniel de 80, 81, 82, 83, 180, 203
 Neumann-Hartmann, Arlette 66, 67, 146, 192, 193
 Newberry, John 164
 Niccoli, Niccolò 17, 150, 175, 196
 Nicephorus Callistus, Xanthopulus 40, 180
 Nicolai da Verona, Joannes 25
 Nicolai, Johann Ludwig 167, 177, 204
 Nicolaus de Ausmo 25
 Nigri, Petrus 29
 Nivellus, Sebastianus 187
Norimberga lásd *Nürnberg*
 Nótári Tamás 100, 180
 Nutius, Philipp 166
Nürnberg (Norimberga, Bayern, D) 27, 36, 40, 51, 63, 149, 180, 187, 188, 202, 203

 Obsequens, Iulius 50, 51, 181, 185
 Obsopaeus, Vincentius 29, 34, 39, 40, 51, 52, 53, 63, 64, 85, 107, 108, 152, 156, 165, 183, 202
 Oláh Miklós (Nicolaus Olahus) 10, 19, 48, 49, 97, 138, 181, 202
Olomouc (Olmütz, CZ) 21, 36
 Olschki, Leo. S. 25, 145, 161, 181
 Oosterwijk, Johann 195
Opava (Troppau, CZ) 108, 109, 164
 Opmeer, Petrus 60, 61, 181, 203
 Oporinus, Johannes 147, 152, 166, 179, 180, 193, 202

- Orlovsky Géza 78, 165
 Oschema, Klaus 21, 23, 181
 Osmont, Jean 36 187
 Oszmán, Abdul Hamid 121, 122
 Oszmán, Abdul-Aziz 121, 126
 Oszmán, Bajazid, II. 11, 12
 Oszmán, Mehmed, II. 11, 26, 143, 185
 Oszmán, Musztafa, I. 146
 Oudendorp, Frans van 51, 181
Oxford (UK) 36, 72, 186
- Ötvös Péter 70, 160 178, 197
- Paciuchelli, Angelo 55, 56, 58, 181, 182, 202, 203
Padova (Veneto, I) 65
 Pajorin Klára 96, 182
 Pál József 175
 Pálffy Pál 182
 Palmerius, Jacobus 192
 Papp Sándor 128, 182
 Paranjare, Manjiri 171, 191
Párizs (Parisium, Lutetia Parisiorum, Paris, F) 17, 26, 27, 35, 36, 38, 61, 72, 77, 88, 113, 125, 131, 149, 172, 174, 175, 186, 187, 188, 202
Párma (Parma, Emilia-Romagna, I) 16, 142
Parma lásd *Párma*
 Partsch, Joseph 65, 151
 Pasquato, Lorenzo 65
Passau (Bayern, D) 36
 Pasti, Matteo de' 26, 191
 Pataki Gábor 146, 176
 Pauerbach, Georgius de 29
 Pauly, Franciscus 38 187
 Pavercsik Ilona 185
Pávia (Pavia, Lombardia, I) 17
 Pázmány Péter 84, 86, 103, 117, 165, 166, 174
Pedepontum lásd *Regensburg*
 Pellegrin, Élisabeth 17, 182
 Pépingué, Edme 187
 Perger Péter 185
 Perger, Richard 170
 Perna, Peter 167, 168, 203

- Perottus, Nicolaus 64, 183
Perugia (Umbria, I) 181
Pest (Pestinum, Budapest, HU) 121, 122, 19, 193, 195
 Petantius, Felix Ragusanus lásd Felix Ragusanus Petantius
 Péter Katalin 117, 158, 182, 183
 Petneházi Gábor 63, 169
 Petri, Heinrich 167
 Petschenig, Michael 65, 152
 Pettegree, Andrew 35, 183
 Pfeiffer, Michael 150
 Pflug, Günther 24, 152
 Pflugius (Pflugk), Julius 70, 75, 87, 88, 89, 92, 98, 99, 104, 111, 112, 113, 120, 127, 183, 203
 Philippe le Beau lásd Habsburg, Fülöp (Szép), I.
 Piccolomini, Aeneas Silvius 28
 Pijaudier, Joëlle 100, 183
 Pinedo, Theodor 67
 Pinedo, Thomas de 193
 Pintér Márta Zsuzsanna 171
 Pinto, Angela 15, 58, 174
 Pirckheimer, Bilibaldus 32, 34, 161
Pisa (Toscana, I) 36
 Pisarri, Constantino 76
 Pithou (Pithoeus), Pierre 35, 36, 38, 186, 187
 Plantin, Christophe 152, 184
 Platina, Bartolomeo 18
 Platón 29, 157
 Plessen, Marie-Louise von 100, 183
 Plinius, Caius Secundus 40, 50, 51, 175
 Pokorny, Erwin 15, 174
 Politiano, Angelo 84, 182, 183, 202, 203
 Polybius 39, 41, 51, 63, 64, 85, 183
 Pomian, Krisztof 104, 183
 Portugál Izabella lásd Avis, Portugál Izabella
 Possevino, Antonio 54
 Potocka, Franz 171, 191
Potsdam (Brandenburg, D) 79
Pozsony (Bratislava, SK) 99, 102, 103, 104, 145, 181, 202
Prága (CZ) 36, 72, 79
 Propertius, Sextus 69
 Pulszky Ferenc 123, 184

- Radaeus, Aegidius 32
 Radimská, Jitká 197
 Rákóczi György, I. 69, 116, 117, 120, 146, 194
 Rákóczy Zsigmond 182
 Rantzau (Ranzovius), Henrich 85, 184, 203
 Ratdolt, Erhard 27
 Ráth György 168, 171
 Raynerius de Pisis 25
Regensburg (Stadt am Hof, Pedepontum, Bayern, D) 186
 Regiomontanus, Johannes lásd Johannes Regiomontanus
 Reibel, Laurence 136, 184
 Reimer, Georg Ernst 193
 Reinesii, Thomae 190
 Reipchius, Daniel 69
 Remus, Georgius 108, 147, 160
 Rennhofer, Friedrich 102, 104, 184
 Réthelyi Orsolya 24, 184
 Reumont, Alfred 76, 77, 128, 131, 184
 Reviczky János 96
 Rhenanus, Beatus 40, 42, 43, 112, 143, 164
 Rhodius, Ionas 161
 Ribb, Johann 173
 Ricci, Corrado 26, 184
 Ricci, Isabella Massabò 100, 184
 Ricotti, Ercole 76, 77, 128, 131, 184
 Ridder, Franciscus de 86, 185
Rimini (Emilia-Romagna, I) 26, 156, 184
 Rittershausen, Konrad (Rittershusio, Cunrado) 35, 36, 37, 39, 187, 188, 202
 Ritzer, Walter 176, 184
 Rocca, Sylvana 51, 185
 Rodakiewicz, Erla 26, 185
 Rohdewald, Stefan 101, 143
Róma (Roma, Lazio, I) 8, 25, 28, 29, 32, 35, 39, 40, 65, 74, 99, 103, 116, 120, 130, 135, 136, 156, 166, 172, 187
 Romhányi Beatrix, F. 24, 184
 Rosen, Edward 166
 Rosen, Victor 76, 129
 Rosnack, Martin 99, 102, 190
 Rossbach, Otto 51
Rothomagum lásd *Rouen*
Rotterdam (NL) 185

Rouen (Rothomagus, Haute-Normandie, F) 187

Rouillé, Guillaume 186

Rouzet, Anna 15, 24, 151, 173

Royer, Johann Paul 145, 181, 202

Rufus, Curtius 20

Ruh, Kurt 192

Ruiz (Ruizius) de Azagra, Michael 65, 152

Ryck, Theodor 67, 192

Sacchia, Laudivius 27

Sagittarius, Caspar 72

Sakisian, Argenag 185

Salisburgum lásd *Salzburg*

Sallustius Crispus, Caius 78, 80, 116

Salvianus Massiliensis 33–39, 111, 144, 185, 186, 187, 188, 202

Salzburg (Salisburgum, A) 142

Sambucus, Johannes lásd Zsámboky János

Sánchez-Molero, José Luis Gonzalo 24, 189

Sandbichler, Veronika 15, 164

Sande, Hermann 164

Sander, Max 26, 189

Sapidus, Sulpitius 41, 151

Sárospatak (Borsod-Abaúj-Zemplén, HU) 165, 169

Sarriá, Amalia 15, 24, 189

Sárvár (Vas, HU) 81

Sáry Pál 180, 189

Sauervein Géza 188

Schallaburg (Niederösterreich, A) 13, 124, 170

Scheffer, Johann 51, 181

Schelhorn, Johann Georg 39, 40, 70, 107, 108, 163, 189, 204

Schesaeus, Christian 69

Schier, Xystus Paulus 10, 14, 98, 99, 101–105, 107, 120, 157, 177, 184, 189, 190, 204

Schleich, Clemens 43

Schmeizel, Martin 92, 93, 94, 96, 98, 197

Schmidt, Johann Andreas 72, 88, 89, 104, 155, 173, 183, 190, 204

Schmidt, Paul Gerhardt 170

Schmidt, Salomon 144

Schmidt-Künsemüller, Friedrich Adolf 24, 152

Schnyder, André 190

Schoenemann, Karl Traugott Gottlob 37, 111, 112, 188, 190, 204

Scholz, Michael 181, 190

Schönherr Gyula 65, 190
 Schöning, Hans Adam von 79, 142
 Schöning, Kurd von 190
 Schrämbel, Franz Anton 164, 204
 Schubring, Paul 26, 191
 Schulz, Georg Ludwig 189, 204
 Schürer, Matthias 31, 42, 146, 164
 Schütz Géza 122, 191
 Schwandtner, Johann Georg 74, 96, 105, 110, 111, 191
 Schweiger, Salomon 62
 Schwendi, Wolfgang 163
 Scutellius, Nicolaus 32
 Secchi Tarugi, Luisa 176, 191
 Seckendorff, Vitum Ludovicum a 88, 183, 203
 Secondat, Charles-Louis de 39
 Seidler, Andrea 102, 171, 178, 179, 191
 Seipel, Wilfried 24, 191
 Seitz, Peter 176
Selmecbánya (Banská Štiavnica, SK) 99
 Serrier, Thomas 101, 161
 Setzer, Johannes 34, 39, 152, 183
 Severi, Bart 138, 191
 Sforza, Bianca-Maria 17
 Sforza család 17, 182
 Shea, George W. 65, 152
Sibiu lásd Nagyszeben
 Sichard, Johann 112
 Silber, Eucharius 29, 39, 112, 149
 Silius Italicus 20, 25
 Simmler (Simlerus), Iosias 58, 66, 162
 Simon Ferenc 192
 Singhmoser, Marcus 138
 Singrenius, Johannes 33
 Sitzmann, Theodor 188, 202
 Sixtus, IV., pápa 18, 29
 Sixtus, V., pápa 12
 Socer, Andreas 32
 Solinus, Caius Iulius 50, 51
 Soltész Zoltánné 27, 191
 Sommaville, Antoine de 188
 Sommer, Gottlob Wilhelm 198

- Sorbelli, Albano 77, 131, 192
 Spekner Enikő 24, 126, 159, 184
 Spengler, Oswald 100, 101, 192
 Spörlin, Johann Michael 149, 203
 Stackmann, Karl 21, 192
 Stadion, Christoph von 35, 148, 186
 Stadler, Philip A. 17, 196
Stadt am Hof lásd *Regensburg*
 Stangler, Gottfried 13, 124, 170
 Stanhope, Charles 134
 Stein, Johann 171
 Steinitz, Wolfgang 177, 192
 Steinman, Hans 184
 Stephanus (Geographus) Byzantinus 42, 66, 67, 146, 192, 193
 Stephanus (Estienne), Robertus 51
 Stickler, Michael 18, 159
 Stock, Richard Wilhelm 152
 Storti, Francesco 181
 Storti, Gasparo 181
 Störckuhl, Beate 101, 143
Strassburg (Argentorati, Bas-Rhin, F) 30, 42, 43, 54, 134, 146, 152, 164
 Straubius, Paulus 145, 179
 Strnad, Alfred A. 157, 175
 Struve, Burkhard Gotthelf 42, 43, 44, 97, 99, 136, 168, 204
 Stucks, Georg 27
Stuttgart (Baden-Württemberg, D) 111, 165
 Sümegi György 146, 176
 Svolla, Janus a lásd Zvolský (Svolla, Volscius), Jan
- Szabó Ferenc 165, 174
 Szamosközy István 41, 42, 62–67, 116, 143, 144, 194
 Szamota István 73, 78, 193
 Szapolyai János 115
 Szász Zoltán 171
 Szávuly Mária 91, 92, 185
 Széchényi Ferenc 46, 103, 120, 121, 155, 178, 193
 Széchenyi István 121
 Székely György 194
 Szelestei Nagy László 96, 97, 102, 193, 194
 Szenci Molnár Albert 43
 Szende Katalin 126, 159

- Szent István lásd Árpád-ház, István, I.
 Szép Fülöp lásd Habsburg, Fülöp (Szép), I.
 Szilády Áron 25, 76, 77, 127, 128, 129, 132, 133, 194
 Szilágyi András 146, 176
 Szilágyi Sándor 64, 194
 Szögi László 90, 91, 92, 194
 Szörényi László 158
- Tacconi, Marica 17, 158
 Talman, Michaelis 76, 77, 131
 Tar Ibolya 62, 63, 144
 Tarnóc Márton 69, 116, 194
 Tătar, Octavian 138, 194
 Tayfur, Ibn Abi Tahir 12
 Tegnagel, Sebastian 67
 Teleki József 25, 121, 195
 Tennemann, Johann Christoph 168, 204
 Teubner, Benedictus Gotthelf 51, 67, 161, 193
 Theremin, Paul August 86, 151
 Thieffry, Sandrine 15, 24, 148
Thorn lásd *Toruń*
Thorunium lásd *Toruń (PL)*
 Thököly Imre 117
 Thuróczy János 13, 21, 27, 29, 159, 160, 175
 Tibullus, Albius 69
 Tiemann, Barbara 152, 195
Tigurum lásd Zürich
Timbuktu (MLI) 11
 Tocci, Micheline 18, 195
 Tokaji Zsolt 11, 195
Toledo (Toledo, E) 24
 Tollius, Jacobus 78, 79, 80, 83, 89, 90, 171, 195
 Tooke, Benjamin 149
Torino (Piemonte, I) 184
 Tornaesius, Johannes (Tournes, Jean de) 32
Toronya lásd *Toruń*
 Torrentini, Laurenzio 35, 167
 Torresani, Andrea 28
Toruń (Thorunium, Toronya, Thorn, PL) 19, 90, 91, 92, 94, 162, 167, 177, 204
 Tóth Gergely 96, 195
 Touati, Houari 11, 195

- Tournes, Jean de lásd Tornaesius, Johannes
 Török Dalma 102, 195
 Török Gyöngyi 13, 124, 170, 195
 Török Pál 138, 195
 Trassler, Johann Georg 164, 204
 Trastámara, Alfonz, II. (Neapolitanus, Alphonsus) 58
 Trastámara, Ferdinánd, Aragóniai 15, 24
 Trastámara, Kasztíliai, Izabella 15, 24
 Trattner Károly 173
 Trattner, Johannes Thomas 165, 168, 170, 191, 204
 Trattner, Matthias 193
 Trivulzio család 155
Troppau lásd *Opava*
Trnava lásd *Nagyszombat*
 Trögel, Erika 26, 195
 Tudor, Henrik, VII. 12, 16
 Tusor Péter 150, 158
 Tutelensi, Baluzio 185, 186, 188, 202
Tübingen (Baden-Württemberg, D) 99
 Tüskés Gábor 97, 104, 118, 149, 155, 158, 170, 173, 195, 196
Tyrnavia lásd *Nagyszombat*
- Ugoleto, Taddeo 19, 32, 107, 142
 Ullman, Berthold L. 17, 196
Ulm (Baden-Württemberg, D) 189, 204
 Unckel, Johann Karl 147, 160
 Ungnad von Sonnegg, David 62, 85
 Unterkirchner, Franz 15, 18, 159, 196
Urach (Baden-Württemberg, D) 28
 Urbán László 124, 196
 Ursinus, Theodor Christoph 93
Utrecht (Ultrajectum, NL) 67, 120, 173
- Vadász Géza 42, 196
 Vadianus, Joachim 54, 57, 59, 104, 196, 203
 Valerius Maximus 51
 Valesius, Franciscus lásd Valois Ferenc, I.
 Valois, Burgundiai Mária 15, 24
 Valois, Ferenc, I. (Valesius, Franciscus) 16, 17, 58
 Valois, Fülöp (Jó), III. 15, 23
 Valois, Károly, V. 16, 24

- Valois, Károly, VI. 16
 Valois, Károly, VIII. 12, 16
 Valois, Lajos, XI. 12, 16
 Valois, Lajos, XII. 17
 Valois, Merész Károly 15, 24
Valpó (Valpovo, Eszék-Baranya, HR) 62, 166
 Valturio, Roberto 20, 25, 26, 27, 181, 185
 Varga István, Cs. 118, 196
 Várkonyi Ágnes, R. 144, 196
 Varro, Marcus Terentius 50, 51
 Vásárhelyi Judit, P. 185
 Vascosan, Michel de 175
 Végh András 24, 126, 159, 184
 Vekerdi József 143
Velence (Venetia, Venezia, Veneto, I) 20, 27, 28, 29, 32, 36, 38, 54, 120, 122, 144, 167, 176, 181, 182, 192
 Velinus, Ursinus 49
Venetia, Venezia lásd *Velence*
 Verdussius, Hieronymus 181, 203
 Veress Endre 76, 77, 127, 128, 131, 132, 133, 197
 Vergilius Maro, Publius 25
 Vernet, André 146, 197
 Verók Attila 70, 92, 93, 96, 97, 98, 144, 171, 178, 197
Verona (Veneto, I) 25
 Verő Mária 126, 177
Vesontionensium lásd *Besançon*
 Vetési László 28
Vienna lásd *Bécs*
 Vierling, Johann Gottlieb 181
 Vietor, Hieronymus 31, 32, 156, 202
 Vígh Éva 16, 150
Vincennes (Val-de-Marne, F) 16
 Vincent (Vincentius) de Lérins (Lerini Szent Vince) 38
 Vincentius, Antonius 151
Vindobona lásd *Bécs*
 Visconti család 17, 182
 Viskolcz Noémi 71, 72, 81, 82, 86, 127, 132, 143, 197
 Viszarion, Vaszíliosz lásd Bessarion, Johannes
 Vitelleschi, Muzio 68
 Vitéz János 13, 29, 124, 125, 154, 160
 Vlasta, Sandra 171, 191

- Vogler, Bernhard 163, 173
 Voigt, Leopold 180, 203
 Voit, Petr 21, 198
 Volpe, Lelio dalla 159
 Volscius, Johannes lásd Zvolský (Svolla, Volscius), Jan
 Vries, Gerardus de 79
- Waille, Marie-Claire 136, 137, 138, 198
 Wallaszky Pál 107, 110, 136, 198
 Walsby, Malcolm 35, 183
 Walter, Bernhard 181
 Walther, Geog Konrad 148
 Warszawicki, Stanisław 39, 52, 166, 202
 Weber, Eduard 151
 Weber, Matthias 101, 143, 151
 Wechel, André 26
 Weissenhorn, Konrad 163
 Weitz, Johann 188, 202
 Weizsäcker, Heinrich 191, 198
 Wenssler, Michael 54
 Westermann, Antonius 67, 193
 Westphal, Andreas 70, 90, 144
 Wetsten, Rudolph 67
 Wiedenfelt, Johann 181
Wien lásd *Bécs*
 Wijsman, Hanno 15, 24, 148
 Wilkinson, Alexander 35, 183
 Winter, Johann Christian 151
 Winter, Robertus 158
 Witsen, Nicolaus 78
 Wittelsbach Lajos, VI. 58
 Wittelsbach, Albrecht, V. 64
Wittenberg (Vitemberga, Sachsen-Anhalt, D) 38, 87, 98, 147, 148, 176
Wolfenbüttel (Niedersachsen, D) 14, 29, 78, 79, 89, 125, 127, 141, 169, 179
 Wolff, Christian 80
 Wolff, Christoph 80
 Wolff, Georg 150
 Wünsch, Thomas 101, 143
- Xenophon 27
 Xylander, Guilielmus 42, 193

Zbiowska-Migoń, Anna 98, 198
Zénón 36
Zieger, Johann 149, 203
Zoltai Klára 13
Zonaras, Ioannes (Monachus, Johannes) 31, 32
Zrínyi Miklós 78
Zutphania lásd *Zutphen*
Zutphen (*Zutphania, Gelderland, NL*) 173
Zürich (*Tigurum, CH*) 162, 196, 203
Zvara Edina 102, 103, 127, 132, 138, 143, 155, 179, 198
Zvolský (Svolla, Volscius), Jan 113
Zsámboky (Sambucus) János 20, 40, 64, 74, 138, 142, 147
Zsigmond Ágost, II. lásd Jagelló, Zsigmond Ágost, II.
Zsoldos Attila 102, 198
Zsoldos Endre 157
Zsupán Edina 14, 23, 29, 42, 48, 79, 122, 125, 126, 158, 165, 176, 198, 199

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email : diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email : harmattan.italia@agora.it

A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: (36) 1-267-5979
harmattan.hu

Sorozat tipográfia: Kára László
Borítóterv, borító tipográfia: Bátyi Vivien
Tördelés: Bátyi Vivien
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter